

Сторінки історії НТУ «ХПІ»

ЦІЛЬОВА ПІДГОТОВКА ЛІДЕРІВ І ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

З досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ»

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 25-РІЧЧЮ
ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ НТУ «ХПІ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Сторінки історії НТУ «ХПІ»

ЦІЛЬОВА ПІДГОТОВКА ЛІДЕРІВ І ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

З досвіду роботи факультету соціально-
гуманітарних технологій НТУ «ХПІ»

За загальною редакцією професорів А. В. Кіпенського та О. С. Пономарьова

Харків
Друкарня Мадрид
2021

УДК 378:316.46
Ц60

*Друкуються за рішенням Вченої Ради НТУ «ХПІ»
(Протокол № 9 від 29 вересня 2021 р.)*

Рецензенти:

В. О. Лозовой, д-р філософських наук, проф. (Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, м. Харків);

А. В. Семенова, д-р педагогічних наук, проф. (Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса);

О. М. Крутій, д-р наук державного управління, проф. (Харківський регіональний інститут Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків)

Авторський колектив: А. В. Кіпенський (керівник), Т. М. Агібалова, Н. М. Акоп'янц, А. А. Бадан, М. В. Бірюкова, Н. В. Борисова, І. В. Владленова, Г. М. Гаряєва, Н. Б. Годзь, О. М. Голікова, О. М. Городиська, Т. В. Гура, Ю. А. Калагін, М. М. Красіков, І. В. Лисенко, Н. О. Ляшенко, В. В. Маліков, І. В. Недайнова, Л. В. Перевалова, О. О. Петутіна, О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, І. П. Рущенко, Л. П. Савченко, А. О. Тіняков, Н. В. Фрадкіна, Н. В. Шаронова.

Цільова підготовка лідерів і гуманітарно-технічної еліти. З досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ» : монографія / Авторський колектив; за заг. ред. професорів А. В. Кіпенського та О. С. Пономарьова. – Харків : Друкарня Мадрид, 2021. – 295 с. – (Серія «Сторінки історії НТУ «ХПІ»») / Іл. 73. Бібліогр.: 129 назв.

ISBN 978-617-79-8864-8

Проаналізовано потреби суспільства в компетентній еліті та справжніх лідерах як істотних чинниках забезпечення його нормального функціонування і розвитку. На тлі розгляду процесу історичного розвитку факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» розкрито роль науковців факультету в теоретичному обґрунтуванні та практичній діяльності з цілеспрямованої підготовки еліти і лідерів. Показано, що за сучасних умов національна управлінська еліта повинна носити гуманітарно-технічний характер.

УДК 378:316.46

Монографію опубліковано в електронному репозитарії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (ISSN 2409-5982). Репозитарій зареєстрований у реєстрах та директоріях академічних ресурсів відкритого доступу (OpenDOAR, ROAR, ROAD, ROARMAP). Метадані репозитарію інтегруються до проекту OpenAire та CORE, а також індексуються системою Google Scholar.

ISBN 978-617-79-8864-8

© НТУ «ХПІ», 2021

© Авторський колектив, 2021

© ТОВ «Друкарня Мадрид», 2021

ЗМІСТ

Передмова (Кіпенський А.В., Пономарьов О.С.)	7
Вступ (Кіпенський А.В., Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	11
1. Актуальність потреби України в лідерах і компетентній конкуренто-спроможній управлінській еліті (Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	14
1.1 Соціально-філософський аналіз феноменів еліти і лідерства	15
1.2 Феномен лідерства у контексті суспільних потреб	20
1.3 Еліта і лідерство як чинник науково-технічного і соціального прогресу	25
1.4 Роль еліти і лідерства в духовно-культурному розвитку суспільства	35
2. Факультет соціально-гуманітарних технологій як осередок лідерства та підготовки інтелектуальної еліти	37
2.1 Історичний шлях факультету (Кіпенський А.В.)	37
2.2 Досягнення і перспективи розвитку факультету (Кіпенський А.В.)	47
2.3 Шляхи і засоби підвищення якості освіти студентів та аспірантів (Савченко Л.П.)	66
3. Сенс гуманітарно-технічної управлінської еліти та її підготовки у закладі вищої інженерної освіти	73
3.1 Підготовка гуманітарно-технічної еліти як шлях подолання кризи інженерної освіти (Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	74
3.2 Сутність і зміст концепції формування гуманітарно-технічної управлінської еліти (Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	80
3.3 Особливості підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти у закладі вищої інженерної освіти (Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	85
3.4 Розвиток лідерського потенціалу майбутніх організаторів і керівників (Гура Т.В., Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	99
4. Цілеспрямований особистісний розвиток студента в системі формування гуманітарно-технічної управлінської еліти і лідерства	102
4.1 Філософія еліти і лідерства у викликах сьогодення (Владленова І.В., Годзь Н.Б., Городиська О.М.)	102
4.2 Забезпечення високого професіоналізму майбутнього фахівця за допомогою використання сучасних інформаційних технологій навчання (Шаронова Н. В., Борисова Н. В.)	112

4.3 Розвиток духовної культури майбутніх лідерів та представників гуманітарно-технічної еліти (Петутіна О.О., Маліков В.В., Фрадкіна Н.В.)	131
4.4 Прищеплення якостей інтелігентності лідерам і гуманітарно-технічній еліті (Кіпенський А. В., Пономарьов О. С.)	149
5. Соціальні компетенції сучасних інженерів (Рущенко І.П., Калагін Ю.А., Бірюкова М.В., Ляшенко Н.О.)	160
5.1 Роль соціогуманітарної складової у підготовці інженерів як фахівців та майбутніх лідерів	162
5.2 Компетенції побудови ділової кар'єри	165
5.3 Інженери й безперервна освіта: освітня навички	171
5.4 Організаційні компетенції	177
6. Застосування інноваційних педагогічних технологій в системі формування гуманітарно-технічної управлінської еліти	180
6.1 Розвиток світоглядних позицій студентів і логіко-методологічних засад їхньої майбутньої професійної діяльності (Кіпенський А.В., Пономарьов О.С.)	189
6.2 Формування і розвиток психолого-педагогічної компетенції лідерів і представників гуманітарно-технічної управлінської еліти (Пономарьов О.С., Романовський О.Г.)	198
6.3 Розвиток лідерського потенціалу та навичок здорового способу життя студентів засобами фізичної культури і спорту (Тіняков А.О.)	206
6.4 Правова компетентність як важлива характеристика еліти і лідерів (Перевалова Л.В., Лисенко І.В., Гаряева Г.М.)	220
6.5 Патріотичне виховання в системі розвитку людини та формування гуманітарно-технічної еліти (Красіков М.М.)	239
7. Комунікативна культура лідерів і гуманітарно-технічної еліти	265
7.1 Комунікативна компетентність як складова індивідуальної культури (Бадан А.А.)	266
7.2 Англійська мова в Україні та НТУ «ХПІ» (Недайнова І.В.)	270
7.3 Міжкультурна комунікація в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців (Агібалова Т.М.)	274
7.4 Ділова комунікація в Україні та європейські стандарти (Акоп'янц Н.М.)	277
7.5 Театр англійських мініатюр як методика формування комунікативних навичок під час навчання англійській мові (Голікова О.М.)	281
Заключне слово (Кіпенський А.В., Пономарьов О.С.)	287
Іменний покажчик	289
Анотація	294
Summary	295

ПЕРЕДМОВА

Тривала історія людської цивілізації багата на різні події, в тому числі й на кардинальні зміни звичного способу життя. Ці зміни могли стосувалися і матеріальних умов життя людей, і їхньої духовно-культурної сфери. Вони визначали істотні зрушення як науково-технічного і технологічного, так і суспільно-політичного та соціально-економічного характеру. Часом зрушення носили прогресивний характер, інколи вони приносили відчутну шкоду. Тому далеко не випадково ті оптимістичні погляди на суспільний розвиток, в яких переважало уявлення про науково-технічний і соціальний прогрес, сьогодні зазнають серйозного сумніву й підлягають цілком обґрунтованому перегляду.

Сумніви відносно правомірності тверджень про науково-технічний та соціальний прогрес пов'язані з суперечливим характером суспільного розвитку. Дійсно, неупереджений аналіз процесів цього розвитку переконливо свідчить, що переважну більшість науково-технічних досягнень людства супроводжують побічні ефекти, які наносять шкоду природному середовищу і самій людині. Ця ситуація значною мірою зумовлена тим, що професійна підготовка фахівців з різних галузей техніки й технологій орієнтована саме на техніку, якій служить людина, в той час, як призначенням техніки має бути її служіння людині.

Але складний і суперечливий характер суспільного розвитку пов'язаний не тільки з наведеними обставинами. Соціум як надзвичайно складний феномен являє собою поєднання величезного числа особистостей та їх різних угруповань з самими різними цілями, прагненнями й інтересами. Їх можуть розділяти такі чинники, як культурні, релігійні, політичні та інші відмінності. Не варто вже й говорити про звичаї і традиції, ментальні особливості тощо. Тому забезпечення нормального безконфліктного функціонування й розвитку соціума виступає вкрай складним і надзвичайно важким завданням.

Ефективне розв'язання цього завдання вимагає, по-перше, чіткої організації системи управління суспільним виробництвом у самому широкому його розумінні. По-друге, забезпечення належного функціонування соціуму потребує високого рівня професіоналізму управлінської еліти. По-третє, розвиток професіоналізму управлінської еліти має поєднуватися з її високою культурою, розвиненими моральнісними якостями і переконаннями й гуманістичною системою життєвих цінностей. По-четверте, значній частині суспільства звичайно притаманна пасивна життєва позиція, тому в ньому існує нагальна потреба в особливій категорії людей з розвиненими лідерськими якостями. Завдяки

специфічному впливу лідерів на своє оточення стає можливою ефективна організація спільної діяльності людей, спрямованої на успішне досягнення заздалегідь визначених цілей. По-п'яте, успішна підготовка ефективних лідерів та справжньої еліти чіткої гуманітарно-технічної спрямованості може здійснюватися тільки в системі освітнього процесу, який ґрунтується на чітких світоглядних та логіко-методологічних принципах.

Це досить переконливо продемонстрували результати досліджень і практичної діяльності педагогів і науковців факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Концепція формування гуманітарно-технічної управлінської еліти була свого часу розроблена дослідниками кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна.

На цій кафедрі склалася потужна наукова школа з проблем лідерства, цінні й цікаві здобутки якої отримали визнання не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Не випадково на базі кафедри створено Центр лідерства нашого університету. В ньому здійснюються як наукові дослідження, так і проведення практичних занять зі студентами, а також специфічні тренінги з розвитку лідерських рис і якостей у всіх бажаючих на контрактній основі, в тому числі на замовлення різних фірм та організацій

Новий імпульс дослідженням еліти і лідерства надало входження кафедри до складу факультету соціально-гуманітарних технологій. Адже керівництво факультету глибоко усвідомлює необхідність прищеплення студентам, в тому числі майбутнім фахівцям з інженерних спеціальностей, гуманістичної системи життєвих цінностей, розвитку загальної і професійної культури. Це пов'язано з реальною оцінкою стану речей, з помітним падінням духовності й культури студентської молоді, деформацією її життєвих цілей, цінностей та ідеалів.

На тлі суспільно-політичної, соціально-економічної й духовно-культурної кризи, ускладненої війною на Донбасі й анексією Криму, ці явища несуть у собі додаткові ускладнення. Адже, як свого часу, цілком справедливо писав М. О. Бердяєв, не в політиці та не в економіці, а в культурі реалізуються цілі суспільства. Ми цілком згодні з думкою філософа ще й тому, що рівень культури суспільства істотною мірою визначає і політику, і економіку.

Слід підкреслити, що соціальне значення духовності й культури особливо зростає у складні для людей і суспільства в цілому часи. А саме такий період своєї історії переживає наша країна. І відповідальність за всі негаразди значною мірою має нести освіта. Дійсно, це ми навчали й виховували тих людей, які сьогодні часто вкрай непрофесійно здійснюють управління країною. Ми сприяли їхньому особистісному розвитку й формуванню їх моральнісних принципів і переконань. Отже, нам доводиться й виправляти помилки своєї професійної діяльності, відновлювати професіоналізм, духовність і культуру наших випус-

ників. І робити це нам необхідно перш за все, забезпечуючи формування національної еліти, виявлення потенційних лідерів і розвитку їхнього лідерського потенціалу.

Колективна монографія, що підготовлена провідними вченими і педагогами факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХП», відображає сучасний стан проблеми підготовки національної еліти і справжніх ефективних лідерів. При цьому автори виходили з суспільних потреб України в високопрофесійній управлінській еліті саме гуманітарно-технічного характеру і в лідерах, здатних правильно ставити завдання розвитку країни й рішуче та послідовно вести людей на успішну реалізацію цих завдань. Загальна структура факультету, на якому зосереджені представники практично всіх наукових і навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу, сприяла системному підходу до всебічного аналізу досліджуваних проблем й успішному використанню синергетичного ефекту.

Вважаємо за необхідне звернути увагу ще й на таку обставину, пов'язану з певними термінологічними особливостями. Йдеться про начебто неоднозначні вживання понять, які містять слово «еліта». Дійсно, уважний читач напевне зверне увагу на те, що, по-перше, наше трактування сутності еліти відрізняється від того, яке звичайно використовується для характеристики представників владних структур. Адже серед них багато таких, що за своїм професіоналізмом, за своєю культурою, діловими й моральними якостями аж ніяк не відповідають критеріям елітарності. Отже ми і вважаємо елітою будь-якої спільноти дійсно кращих за своїми професійними, моральнісними та духовно-культурними якостями її представників.

По-друге, ми використовуємо начебто різні епітети для характеристики еліти: гуманітарно-технічна еліта, управлінська еліта, професійна еліта, інтелектуальна еліта, творча еліта тощо. Через це у читача може виникнути помилкове враження, що в монографії йдеться про різні види еліти. Насправді ж ми розглядаємо один і той же цікавий і вкрай важливий суспільний феномен, яким і виступає еліта. Різні ж її епітети характеризують різні аспекти її прояву та призначення, її ролі в суспільному житті. Оскільки більшість спільнот об'єднують людей певної професії, їхня еліта є професійною, тобто цей епітет характеризує приналежність еліти до певної професії. Прикладом тут слугує управлінська еліта. Певною мірою це можна застосувати й до творчої еліти стосовно кращих людей науки і техніки, літератури і мистецтва.

Нарешті, в цій книзі досить часто зустрічається термін «гуманітарно-технічна еліта». Взагалі він стосується представників не тільки техніки й технологій, оскільки практично кожному різновиду людської діяльності притаманна своя техніка її здійснення, а представники відповідної еліти досконально володіють нею і прагнуть до її подальшого вдосконалення. Гуманітарний же характер цієї еліти означає, що її представникам властива гуманістична система життєвих

цілей і цінностей, що вони сповідують гуманістичний світогляд і гуманістичну культуру. Сенс же інтелектуальної еліти є очевидним, оскільки він характеризує освіченість її представників, їхній кругозір, ерудицію і загальну культуру.

Видання монографії «Цільова підготовка лідерів і гуманітарно-технічної еліти» авторський колектив присвячує 25-річчю заснування факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Автори щиро вдячні колегам, які висловили слушні пропозиції щодо змісту і характеру викладу матеріалу. Сподіваємось, що книга знайде свого читача і сприятиме подальшому вдосконаленню системи підготовки національної еліти й успішному розвитку нашої країни.

ВСТУП

Так склалося, що в системі освіти взагалі, особливо вищої, соціально-гуманітарний напрям все більш виразно поступається технічній підготовці фахівців. Як це не дивно, але така ситуація часто має місце навіть в системі підготовки фахівців гуманітарного профілю. В результаті набуває поширення технократичний характер мислення людей, відбувається деформація життєвих цілей і цінностей, знижується рівень духовності соціокультурного простору. Сьогодні відбувається підміна самого сенсу понять еліти і лідерства. Адже елітою у високому сенсі цього слова має вважатися порівняно незначна частка населення, яка не тільки дотримується моральнісних принципів, а й сприяє їх формуванню у переважній більшості людей. Їм притаманні чіткі гуманістичні духовні цінності, що дає підстави говорити про них як про совість нації.

Насправді ж у нас люди, які опинилися при владі, самі себе визнали елітою і прагнуть цю думку нав'язати суспільству. Однак істотна їх частка за рівнем своєї культури й особливо за моральнісними якостями аж ніяк не можуть вважатися елітою. Корупція, яку країна та її владні кола не здатні (а може, й не прагнуть) викоринити, поширена переважно саме серед цієї псевдоеліти. Через це більшість представників справжньої еліти і не прагнуть йти до влади. Вони не хотіли б, щоб їх ототожнювали з корупціонерами й непорядними людьми.

Подібна ж ситуація склалася і з лідерами. На локальному рівні у нас є справжні лідери, завдяки професіоналізму й успішній діяльності яких суспільне життя певною мірою відбувається. Ефективність діяльності лідера і успішність команди його прихильників і послідовників зумовлена тим, що його вплив на інших людей здійснюється не шляхом силового тиску на них, а психологічним їх залученням до спільної праці, навіюванням їм розуміння того, що ця праця цілком відповідає їхнім власним цілям, прагненням та інтересам.

Сила лідерського впливу полягає у здатності приваблювати людей, а авторитет лідера – це авторитет не влади чи соціального статусу, а авторитет особистості. Адже самому лідерові притаманна чітка внутрішня мотивація не тільки на досягнення цілей, але й на плідні взаємовідносини зі своєю командою. У цих відносинах він готовий відігравати роль наставника, радника, старшого товариша (навіть якщо за віком він є молодшим за свого послідовника).

Саме таким справжнім лідером повинен бути педагог. Добре відомою є думка, що виховати особистість може тільки справжня Особистість. Така ж ситуація стосується й лідерства. Коли ми говоримо, що одним із завдань вищої школи

є виявлення потенційних лідерів й наступний цілеспрямований розвиток їхніх лідерських якостей, ми стверджуємо, що для цього кожен педагог повинен бути справжнім лідером. Для того, щоб розвинути у студента відповідальність, емпатію, відкритість, порядність, моральність тощо, педагог сам повинен бути відповідальним, відкритим, порядним, йому мають бути притаманні емпатія й чіткі моральнісні принципи та переконання.

У всій своїй діяльності й поведінці, у взаємовідносинах з людьми лідер має проявляти свою високу загальну і професійну культуру, свою вихованість і духовність. Саме тому висока загальна і професійна культура, вихованість і духовність обов'язково повинні бути притаманні педагогові. У будь-якому разі педагог повинен добре розуміти, що вплив його культури не обмежується лише студентською аудиторією. Трансляція цієї культури через його вихованців в оточення кожного випускника, тим більш лідера, активно сприяє розвитку всього соціокультурного простору, в якому відбувається їхня діяльність.

Однак цей простір, як саме суспільне життя, носять динамічний характер. Тому педагог повинен постійно займатися підвищенням рівня своєї професійної компетентності, педагогічної майстерності й культури. Існує навіть формула, що йому необхідно постійно займатися самонавчанням, самовихованням та самовдосконаленням протягом всього активного трудового життя. Інакше він просто не зможе належним чином виконувати всю гаму функцій, які у своїй системній цілісності утворюють зміст його професійної діяльності. Без цього педагог не зможе бути справжнім лідером, а отже й не зможе виховувати лідерів і сприяти розвитку їхнього лідерського потенціалу.

Вкрай цікавим є питання про взаємозв'язок між елітою і лідерством. Сенс цих явищ близький, але має й суттєві відмінності. Спільне, те що їх певною мірою зближує, полягає у складній природі обох цих феноменів як соціально-психологічних явищ. В лідерстві це більш чітко виражено. Дійсно лідером є певна особистість, індивідуальне лідерство якої визнається певною спільнотою чи суспільством у цілому. Еліта ж виступає соціально-груповим феноменом. Однак кожний конкретний її представник також є індивідом, особистістю. Таким чином, лідер у більшості випадків може розглядатися як представник еліти, хоча далеко не кожний її представник є лідером. Отже, еліта на перший погляд може уявлятися більш численною, ніж лідерство. Але з кількісними їх порівняннями слід бути обережними.

Автори відомого курсу з елітології Г. К. Ашин та Є. В. Охотський пишуть, що «під елітою розуміють найбільш впливову, провідну частку в кожному елементі соціальної структури. При цьому йдеться про еліту у самому широкому розумінні цього слова. Це особливий соціальний шар, який посідає в суспільстві «вищі позиції» і складається з авторитетних, спеціально підготовлених людей, висунутих для безпосереднього здійснення керівництва та управління» [2, с. 4].

Цілком погоджуючись з цим, ми не можемо беззастережно прийняти останню тезу авторів про те, що еліта призначена «для безпосереднього здійснення керівництва та управління».

Тим більш, що існує величезна кількість сфер суспільного життя, в кожній з яких є своя еліта, причому далеко не завжди керівна. Так, можна говорити про наукову і освітню еліту, про культурну й мистецьку, військову і спортивну, політичну і духовну еліту, тощо. Головними ознаками представників кожної з них виступають високий рівень професіоналізму й відповідальності, розвинена культура і вихованість, багатий духовний світ, чітка гуманістична спрямованість системи життєвих цілей і цінностей. Тут не йдеться про якісь особливі управлінські якості і здатність впливати на людей. Якщо ж вони є у певного представника еліти, то він і може вважатися лідером.

Розвиток лідерського потенціалу таких людей, їх професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей і являє собою формування національної управлінської еліти гуманітарно-технічної спрямованості. Реальна практика її підготовки на факультеті свідчить про необхідність формування у лідерів ще й педагогічних знань та умінь, необхідних для ефективного впливу на людей.

1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПОТРЕБИ УКРАЇНИ В ЛІДЕРАХ І КОМПЕТЕНТНІЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІЙ УПРАВЛІНСЬКІЙ ЕЛІТІ

Наявність лідерів та їхня ефективна діяльність виступають визначальним чинником успішного функціонування і розвитку країни, добробуту й соціально-психологічного здоров'я її населення. Свідченням цього слугують не тільки успіхи високорозвинених у технологічному плані країн, але й невдачі тих, що ніяк не можуть вийти на шлях швидкого поступального розвитку. На жаль, в числі останніх опинилася й Україна. Тривала і глибока криза, яку переживає наша рідна країна, вже набула системного характеру, що ускладнює побудову стратегії її успішного подолання.

В науковій літературі наводяться різні версії причин і природи цієї кризи. Ми ж вважаємо, що найбільш точним її визначенням має бути термін «криза управління». Її природа полягає в непрофесіоналізмі багатьох керівників, яких висувають на посади з міркувань кумівства, особистої відданості або інших подібних чинників. За тридцять років незалежного існування країни у нас так і не з'явилися державники типу Ш. де Голля, К. Аденауера, Л. Ерхарда чи Лі Куан Ю. Саме через це ми і вбачаємо надзвичайно актуальною проблемою гостру потребу в яскравих компетентних, вольових та відповідальних лідерах-професіоналах і в конкурентоспроможній управлінській еліті.

Лідерство взагалі являє собою надзвичайно складний індивідуально-суспільний феномен. І хоча його соціально-психологічна природа достатньо повно вивчена, лишається багато інколи неочікуваних його проявів та інших аспектів, що й сьогодні привертають увагу дослідників. Її зумовлює виключно важлива роль, яку лідерство відіграє в нормальному життєзабезпеченні та розвитку суспільства й певних соціальних угруповань різного масштабу і призначення. Ось чому істотну увагу привертають сьогодні такі проблеми, як виявлення потенціальних лідерів та наступний цілеспрямований розвиток їхніх специфічних лідерських якостей відповідно до суспільних потреб та очікувань та роль системи освіти і належному забезпеченні цього розвитку.

Водночас ціла низка проблем феномену лідерства й особливо міри його відповідності конкретно-історичним потребам суспільства зі всією складністю й важливістю залишаються, на наше переконання, ще недостатньо вивченими. Вивчення цих проблем ускладнюють такі обставини. По-перше, виявлення й визначення самих суспільних потреб в лідерах необхідно здійснювати у вкрай складному просторі не просто різноманітних, але й часто суперечливих потреб і цілей, бажань, прагнень та інтересів, дійсних й навіть уявних, притаманних величезній кількості індивідів.

По-друге, існування широкого розмаїття очікувань і уподобань різних людей та їхніх спільнот зумовлює висунення не просто різних, але часом навіть діаметрально протилежних вимог до особистісних рис лідера та до рівня його професіоналізму, до характеру впливу лідера на своїх прихильників та інших людей. По-третє, для справжнього лідера одна з ключових особистісних рис і якостей має полягати в його розвиненому умінні консолідувати соціальну групу, лідером якої він виступає, узагальнювати та інтегрувати все широке розмаїття інтересів, прагнень і потреб людей. Це уміння має поширюватися й на людей за межами групи аж до суспільства в цілому. Воно сприяє трансформації цих інтересів і потреб в конкретні цілі, визначенню об'єктивної необхідності й основних напрямків доцільного розвитку суспільства.

Уявляється цілком зрозумілим, що таке завдання є не тільки важким, важливим і відповідальним, але й являє собою надскладну системну проблему. Для її успішного розв'язання лідеріві необхідно спиратися на еліту. Отже, серед потреб соціуму чільне місце посідає потреба не тільки в лідерах, але і в справжній конкурентоспроможній еліті.

Навіть тільки розглянуті обставини досить переконливо свідчать про необхідність, важливість та актуальність глибокого аналізу феноменів лідерства та еліти в контексті суспільних потреб. Існує кілька цікавих аспектів цього аналізу. Вони стосуються і суспільної потреби в еліті й лідерах певного типу, і розуміння самими лідерами й представниками еліти нагальних суспільних потреб. Важливим є й їхнє уміння працювати і з прихильниками, і з тими, хто не поділяє їхніх принципів, і навіть з відвертими опонентами і скептиками.

1.1. Соціально-філософський аналіз феноменів еліти і лідерства

Істотна роль, яку відіграють феномени еліти і лідерства у забезпеченні належного функціонування соціуму, роблять їх предметом дослідження цілої низки соціальних і гуманітарних наук. Однак для їх глибокого розуміння, для визначення їх теоретичної значущості й практичного застосування доцільно провести їх загальнофілософський та соціально-філософський аналіз. З позицій загальної філософії звертає на себе увагу онтологічний статус еліти і лідерства. Не менш цікавими уявляються й гносеологічні, аксіологічні, соціально-антропологічні та інші філософські їх аспекти.

Хоча у еліти і лідерства є багато спільного, кожному з цих феноменів притаманні свої специфічні особливості, своє призначення і своя особлива роль в суспільному житті. Основна відмінність між елітою й лідерством полягає у тому, що лідерство виступає індивідуально-соціальним явищем, тоді як еліта – соціально-груповим. Дійсно, лідером завжди є певна особистість, індивід, риси

і якості якого проявляються тільки в певному соціумі. Еліта ж постає певною спільнотою, своєрідним угруповання. При цьому її структура є дещо розмитою, тобто крім більш чи менш консолідованого ядра існує ще й периферія, представників якої звичайно слід відносити до складу еліти, хоча за певних обставин їхні можливі вчинки й поведінка аж зовсім не відповідають вимогам до них як до представників еліти і очікуванням людей. Тому і аналіз зазначених філософських аспектів кожного з цих явищ ми розглядатимемо окремо.

Під буттям, як його свого часу визначав Ж.-П. Сартр, звичайно прийнято розуміти загальну філософську категорію, яка фіксує основу існування, притаманну всьому суццюму, і яка, виступаючи у структурі філософського знання предметом онтології, є базисною для будь-якої можливої картини світу та всіх інших категорій [17, с. 36]. Філософія еліти має виходити з визнання того, що онтологічна сутність самого феномену еліти є досить складною, як, до речі, складною є й природа і характер самої еліти. Не випадково існує ціла множина різних тлумачень сенсу цього поняття. Його наводили В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Ласуел, А. Тойнбі та інші.

По-перше, сутність феномену еліти відображає буття еліти як невід'ємної частини певного суспільства і тому воно має розглядатися як буття еліти в суспільстві. По-друге, буття еліти слід також розглядати у її специфічності та в системній цілісності цього буття, місії еліти і характерних проявів її активності. По-третє, буття еліти має істотні відмінності в залежності від того, чи є вона неформальною сукупністю кращих представників певної національної, професійної, культурної тощо спільноти, чи під елітою розуміється сукупність людей, що належать до владних структур і мають відповідні повноваження.

В суто буттєвому сенсі еліта являє собою специфічний екзистенціал, який характеризує рівень духовної, культурної і моральної розвиненості тієї чи іншої спільноти або суспільства у цілому. Більш того, характер і структура еліти виступають важливими детермінантами характеру буття суспільства та взаємовідносин як між людьми, так і між різними соціальними групами. Тому можна стверджувати, що характер еліти істотною мірою визначає не тільки стан суспільства, але й напрямки його розвитку. Окремим цікавим аспектом має вважатися буття самої еліти, її реакції на події та процеси, що відбуваються у суспільстві, та взаємовплив еліти й так званої маси, тобто інших людей.

Гносеологічний аспект феномену еліти має доволі складну структуру. По-перше, характерною особливістю еліти є її прагнення на професійному або ж на аматорському рівні пізнавати сенс процесів, що відбуваються в суспільстві. На основі результатів цього пізнання еліта має виробляти стратегію розвитку, яка б забезпечувала еволюцію суспільства відповідно до закономірностей науково-технічного і соціального прогресу. По-друге, для успішного виконання своєї суспільної місії еліта спрямовує свої зусилля на пізнання цих закономір-

ностей та можливостей їх використання в суспільному житті та в управлінні ним. По-третє, не менш важливим уявляється й прагнення еліти пізнавати саму себе з метою забезпечення свого саморозвитку і самовдосконалення задля успішного здійснення тих завдань, які випливають з її місії і призначення.

До речі, пізнавальні завдання і функції еліти полягають і у трансляції нею отриманих знань про закономірності функціонування і розвитку суспільства в маси людей. Ця їх трансляція має цілеспрямовано здійснюватися з метою розширення можливостей пізнання вказаних закономірностей широким загалом населення і підвищення кожною людиною рівня усвідомлення сенсу своєї участі у спільній з іншими людьми діяльності заради успішного досягнення заздалегідь визначеної системи цілей.

Одна з цілей діяльності еліти з підвищення якості і глибини пізнання людьми світу взагалі й закономірностей соціального розвитку зокрема полягає ще й у прагненні цієї еліти розширити свої межі за рахунок тих представників так званої маси, які краще за інших засвоюють знання й готові застосовувати їх у практиці своєї професійної та громадської діяльності. Одним із джерел поповнення складу еліти виступає й система освіти, насамперед вища школа. Адже вона далеко не випадково визнана одним з чинників соціального ліфта.

Аксіологічний аспект феномену еліти полягає, по-перше, у виконанні нею ролі носія і хранителя гуманістичних життєвих цілей. Саме ця роль еліти є визначальною при визнанні приналежності певної людини до складу еліти. По-друге, вже сам по собі феномен еліти являє собою важливу суспільну цінність, оскільки він спрямований на збереження людяності в людях і, відповідно, на гармонізацію взаємовідносин між людьми. По-третє, окремою цінністю еліти має вважатися як взірець и певний дороговказ, на який, в принципі, необхідно рівнятися кращим представникам маси, цілеспрямовано здійснюючи свій саморозвиток та самовдосконалення. У цьому сенсі еліта виступає одним з важливих чинників суспільного розвитку і соціального прогресу.

Соціально-філософський аспект феномену еліти визначає її роль і місце в загальній структурі соціуму та в організації процесів його розвитку. Наприклад, добре відомо, що суспільство як структурована цілісність, включає такі чотири основні сфери – економічну, соціальну, політичну й духовну. Кожна з них має свої цілі й виконує свої завдання і функції. Однак всі вони як взаємопов'язані між собою, так і взаємообумовлені. Саме ця обставина і забезпечує можливість нормального функціонування суспільства.

В кожній сфері існує своя еліта, а отже взаємозв'язки та взаємна обумовленість притаманні також і цим елітам, сукупність яких утворює цілісну національну еліту. Еліти кожної із вказаних сфер відіграють важливу роль у забезпеченні належного характеру функціонування кожної сфери, а отже, і функціонування всього суспільства у цілому. Характерно при цьому, що процес його функціо-

нування пов'язаний із взаємопроникненням цілей і діяльності еліт в інші сфери. При цьому звичайно із складу еліти виокремлюються лідери, які й виконують консолідуючі функції, реалізуючи цілі і прагнення відповідної еліти.

Таким чином, між феноменами еліти і лідерства існує система певних взаємозв'язків, хоча між ними є й істотні відмінності, про які йшлося вище. Ці відмінності й зумовлюють необхідність окремого розгляду основних аспектів філософії лідерства. При цьому необхідно зазначити, що серед величезної кількості публікацій з проблем лідерства безпосередньо філософським аспектам присвячено лише поодинокі роботи. Хоча онтологічні аспекти інколи наводять, не вказуючи спеціально про них.

Так, відомі фахівці з емоційного лідерства Д. Гоулман, Г. Бояцис та Е. Маккі підкреслюють, що у тому разі, коли своїм цілеспрямованим впливом лідери пробуджують в людях емоції, вони розкривають в них їхні найкращі якості. При цьому не випадково Д. Пір, характеризуючи потенційного лідера, попереджає, що найважливішою характеристикою його лідерства має бути масштаб особистостей тих, хто вирішив йти за ним.

Онтологічно феномен лідерства тісно пов'язаний з суспільним буттям як через його місію, так і через її реалізацію завдяки характерним особливостям особистості кожного конкретного лідера.. Лідерам звичайно притаманні, як зазначає О. О. Нестуля, «такі риси, як ініціативність, готовність брати на себе відповідальність, бажання добросовісно й наполегливо працювати» [9, с. 27]. А ці риси і якості лідера є чіткими детермінантами його суспільної ролі. Вони, з одного боку, формуються під впливом моральнісних принципів, загальної і політичної культури, що склалася в даному суспільстві. З іншого ж боку, вони істотно впливають як на моральність, так і на політичну культуру.

Як справедливо пише І. А. Гобозов, «відсутність політичної культури і демократичних інститутів створює сприятливе підґрунтя для приходу до влади політичних пройдисвітів та негідників, які переслідують лише власні інтереси й цілі» [18, с. 287]. На жаль, ми це знаємо не тільки з теоретичних положень соціальної філософії, а й стикаємося з цим у повсякденному житті. Простий аналіз результатів голосування на різних виборах дійсно свідчить про низький рівень політичної культури населення. Під політичною ж культурою, на слушну думку В. О. Лозового та його співавторів, слід вважати «сукупність стереотипів політичної свідомості та поведінки, притаманних індивіду, соціальній групі, спільноті, суспільству» [8, с. 305]. На наше переконання, ця культура постає важливою характеристикою стану суспільного життя.

Вичерпним буттєвим атрибутом лідера і феномену лідерства взагалі слід вважати діяльність, її цілі, зміст і характер, ефективність її результатів та міру їх відповідності обраним цілям. Саме в діяльності лідера відбувається чіткий прояв його лідерських якостей, реалізація і примноження його потенціалу.

В діяльності як активності лідера поєднуються його особисте і суспільне буття, здійснюється лідерський вплив на зміст і характер буття його прихильників і послідовників, а часто й інших людей, навіть його опонентів.

Успішність діяльності лідера, поряд з його специфічними особистісними рисами і якостями, відіграють професіоналізм, загальна культура та світоглядні позиції. Не випадково О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов та Н. Іліаш чітко підкреслюють, що «у кожного справжнього лідера час від часу, особливо при досягненні ним певної вершини своєї діяльності, виникає потреба в її глибокому осмисленні й узагальненні. А воно вимагає від нього певного рівня культури філософського мислення». Дослідники при цьому наголошують на тому, що «її формують освіта і самоосвіта, набутий досвід взаємодії зі своїми прихильниками та послідовниками, його світоглядні позиції, загальна культура і притаманна йому дисципліна мислення» [12, с. 62].

Важливу роль відіграють і гносеологічні аспекти лідерства. Вони дають змогу глибше пізнати можливості людини, зрозуміти особливості психології впливу лідера на інших людей і психології підпорядкування цих людей волі лідера та його впливу. Самому ж лідерові гносеологічні аспекти допомагають краще пізнавати людей зі свого оточення та механізми впливу на них. Завдяки цьому йому вдається обирати адекватні засоби і способи впливу, забезпечуючи бажаний рівень ефективності своєї діяльності й діяльності своєї команди.

З позицій гносеології як специфічної галузі системи філософських знань, лідерство виступає вкрай цікавим феноменом. Дійсно, воно характеризується як своїм сенсом, так і суперечливою єдністю двох різних сутностей. Сенс першої сутності полягає у тому, що лідерство як специфічний соціальний і водночас індивідуальний феномен виступає як об'єкт пізнання в загальній філософії лідерства, як основний об'єкт її дослідження і виявлення його сутності та закономірностей функціонування й розвитку.

Сенсом другої сутності лідерства є те, що воно як специфічний феномен виступає інструментом пізнання. Завдяки можливостям, які відкриває перед лідерами їхній статус, вони можуть пізнавати і реалізовувати способи вибору ефективних впливів на людей та на їхню діяльність і поведінку. Метою цих впливів є забезпечення спрямованості діяльності людей на успішне досягнення заздалегідь визначених лідером цілей. Лідерство не призначене безпосередньо для пізнання світу, однак воно є важливим джерелом його пізнання через пізнання людей, їхніх цілей і прагнень, їхнього ставлення до своєї діяльності.

Вкрай важливими є аксіологічні аспекти лідерства. Свого часу, аналізуючи філософську проблематику феномену лідерства, К. Ходжкінсон (С. Hodgkinson) підкреслював його ціннісну домінанту, водночас визнаючи суб'єктивний характер самих цінностей та їх значну міру залежності від життєвого досвіду кожного конкретного лідера [29]. Феномен лідерства у просторі соціальних цінностей

став предметом аналізу одного з авторів цієї книги. Він вважає, що «за своєю сутністю і призначенням соціальні цінності утворюють своєрідний моральнісний, духовно-культурний і життєво-ціннісний простір, в системі координат якого відбувається індивідуальне й суспільне буття людини. Зважаючи ж на ту роль, яку відіграють у цьому бутті та його упорядкуванні лідери, є всі підстави стверджувати, що сам по собі феномен лідерства постає однією з надзвичайно важливих соціальних цінностей» [10].

Підкреслюючи цінність лідерства, В. Стрижко пише, що «найбільше значення для життя суспільства мають ті лідери, які незалежно від сфери своєї діяльності здатні уособлювати справжнє лідерство, виступаючи втіленням концентрованої всебічної освіченості й високої духовності» [19, с. 94].

1.2. Феномен лідерства у контексті суспільних потреб

За великим рахунком, процеси функціонування і розвитку суспільства є відчуттям і визначенням індивідуальних і суспільних потреб та організацією діяльності людей і їхніх спільнот, спрямованої на задоволення цих потреб. Слід зазначити, що ці потреби, в першу чергу потреби соціального характеру, зумовлені суперечливістю самої людини, її потрійною природою як істоти водночас біологічної, соціальної й мислячої. Безпосереднім наслідком такої природи постає реальна можливість самого існування й нормального життєзабезпечення людини тільки за умови її безпосередньої участі у спільній з іншими людьми діяльності.

Однак належна організація і практичне здійснення цієї діяльності зі всією необхідністю вимагають управління нею, яке б передбачало функціональний розподіл виконавців, їх мотивацію і координацію дій та контроль їх виконання. Отже, управління стає визначальною передумовою успішності цієї діяльності й можливості досягнення її цілей. В той же час і саму цю діяльність, і управління її здійсненню ускладнює певною мірою так званий особистісний чинник. Його проявами постають не тільки істотні відмінності в цілях, прагненнях і потребах учасників діяльності, у їх здібностях і можливостях, не тільки різне ставлення до самої діяльності, а й ставлення до інших її учасників, в тому числі до тих, хто організує цю діяльність і здійснює управління її виконанням.

Прояви цих відмінностей здатні породжувати суперечності й призводити до конфліктів між виконавців і до кризи, які дезорієнтують учасників і можуть вносити деструктивні моменти у їх діяльність. Запобігання конфліктів та їх подолання, нормалізація міжособистісних взаємовідносин між людьми, пошук взаємоприйнятних рішень тощо далеко не завжди розглядаються керівником як одні з його функціональних обов'язків.

А навіть у тому разі, коли вони й розглядаються, у переважній більшості розв'язуються ним за допомогою адміністративних методів. Складність же самої людини та її психіки вимагають більш тонких інструментів впливу на її дії, поведінку та ставлення до інших працівників. Ці інструменти звичайно ґрунтуються на використанні індивідуального підходу та соціально-психологічних чинників. Саме ними у більшості випадків володіють і уміло користуються справжні лідери.

Ось чому сьогодні успішними звичайно стають ті керівники, які водночас є і справжніми лідерами керованих ними колективів. Отже, **першою соціальною потребою** будь-якої організованої групи чи спільноти є органічне поєднання в особі керівника високого управлінського професіоналізму і яскраво виражених лідерських якостей. Адже авторитет керівника складається і з його авторитету як професіонала, і з авторитету як особистості.

Лідерство, як спеціально підкреслюють О. В. Ромашов та Л. О. Ромашова, «це природний соціально-психологічний процес в групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку групи». Не випадково ці автори уводять поняття лідера управління, сенс якого полягає у тому, що відповідна «людина здатна висувати продуктивні цілі розвитку, знаходити оптимальні шляхи їх досягнення й об'єднувати людей в соціальні організації для вирішення спільних завдань, максимально використовувати творчі можливості як своєї особистості, так і людей, що її оточують, в тому числі талановитих, обдарованих, неординарних» [14, с. 441].

Таким чином, **другою соціальною потребою** людей виступає наявність серед них особистостей, здатних не тільки здійснювати на них сильний вплив, а й брати на себе відповідальність за свої дії, рішення й висловлювання. Цей вплив і ця здатність постають потужним управлінським чинником. Саме під його дією члени групи й визнають відповідну людину своїм лідером і делегують йому право приймати відповідальні рішення, особливо у складних і значущих для групи ситуаціях. Лідером, як ми вже писали, є «найавторитетніша особистість, яка відіграє важливу, часто навіть центральну роль в організації спільної діяльності групи, в регулюванні відносин в групі, у формуванні корпоративної культури, характеру спілкування і взаємовідносин між членами групи, норм поведінки, а також у забезпеченні неухильного їх дотримання». При цьому спеціально підкреслювалося, що «психологічний вплив лідера на його оточення практично мало залежить від його офіційного статусу: він може бути формальним керівником, а може й не бути ним» [15, с. 16].

Отже, **третьою соціальною потребою** стосовно лідерства постає високий особистий авторитет лідера серед переважної частини (в ідеалі – серед всіх) членів відповідної групи. Цю потребу також досить складно задовольнити у великих групах, тим більш у масштабі всього суспільства. Цікаво, що вона має

нелінійний характер й помітно ускладнюється і у разі недостатньо розвинутого освітньо-культурного рівня членів групи, і у разі досить високого рівня. У першому випадку переконання людей майже непохитні й ґрунтуються на вірі, джерелами якої можуть бути різні чинники. У другому ж випадку переконання членів групи ґрунтуються на осмисленні ними ситуації, особистості лідера та його пропозицій і методів впливу на людей. Щоб їх переконати, лідер повинен мати високий інтелектуальний рівень і розвинуту майстерність аргументації.

Четвертою соціальною потребою, яка виявляється у вимогах до лідера, постає стратегічний характер його мислення і рішучість у своїх рішеннях і діях. Ця потреба зумовлена тією обставиною, що більшість людей звичайно не схильні до стратегічного планування й тим більш до ризиків. Ось чому вони з готовністю віддають ініціативу лідеру разом з делегуванням йому повноважень з прийняття рішень і відповідальності за можливі, в тому числі й негативні результати і наслідки їх реалізації.

Нарешті, **п'ятою потребою** слід вважати необхідність того, щоб лідер сам розумів цілі й бажання, прагнення й інтереси людей і вмів узагальнювати й інтегрувати їх, виокремлюючи найістотніші. А ще краще, щоб його прагнення й інтереси співпадали чи принаймні не суперечили визначальним прагненням та інтересам його прихильників, групи і суспільства у цілому. Ось чому звичайно вкрай привабливими стають лідери, яких вважають «своїми хлопцями» або «одними з нас», навіть якщо ці лідери лише уміло видають себе за таких.

Загалом проблема лідерства в контексті суспільних потреб, особливо потреб соціального характеру, повинна розглядатися у трьох таких аспектах. Перший з них полягає в об'єктивному характері потреби відповідної групи, соціальної спільноти чи суспільства в цілому і кожного з нас в лідерах, які б за нас розв'язували складні життєві проблеми чи ситуації, допомагали нам долати труднощі й несли відповідальність за помилки і невдачі.

Другий аспект проблеми стосується потреби соціуму не просто в лідерах, а в існуванні певної сукупності вимог до них, які випливають з суспільних очікувань від самих лідерів, від їхніх дій, поведінки та відповідальних рішень. Ці вимоги стосуються професіоналізму лідера та його професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей.

Третій же надзвичайно важливий аспект проблеми полягає у глибокому розумінні самим лідером цих очікувань та в його умінні ефективно діяти у відповідності з ними. Саме завдяки цьому він у більшості випадків практично безпомилково обирає характер лідерського впливу на свою команду й інших людей і забезпечує успішне досягнення заздалегідь визначених цілей.

Аналізуючи й узагальнюючи ці аспекти, можна дійти слушного висновку стосовно існування дійсно складного, водночас об'єктивного і суб'єктивного характеру взаємозв'язків між суспільними потребами в лідерах і лідерстві та

появою справжніх лідерів, які повною мірою відповідають цілям і очікуванням людей. Такі лідери звичайно з'являються у кризових моментах історії соціуму чи країни. Вони знаходять ефективні шляхи і способи успішного подолання кризи й вибудовування та реалізації стратегії розвитку країни і суспільства, які виводять їх на магістральну траєкторію, якою йде цивілізований світ. Історія дає численні приклади, які переконливо підтверджують нашу тезу.

Так, успішно подолати надзвичайну важку Велику депресію Сполученим Штатам Америки значною мірою вдалося завдяки стратегії, яку запропонував і сприяв її успішній реалізації Франклін Д. Рузвельт. Відбудова вщент зруйнованої та ще й деморалізованої через поразку у другій світовій війні Німеччини, яка стала провідною в технічному, економічному й соціальному відношенні країною Європи, відбулася завдяки реалізації чіткої стратегії її відновлення, яка була розроблена й успішно реалізована Конрадом Аденауером і Людвігом Ерхардом. Франції вдалося не тільки відновити свою економічну міць, а й увійти до числі великих держав значною мірою завдяки зусиллям справжнього національного лідера, яким виявився генерал Шарль де Голль.

Прем'єр-міністру Сінгапуру Лі Куан Ю стратегічне бачення ефективного розвитку своєї країни допомогли успішно перетворити цю світову глушину на сучасну провідну державу з високотехнологічною економікою і високими стандартами життя населення. Вражаючи світ темпи тривалого економічного розвитку китайської економіки, яка за рівнем ВВП вийшла на перше місце в світі, були досягнуті завдяки успішній реалізації дійсно ефективної стратегії, яка свого часу була розроблена Ден Сяопіном і неухильно й послідовно реалізується керівництвом цієї країни.

Навіть наші колишні партнери по так званому соціалістичному табору Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія й інші країни, в тому числі й республіки Балтії – Литва, Латвія й Естонія – своєчасно й успішно провели необхідні ринкові реформи, значною мірою подолали корупцію, досягли належних стандартів життя й були прийняті до складу Європейського Союзу. Прикладом для нас може слугувати і практика реалізації стратегії соціально-економічної трансформації, яку запровадив свого часу Казахстан під керівництвом визнаного національного лідера Нурсултана Назарбаєва. Можна продовжувати подібні приклади, однак мета нашої монографії полягає не в описі вдалого досвіду, а у виявленні механізмів, за допомогою яких цей досвід виявляється можливим здійснювати.

Вдумливий аналіз як успіхів, так поразок різних лідерів в процесі спроб забезпечення стратегічного планування й практичної реалізації обраних ними стратегій дозволяє стверджувати, що в основі успіхів лежить системний аналіз ситуацій, які необхідно долати, й причин їх виникнення. Ще один компонент їх діяльності полягає у відкритості цього аналізу, висвітленні та відкритому й широкому обговоренні його результатів з людьми. Водночас необхідно також ціл-

ком відверто показати всю множину альтернативних варіантів виходу з цієї ситуації та можливі позитивні і негативні результати реалізації кожного з них. Ця інформація також має бути винесена на обговорення громадськості. Вже самі ці дії закладають основу довіри людей до лідера. Чим ширшим є коло учасників обговорення й чим більшим є число взятих до уваги їх пропозицій, тим вищим стає рівень цієї довіри.

Один з важливих елементів механізму забезпечення відповідності обраної лідером стратегії дійсно суспільним потребам полягає у визначенні цих потреб, доцільних шляхів і способів їх задоволення. Для їх визначення вкрай необхідно залучати авторитетних експертів з кожного складного питання. Наприклад, в тій же Польщі успіх ринкових трансформацій значною мірою був забезпечений залученням до їх визначення і практичної реалізації знаного економіста Лешека Бальцеровича. Він прийшов до уряду з командою своїх однодумців, не тільки компетентних, а й вольових молодих людей. Це було вкрай необхідно, оскільки зламати стереотипи мислення чиновників, як і прагнення багатьох політиків за рахунок популізму забезпечити прихід до влади є досить складним завданням.

Не можна не враховувати й такого моменту, як послідовне інформування суспільства про ситуацію, про цілі й очікувані результати здійснюваних дій і рішень. Це необхідно як для формування розуміння в суспільній свідомості невідкладної необхідності й безальтернативності трансформаційних процесів, так і для зміцнення довіри людей до лідера, про яку йшлося вище. І, безумовно, важливим складником діяльності лідера має бути його готовність до певних компромісів. Одним з них, зокрема, полягає у прагненні не допускати істотного погіршення добробуту широких верств населення, застосовувати компенсаторні механізми при проведенні реформ, пов'язаних з можливістю його погіршення.

Вкрай необхідно залучати до інформування людей ті суспільні інститути, які користуються їх довірою – засоби масової інформації, церкву, діячів науки і освіти, культури і мистецтва тощо. А для цього лідер і його команда повинні знаходити час і можливості для зустрічей з ними й доведення до їх свідомості сутності обраної стратегії, й необхідності й особливостей реалізації. Ці зустрічі мають носити не якийсь ритуальний характер, а чітку цільову спрямованість на забезпечення їх учасниками підтримки дій лідера та його команди, роз'яснення і пропаганди їх у відповідних соціальних групах.

Ще однією особливістю механізму успішної діяльності лідера у просторі суспільних потреб слід вважати глибоке розуміння ним швидкоплинності часу й мінливості умов життя й діяльності людей і функціонування соціуму. Тому йому необхідне уміння своєчасно відмовлятися від того, що вже віджило й не спрацьовує, постійно відслідковувати провідні тенденції науково-технічного і соціального розвитку й обирати адекватну новим умовам стратегію дій. Але

для цього поряд з високим рівнем професійної компетентності лідерів має бути притаманна ще й розвинена інтуїція, якій йому необхідно довіряти.

Використання описаних тут дещо схематично механізмів дії лідера у відповідності з дійсними суспільними потребами вимагає належного рівня його професійної компетентності. Вона передбачає наявність у нього розвинених аналітичних здібностей, стратегічного мислення і розуміння соціально-психологічних чинників як підтримки, так і неприйняття його пропозицій, дій і рішень. Водночас необхідною умовою мають бути його чесність, порядність і дійсне прагнення забезпечити досягнення як кінцевої мети трансформацій справжнього вагомого підвищення добробуту і якості життя людей, широкого їх залучення до розбудови громадянського суспільства і правової держави.

А для цього необхідна відповідна організація виявлення потенційних лідерів та їх цільової підготовки в системі освіти. Тільки тут вони отримають належні професійні, психологічні й інші людинознавчі знання, навчаться системному аналізу складних суперечливих ситуацій та вибору найдоцільніших шляхів їх подолання з множини можливих альтернатив. Але така підготовка не має бути масовою, оскільки лідер – певною мірою унікальне явище. Тож вона може бути успішною лише за умови створення спеціальних центрів лідерства у складі знаних вищих навчальних закладів, де нагромаджено необхідний досвід, є висококваліфікований науково-педагогічний склад та відповідна матеріально-технічна база. Саме тут має розвиватися філософія лідерства, виконуватися дослідження з філософії освіти, а їх результати безпосередньо впроваджуватися в навчально-виховний процес.

Витоки ж філософії лідерства мають виходити, по-перше, з того, що сам лідер являє собою реакцію на потреби соціуму в організуючому і керівному началі. По-друге, він має розуміти і цю потребу, й інші потреби, задоволенню яких має сприяти його діяльність. Тривала ж і глибока системна криза в Україні значною мірою зумовлена, з одного боку, тим, що досить багато керівників не є лідерами. З іншого ж боку, її джерелом є непрофесіоналізм людей при владі.

1.3. Еліта і лідерство як чинник науково-технічного і соціального прогресу

Розуміючи під елітою кращих представників відповідної сфери людської діяльності, слід розкрити визначальну роль видатних вчених та інженерів у розвитку матеріально-технічної й духовної основи суспільного життя, а отже і в забезпеченні науково-технічного і соціального прогресу. Наша країна багата на таланти. Інноваційний характер мислення і високий рівень креативності

разом з широким кругозором і глибокими знаннями не тільки зі сфери своєї діяльності, а й з суміжних сфер сприяли отриманню цими людьми вражаючих результатів. Однак на жаль, досить часто їхні таланти розкривалися тільки за межами України. Досить згадати Ігоря Івановича Сікорського, чиє ім'я сьогодні носить Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Видатний авіаконструктор українського походження у США став основоположником конструювання і виробництва гвинтокрилів.

Ще один видатний авіаконструктор Олег Костянтинович Антонов розробив серію літаків Ан. Серед них унікальні Антей, Руслан і Мрія, які не тільки здивували світ своїми можливостями, але й до сих пір виконують перевезення негабаритних і надважких вантажів. Українського походження мали і видатний конструктор ракетно-космічної техніки Сергій Павлович Корольов, і всесвітньо відомий філософ Микола Олександрович Бердяєв. Світове визнання отримав і видатний український вчений-кібернетик академік Віктор Михайлович Глушков. Він став засновником теорії і практики створення автоматизованих систем управління складними об'єктами.

Дехто з видатних людей народилися й починали свій життєвий шлях за межами України, але саме в нашій країні розкривався їхній творчий потенціал і саме тут вони досягали своїх вражаючих успіхів. Прикладом слугує плідна діяльність видатного кардіохірурга і біокібернетика академіка Миколи Михайловича Амосова. Прикладом постає і видатний вчений-енциклопедист, засновник і перший президент Академії наук України, автор вчення про біосферу та її еволюцію у ноосферу Володимир Іванович Вернадський.

Видатний внесок в зоологію, бактеріологію, імунологію та мікробіологію належить геніальному українському вченому, лауреату Нобелівської премії харків'янину Іллі Іллічеві Мечникову. Значною мірою саме на теренах сучасної України відбувалася плідна наукова, педагогічна і громадська діяльність видатного хірурга і вченого Миколи Івановича Пирогова.

Не можна не назвати й такого видатного вченого, як Борис Євгенович Патон. Директор Інституту електрозварювання, він протягом 58 років очолював Національну академію наук України. Його науковий доробок включає понад тисячу наукових публікацій, в тому числі 20 монографій і понад 400 винаходів. Він став першим Героєм України. Його дослідження стосуються автоматичного і напівавтоматичного зварювання під флюсом, спецметалургії та матеріалів майбутнього, зварювання під водою та в космосі, технології зварювання живих тканин, яка застосовується у хірургії.

Наведені тут приклади (а їх можна продовжувати й продовжувати) переконливо свідчать про істотну роль, яку представники справжньої еліти і справжні лідери відіграють в науково-технічному, а відтак і в соціальному прогресі. Створюючи надійні матеріально-технічні й технологічні передумови успішного

поступального розвитку країни, її економіки, науки і культури, вчені та інженери істотно змінюють зміст, характер і умови праці людей. Ці зміни полягають не лише в удосконаленні технологій, а й у необхідності підвищення кваліфікації працівників, що вимагає відповідного зростання їхнього освітнього і культурного рівня.

Процеси такого зростання звичайно супроводжуються формуванням та зміцненням гуманістичної системи життєвих цінностей широкого загалу людей і посилення толерантності, доброзичливості у міжособистих взаємовідносинах. Водночас зростання освітнього і духовно-культурного рівня людей, розуміння ними сенсу і закономірностей суспільних процесів і здатність аналізувати стан країни активізують прояви громадянської активності. В результаті маси самі стають здатними висувати лідерів зі свого складу й консолідуватися в еліту. Принаймні певна частина високопрофесійних порядних і відповідальних людей виявляються цілком здатними виконувати функції еліти.

У зв'язку з тією роллю освіти, яку вона відіграє у зростанні духовності і культури людей та формуванні й розвитку еліти і лідерства, слід нагадати, що вона завжди вважалася своєрідним соціальним ліфтом. Сьогодні ця властивість освіти дещо змінилася, але все одно вона залишається істотним чинником суспільного розвитку і соціального прогресу. Тим більше, освіта, хоча й дещо опосередковано, має можливість взаємодіяти з релігією як важливою формою суспільної свідомості, з культурою, літературою і мистецтвом. Їхня взаємодія утворює потужний синергетичний ефект, що сприяє розвитку духовного світу молоді, насамперед студентства.

Тому завдання освіти з формування і розвитку національної гуманітарно-технічної управлінської еліти і лідерства дещо полегшуються за рахунок такої взаємодії та її можливостей. Однак наш складний і суперечливий час інколи створює певні бар'єри на шляху виконання цих завдань. Одним з цих бар'єрів слід вважати надмірну комерціалізацію культурних і навіть релігійних заходів, що призводить до необхідності відмовлятися молоді від участі в них. Ще один бар'єр викликають економічна криза і відсутність у студентів чіткого бачення перспектив роботи за спеціальністю.

Певним бар'єром виступає й відсутність у студентів навичок управління собою і своєю поведінкою. Подолання цього бар'єру вимагає розвиток їхнього самовиховання як чинника життєвого успіху. Не випадково О. Романовський, О. Пономарьов та Н. Іліаш впевнено стверджують, що «самовиховання і самодисципліна – це потужні джерела усвідомлення людиною ролі і значення управління собою, своїми діями, емоціями і поведінкою». автори підкреслюють, що «завдяки самовихованню і самодисципліні під час особистісного розвитку формується чітка система життєвих цілей і цінностей, уявлення про життєвий успіх і прагнення досягти його» [13, с. 25].

А саме це і є місією освіти та її основним завданням – забезпечити не тільки професійну, а й особистісну реалізацію майбутнього фахівця, готувати його не просто успішною, а й щасливою людиною. Виконання цього завдання вимагає послідовного використання бінарного, або суб'єкт-суб'єктного підходу до організації та здійснення освітнього процесу. Тільки у такому разі у студента формується чітке розуміння того, що досягнення ним своїх життєвих цілей вимагає не тільки відповідної мотивації, а й здатності та бажання, готовності й уміння управляти собою, своєю діяльністю і поведінкою. Водночас формується його самодисципліна й відповідальність за свої дії та рішення.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що розвиток мережі закладів вищої інженерної освіти в Україні був пов'язаний необхідністю належного кадрового забезпечення промислового виробництва. Цей розвиток відповідав потребам того рівня технологій, який мав місце в кінці XIX та у XX століттях. Харківські політехніки з гордістю відзначають, що наш університет є найстарішим вищим технічним закладом в Україні. Він був організований ще в 1885 році. Його організатором і першим ректором став відомий вчений-механік Віктор Львович Кирпичов. До речі, він же був організатором і першим ректором Київського політехнічного, створеного в 1898 році.

Вчені нашого університету протягом всього періоду його існування здійснювали дослідження і розробки, необхідні для промисловості. Їхнє гасло – поєднання навчання, науки і виробництва – було й лишається провідним принципом підготовки інженерів як професіоналів і творчих особистостей. Цьому сприяли наукові школи, що виникали навколо провідних вчених та їхніх досліджень. Інноваційний характер мислення й чітка орієнтація дослідників на підвищення ефективності виробництва та поліпшення умов праці забезпечувала їхній вагомий внесок у науково-технічний і соціальний прогрес. Серед відомих шкіл слід відзначити формування наукової школи з удосконалення ходових систем і трансмісій бойових гусеничних машин, засновником якої був відомий вчений професор В. П. Аврамов.

Далеко за межами України отримала визнання наукова школа з технології зв'язаного азоту й кінетики хімічних процесів, яку створив видатний вчений лауреат Державної премії академік В. І. Атрощенко. Він підготував 15 докторів і понад 60 кандидатів наук і був занесений до книги «5000 видатних особистостей світу», яка вийшла в США в 1990 році. Взагалі в університеті сформувалися досить сильні наукові школи у галузі хімії та хімічної технології. Одним з прикладів слід вважати школу з фізико-хімії силікатів та технології вогнетривів, яку сформував видатний вчений академік А. С. Бережний. Його ім'я також занесено до згадуваної книги про 5000 особистостей. В цій книзі згадується й ім'я видатного вченого-хіміка академіка Є. І. Орлова, чия наукова школа з хімічної кінетики і технології неорганічних продуктів відома далеко за межами нашої країни.

Відомою є й наукова школа у галузі вугілля і коксохімії, яку очолював відомий вчений професор К. О. Белов. Відомий хімік-органік М. А. Валяшко, доктор хімічних і доктор фармацевтичних наук сформував наукову школу з хімії лікарських речовин. Він заснував Харківський фармацевтичний інститут і був його першим ректором.

Фундатором наукової школи з теорії двигунів внутрішнього згоряння, що була широко визнана у світі, був видатний вчений професор М.М. Глаголев. Наукову школу з аналізу перехідних процесів в електричних системах створив відомий вчений професор В. Т. Долбня. Надзвичайно плідною й важливою для енергетики нашої країни є наукова школа з турбінобудування. Її засновником був відомий вчений професор Я. І. Шнее. Подальший її розвиток, насамперед у сфері дослідження процесів теплообміну на поверхнях роторів і корпусів парових і газових турбін, пов'язаний з іменем ще одного відомого вченого професора В. М. Капіноса.

Широко відомою є наукова школа з фізики твердого тіла і мікроплівкової електроніки видатного вченого професора Л. С. Палатника, який підготував 20 докторів і 90 кандидатів наук. Славетною стала й наукова школа, яку створив видатний вчений у сфері аерогідродинаміки та гідромашинобудування академік Г.Ф. Проскура. Він сприяв розвитку підготовки фахівців у галузі авіації, а згодом і створення в Харкові авіаційного інституту.

Вважаємо за доцільне згадати й групу видатних вчених-математиків, чії роботи начебто стосувалися абстрактних теоретичних побудов, але в дійсності безпосередньо чи опосередковано знаходили застосування для розв'язання важливих інженерно-технічних і навіть суто виробничих задач. Серед них слід назвати таких вчених, як академік В. Л. Рвачов, член-кореспондент АН України Н. І. Ахієзер, професори В. Ф. Бржечка та І. М. Глазман. Працював в нашому університеті й видатний вчений академік О. М. Ляпунов.

Розглянуті далеко не всі імена видатних вчених нашого університету наведені тут, по-перше, як важлива інформація, вкрай необхідна для виховання студентства, для прищеплення їм знань про рідний університет та любові й поваги до нього, до його історії і традицій, гордості за свою приналежність до нього. По-друге, кожен студент, знайомлячись з історією університету, з його досягненнями та науковими школами, має розуміти, що видатні вчені колись також були студентами, і завдяки їхнім таланту, наполегливості, працьовитості та відповідальності вони змогли досягти видатних результатів в науці й техніці. По-третє, студенти мають розуміти, що ситуація на ринку праці й робочої сили постійно ускладнюється, і їм для життєвого успіху, професійної та особистої самореалізації необхідні високий професіоналізм та інноваційне мислення як передумови їхньої конкурентоспроможності.

Всі ці міркування спрямовані на створення синергетичного ефекту за рахунок поєднання об'єктивних вимог та закономірностей науково-технічного і соціального прогресу з суб'єктивними прагненнями і мотивами студентів до життєвого успіху й до отримання місця у складі елітарної частини суспільства. Прищеплення ж їм розуміння того, що справжня еліта, тим більш управлінська, може мати саме гуманітарно-технічний характер, має сприяти мобілізації їхніх зусиль, креативних здібностей та особистісного потенціалу, їхніх професійних знань, загальної культури і духовних цінностей на успішну самореалізацію й досягнення життєвих цілей, справжнього успіху і щастя.

Розуміння студентами того, що вони як майбутні лідери і представники еліти є потенційними чинниками науково-технічного і соціального прогресу, виступає одним з досить потужних мотиваторів активізації їхньої навчально-пізнавальної діяльності. Залучення ж їх до участі в наукових дослідженнях під керівництвом провідних вчених і педагогів посилює їхній інтерес як до обраної професії, так і до знань та навчання взагалі.

Однак визначальною умовою вирішення вкрай важливих і відповідальних завдань з формування національної гуманітарно-технічної еліти й підготовки справжніх управлінців-лідерів є те, щоб кожен науковець і педагог сам був справжнім лідером, гідним представником гуманітарно-технічної еліти.

1.4. Роль еліти і лідерства в духовно-культурному розвитку суспільства

Наш дуже складний динамічний час істотно впливає на характер еволюції індивідуального і суспільного буття. При цьому зміни, що відбуваються, несуть не тільки позитивні зрушення, а й певні ускладнення та негативні прояви. Ще однією їх особливістю часто виступає неочікуваність і непередбачуваність. За цих умов надзвичайно важливим завданням освіти, яке успішно вирішується на факультеті соціально-гуманітарних технологій, постає підготовка не тільки високопрофесійних фахівців, але й людей високої духовності і культури. чітких моральнісних принципів і переконань, з почуттям відповідальності за свої дії, рішення і висловлювання.

На жаль, ті кардинальні зміни, які відбулися в суспільно-політичному та соціально-економічному житті нашої країни, зазнали помітної інтерференції з процесами науково-технічного і технологічного розвитку та певною мірою негативно позначилися на духовно-культурному й життєво-ціннісному його вимірах. Одним з дієвих чинників посилення цих процесів стало й поширення технократичного типу мислення. Доступність вищої освіти практично для всіх

бажаючих призвела до широкої дипломізації населення без зростання бажаного рівня його загальної культури. Та й далеко не завжди наявність диплому постає свідченням належного рівня професіоналізму й наявності у людини – власника цього диплому – відповідних знань і професійної компетентності.

Деформація гуманістичної системи життєвих цінностей, яка особливо відчутно відбувається під потужним впливом комерціалізації майже всіх сфер суспільного життя, також стає одним з проявів кардинальних змін. Так, втрачає для багатьох молодих людей свій життєво-ціннісний смисл таке вкрай важливе поняття, як людяність. Разом з цим виникає загроза перетворення людини на своєрідного робота. Очевидно, прагнення уникнути такого перетворення та відчуття самотності в містах з мільйонним населенням виступає, наприклад однією з причин поширення самогубства в Японії, країні з високим технічним і технологічним рівнем розвитку.

Отже, відновлення людяності, повернення суспільної свідомості до таких цінностей, як дружба, любов, сім'я тощо, постає на рівні одних з надзвичайно важливих завдань освіти. На шляхах його ефективного вирішення уявляється доцільним прищеплення студентам сталих навичок командної діяльності. Адже зовсім не випадково методи командної роботи знаходять все більш широке застосування у всьому світі. Їх перевагами виступають не тільки ефективність, а й той особливий командний дух, той характер взаємовідносин між членами команди, за який вони й цінують свою приналежність до неї.

Важливим чинником успішності командної діяльності виступає розподіл між учасниками команди завдань і робіт виконуваної діяльності не тільки за функціональними, а й за емоційними принципами. Йдеться про урахування тих часом неусвідомлюваних причин, через які разом з одними людьми приємно працювати, а з іншими – не дуже. Справжній лідер здатний бачити і розуміти ці нюанси взаємовідносин, використовуючи їх як додаткові чинники ефективності діяльності своєї команди.

Водночас цей лідер, усвідомлюючи істотну роль і значення духовності й культури членів своєї команди та залежність цих атрибутів від загального стану соціокультурного простору, прагне впливати на розвиток цього простору, тобто на відповідний розвиток суспільства. Хоча цей вплив звичайно носить досить опосередкований, локальний, можна сказати, адресний характер і реалізується здебільшого за допомогою розвитку рівня духовності й культури підлеглих лідера, його прихильників та послідовників.

Еліта ж, вже в силу самої своєї природи, здійснює вплив на суспільство та на його духовні цінності й культуру фронтально. Сам цей вплив ґрунтується на особистому прикладі представників еліти й на природному прагненні широкого загалу будь-якої спільноти аж до суспільства в цілому самовдосконалюватися, піднятися до рівня культури, притаманного еліті. На жаль, однак, в суспільстві

існує й достатньо численна частина людей, духовна бідність яких і примітивне існування зумовлюють відсутність не тільки прагнення, але й навіть потреби у їх власному культурному розвитку. Між цим маргінесом та елітою розташована переважна більшість соціуму з різним рівнем потреб в культурі й духовності.

Діяльність еліти та лідерів з духовно-культурного розвитку суспільства охоплює одним з компонентів її загальної структури включає їх цілеспрямоване самовиховання і самовдосконалення. Це посилює їхні позиції у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми й підвищує інтенсивність їхнього впливу на людей. У зв'язку з цим не можна не погодитися з тим, як чітко вказують В. О. Лозовой та Л. М. Сідак, що «процес самовдосконалення за своїм смислом і змістом близький до процесу самовиховання, та вони хоча й близькі, але не тотожні форми: відрізняються природою активності, притаманній кожній з них, і масштабом перетворення особистості» [7, с. 99].

При цьому самовиховання являє собою систему заходів, спрямованих на розвиток однієї чи декількох особистісних рис і якостей людини, в той час як самовдосконалення спрямовується на інтегральне підвищення як її професійної компетентності, так і загальної та професійної культури і особистісних якостей. Воно передбачає розвиток та упорядкування системи життєвих цінностей, в тому числі посилення рівня доброзичливості й толерантності у міжособистих взаємовідносинах, у спільній діяльності та спілкуванні.

В першу чергу постійне самовиховання і самовдосконалення як форми саморозвитку особистості мають бути притаманні педагогічному персоналу закладів освіти всіх рівнів. Особливо вони необхідні науково-педагогічному складу вищої школи. Це пов'язано, по-перше, з тим, що студенти є значною мірою людьми з певними життєвими цілями, прагненнями та ідеалами, і вплив на них ефективно здійснювати набагато складніше, ніж на школярів. По-друге, інноваційний характер сьогодення прискорює науково-технічний прогрес, тому викладачі як професіонали повинні відповідати його вимогам і тримати свої знання на рівні останніх досягнень у сфері своєї спеціальності й навчальних дисциплін, які вони викладають. По-третє, науково-педагогічний склад вищої школи являє собою чи не основне ядро національної еліти й має постійно працювати над собою задля її зміцнення й посилення впливу на суспільство.

Самовиховання і самовдосконалення науково-педагогічного складу як чітка система має досить складну динамічну структуру. Одним з центральних її компонентів виступає загальна і професійна культура конкретного викладача. Вона значною мірою характеризує його як особистість. Вона ж проявляється у його професійній діяльності, у ставленні до студентів, до колег та інших людей. Саме за рівнем індивідуальної культури можна визначити масштаб особистості викладача та його авторитет серед студентів.

Системно досліджують феномен культури та її істотну роль як одного з потужних чинників процесу саморозвитку особистості такі відомі вітчизняні фахівці у сфері соціальної філософії, як Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко та М. І. Михальченко. На їхнє переконання, «у філософському контексті культура постає не як часткова сфера суспільного життя, а як суспільство в цілому, з точки зору розвитку людини як суб'єкта діяльності, розкриття властивостей та обдаровань людини». Вчені при цьому підкреслюють, що «культура уособлює загальну творчу діяльність у предметах для людини. Вона є втіленням створених людьми матеріальних і духовних цінностей. Культура постає як опредметнена сутність людини. *Міра розвитку культури визначається мірою розвитку людини*» [4, с. 22].

Під особистою культурою людини ми розуміємо її загальну інтегральну характеристику, яка охоплює інтелектуальну, мовленнєву, моральну, естетичну, фізичну, професійну, політичну, правову, екологічну та світоглядну культуру. Водночас ми цілком згодні з тим, як В. О. Лозовой і його співавтори вважають, що «найважливішим елементом структури культури особистості є переконання. Це певна якість свідомості особистості, стійкі утворення, що становлять внутрішню позицію індивіда і мають надзвичайну імперативну значущість для особистості. Основою переконань є актуальне знання, що пройшло через емоційно-почуттєву сферу людини» [8, с. 368].

Для науково-педагогічного персоналу вищої школи ці переконання мають особливе значення, оскільки вони постають не лише важливим елементом його культури, але й чинником ефективності цілеспрямованого впливу на студентів, чинником розвитку їхньої особистісної культури. Це тим більш важливо, що, як той же Л. В. Губерський зі своїми співавторами звертають увагу читача на необхідність «розуміння культури як засобу самореалізації та самотворення особистості в різноманітних сферах суспільного життя» [4, с. 23].

Таким чином, культура педагога виступає важливим поліфункціональним утворенням. Дійсно, по-перше, вона виступає надійним індикатором рівня його особистісного розвитку і засобом неперервності процесу цього розвитку. У цій якості культура педагога постає важливим джерелом ціннісного сприйняття ним своєї професії і професійної діяльності і його задоволення ними. По-друге, культура педагога являє собою потужний чинник виховного впливу на його студентів, а отже й дієвий чинник якості освіти. У цій якості вона постає вкрай необхідною умовою успішності й ефективності професійної діяльності педагога й зацікавленості студентів освітнім процесом.

По-третє, культура педагога перетворює його професійну діяльність на живу справу, на креативну педагогіку і повсякденну творчість. У цій якості вона створює сприятливі умови не лише для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, а й для включення в освітній процес як раціональних, так

і емоційних каналів пізнання. По-четверте, культура педагога виступає вкрай важливим чинником духовно-культурного розвитку всього суспільства. Ця її функція здійснюється за кількома напрямками. Першим з них є безпосередній вплив викладача як педагога вищої школи та його авторитету на референтну аудиторію й на інших людей, з якими йому доводиться спілкуватися. Другий напрямок полягає у безпосередній діяльності педагога в соціокультурному просторі та її спрямуванні на подальше вдосконалення цього простору. Третій напрямок пов'язаний з педагогічним впливом його культури на студентів та її подальшу трансляцію ними вже у своє оточення.

Значення впливу педагога на духовно-культурний розвиток суспільства стає тим більш дієвим, чим вищим є рівень його інтелігентності та міра його належності до справжньої національної еліти. Науково-педагогічний склад вищої школи України доволі чисельний, і переважна більшість педагогів дійсно утворюють справжню еліту нашого суспільства. Водночас їхній лідерський статус, зумовлений їх відповідністю суспільним вимогам до вищої школи та до її викладачів, не викликає сумніву. Отже, проаналізовані особливості їхнього впливу на студентів та на інших людей є яскравим свідченням тієї ролі, яку еліта і лідерство відіграють в духовно-культурному розвитку суспільства.

Однак коло лідерів, як і склад національної еліти, далеко не обмежуються науково-педагогічним персоналом вищої школи. Безумовно, еліта і лідера поза межами вищої школи, як і інтелігенція взагалі, також відіграють істотну роль у виконанні надзвичайно важливих завдань з духовно-культурного розвитку нашого суспільства. Це завдання стає особливо невідкладним у зв'язку з тією деформацією, якої зазнає сьогодні система життєвих цінностей, зі ставленням широких мас до культури як до чогось другорядного. Все це вірно, але педагоги вищої школи вже в силу своєї місії і характерних особливостей своєї діяльності та ефекту трансляції їхніх цілеспрямованих впливів випускниками, відіграють вирішальну роль в ефективному розв'язанні вказаного завдання.

При цьому надзвичайно важливим, навіть визначальним чинником постає культура педагога. Як пишуть С. О. Заветний, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов та Л. М. Тіщенко, «усвідомлення сутності педагогічної культури вимагає системного аналізу взаємозв'язків і взаємодії між такими її компонентами, як професійна компетентність педагога, його специфічна свідомість, результати критичної рефлексії як власного досвіду, так і досягнень педагогічної теорії і практики, добре розвинена інтуїція, вміння швидко знаходити ефективні нестандартні рішення в складних педагогічних ситуаціях. Педагогічна культура включає також вміння відшукувати надійні і вагомні аргументи, необхідні для переконання своїх співрозмовників, емоційну стійкість і врівноваженість, розвинене почуття гумору» [5, с. 97].

Така складна і багатогранна структура професійної культури педагога дає йому змогу ефективно спілкуватися з різними людьми, успішно розв'язувати

складні проблемні ситуації, долати труднощі й запобігати виникненню конфліктів. За великим рахунком, це і є сприяння культурному розвитку людей і суспільства у цілому. Багатий же духовний світ педагога і чітка гуманістична спрямованість системи його життєвих цінностей сприяє збагаченню розвитку культури суспільства підвищенням рівня його духовності.

Процес впливу педагога на духовно-культурний розвиток суспільства має ще одним наслідком формування в студентському середовищі гуманітарно-технічної еліти й розширення кола еліти в суспільстві.

Список джерел інформації до вступу і першого розділу

1. Ашин, Г. К. (1978). Элиты теория // Большая Советская Энциклопедия. В 30 т. – Т. 30. – М.: Советская Энциклопедия. – С. 141.
2. Ашин, Г. К., Охотский, Е. В. (1999). Курс элитологии. – М.: ЗАО «Спортакадем пресс», 368 с.
3. Бердяев, Н. А. (2002). Смысл истории: Опыт философии человеческой судьбы. – М.: Мысль. – 174 с.
4. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
5. Заветний С. О., Пазиніч С. М., Пономарьов О. С., Тищенко Л. М. ультура педагога: монографія. За ред. О. С. Пономарьова. – Харків: Міськдрук, ХНТУСГ ім. П. Василенка. 2015. – 320 с.
6. Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексеева. – Изд. 2-е. – М.: Проспект, 2001. – 496 с.
7. Лозовой В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці. Монографія. – Харків: Право, 2006. – 256 с.
8. Морфологія культури: тезаурус / за ред. В. О. Лозового. – Харків: Право, 2007. – 384 с.
9. Нестуля О. О., Нестуля С. І. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посіб. – Полтава: ПУЕТ, 2016. – 375 с.
10. Пономарьов О. С. Феномен лідерства у просторі соціальних цінностей // Теорія і практика управління соціальними системами. 2015. – № 3. – С. 93–101.
11. Пономарьов О. С. Феномен лідерства в контексті суспільних потреб // Теорія і практика управління соціальними системами. 2015. – № 4. – С. 11–19.
12. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Іліаш Н. Два аспекти філософії лідерства // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2020. – № 1. – С. 58–67.
13. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Іліаш Н. Управління собою як чинник життєвого успіху // Лідер. Еліта. Суспільство. – 2020. – № 1. – С. 17–29.

14. Ромашов О. В., Ромашова Л. О. Социология и психология управления. – М.: Издательство «Экзамен», 2002. – 512 с.
15. Руководство и лидерство: философско-психологический анализ / М. А. Резниченко, М. В. Ланских, А. С. Пономарев, С. Н. Пазынич. – Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 136 с.
16. Сартр Ж.-П. Бытие и ничего. Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
17. Социальная философия. Учебник. – Под ред. И. А. Гобозова. – М.: Издатель Савин С. А., 2003. – 528 с.
18. Стрижко В. А. Лидер XXI века и философия // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – Філософія. – Вип. 46 (2). – 2016. – С. 90–102.
19. Hodgkinson, C. (1983). “The Philosophy of Leadership”, N.Y.: St. Martin’s Press, p. 247.
20. Greenleaf R. Servant Leadership: A journey into Nature of Legitimate Power and Greatness / Robert Greenleaf, Larry C. Spears. – Indianapolis: Paulist Press, 2002. – 370 p.

2. ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ОСЕРЕДОК ЛІДЕРСТВА І ПІДГОТОВКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

2.1. Історичний шлях факультету

Історія факультету соціально-гуманітарних технологій, з урахуванням його чисельних реорганізацій, починається з 1996 року. В 90-ті роки минулого століття Україна встала на шлях розбудови суверенної і незалежної держави. Нові економічні умови переходу до ринкової моделі господарювання вимагали інноваційних підходів і до підготовки фахівців високої кваліфікації, здатних однаково успішно орієнтуватись в різноманітних сферах знань. При цьому, окрім професійної підготовки студентів, у викладацькій діяльності виник додатковий, досить важливий аспект – формування лідерських якостей майбутніх фахівців, здатних розумітися на широкому колі господарської, виробничої, дослідницької та наукової діяльності. Таким чином, перед вищою школою виникло нове завдання – підготовка інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти з широким спектром знань та вмінь, здатної не тільки обслуговувати різноманітні бізнес-проекти, але й приймати управлінські рішення у справах підприємства, району, міста, області і нарешті – держави.

В певній мірі вирішити цю проблему дозволяє спеціальна система навчання, яка передбачає безперервну комплексну науково-інженерну, економічну, гуманітарну, правову, мовну і практичну підготовку. Здобуттю широкого спектру знань та умінь сприяє інтегральна освіта, яка дозволяє поєднати різні напрями підготовки.

В основу створення інтегрованих систем освіти покладено принципи організаційного процесу інтеграції, а саме:

- ♦ функціональна побудова;
- ♦ відповідність цілям реалізації політики в системі «освіта-наука-технології»;
- ♦ ієрархія повноважень та рівнів організації;
- ♦ спільні та координовані дії у забезпеченні якості освітніх та наукових послуг, просуванні на ринок; раціоналізація структури та управління;
- ♦ цілісність структури і відповідність умовам зовнішнього середовища;
- ♦ забезпечення контролю;
- ♦ регламентація ефективного використання персоналу;
- ♦ забезпечення оперативною і достатньою інформацією.

Саме такі принципи були покладені в основу економіко-правового факультету (в майбутньому – факультет соціально-гуманітарних технологій), який було створено відповідно до Державної програми «Освіта» (Україна XXI століття) [1].

Для реалізації ідеї інтегральної освіти ректор Харківського державного політехнічного університету (у теперішній час Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») професор Ю.Т. Костенко та ректор Університету внутрішніх справ (у теперішній час Харківський національний університет внутрішніх справ) професор О.М. Бандурка виступили з ініціативою про створення міжвузівського комплексу, на базі якого студенти могли б отримувати вищу освіту одночасно за двома напрямками – менеджмент та право. Ініціативу було схвалено і підтримано Міністерством освіти України та Міністерством внутрішніх справ України.

В березні 1996 року Харківський державний політехнічний університет (ХДПУ) та Університет внутрішніх справ (УніВС) підписали договір про співробітництво та видали спільний наказ у відповідності до якого було створено міжвузівський комплекс – «Економіко-правовий факультет». Згідно з положенням цей факультет став навчально-науковим та адміністративним підрозділом ХДПУ, метою якого була інтегральна разом з УніВС підготовка студентів за спеціальностями: «Менеджмент організацій» з присвоєнням кваліфікації «економіст-менеджер» та «Правознавство» з присвоєнням кваліфікації «юрист». Згідно положенню про економіко-правовий факультет його вищим органом була наглядова рада у кількості п'яти осіб (три представники ХДПУ та два представники УніВС). Безпосереднє керівництво факультетом здійснював декан (від ХДПУ) і два його заступники (по одному від ХДПУ та УніВС). Деканом економіко-правового факультету було призначено професора Івіна Леоніда Миколайовича.

Основою економіко-правового факультету стали:

- ♦ кафедра менеджменту ХДПУ, яка першою в Україні почала підготовку спеціалістів з організації сучасного виробництва;
- ♦ інтегральний навчальний план, створення якого стало можливим завдяки тому, що соціально-гуманітарні блоки дисциплін в усіх навчальних планах були однакові і складала до 30 % навчального часу. Окрім професійної підготовки, такий навчальний план передбачав придбання навичок практичної правової і управлінської діяльності в періоди відповідних практик і стажувань в різних виробничих і комерційних структурах, а також в правових установах;
- ♦ підготовчі курси, створені при факультеті, які сприяли не тільки успішному вступу до навчального закладу, але й успішному початку навчання.

У 1996 році факультет зробив перший набір студентів на 1 курс навчання. На навчання за двома напрямками факультет прийняв 73 студенти денного навчання та 56 – заочного навчання. Студенти були зараховані в обидва навчальних заклади, мали студентський квиток ХДПУ та посвідчення-перепустку УніВС, дві залікові книжки відповідно, викладання на факультеті проводилось провідними викладачами ХДПУ та УніВС.

Програма підготовки менеджерів-юристів складалась з 3-х фаз, межі яких дозволяли вносити корективи з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища навчання.

Фаза I. Одержання фундаментальних знань. В межах цієї фази вивчались дисципліни, що формують базис професійності, широкий кругозір і ерудицію майбутнього фахівця.

Фаза II. Індивідуальний розвиток. Головні модулі цієї фази розвивали навички та вміння майбутнього фахівця в управлінні виробничою структурою і визначення правового поля її діяльності. Особлива увага приділялась формуванню ділових якостей шляхом залучення студентів в практичну діяльність комерційних структур і правових установ. Вивчення дисциплін було побудовано таким чином, щоб спонукати майбутнього фахівця проводити дослідження і шукати шляхи саморозвитку на стиках дисциплін. Модулі цієї фази сприяють розвитку вміння і навичок в практичній діяльності у майбутніх фахівців з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

Фаза III. Самостійна робота. На цій фазі майбутній фахівець проводить самостійні дослідження для виконання курсових робіт або проєктів, здійснює науково-практичні та економіко-правові дослідження, що необхідні для дипломної роботи.

Одночасно із навчанням за «мирними» спеціальностями студенти факультету одержували і військову підготовку та військове звання «лейтенант».

*Перші студенти економіко-правового факультету
з методистом факультету Прохоренко О.В. (1996 р.)*

З метою підвищення якості підготовки гуманітарно-технічної еліти на факультеті наприкінці дев'яностих років пройшло дві суттєві реорганізації.

У 1998 році за попередньою згодою міністра освіти України М. З. Згуровського та відповідно до наказу Міністерства освіти України (№ 252 від 2 липня 1998 р.) економіко-правовий факультет було реорганізовано в Економіко-правовий інститут. Для забезпечення ефективної роботи інституту керівники ХДПУ та УніВС домовились про об'єднання певної кількості майна, навчально-методичних та інших технологій, об'єктів інтелектуальної власності, досвіду та зусиль, що сприяло належній якості навчального процесу у сфері економіки, права та інформатики, забезпечило необхідний соціально-побутовий рівень життя студентського та викладацького складу. Очолив роботу Економіко-правового інституту професор Л. М. Івін

Згідно з положенням про Навчально-науковий економіко-правовий інститут, до його структури було включено:

- ◆ факультет права та підприємництва;
- ◆ економіко-правовий факультет;
- ◆ заочний факультет і навчально-консультаційні пункти;
- ◆ відділення за спеціалізаціями;
- ◆ підготовче відділення;
- ◆ аспірантуру;
- ◆ докторантуру;
- ◆ екстернатуру.

21 квітня 1999 р. у виконавчому комітеті Харківської міської ради було зареєстровано Харківський економіко-правовий університет (ХЕПУ) у формі товариства з обмеженою відповідальністю, який став правонаступником Економіко-правового інституту. Ректором ХЕПУ було призначено професора Івіна Л. М. Напрямки діяльності університету визначалися Угодою про співробітництво між ХДПУ, ХЕПУ та УніВС, яка була підписана 26 травня 1999 р., та насамперед включали:

- ◆ підготовку висококваліфікованих фахівців для малого та середнього бізнесу, а також сфери соціального та правового захисту населення України;
- ◆ підготовку фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- ◆ підготовку та атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів;
- ◆ науково-дослідну роботу;
- ◆ спеціалізацію, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів;
- ◆ культурно-освітню, методичну, видавничу та фінансово-господарську діяльність;
- ◆ здійснення міжнародних зв'язків.

У 2000 році відбувся перший випуск бакалаврів менеджменту, а у 2001 – бакалаврів права. Перший випуск спеціалістів, що відбувся в 2002 році, склав

29 осіб за денною формою навчання та 36 за заочною. Випускники одержали два дипломи: економіста-менеджера Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет» (НТУ «ХПІ») та юриста Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС).

Враховуючи значний накопичений досвід з інтегральної підготовки, у 2003 році для подальшого розвитку цієї форми навчання НТУ «ХПІ» уклав договір про сумісну діяльність з підготовки фахівців з Українською академією банківської справи (УАБС) при Національному банку України (м. Суми). Цим договором передбачалось інтегрування за спеціальностями «Банківська справа» та «Фінанси» з боку УАБС і «Програмне забезпечення автоматизованих систем» та «Філологія (Переклад)» з боку НТУ «ХПІ». Відповідно до цього договору в межах міжвузівського комплексу відкрито два нових відділення – «Відділення фінансів та інформаційних технологій» та «Відділення фінансів і прикладної лінгвістики».

Йшли роки, змінювалася країна, іншими ставали пріоритети вищих навчальних закладів. У 2007 році ХНУВС припинив дію договору про спільну діяльність, а міжвузівський комплекс було реорганізовано у факультет інтегральної підготовки (ІП) у складі НТУ «ХПІ». Деканом факультету з 10 липня 2008 року було призначено професора Кіпенського Андрія Володимировича. У той час факультет інтегральної підготовки здійснював організацію навчання водночас за двома спеціальностями (за денною та заочною формами) на трьох відділеннях:

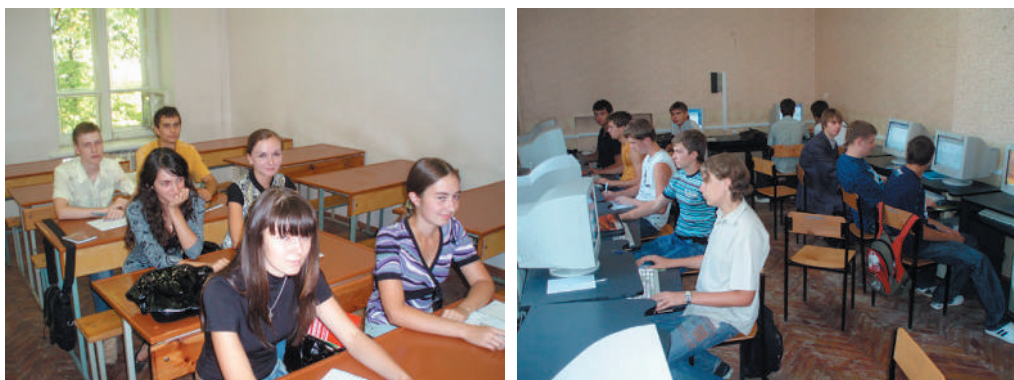
- ♦ економіко-правове відділення: спеціальності «Менеджмент організацій» (денна форма) та «Правознавство» (заочна форма);
- ♦ інженерно-економічне відділення: спеціальності «Програмне забезпечення автоматизованих систем» (денна форма) та «Менеджмент організацій» або «Облік і аудит» (заочна форма);
- ♦ гуманітарно-економічне відділення: спеціальності «Філологія (Переклад)» (денна форма) та «Менеджмент організацій» або «Облік і аудит» (заочна форма).

Відповідно до наказу по університету № 234-І від 27.05.2009 р. до складу факультету інтегральної підготовки було введено кафедри: права (завідуюча – професор Перевалова Л. В.), філософії (завідувач – доцент Бардін О. М.), етики, естетики та історії культури (завідуюча – доцент Петутіна О. О.).

Того ж року на факультеті було розпочато проект по наданню освітніх послуг для одержання за заочною формою навчання другої вищої освіти економічного напрямку (спеціальності «Менеджмент організацій» «Облік і аудит») студентами університету другого і старших курсів денного навчання, які отримують освіту за технічними або гуманітарними спеціальностями. В той час це вдалося завдяки впровадженню в Україні системи ECTS, чіткому регламентуванню навчального навантаження та уніфікації навчальних планів. Перезалік однакових дисциплін з навчальних планів денної та заочної форм навчання дозволив одержати повноцінну базову вищу освіту за другим напрямом лише за три роки.

Це відповідає й принципам Болонського процесу – life long learning, або навчання та підвищення кваліфікації протягом всього життя.

У 2009 р. факультет вперше прийняв студентів за програмою підготовки магістра, для яких заступником декана факультету ІП Прохоренко О. В. було складено навчальні плани на базі ОПП спеціаліста терміном 1 рік та на базі ОПП бакалавра терміном два роки за денною і заочною формою навчання (спеціальності «Менеджмент організацій» та «Облік і аудит»). Це була перша в університеті спроба підготовки магістрів за заочною формою навчання. Більшість зі студентів, які навчалися у магістратурі, приймали активну участь у конференціях MicroCAD, «Україна і світ», у міжвузівській конференції магістрантів. Перший випуск магістрів на факультеті відбувся у червні 2010 р.

Навчальний процес в аудиторіях факультету інтегральної підготовки

З метою розширення спектру освітніх послуг кількість спеціальностей на факультеті ІП (на денному та заочному відділеннях) була поступово збільшена до десяти:

- ◆ менеджмент організацій і адміністрування;
- ◆ менеджмент зовнішньоекономічної діяльності;
- ◆ облік та аудит;
- ◆ фінанси і кредит;
- ◆ інтелектуальна власність;
- ◆ управління інноваційною діяльністю;
- ◆ переклад (англійська мова);
- ◆ системи штучного інтелекту;
- ◆ телекомунікаційні системи і мережі;
- ◆ програмне забезпечення систем.

Протягом наступних років для забезпечення інтегральної підготовки було підписано угоди з Національною юридичною академією ім. Ярослава Мудрого (2009 р.), Харківським національним педагогічним університетом ім. Г. С. Сковороди (2011 р.) та Московським університетом ім. С. Ю. Вітте (2012 р.). До

отримання інтегральної освіти стали широко залучатися студенти інших факультетів НТУ «ХПІ» та вищих навчальних закладів Харкова, які навчалися на своїх спеціальностях за денною формою та отримували другу вищу освіту на факультеті інтегральної підготовки за заочною формою навчання.

Не зупиняючись на досягнутому, адміністрація факультету та кафедр, які були введені до його складу у 2009 році, активно працювали над пошуком нових форм, методик, напрямків унікального поєднання спеціальностей за інтегральною схемою навчання, які б відповідали спрямованості факультету та попиту конкурентного ринку праці ринкової економіки України.

Слід зазначити, що крім навчальної та організаційної роботи на факультеті здійснювалася значна наукова і методична діяльність. Зокрема, було розпочато випуск Вісника НТУ «ХПІ» у серії «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства», в якому викладачі та студенти факультету мали змогу поділитися результатами своїх досліджень та ознайомитися з матеріалами щодо визначення проблем розвитку українського суспільства та пошуку шляхів їх вирішення. За участю викладачів та студентів було організовано і проведено декілька наукових конференцій, семінарів, фестивалів та різноманітних конкурсів. Плідна наукова діяльність викладачів кафедр факультету досить часто завершується захистом кандидатських та докторських дисертацій.

Співробітники факультету – учасники науково-практичної конференції «Європейські та традиційні українські цінності очима сучасної української молоді» (2012 р.)

Головним фактором стійкого розвитку України, її рушійною силою у докорінних змінах у суспільстві, а отже й стратегічним ресурсом, найактивнішою складовою, осередком принципово нових знань та ідей є кадровий потенціал – сьогоденне молоде покоління.

Ступінь ефективності успішної участі у таких перетвореннях визначається тим, наскільки молодь знає, розділяє та сприймає завдання державного та суспільного розвитку, пов'язує з ними свої життєві перспективи, є носієм духовно-морального потенціалу, доброти, чесності, справедливості, працелюбності, любові до Батьківщини, а також має необхідні фізичні та професійні якості.

Таким чином для підготовки майбутніх лідерів та гуманітарно-технічної еліти українського суспільства окрім викладання фахових дисциплін та дисциплін соціально-гуманітарного напрямку, необхідним було проведення виховної роботи на рівні кафедр, факультету, університету.

Поняття «виховання» розуміється як процес цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій та формування якостей особистості, який сприяє ставленню цілісного континуума інтелектуальних, моральних та вольових її аспектів. На досягнення саме цієї мети, на факультеті ІІ з використанням широкого спектру різноманітних форм та методів, була створена і налагоджена система виховної роботи.

Виховна робота, що здійснювалася на факультеті під керівництвом заступника декана з організаційно-виховної роботи доцента Горбунова М.П., мала особливе значення саме на етапі адаптації молодої людини – вчорашнього школяра – до нового процесу навчання, а також соціального буття на фоні значно збільшеного інформаційного навантаження. Ця робота зазвичай починалася з посвяти вчорашніх абітурієнтів у студенти на загальноуніверситетському заході, їх зустрічі з персоналом деканату, співробітниками випускових кафедр, кураторами академічних груп та викладачами.

Усі першокурсники з кураторами груп обов'язково відвідували музей історії НТУ «ХП», де ознайомлювалися зі славетною історією Харківського політеху, що допомагало їм формувати світогляд та відчуті гордість за свій університет. Обов'язковими були бесіди щодо правил поведінки у вищому навчальному закладі та попередженню правопорушень, які з усіма першокурсниками неодмінно проводилися викладачами кафедри права, а також бесіди з проблем культури поведінки й етикету, які проводилися викладачами кафедри етики, естетики та історії культури.

У подальшому для розвитку духовності та патріотизму студентів викладачами факультету проводилися різноманітні екскурсії, походи до театрів та музеїв, конкурси та спортивні змагання.

В рамках інноваційного проєкту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», який було спрямовано на формування гуманітарно-технічної еліти зразка ХХІ сторіччя, факультет інтегральної підготов-

ки було перейменовано у факультет соціально-гуманітарних технологій (наказ по НТУ «ХПІ» № 20 ОД від 18 січня 2016 р.) [2].

Учасниці конкурсу «Міс факультету ІП» (2011 р.)

Учасники спортивно-фольклорних змагань «Козацькі розваги» (2012 р.)

Наступним наказом (№ 21 ОД від 18 січня 2016 р.) до складу факультету разом із контингентом студентів (понад 800 осіб) було переведено п'ять випускових кафедр: ділової іноземної мови та перекладу (завідувач кафедри – професор Бадан А.А.), інтелектуальних комп'ютерних систем (завідувач кафедри – професор Шаронова Н.В.), педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна (завідувач кафедри – професор Романовський О.Г.), соціології та політології (завідувач кафедри – професор Буріга В.В.), а також фізичного виховання (завідувач кафедри – доцент Юшко О.В.).

Співробітники і студенти – учасники святкового вечора на честь двадцятиріччя факультету соціально-гуманітарних технологій (2016 р.)

Наприкінці 2017 року наказом по університету (№ 608 ОД від 29 листопада 2017 р.) до складу факультету було переведено ще дві кафедри: історії науки і техніки (завідувач кафедри – професор Скляр В.М.) та політичної історії (завідувач кафедри – професор Ніколаєнко В.І.). Влітку 2018 року (наказ № 347 ОД від 17 липня 2018 р.) кафедру історії науки і техніки перейменовують на кафедру українознавства, культурології та історії науки, а майже через місяць (наказ № 368 ОД від 7 серпня 2018 р.) до неї приєднують кафедру політичної історії та кафедру етики, естетика та історії культури. Завідувачем нової кафедри було призначено професора Скляра В.М.

Наказом по університету № 206 ОД від 30 квітня 2021 р. кафедра соціології і політології була перейменована і отримала назву кафедра соціології і публічного управління. Завідувачем кафедри було обрано професора Мороза В.М.

Таким чином, наприкінці 2018 року колектив факультету соціально-гуманітарних технологій склався остаточно. На кафедрах факультету працюють понад 180 штатних співробітників науково-педагогічного та біля 60 навчально-допоміжного складу. Серед них лауреат Державної премії України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор О.Г. Романовський; лауреат Державної премії України, заслужений працівник фізичної культури і спорту України, професор А.Г. Любієв; заслужений тренер України, професор Н.Ю. Борейко; заслужений працівник освіти України, професор А.В. Кіпенський, професор Н.В. Шаронова, яка нагороджена орденом княгині Ольги III ст. До складу науково-педагогічного колективу факультету входять 21 доктор наук, 117 кандидатів наук, 33 професори, 98 доцентів [3].

Наявність випускових кафедр призвела до того, що на теперішній час підготовка бакалаврів на факультеті соціально-гуманітарних технологій здійснюється за п'ятьма спеціальностями та шістьма освітніми програмами:

- ♦ філологія (освітні програми: «Германські мови та літератури (переклад включно), перший – англійський, другий – німецький» і «Прикладна та комп'ютерна лінгвістика»);
  - ♦ психологія (освітня програма «Психологія»);
  - ♦ соціологія (освітня програма «Соціологія управління»);
  - ♦ публічне управління та адміністрування (освітня програма «Цифрове врядування»);
  - ♦ фізична культура і спорт (освітня програма «Фізична культура і спорт»).

Для підготовки магістрів на факультеті передбачено шість спеціальностей та сім освітніх програм:

- ♦ філологія (освітні програми: «Германські мови та літератури (переклад включно), перший – англійський, другий – німецький» та «Прикладна та комп'ютерна лінгвістика»);
  - ♦ психологія (освітня програма «Психологія»);

- ♦ освітні, педагогічні науки (освітня програма «Педагогіка вищої школи»);
- ♦ публічне управління та адміністрування (освітня програма «Адміністративний менеджмент»);
- ♦ соціологія (освітня програма «Соціологія управління людськими ресурсами»);
- ♦ фізична культура і спорт (освітня програма «Менеджмент спортивно-оздоровчої діяльності»).

Продовження традицій інтегральної освіти, яка сприяє формуванню лідерства і гуманітарно-технічної еліти, на факультеті соціально-гуманітарної підготовки стало можливим завдяки Закону України «Про вищу освіту» та відповідних нормативних документів, які надають можливість одержання освітнього рівня «Магістр» за широким колом спеціальностей на базі освітнього рівня бакалавра будь-якої спеціальності (тобто є можливість отримати дві різні спеціальності). Отримання вищої освіти за другою спеціальністю можливо і за рахунок паралельного навчання на заочному відділенні, яке було відкрито на факультеті у зв'язку з реорганізацією Центру заочного та дистанційного навчання (наказ № 574 ОД від 29 грудня 2020 р.).

Для тих, хто пов'язує своє майбутнє з науковою діяльністю, на кафедрах факультету можливе підвищення професійного рівня в аспірантурі за спеціальностями:

- ♦ освітні, педагогічні науки (кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна);
- ♦ історія та археологія (кафедра українознавства, культурології та історії науки);
- ♦ філософія (кафедра філософії);
- ♦ соціологія (кафедра соціології та публічного управління);
- ♦ комп'ютерні науки (кафедра інтелектуальних комп'ютерних систем).

2.2. Досягнення і перспективи розвитку факультету

Подальший розвиток лідерства на факультеті та вдосконалення підготовки інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти вимагають від колективу факультету високого рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, проведення відповідних наукових досліджень та всебічного їх обговорення з науковою спільнотою, пошук нових форм викладання фахових дисциплін та дисциплін соціально-гуманітарного напрямку, організацію і проведення різноманітних заходів виховного характеру.

Для *підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу* сьогодні існує багато можливостей, але найбільш вагомим є підготовка та захист кандидатських і докторських дисертацій. Протягом останніх років (з 2016 р. по

2021 р. включно) на кафедрах факультету соціально-гуманітарних технологій було підготовлено та захищено 47 дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата наук або доктора філософії. З них 9 робіт з філологічних наук, 8 робіт з технічних наук, 13 робіт з педагогічних наук, 4 – з психологічних наук, 11 – з історичних наук та по одній роботі з економічних та з юридичних наук.

Крім того, за цей термін на кафедрах підготовлено та захищено сім дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора наук: Булкін В.І. (технічні науки); Підбуцька Н.В. (психологічні науки); Сущенко Р.В. (педагогічні науки); Грень Л.М. (державне управління); Кривоконь О. Г., Кушлакова Н. М., Тверитникова О. Є. (історичні науки); Годзь Н.Б. (філософські науки); Бірюкова М. В., Клименко О.Ю. (соціологічні науки).

Викладачі факультету соціально-гуманітарних технологій підвищували свою кваліфікацію і під час різноманітних стажувань, у тому числі – за кордоном. Так протягом останніх п'яти років стажування відбулися у таких країнах Європи як:

- ♦ Велика Британія: м. Кембридж, Кембриджський університет;
- ♦ Латвія: м. Рига, Балтійська Міжнародна Академія;
- ♦ Литва: м. Маріямполе, Маріямпольський коледж;
- ♦ Німеччина: м. Магдебург, Магдебургський університет;
- ♦ Польща: м. Люблін, Люблінський університет, Вищий Духовний Семінаріум UKSW, Науково-дослідний Інститут Люблінського науково-технологічного парку; м. Слупськ, Поморська Академія; м. Краків, Краківський економічний університет, м. Познань, Університеті ім. А. Міцкевича;
- ♦ Угорщина, м. Мішкольц, Мішкольцький університет,
- ♦ Фінляндія: м. Гуйттінен, Західно-Фінляндський коледж;
- ♦ Франція: м. Ліон, Університет Ліон-2 ім. братів Люм'єр.

Захист Ю.М. Главчевою дисертації на здобуття вченого ступеня доктора філософії, на передньому плані професор Шаронова Н.В. – голова вченої ради (2021 р.)

На розвиток лідерства та на підвищення ефективності підготовки інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти суттєвий позитивний вплив мають **наукові дослідження**, які проводяться всіма кафедрами факультету соціально-гуманітарних технологій.

Наукова діяльність **кафедри ділової іноземної мови та перекладу** спрямована на розробку та впровадження мультимедійних технологій у навчанні фаховому перекладу. Ці технології дозволяють викладачам удосконалювати комунікативні методики щодо зближення віртуального світу та мас-медійних технологій зі студентською аудиторією. Створені на кафедрі мультимедійні кабінети надають можливості для розвитку практичних навичок студентів в усній та писемній комунікації, в аудіюванні, у перекладі текстів різноманітних галузевих сфер, а також максимально наближають аудиторну ситуацію до реального життя.

Задля проведення наукових досліджень на **кафедрі інтелектуальних комп'ютерних систем** спільним рішенням Колегії Міністерства освіти і науки і Президії Національної академії наук України було відкрито Міжвідомчий науково-дослідний Центр інтелектуальних систем та комп'ютерної лінгвістики. Крім того, з жовтня 2009 р. та до теперішнього дня між кафедрою інтелектуальних комп'ютерних систем, як представником НТУ «ХПІ», та лабораторією інформаційних технологій в системах навчання та машинного зору Харківського національного університету радіоелектроніки діє договір про науково-технічну співдружність. Ще одна угода про науково-технічне співробітництво в галузі розробки лінгвістичних технологій в інформаційних системах була підписана з Інститутом кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України.

На протязі 2015–2019 рр. співробітниками кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем було прийнято участь у міжнародному проєкті ЕС MASTIS «Створення сучасної магістерської програми в галузі інформаційних систем». Мета проєкту полягала в покращенні магістерської програми в галузі інформаційних систем відповідно до потреб сучасного суспільства; наданні можливості університетам наблизитись до змін на світовому ринку праці та освітньому просторі, швидкому реагуванні на потреби роботодавців; наданні студентам уявлення про профілі різних робочих місць в галузі інформаційних систем для забезпечення можливості працевлаштування.

На **кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна** наукова діяльність спрямована саме на розвиток лідерського потенціалу, інтелекту та таланту в університетах України. Ці дослідження проводяться в межах програми TEMPUS. Крім того, протягом 2015–2017 рр. на кафедрі виконано науково-дослідну роботу на тему «Розробка методології розвитку лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти в інформаційному суспільстві», яка фінансувалася за рахунок коштів державного бюджету. На протязі 2016–2020 рр. за рахунок коштів

промислових підприємств і підприємців на кафедрі було виконано ще тринадцять науково-дослідних робіт на загальну суму 139,6 тис. грн. Крім того, співробітники кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна приймали і продовжують приймати участь в реалізації низки міжнародних проєктів:

- ♦ проєкт Британської ради та інституту Вищої освіти НАПН України «Розвиток лідерського потенціалу університетів України» (2018–2019 рр.);
- ♦ програма «Регіональні організації громадянського суспільства (USAID DOBRE)» (2018–2019 рр.);
- ♦ програма «Академічна протидія гібридним загрозам (Erasmus+)» (2019–2023 рр.).

Протягом багатьох років з метою подальшого вдосконалення діючого законодавства, побудови навчального процесу на новітніх досягненнях сучасної юридичної науки співробітниками **кафедри права** проводяться комплексні наукові дослідження за темою «Правове забезпечення становлення громадянського суспільства в Україні», яка спрямована на вирішення таких проблем, як: реалізація конституційних прав і свобод людини і громадянина; конституційно-правова реформа влади в Україні; правове забезпечення інтелектуальної власності; правове забезпечення управлінської діяльності в Україні; проблеми регулювання трудових правовідносин та інші. Крім того, на кафедрі проводяться дві ініціативні науково-дослідні роботи «Дослідження механізмів соціально-правового захисту студентської молоді в Україні» та «Правовий захист інформації в умовах формування інформаційного суспільства».

Кафедра соціології і публічного управління, приймаючи до уваги значущість проблематики забезпечення якості вищої освіти, спрямовує тематику наукової роботи на соціологічний супровід моніторингу якості освіти в сучасному університеті. Крім того, використовуючи потенціали міжнародної співпраці, а також свої можливості в організації наукових пошуків, у взаємодії з університетами з європейського простору вищої освіти кафедра соціології і публічного управління підготувала та подала до МОН України заявки на участь у конкурсі спільних українсько-литовських науково-дослідних проєктів на 2022–2023 роки, а саме:

- ♦ з Університетом Вітовта Великого (м. Каунас): науковий проєкт – «Соціологічний вимір впливу COVID-19 на якість вищої освіти та соціально-економічний добробут особистості»;
- ♦ з Каунаським технологічним університетом: науковий проєкт – «Соціальні, психологічні та педагогічні ресурси дистанційної освіти в мінливому середовищі».

В останні роки у науковій діяльності **кафедри українознавства, культурології та історії науки** можна виділити три основних напрями:

- ♦ Історія розвитку науково-освітнього та промислового потенціалу Слобідської України в кінці XIX – початку XX ст.;
- ♦ Духовна культура України: історія і сучасність;
- ♦ Історія і культура Слобожанщини як складова цивілізаційного розвитку України XIX – початку XXI ст.

Управління фізичним і психологічним станом людини – динамічний процес, пов’язаний з використанням великого обсягу всебічної інформації, яка характеризується постійною зміною параметрів і показників. Своєчасне виявлення цих змін, можливість прогнозувати і оперативно реагувати на них – обов’язкова умова для прийняття правильних управлінських рішень. Саме такі підходи покликані сприяти удосконаленню системи управління тренувальним процесом і змагальною діяльністю в спорті вищих досягнень, збереженню і зміцненню здоров’я різних верств населення, а також підвищенню ефективності системи спортивної підготовки. На підвищення ефективності такої системи управління спрямована наукова діяльність *кафедри фізичного виховання*, в якій можна виділити два основних напрямки [4]:

- ♦ розробка інноваційних засобів і методів діагностики основних видів підготовленості спортсменів різної кваліфікації та спеціалізації;
- ♦ підвищення рівня стресостійкості спортсменів методами психотренінгових технологій.

Філософськими проблемами людини та культури переймається *кафедра філософії*, колектив якої активно залучає для їх вирішення студентів і аспірантів. Розуміючи актуальність лідерства у сучасному суспільстві та доцільність підготовки у вищій школі інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти, на кафедрі філософії особливу увагу приділяють питанню вдосконалення гуманітарної освіти та осмисленню постмодерної гуманітарної парадигми в цілому. Нові можливості для наукової роботи викладачів кафедри філософії відкрилися після підписання договорів з литовським Університетом Витаутаса Великого та коледжем в Маріямпольє. Результатами цієї роботи стала участь колективу кафедри у міжнародних проєктах, в тому числі в рамках Академії лідерства для розвитку (LAD) – це флагманський проєкт, який реалізується Центром демократії, розвитку та верховенства права (CDDRL) Стенфордського університету на чолі з професором Френсісом Фукуямою. Також викладачі кафедри долучаються до наукових заходів Українського наукового інституту Гарвардського університету.

Як бачимо з переліку питань, що досліджуються науковцями кафедр факультету соціально-гуманітарних технологій, всі вони тим чи іншим чином спрямовані саме на розвиток підходів та методів для формування у студентів лідерських якостей та підготовки інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти. Слід зазначити, що до науково-дослідних робіт кафедр активно залучають-

ся студенти і аспіранти, які завдяки цьому не тільки суттєво розширюють свій кругозір, але й набувають практичних навичок для своєї подальшої діяльності у економіці, науці, культурі або освіті.

Результатом проведених наукових робіт на кафедрах стали захисти дипломних робіт бакалаврів та магістрів, дисертаційних робіт кандидатів та докторів наук, а також 44 наукові монографії, які було підготовлено та видано професорсько-викладацьким складом на протязі 2016–2021 рр. Крім того, у 2020 році викладачами кафедри права отримано шість Свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір.

Для публікації окремих наукових положень на факультеті соціально-гуманітарних технологій видається два щоквартальних журнали «Лідер. Еліта. Суспільство» (головний редактор професор О.Г. Романовський) та «Теорія і практика управління соціальними системами» (головний редактор професор О.Г. Романовський). Ці журнали включені до декількох наукометричних баз даних, а журнал «Теорія і практика управління соціальними системами» затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р. як наукове фахове видання України з педагогічних наук. Два рази на рік факультет випускає Вісник НТУ «ХП» у серії «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» (відповідальний редактор професор Я.В. Тарароев). Раз на рік видаються збірник наукових праць «Проблеми формування національної гуманітарно-технічної еліти» (головний редактор професор О.Г. Романовський) та науковий збірник «Розвиток сучасного українського суспільства: соціологічний та політологічний виміри» (перший відповідальний редактор професор В.В. Бурега).

Завдяки зусиллям колективів кафедр в університеті щорічно проходить декілька періодичних наукових конференцій:

- ♦ Міжнародна конференція з комп'ютерної лінгвістики та інтелектуальних систем (COLINS), усі публікації якої індексуються у науково-метричній базі SCOPUS;
- ♦ Міжнародна наукова конференція «Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників і учнів»;
- ♦ Міжнародна наукова конференція «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості в долі людської цивілізації»;
- ♦ Міжнародна наукова конференція «Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій»;
- ♦ Міжнародна наукова конференція «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія та практика»;
- ♦ Науково-теоретична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХП»;
- ♦ Міжнародна наукова конференція «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта і соціальний прогрес»;

- ♦ Міжнародна науково-практична конференція «Здоров'я нації і вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти»;
- ♦ Міжнародна науково-практична конференція «Філософія в сучасному світі»;
- ♦ Міська аспірантсько-студентська конференція «Філософська проблема людини та сенс її буття».

Президія Міжнародної науково-практичної конференції «Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів» (2017 р.)

Крім того, професорсько-викладацький склад, аспіранти і студенти факультету беруть активну участь в організації і проведенні наукових заходів НТУ «ХПІ», а також заходів разом з іншими закладами вищої освіти:

- ♦ Міжнародна науково-практична конференція MicroCAD «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я», секції «Сучасні проблеми гуманітарних наук», «Управління соціальними системами і підготовка кадрів», «Актуальні проблеми розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2016–2021 рр.);
- ♦ Міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів (2016–2021 рр.);
- ♦ Науково-практична конференція з міжнародною участю «Соціально-політична активність молоді в умовах формування громадянського суспільства» (2017 р.);
- ♦ Міжнародна науково-практична конференція «Національна ідея: основа стратегії розвитку українського суспільства в XXI столітті» (2017);
- ♦ Міський науково-практичний семінар «Формування духовної культури майбутніх фахівців» (2019 р.);

- ♦ Міжнародна науково-практична конференція «Духовність як складова української державності» (2019 р.);
- ♦ Міжнародна науково-методична конференція «Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання» (2021 р.).

Представники факультету соціально-гуманітарних технологій разом з іншими учасниками Міжнародної науково-практичної конференції «Духовність як складова Української державності» (2019 р.)

Сьогодні перед вищою школою стоять принципово нові завдання, яких у неї раніше ніколи не було. Ці завдання полягають у забезпеченні нової якості підготовки фахівців відповідно до суспільних вимог, які викликані кардинальними змінами, що характерні для нашого часу. Широка участь викладачів, аспірантів та студентів у публічних наукових заходах дозволяє визначити оптимальні шляхи втілення сучасних досягнень гуманітарних наук в практику. Саме такий підхід дозволить студентству і молоді стати потенційним джерелом майбутньої інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти.

Важливою складовою формування у студентів лідерських якостей та підготовки інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти є ***інноваційні підходи щодо викладання фахових та загальноосвітніх гуманітарних дисциплін.***

Інноваційні методичні підходи *кафедри ділової іноземної мови та перекладу* полягають у широкому застосуванні мультимедійних технологій для освоєння студентами фахового перекладу. Крім того, ці технології сприяють розвитку практичних навичок студентів у комунікації та в аудіюванні. Цікавим методичним рішенням є створення на кафедрі Театру Англійських Мініатюр, який повною мірою дозволяє моделювати іншомовне середовище. Цей Театр є партнерським об'єднанням студентів і викладачів, що реалізує інноваційну педагогічну технологію театралізації під час навчання іноземним мовам. Театральна діяльність студентів є обов'язковою частиною навчального процесу, що надає можливості ознайомлення з творами англійської та американської літератури та розвиває навички аудіювання та перформанса англійською мовою. До того ж позааудиторна діяльність студентів у Театрі дозволяє їм успішно розвивати творчі здібності, уяву, активність і самостійність, сприяє розвитку мислення, розробці прийомів співтворчості та інтелектуальної напруги, передбачає експеримент.

На сучасному етапі розвитку європейських взаємовідносин кафедра ділової іноземної мови та перекладу продовжує розширювати досвід міжнародного співробітництва з метою вдосконалення методологічної бази для надання якісних освітніх послуг. Вона підтримує широкі зв'язки з міжнародними агенціями та організаціями у галузі освіти і науки, які проводять свою діяльність в Україні та за кордоном: Корпусом Миру США в Україні, Американською Радою по співробітництву у галузі освіти та культури, відділом культури посольства Великої Британії в Україні, ресурсними центрами викладання англійської мови Британської Ради, німецьким культурно-мовним центром Гете-Інституту.

Громадянин Нідерландів Рік фон Хайден бере участь у заняттях з усної практики англійської і німецької мов на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу (2021 р.)

Корделія Онгерт (третья зліва), волонтерка Корпусу Миру США в Україні, з викладачами кафедри ділової іноземної мови та перекладу (2020 р.)

Викладачі кафедри є учасниками спільних проектів Міністерства освіти і науки України та Корпусу Миру США «Освіта-TEFL», німецької служби академічних обмінів DAAD, Британської ради. В реалізації таких проектів на кафедрі постійно приймають участь представники цих організацій. Для обміну професійним досвідом періодично залучаються представники низки освітніх організацій, таких, як наприклад Oxford Education Group та British Linguistic Academy.

При підготовці фахівців з прикладної лінгвістики значна увага приділяється самостійній роботі студентів. Такий підхід спрямований на поглиблення практичної підготовки студентів та ефективну їх адаптацію до постійно зростаючих вимог ринку праці. Саме тому викладачі *кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем* здійснюють систематичний контроль виконання студентами таких індивідуальних завдань, як розрахункові роботи, реферати, курсові та випускні кваліфікаційні роботи. Значною допомогою у самостійній роботі студентів є програмне забезпечення, яке існує на кафедрі. Задля цього у березні 2016 р. між кафедрою та ТОВ «САС Інститут» було підписано безстроковий договір про співробітництво, відповідно до якого співробітники та студенти кафедра можуть безкоштовно використовувати пакет прикладних програм для статистичного аналізу даних SAS University Edition, що є добрим внеском до методичної діяльності кафедри.

На *кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна* функціонує Центр Лідерства, який було створено у процесі реалізації проекту «ELITE» – «Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту» в рамках програми Tempus. Головною метою Центру є орга-

нізація практичної діяльності з навчання, виховання і особистісного розвитку лідерів-управлінців. Для досягнення цієї мети серед учасників тренінгових програм проводять виявлення тих особистостей, яким притаманні лідерські якості, з метою подальшого цілеспрямованого розвитку їх управлінської компетентності, стратегічного мислення, інноваційної спрямованості, чітких світоглядних позицій і підготовки до ефективної керівної діяльності. За допомогою Центру відбувається посилення ролі української вищої школи в імplementації державної політики щодо розвитку людських ресурсів як генератора соціального прогресу суспільства шляхом цілеспрямовано розвитку лідерського та організаційного потенціалу майбутніх фахівців.

Зростання вимог до освітньої діяльності, приєднання до європейських стандартів вищої освіти потребують від викладачів *кафедри права* вдосконалення методичної роботи, спрямованої на формування правових компетентностей майбутніх фахівців. На кафедрі постійно проводяться тренінги, ділові ігри, вебінари, метою яких є підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності, розширення знань у сфері права, формування вмінь застосовувати одержані знання на практиці. Викладачі кафедри залучають на такі заходи провідних науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів. Підготовка гуманітарно-технічної еліти потребує й подальшого вдосконалення методики викладання правових дисциплін, підвищення ефективності та якості проведення навчальних занять, в зв'язку з цим на кафедрі проводиться робота по втіленню в навчальний процес інноваційних технологій. Викладачами кафедри розроблені та впроваджені в інформаційне середовище презентації з багатьох курсів, що викладаються.

Інноваційні методичні підходи *кафедри соціології і публічного управління* полягають у всебічному використанні потенціалів мультимедійних технологій для засвоєння студентами фахових та вибіркових дисциплін. Викладачі кафедри з успіхом використовують ігрове проектування для формування професійної компетентності майбутніх соціологів та управлінців за такими навчальними компонентами:

- ♦ «Соціальна робота» – за відгуками студентів, ігрове проектування за цією навчальною дисципліною допомагає здобувачам вищої освіти продемонструвати отримані під час навчання навички використання соціологічних знань для аналізу конкретних соціальних проблем, а саме соціальної політики та соціальної роботи з незахищеними прошарками українського суспільства;
- ♦ «Соціологія мови» – за відгуками здобувачів вищої освіти, ігрове проектування за цією дисципліною дозволяє закріпити отримані під час опанування теми «Соціальна диференціація та мова» знання на практиці та продемонструвати їх практичне використання через призму мовної поведінки представників різноманітних соціальних груп та спільнот;

- ♦ «Загальна соціологія» – на переконання студентів, допомагає їм зрозуміти особливості використання соціологічних знань в системі аналізу конкретних соціальних об'єктів, у тому числі й через зміст інтерактивної гри «Казка очима соціолога»;

- ♦ «Соціологія культури» – за відгукам випускників, ця дисципліна є однією з найбільш цікавих з відповідного курсу, адже під час її викладання учасники навчального процесу аналізують різноманітні культурні практики які висвітлені у найбільш популярних серед молоді художніх фільмах;

- ♦ «Соціологія гендеру» – за відгуками студентів та випускників кафедри, дозволяє в умовах інтерактивної гри визначити зміст та з'ясувати типові дискримінаційні практики щодо чоловіків та жінок тощо.

Найбільш затребуваною практикою формування професійної компетенції майбутніх фахівців, на переконання стейкхолдерів, є залучення студентів кафедри до реальних соціологічних досліджень, адже саме спільна робота здобувачів вищої освіти з професійними соціологами дозволяє студентам, з одного боку, використати отримані теоретичні знання на практиці, а з іншого – перейняти передовий професійний досвід лідерів галузі.

Суттєвою підмогою в педагогічній діяльності **кафедри українознавства, культурології та історії науки** є Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Гната Хоткевича. Студенти, що проходять навчання на кафедрі під керівництвом директора музею професора Красікова М.М. проводять цікаві фольклорно-етнографічні дослідження традиційної народної культури (переважно Слобожанщини) і міських субкультур (дитячої, студентської, армійської та ін.). Щорічно Музей проводить різноманітні етнографічні конкурси і виставки студентських робіт, які викликають жвавий інтерес у всіх відвідувачів цих виставок.

Особливостями підготовки фахівців зі спеціальності «Фізична культура і спорт» на **кафедрі фізичного виховання** є:

- ♦ забезпечення їх фундаментальними знаннями з організації навчального, змагального, науково-дослідного процесів та практичними навичками ефективного прийняття управлінських рішень у сфері фізичної культури і спорту;

- ♦ використання традиційних та інноваційних технологій для ефективного навчання;

- ♦ використання системного підходу для формування професійних компетенцій фахівців у сфері фізичної культури і спорту;

- ♦ залучення студентів до проведення спортивно-масових та навчально-виховних заходів з різних видів спорту;

- ♦ забезпечення готовності до поглиблення базових знань за допомогою самоосвіти;

- ♦ набуття досвіду практичного виконання професійних обов'язків під час проходження навчальних практик;

♦ забезпечення лідерських якостей, психологічної та професійної готовності до організаційної та управлінської діяльності у сфері фізичної культури і спорту.

Для методичного забезпечення навчального процесу викладачами кафедр факультету соціально-гуманітарних технологій за останні п'ять років (2016–2021 рр.) підготовлено та видано 123 нових підручників та навчальних посібників.

Виховна робота на факультеті соціально-гуманітарних технологій тісно пов'язана з навчальним процесом на протязі всього терміну навчання, що суттєво підвищує її ефективність.

Виховання студентів на **кафедрі ділової іноземної мови та перекладу** здійснюється щогодини і щодня. Вагому роль у виховній роботі має вже згаданий Театр англійських мініатюр. У Театрі є можливість поєднувати індивідуальну, групову та колективну роботи, що покращує дружню атмосферу серед студентів, сприяє зміцненню довіри студентів до викладачів.

Спільна справа – це ті дії, заходи, акції, які викладачі і студенти кафедри роблять разом, маючи єдину мету. Кожна така справа об'єднує викладацький колектив кафедри зі студентським колективом, робить його згуртованим, дисциплінованим та цілеспрямованим. Одним з заходів, який проводиться викладачами спільно зі студентами є традиційне свято – День Перекладача, що відзначається у жовтні. На свято запрошуються випускники кафедри, які на своїх прикладах розповідають як досягнути успіхів у сучасному буремному житті. Ще однією спільною справою викладачів і студентів є профорієнтаційна робота. Це і кафедральні «Дні відчинених дверей», і університетські заходи «Канікули з Політехом», і Веб-квести лінгвокраїнознавчої тематики зі школярами спеціалізованих навчальних закладів з поглибленим вивченням іноземних мов.

Важливим напрямом виховної роботи **кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем** є залучення студентів до наукових досліджень та забезпечення їх участі у щорічних міжнародних науково-практичних конференціях з тематики прикладної та комп'ютерної лінгвістики, олімпіадах та конкурсах наукових робіт. Також студенти залучаються до співробітництва з фірмами та установами, що спеціалізуються на ІТ-технологіях, зокрема: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, NixSolutions, Kharkiv ITCluster, Lviv ITCluster, Zone3000. Така співпраця сприяє вихованню почуття відповідальності та наполегливості в опануванні обраної професії.

Виховання студентів на **кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна** здійснюється в багатьох напрямках. Куратори академічних груп регулярно проводять збори зі студентами, де обговорюються питання щодо навчання, поведінки та виконання студентами своїх обов'язків. Додаткові питання, щодо дотримання санітарних норм, пра-

вил техніки безпеки та пожежної безпеки, обговорюються при відвідуванні гуртожитку, де мешкають студенти факультету соціально-гуманітарних технологій.

На кафедрі функціонує музично-театральна студія. Студенти приймають участь у концертах до свят «Посвята у психологи», «День психолога», «День бібліотекаря». Важливим напрямом виховної роботи є залучення студентів до наукових досліджень та їх участі у міжнародних та студентських науково-практичних конференціях. Студенти кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна залучаються й до участі у профорієнтаційній роботі зі школами та іншими навчальними закладами м. Харкова і Харківської області. Це дає їм змогу протестувати отримані знання та навички на практиці. Всі ці заходи сприяють створенню творчої атмосфери у студентському середовищі, а також створенню сприятливого соціально-психологічного клімату між викладачами та студентами.

Правове виховання студентської молоді є пріоритетним в діяльності **кафедри права**. В межах заходів, що проводяться, викладачі намагаються формувати у студентів відчуття патріотизму, поваги до закону, подолати у студентів правовий нігілізм, виховати їх політично та соціально активними особистостями. При цьому головним завданням цієї діяльності кафедра вбачає не лише підготовку висококваліфікованих фахівців, конкурентоздатних на ринку праці, але й передусім гідних громадян незалежної, демократичної держави. Протягом багатьох років на кафедрі успішно діє студентське наукове товариство «Правознавець» та студентський гурток «Абетка права», в роботі яких приймають участь студенти майже всіх факультетів університету.

Круглий стіл присвячений Міжнародному дню прав людини (2020 р.)

Кожного року в рамках Тижня права кафедра права для студентства проводить круглі столи та зустрічі, присвячені Всесвітньому дню захисту прав людини та Загальній декларації захисту прав людини, на які запрошуються представ-

ники правоохоронних органів, працівники органів юстиції та науковці з інших навчальних закладів України. Також викладачами кафедри проводяться лекції для професорського-викладацького складу університету та студентської молоді щодо запобігання корупції у сфері вищої освіти та правового виховання студентів.

Виховна робота зі студентами є одним з пріоритетних напрямів професійної діяльності науково-педагогічних працівників **кафедри соціології і публічного управління**. Зусилля кафедри спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти активної життєвої позиції та всебічне залучення студентської молоді до участі у різноманітних громадських та молодіжних заходах які проводяться на регіональному та міжнародному рівнях. Впродовж навчального року на кафедрі працює студентський дискусійний клуб «Суспільство і політика», фокусом уваги якого є найбільш актуальні питання суспільно-політичного життя держави та сучасні технології управління розвитком суспільства. Значну увагу студенти та викладачі кафедри соціології і публічного управління приділяють щорічній кафедральній фотовиставці «Місто в об'єктиві соціолога». Фотографії супроводжуються анотаціями, в яких автори підкреслюють унікальність та різноплановість харківського регіону.

На відкритті виставки «Місто в об'єктиві соціолога» (2016 р.)

Серед традиційних організаційно-виховних заходів кафедри найбільший інтерес з боку студентів викликають такі з них, як «Посвячення у студенти», «День студента» та «День соціолога». Кожен з цих заходів спрямований на залучення студентів до професійної соціологічної спільноти та формування у студентів корпоративної культури, як на рівні професійної ідентифікації, так й на рівні належності до факультету соціально-гуманітарних технологій. Куратори академічних груп мотивують інтерес студентської молоді до вивчення культурної спадщини Харківщини та України в цілому. Групове відвідування театрів, музеїв, спортивних заходів тощо, сприяє, з одного боку, підвищенню рівня згуртовано-

сті студентських груп, а з іншого – розширенню кругозору студентів. Залучення студентів до профорієнтаційної роботи сприяє формуванню наступництва між поколіннями студентів та забезпечує їх професійний розвиток. Спілкування студентів кафедри соціології і публічного управління з однолітками через призму соціологічної проблематики, дозволяє сформувати інтерес у потенційних абітурієнтів до майбутньої професії соціолога, а також отримати інформацію щодо особливостей темпоральної зміни вектору професійної ідентифікації учнівської молоді. Результативними заходами кафедри соціології і публічного управління щодо формування інтересу у абітурієнтів до соціологічних знань та можливості їх використання для розвитку власної професійної кар'єри, є спільна участь науково-педагогічних працівників та студентів кафедри у «Днях відкритих дверей НТУ «ХПІ»», університетських заходах «Канікули з Політехом», а також чисельних тематичних квестах та івентах. Професійний підхід кафедри до організації та проведення виховної роботи з студентською молоддю, дозволяє їй спільноті з впевненістю дивитися у майбутнє, втілювати у життя нові плани та виховувати відданих справі професіоналів та справжніх патріотів своєї країни.

Один з напрямків діяльності **кафедри українознавства, культурології та історії науки** спрямований на виховання у студентів любові до минулого країни, до історії рідного міста, до наших пращурів, які своєю кров'ю в боях і своїм потом у праці рясно полили землю, на якій ми зараз живемо. Зокрема, останні кілька років поспіль студенти робили фотофіксацію та відеозйомку старих харківських вулиць, обстежували кожен куточок будівель XVIII—першої половини XX століття. Такі дослідження мали на меті пробудження у студентської молоді громадської свідомості та відповідальності за збереження архітектурних та історичних пам'яток для майбутніх поколінь. Цієї ж меті сприяли й загальноінститутські та міські студентські конкурси художньо-краєзнавчих робіт «Харківські дворики» і цикл конкурсів, присвячених подіям Другої світової війни. Виставки за результатами цих конкурсів мали можливість подивитися не лише студенти і співробітники закладів вищої освіти Харкова, а й відвідувачі харківських історичного, художнього, літературного музеїв, Музею славетних харків'ян ім. К.І. Шульженко, Пархомівського художнього музею ім. П.Ф. Луньова, мешканці Путивля тощо.

На особливому місці виховної діяльності кафедри – робота з курсантами Військового інституту танкових військ, яким викладається декілька дисциплін гуманітарного циклу. Досить часто такі заняття проходять в музеях, на виставках, в інших культурних закладах. Такий підхід до освітньої та виховної роботи допомагає формувати духовно розвинену особистість майбутнього офіцера.

Виховна робота на **кафедрі фізичного виховання** активізувалася разом із становленням та розвитком спеціальності «Фізична культура і спорт». Першим заходом з виховної роботи стає для першокурсників «Посвята у студенти». Кожного року 1 вересня проводиться святкове засідання кафедри, куди запро-

шуються студенти і випускники кафедри. В цей день вітають першокурсників, а вони розповідають про себе і свій вид спорту. Трохи пізніше, але теж у вересні для студентів першого курсу проводиться «Олімпійський урок», на якому викладачі діляться спогадами про участь спортсменів-політехніків у Олімпійських іграх та проводять олімпійську вікторину. Серед спільних зі студентами свят «День студента», «Новий рік», ювілеї кафедри фізичного виховання та спеціальності «Фізична культура і спорт». Під час цих свят кращі студенти обов'язково нагороджуються грамотами та корисними подарунками.

Курсанти військового інституту танкових військ з доцентом кафедри українознавства, культурології та історії науки Фрадкіною Н.В. під час відвідування Харківського художнього музею (2019 р.)

Заняття спортом формують особисті лідерські якості, а спортивні змагання дають можливість отримати об'єктивні порівняльні підсумки. Вони організують, згуртовують студентський колектив, спрямовують на досягнення успіхів, вчать перемагати. Саме змагання змушують тих, хто відстає, підійматися до передових, а передових надихають на нові успіхи.

Студенти спеціальності «Фізична культура і спорт» беруть активну участь у проведенні лекцій про здоровий спосіб життя для студентів інших спеціальностей. Вони готують доповіді, роблять презентації та – головне – на своїх прикладах доводять доцільність такого життя. Обов'язковими заходами виховної роботи є колективні відвідування музеїв, театрів, парків, зустрічі з цікавими людьми та видатними спортсменами.

Студентка кафедри фізичного виховання Любов Сич переможно фінішує на марафонській дистанції

Ще однією з форм виховної роботи на кафедрі фізичного виховання є походи від м. Чугуїв до спортивно-оздоровчого табору «Політехнік». Студенти з кураторами електричкою їдуть до Чугуєва, а потім з піснями йдуть до табору. Там кожна група отримує завдання з прибирання табору та приготування їжі, потім проходять спортивні змагання з волейболу та легкої атлетики, а ввечері всіх об'єднує імprovізований концерт біля вогнища. Після таких походів з'являються «прихильники» табору, тож багато студентів влітку проводять тут свій відпочинок, одночасно маючи можливість тренуватися.

Похід від м. Чугуїв до спортивно-оздоровчого табору «Політехнік»

Виховна робота *кафедри філософії* спрямована, перш за все, на розвиток лідерських навичок, які в умовах нестабільного світу та трансформаційних процесів в Україні сприяють розумінню необхідності формування громадянського суспільства з рівними можливостями. При цьому виховання відбувається через участь студентів у філософських дискусіях, які розгортаються в межах міського семінару «Людина та сенс буття» (керівник професор Н.Б. Годзь) та на зборах Наукового товариства студентів та аспірантів (керівник професор І.В. Владленова). Зasadничим принципом виховної роботи є мотивація самостійної дослідницької діяльності, активних лідерських якостей, прагнення до нових знань, відкритості, комунікації і взаємодії в рамках міжнародної академічної спільноти.

Активну роботу серед студентів проводить старший викладач В.І. Міщенко, який працює над дисертацією, що пов'язана з концептом лідерства. З метою формування у студентів лідерських навичок В.І. Міщенко разом з музеєм НТУ «ХПІ» проводить Філософський практикум «Особливості успішної самореалізації особистості в соціумі, виробничій та науковій сферах», де студенти зустрічаються з успішними випускниками нашого університету.

Студенти НТУ «ХПІ» разом з професоркою кафедри філософії Н. Б. Годзь – учасники філософського семінару у Національному фармацевтичному університеті

Подальший розвиток факультету соціально-гуманітарних технологій спрямований на досягнення всім його колективом стратегічної мети, яка полягає у формуванні у студентської молоді лідерських якостей, які сприятимуть зміцненню майбутньої інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти країни. Саме перед представниками цієї еліти стоїть завдання по створенню духовних та ма-

теріальних цінностей, розвитку громадянського суспільства, покращенню умов життя населення України та його добробуту.

Формування необхідних для цього знань та вмінь у студентів слід починати на факультеті з першого дня. Студентам треба пояснювати, що їх першочергове завдання полягає в цілеспрямованому й наполегливому навчанні, яке доцільно поєднувати з активною участю у науковому пошуку та дослідницькій роботі. Для підвищення культурного рівня кожен студент має вивчати минуле і сучасне свого університету, рідного краю, вдосконалювати мову, цікавитися вітчизняною культурою та національними народними традиціями, навчитися вшановувати професіоналізм своїх Вчителів.

Студентів слід виховувати таким чином, що б вони, у будь-якому випадку, відстоювали інтереси своїх товаришів, академічної групи, факультету, університету. Доброзичливість, правдивість, порядність, принциповість, академічна доброчесність, відповідальність за доручену справу повинні бути головними рисами студентів та випускників факультету. Кожному, хто навчається на факультеті, потрібно займатися вдосконаленням свого фізичного стану та зміцненням здоров'я, активно боротися з палінням, пияцтвом, наркоманією, бути непримирним до жорстокості, насилля, розпусти, зла в усіх його проявах.

Дотримання усіх принципів формування у студентів лідерських якостей та підготовки інтелектуальної гуманітарно-технічної еліти дозволить отримувати наприкінці навчання фахівців, які знають і поважають діюче законодавство, здатні брати активну участь у громадському житті, працювати на благо розквіту країни, а якщо потрібно – захищати її.

2.3. Шляхи і засоби підвищення якості освіти студентів та аспірантів

Діяльність деканату і кафедр факультету соціально-гуманітарних технологій по забезпеченню ефективності навчального процесу здійснюється в рамках університетської системи управління якістю освіти. Вона провадиться у відповідності з керівними документами Міністерства освіти і науки України, Місіїю, Баченням та стратегічними цілями Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» [5].

Системне вирішення цих питань забезпечується ретельно продуманим, перспективним і поточним плануванням навчального процесу, висококваліфікованим викладацьким складом, постійним оновленням методичного забезпечення, корегуванням змісту освітніх програм та робочих програм окремих дисциплін у відповідності з кон'юнктурою ринку праці та побажаннями роботодавців, по-

єднанням освітньої та науково-дослідницької діяльності, розширенням програм міжнародного співробітництва, зміцненням матеріально-технічної бази кафедр факультету.

Визначення основних напрямків та завдань цієї діяльності на факультеті здійснюють його декан професор А.В. Кіпенський та Вчена рада факультету. На кожному засіданні Вченої ради факультету соціально-гуманітарних технологій розглядаються питання, які безпосередньо впливають на якість освітніх послуг, що їх надає факультет. За безпосередню оперативну координацію заходів з організації навчального процесу відповідає заступник декана з навчальної роботи професор Л.П. Савченко. Аналогічну роботу на заочному відділенні факультету провадить заступник декана з заочного та дистанційного навчання Н.В. Бабкова. Моніторингом якості знань здобувачів освіти постійно опікується уповноважена факультету з якості освіти доцент В.М. Мірошніченко. Її звіт про стан справ з цих питань заслуховується на Раді факультету щорічно. Висновки з цього звіту враховуються при розгляді багатьох кадрових та змістовних питань порядку денного Вченої ради факультету.

Рівень якості освіти починає закладатися вже на етапі планування і розробки програмних документів. Користуючись правами університетської автономії, НТУ «ХПІ» самостійно затверджує освітні, освітньо-наукові програми і навчальні плани, по яких він здійснює підготовку студентів та аспірантів. Орієнтуючись на державні стандарти, провідні фахівці випускових кафедр факультету докладають багато зусиль для того, аби освітні програми і навчальні плани, над якими вони працювали, вповні відповідали актуальним вимогам ринку праці та відображали сучасний рівень розвитку фундаментальної та галузевої науки.

Враховуючи сучасні тенденції суспільного розвитку, факультет також працює над відкриттям нових, інноваційних і нагально затребуваних працевлаштування спеціальностей. Прикладом може слугувати нещодавнє відкриття у 2021 році в рамках спеціальності «Публічне управління та адміністрування» бакалаврської освітньої програми «Цифрове врядування», яка з очевидністю відповідає актуальному суспільному запиту.

Гарантами освітніх та освітньо-наукових програм різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, що реалізуються на факультеті, виступають такі відомі у науковому і педагогічному середовищі вчені як доктор технічних наук, професор А.В. Кіпенський, доктор філософських наук, професор Я.В. Тарароєв, доктор соціологічних наук, професор І.П. Рущенко, доктор педагогічних наук, професор О.А. Ігнатюк, доктор наук з державного управління, професор В.М. Мороз, доктор історичних наук, професор О.Є. Тверітнікова, доктор психологічних наук, професор Н.В. Підбуцька, доктор технічних наук, професор Н.Ф. Хайрова та інші.

На факультеті здійснюється підготовка за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «магістр» та «доктор філософії». Наявність трьох рівнів підготов-

ки є однією з умов функціонування наукових та педагогічних шкіл на факультеті, що забезпечує поповнення кадрового потенціалу кафедр соціально-гуманітарних дисциплін та продовження важливої університетської традиції – збереження спадкоємності та тягlosti в передачі знань.

Зміст і форми вивчення конкретних дисциплін, а також засоби контролю знань студентів з цих предметів, визначаються робочими програмами навчальних дисциплін. На кафедрах факультету проводиться постійна робота зі створення та оновлення таких програм. Своєчасність і якість цієї роботи перевіряється деканом і його заступниками згідно окремого для кожного навчального року, графіку перевірок документації кафедр.

На якість освіти суттєво впливає стан методичного забезпечення навчального процесу підручниками, посібниками, методичними рекомендаціями, контрольними тестами, різноманітними наочними та презентаційними матеріалами. Постійно зростає роль електронних навчальних видань. Поряд з електронними версіями друкованих видань з'являються електронні посібники, що містять анімаційні, відео, аудіо фрагменти. Ця тенденція, доповнена запровадженням у цифрові засоби навчання інтерактивних можливостей, вбачається нам вельми перспективною ділянкою методичної роботи.

Принциповим завданням для керівництва кафедр, факультету та університету в цілому, є забезпечення доступності кожному студенту усіх необхідних для отримання ґрунтовних знань посібників. Для забезпечення доступності першочергово слід навчити студента правилам пошуку та раціонального використання тих посібників та інформаційних джерел, доступ до яких, надає йому університет. Так, цінними ресурсами нині виступають електронний репозитарій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (eNTUKhPIIR) [6] та електронний каталог науково-технічної бібліотеки НТУ «ХПІ» [7]. Не випадково за результатами рейтингу показників web-присутності у 2015 р. наукова бібліотека університету серед бібліотек закладів вищої освіти України зайняла перше місце.

Значущими методичними ресурсом забезпечення самостійної роботи студентів є також сайти кафедр факультету соціально-гуманітарних технологій. На факультеті взято за правило, що комплекс навчальних матеріалів авторства викладачів кафедри, який забезпечує викладання тієї чи іншої дисципліни, має бути доступним студенту через сайт кафедри. Для загальних кафедр, які викладають студентам усіх інститутів і факультетів НТУ «ХПІ», це стало звичною практикою. Для випускових кафедр, де характерна велика кількість дисциплін викладання і періодична поява нових, цей проєкт знаходиться в стадії реалізації.

До останніх часів дистанційні курси використовувались переважно для заочно-дистанційної форми навчання. Ситуацію дещо несподівано змінила пандемія коронавірусу. Карантинні заходи стрімко актуалізували і вивели в поря-

док денний питання дистанційного навчання усіх категорій здобувачів освіти. Окрім певних втрат, які відбулись через обмеження, а періодично і повну неможливість проведення традиційних аудиторних занять, пандемія стимулювала прискорений розвиток різних видів online навчання. Вона стала випробуванням для колективу факультету, перевіркою його вміння відповідати на виклики часу, зберігаючи у складних обставинах високі стандарти освіти.

Певним здобутком цього складного періоду стало створення єдиної університетської платформи для навчального процесу на базі хмарного інтернет-сервісу Microsoft Office 365. Усі викладачі, студенти і аспіранти факультету використовують означену платформу, як для проведення занять за розкладом, так і для індивідуальних консультацій, обміну різноманітними робочими повідомленнями. Деканатом і керівництвом кафедр налагоджено систематичний плановий он-лайн контроль за проведенням занять в Office 365. Разом з тим, окремі технічні параметри функціонування цієї інтернет-платформи, зокрема, якість відтворення online лекцій, очевидно вимагають деякого поліпшення. Також варто зазначити, що Office 365 містить великий пакет цифрових послуг, які можуть бути корисними для використання у навчальному процесі. Освоєння ще невикористаних можливостей даного програмного продукту є перспективним завданням для кафедр факультету соціально-гуманітарних технологій.

Сучасна освіта не може бути якісною, якщо вона замкнена в національних рамках, закрита для іншого світу. Кафедри факультету соціально-гуманітарних технологій всіляко культивують програми міжнародного наукового та освітнього співробітництва, піклуються про розвиток академічної мобільності студентів.

Так, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна реалізує спільну з Університетом соціальної психології та гуманітарних наук (SWPS – Польща, м. Варшава) програму подвійного диплому бакалаврського рівня за спеціальністю «Психологія». Кожен студент кафедри, який успішно закінчив два курси за відповідним напрямом підготовки і має достатній для засвоєння навчального матеріалу рівень володіння англійською або польською мовами, матиме можливість навчатися три семестри в SWPS. Після захисту диплома перед спільною комісією Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» і Університету соціальної психології та гуманітарних наук, учасник програми отримує одночасно два окремих диплома (НТУ «ХПІ» та SWPS відповідно).

Кафедра ділової іноземної мови і перекладу підтримує зв'язки з міжнародними агенціями та організаціями у галузі освіти і науки, які провадять свою діяльність в Україні та за кордоном: Корпусом Миру США в Україні, Американською Радою по співробітництву у галузі освіти та культури, відділом культури посольства Великої Британії в Україні, ресурсними центрами викладання англійської мови Британської Ради, німецьким культурно-мовним центром

Гете-Інституту у м. Києві, університетом Мішеля Монтеня у м. Бордо, широко залучає іноземних фахівців до викладання дисциплін «Усна практика», «Ділова англійська мова», «Лінгвокраїнознавство». Окрім передачі досвіду іноземних дидактичних практик, важливим є залучення до підготовки перекладачів природних носіїв мови.

Кафедра інтелектуальних комп'ютерних систем спільно з французькими колегами з університету ім. Люм'єра у місті Ліон, розробивши та впровадивши нову компетентнісно-орієнтовану навчальну програму в галузі інформаційних систем на основі використання ECTS та Tuning методології, поєднали досвід напрацьований фахівцями України і країн Європейського Союзу. Тим самим було створено підстави для суттєвого підвищення якості освіти студентів, які навчаються за цією програмою, а також її наближення до швидкоплинних вимог сфери комп'ютерно-інформаційних інновацій.

Якість освіти значною мірою залежить від наближеності її змісту до потреб робочих місць, які чекають випускників університету. У багатьох випадках майбутнім місцем працевлаштування випускника стає база його практики, або роботодавець, який підтримує контакти з випусковою кафедрою. Належним чином організоване співробітництво між університетом та державними організаціями і комерційними структурами є взаємовигідним для обох. Такими є контакти кафедри фізичного виховання із Школою вищої спортивної майстерності, Комплексами дитячо-юнацьких спортивних шкіл № 1 та № 2, кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем – з такими ІТ-компаніями, як EPAM Systems, Inc, Zone 3000, NixSolutions, кафедри соціології та публічного адміністрування – з КП «Харківські теплові мережі», ТОВ «Аріалсервіс», АТ «ХТЗ»; кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна – з ТОВ «Інститут сімейної психології та консультування», Харківською обласною громадською організацією «Соціальний всесвіт», Управлінням державної пенітенціарної служби України в Харківській області, Центром «Особливе дитинство»; кафедри ділової іноземної мови і перекладу – з ТОВ «Бритіш Американ Табакко Сейлз Енд Маркетинг Україна», ПрАТ «Артвайнері», компанією «Телесенс» та іншими.

Суттєвим фактором, що впливає на ефективність навчального процесу, є стан його матеріально-технічного забезпечення. Матеріальна та аудиторна база кафедр факультету дозволяє повноцінно і якісно проводити усі види занять. Так природньо специфічним є матеріально-технічне забезпечення підготовки бакалаврів та магістрів зі спеціальності «Фізична культура і спорт».

Кафедра фізичного виховання використовує один з кращих в країні спортивних комплексів закладів вищої освіти. На час свого створення він не мав аналогів в Україні у своєму класі спортивних споруд з облаштування оптимального внутрішнього середовища для фізкультури та спорту. До його складу входять

два плавальних басейни, легкоатлетичний манеж, комплексний ігровий спортивний майданчик, стіна для скелелазіння, площинні споруди: гімнастичне містечко, футбольне поле з біговими доріжками та тенісні корти. Крім того, у НСК НТУ «ХПІ» розміщуються п'ять спортивних залів, конференц-зал, сім навчальних аудиторій, наукова лабораторія фізичного виховання та спорту, чотирнадцять кабінетів, п'ять роздягалень з душовими для 400 осіб, інженерно-технічні приміщення, устаткування, яке забезпечувало щорічну цілодобову роботу комплексу. Автори проекту цієї споруди заслужено були відзначені Державною премією України.

Певні характеристики спорткомплексу та його обладнання мають унікальні якості. На межі технологічних можливостей реалізовувалась надскладна технологія багатогодинного бетонування дна 50-метрового басейну, укладка за особливо жорсткими вимогами синтетичного покриття регупол та інші важливі процеси. Прикладом прогресивної, екологічно орієнтованої технології може слугувати система очистки води у басейні комплексу. Ця система дозволила відмовитися від застосування хлору. Очищення відбувається за допомогою гіпохлориту натрія, що отримується в результаті достатньо складної хімічної реакції, для якої, зокрема, задіяно електричний струм. Базовою сировиною для цієї системи слугувала звичайна кухонна сіль. Цей підхід вимагав створення спеціальних технологічних приміщень, встановлення складного устаткування і, у підсумку додаткових витрат коштів. Але, піклування про здоров'я та максимальну безпеку студентів та викладачів, було першочерговим пріоритетом для керівництва НТУ «ХПІ» [4, с. 57–58].

Кафедри вдосконалюють свою матеріально-технічну базу також за рахунок реалізації міжнародних проєктів. Так, Центр Лідерства, створений кафедрою педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна, саме завдяки реалізації проєкту в рамках програми Tempus був оснащений сучасною системою навчання. Це обладнання включає новітнє програмне забезпечення, систему відеоконференцій, апаратуру синхронного перекладу, мультимедійну систему, ноутбуки та інші пристрої.

У сучасному динамічному світі високоякісна освіта за формою і за змістом не може бути незмінною. Науково-педагогічний колектив факультету соціально-гуманітарних технологій повною мірою забезпечує відповідність навчальних практик актуальним вимогам часу та докладає усіх зусиль для першочергового й ефективного вирішення завдань, які впливають на рівень якості освіти, отримуваної студентами та аспірантами НТУ «ХПІ», на формування їхньої професійної та соціальної компетентності.

Список джерел інформації до другого розділу

1. Факультет соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ». Історія. Досягнення. Перспективи / А.А. Бадан, О.І. Блошенко, В.В. Бурега та ін.; Під заг. ред. А.В. Кіпенського. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. – 204 с.
2. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» / Редкол.: Є.І. Сокол, А.П. Марченко, Ю.Д. Сакара та ін. – К.: ТОВ «Логос Київ», 2017. – 416 с.
3. 135 років Національному технічному університету «Харківський політехнічний інститут»: історія та сучасність / За заг. ред. проф. Є.І. Сокола. – Харків: «Раритети України», 2020. – 336 с.
4. Фізична культура і спорт Харківського Політеху. Історія. Досягнення. Перспективи / За заг. ред. А.В. Кіпенського та В.М. Скляра. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2020. – 185 с.
5. Місія та бачення Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/ukr/ntu-hpi/mission/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 09.06.2021.
6. Електронний репозитарій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repository.kpi.kharkov.ua> – Дата перегляду : 09.06.2021.
7. Електронний каталог науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// library.kpi.kharkov.ua](http://library.kpi.kharkov.ua) – Дата перегляду : 09.06.2021.

3. СЕНС ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ ТА ЇЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ

Поняття гуманітарно-технічної еліти принципово відрізняється за своїм змістом і сенсом від того трактування терміну «еліта», яке звичайно нав'язують нам, маючи на увазі представників владних кіл чи великого бізнесу. Під елітою ми розуміємо кращих представників будь-якої професійної, територіальної чи іншої спільноти, які слугують взірцем для інших її членів і користуються у них незаперечним авторитетом. Цей авторитет має ґрунтуватися на високому рівні професійної компетентності, чітких моральнісних принципах і переконаннях, на багатому духовному світі та високій культурі.

Переважній більшості представників цієї еліти мають бути притаманні чітко виражені лідерські якості. Серед них чільне місце має посідати ще й така риса, як готовність нести відповідальність не тільки за ті чи інші власні помилки, а й за можливі результати та наслідки рішень, в підготовці і прийнятті яких він брав участь. Іншими словами, національна гуманітарно-технічна еліта має вагомими підстави обіймати керівні посади і забезпечувати управлінську діяльність на засадах моральності, права і соціальної справедливості. Тому ми й розглядаємо як одне з вкрай важливих завдань вищої школи цільову підготовку гуманітарно-технічної управлінської еліти.

Гуманітарною ця еліта має вважатися тому, що, по-перше, вона вбачає своєю місією служіння людям і суспільству. По-друге, представники цієї еліти сповідують гуманістичну систему життєвих цілей, цінностей та ідеалів. По-третє, вони в процесі своєї професійної освіти отримали водночас високоякісну гуманітарну підготовку й націлені на плідну співпрацю з іншими людьми та на добрі міжособистісні взаємовідносини з ними.

Технічною ж ця еліта вважається тому, що, по-перше, значна частина студентів політехнічного університету отримує свою професійну підготовку за інженерно-технічними спеціальностями. По-друге, в процесі цієї підготовки студенти практично всіх спеціальностей глибоко знайомляться як з логіко-методологічними, так і з техніко-технологічними аспектами своєї майбутньої професійної діяльності. По-третє, студенти інженерно-технічних спеціальностей отримують знання не тільки стосовно існуючих зразків техніки й технологій, а й з визначальними світовими тенденціями розвитку професійної сфери, в якій їм доведеться працювати.

Управлінською ця еліта має виступати тому, що в принципі її підготовка включає можливість на вибір прослухати один з таких спецкурсів, як філософія

управління, психологія управління, педагогіка управління, а також обов'язковий курс з технології управління. Разом з тим, цілеспрямований педагогічний вплив на студентів з метою розвитку їхнього лідерського потенціалу відкриває для них реальну можливість обійняти керівну посаду й ефективно виконувати всю сукупність управлінських функцій і завдань.

Гуманітарно-технічною управлінська еліта виступає тому, що високий рівень її професіоналізму передбачає досконале володіння технікою виконання завдань і функцій фахової діяльності еліти при чіткій людиноцентричній спрямованості цієї діяльності, яка ґрунтується на гуманістичному характері системи життєвих цілей і цінностей, притаманних представникам цієї еліти. Це поєднання гуманітарної і технічної складових частин в загальній структурі визначальних характеристик еліти. Водночас цій еліті мають бути властиві висока загальна і професійна культура, толерантність і доброзичливість.

Ці якості не тільки приваблюють різні верстви населення, а й здійснюють на них потужний виховний вплив, викликають у значної їх частини прагнення наслідувати еліту і у професіоналізмі, і в культурі, і навіть у способі життя. Тим самим гуманітарно-технічна управлінська еліта відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні належного соціокультурного простору, розвитку духовності суспільства та виборі визначальних напрямків науково-технічного і соціального прогресу. Зазначені чинники активно сприяють ефективному становленню і розвитку громадянського суспільства, затвердженню в ньому верховенства права і соціальної справедливості.

Однак успішна реалізація цих можливостей вимагає чіткої організації освітнього процесу цілеспрямованої підготовки гуманітарно-технічної еліти та всебічного особистісного розвитку студентів

3.1. Підготовка гуманітарно-технічної еліти як шлях подолання кризи інженерної освіти

Сама можливість реалізації завдань з підготовки гуманітарно-технічної еліти уявляється складною, напруженою, але цілком реальною. Використання цієї можливості передбачає системну й цілеспрямовану діяльність буквально кожного викладача, кожної кафедри і факультету в цілому. Для системності й цілісності цієї діяльності необхідна розробка й послідовне дотримання логіко-методологічних принципів освітньої діяльності, чітка концептуальна парадигма та високий рівень професійної і психологічної компетентності викладачів.

Виходячи з цього, необхідно визначити систему цілей, досягнення яких і стане реалізацією завдання з формування гуманітарно-технічної еліти. Такими

цілями слід вважати, по-перше, прискорення науково-технічного і соціального прогресу та спрямування його досягнень на підвищення добробуту населення. По-друге, це забезпечення інноваційного розвитку національної економіки на основі перспективних високих технологій. По-третє, це подолання кризи освіти взагалі й інженерної освіти зокрема, насамперед за рахунок посилення ефективності фундаментальної та соціально-гуманітарної підготовки майбутніх фахівців. По-четверте, це розробка все більш ефективних систем ІТ-технологій та все більш широке застосування штучного інтелекту. По-п'яте, це розв'язання проблем утилізації побутових і промислових відходів та створення циркуляційної економіки, яка істотно зменшить потребу людей у первинних природних ресурсах. По-шосте, це подолання технократичного типу мислення і формування у фахівців гуманістичної системи життєвих цінностей.

Подолання кризи інженерної освіти вимагає, перш за все, визначення її природи, сенсу і характеру. Без чіткого бачення сутності цієї кризи не варто й розраховувати на можливість її успішного подолання. Тож розглянемо основні її причини і прояви. Сутність кризи інженерної освіти і водночас її основна причина полягають в тому, що цілі, зміст і характер професійної діяльності сучасного інженера змінюються швидше, ніж зміст і характер його професійної підготовки у закладі вищої освіти. Одним з проявів цієї кризи виступає швидке старіння знань поколінь, техніки й технологій. Для певних спеціальностей характерною особливістю є те, що навчальний матеріал, який студенти вивчають на першому курсі, безнадійно застаріває на момент захисту ними дипломних робіт.

Така ситуація вимагає певного перегляду системи організації освітнього процесу підготовки інженерів. По-перше, крім системи належних знань і умінь, майбутнім фахівцям необхідно прищепити уміння і внутрішню потребу в постійному самонавчанні, самовихованні й самовдосконаленні протягом всього активного трудового життя. Ця потреба формується за допомогою безперервної системи освіти LLL (Life Long Learning).

По-друге, в умовах швидкої зміни поколінь техніки і технологій доцільно посилити фундаментальну підготовку студентів. Це дасть їм змогу як успішно розробляти технічні засоби й технології, так і швидко оволодівати новими виробами та забезпечувати ефективне їх використання. По-третє, оскільки проявом кризи інженерної освіти постають технократичний характер мислення випускників і своєрідний машинний фетишизм, про досить серйозну небезпеку якого свого часу попереджав М. О. Бердяєв, надзвичайно важливим завданням інженерної освіти постає істотне посилення соціально-гуманітарної компетенції студентів.

З цієї метою освітню парадигму STEM (S – science, T – technology, E – engineering, M – mathematics), яка поступово набуває все більшої популярності та поширення, в тому числі в інженерній освіті, доцільно замінити парадигмою STEAM, де A означає art. Це слово частіш за все перекладається як мистецтво,

але в широкому розумінні воно означає всю сукупність соціально-гуманітарних знань, інтелекту, культури та життєвих цінностей. Визначальною перевагою парадигми STEAM виступає її здатність успішно долати як кризу інженерної освіти так і технократичний характер мислення фахівців, підготовка яких здійснюватиметься на принципах і положеннях цієї парадигми.

Ось чому в рамках розробки стратегії розвитку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» уявляється раціональним доручити факультету соціально-гуманітарних технологій визначити доцільний спектр відповідних дисциплін та їх зміст. Для майбутніх інженерів, фахівців з IT-технологій вкрай важливою має бути психологічна підготовка та розвиток їхнього емоційного інтелекту. Адже саме завдяки йому вони тільки і зможуть не просто на рівних співпрацювати з роботизованими пристроями, а й навіть перевершувати їх, створюючи ці пристрої і належним чином управляючи їхнім функціонуванням. Емоційний інтелект людини, насамперед високоякісного професіонала в IT-сфері завжди створюватиме йому перевагу перед штучним інтелектом будь-якого робота.

Корисно організувати підготовку студентів 1–4 курсів всіх спеціальностей з таких дисциплін, як педагогіка і психологія управління, психологія лідерства, менеджменту і маркетингу, як філософія і психологія бізнесу і підприємництва. Разом з цим доцільно розглянути і прийняти слушну пропозицію професора О. Г. Романовського стосовно організації цільової спеціалізації з підготовки лідерів. Адже справжній професіонал повинен бути лідером. Саме лідерська складова професійної підготовки фахівців істотною мірою сприятиме здоланню кризи інженерної освіти, оскільки інноваційний характер мислення лідерів, їхні творчий потенціал і розвинені креативні здібності разом з потужним впливом на прихильників і послідовників здатні успішно вивести на якісно новий рівень інженерну освіту і таким чином забезпечити відповідне зростання ефективності професійної діяльності інженерів.

Успішне подолання машинного фетишизму, на глибоке переконання О. К. Чаплигіна, О. С. Пономарьова та М. Д. Касліна, «як в суспільній свідомості, так і в мисленні майбутніх інженерів вимагає принаймні виконання таких умов. По-перше, викладачі загальноінженерних і спеціальних дисциплін повинні мати високу загальну культуру й гуманістичний світогляд, бути вільними від технократизму. По-друге, викладачі соціально-гуманітарних дисциплін мають не просто викладати навчальний матеріал, але й розуміти, де і як студенти можуть його використати у своєму житті й професійній діяльності» [18, с. 48]. Ці умови є вкрай важливими, оскільки вони забезпечують належну цілісність, системність та ефективність освітнього процесу.

За результатами системного аналізу цієї ситуації, що склалася сьогодні у світовій системі інженерної освіти, можна дійти обґрунтованого висновку

щодо того, що її проблеми мають загальноцивілізаційний характер. Кризовий стан цієї освіти обумовлений, по-перше, процесами глобалізації та прискоренням і полегшенням умов трансферу технологій. По-друге, цей стан породжують ще й ті кардинальні зміни в техніці й технологіях, які характеризують практично всю парадигму сучасного суспільного виробництва у самому широкому його розумінні. По-третє, реакція освітньої системи на швидкі, глибокі й масштабні зміни, що відбуваються в духовній, науково-технічній, виробничій і навіть у побутовій сфері, частіш за все не є адекватною і своєчасною.

В той же час, як це не парадоксально, суспільна свідомість більш чутлива до вказаних змін, хоча її реакція носить переважно стихійний характер, як, до речі, і сам процес формування цієї реакції. Характерним проявом її стихійності постають коливання, часто зі значною амплітудою, переваг і симпатії людей, а то й своєрідної моди на певні спеціальності. Мають місце також раптові зміни попиту на різні види освітніх послуг.

За цих умов істотно скоротилась потреба національної економіки, перш за все промислового виробництва, на фахівців інженерно-технічної сфери. Вона зумовлена тривалою соціально-економічною кризою і падінням престижу самої професії інженера. Цій обставині також належить вагомий внесок у розвиток кризи інженерної освіти. Самій цій освіті притаманні характерні особливості. Вони полягають в тому, що її цілі, зміст і характер визначаються як своєрідна проекція множини функцій професійної діяльності інженера на освітній процес. Ми говоримо про проекцію, оскільки підготовка інженера відбувається згідно з внутрішньою логікою освіти, яка далеко не завжди кореспондує з завданнями і функціями професійної діяльності.

Дійсно, необхідні для професійної діяльності знання використовуваного обладнання і технологій вимагають знань професійно орієнтованих дисциплін, які, у свою чергу, ґрунтуються на знаннях фізики. Фізика ж потребує належних знань математики, які для власне професійної діяльності, цілком можливо, або зовсім непотрібні, або потрібні не в тому обсязі, в якому вони вивчалися.

В той же час для успішного подолання кризи інженерної освіти та для забезпечення належного рівня якості цієї освіти важливого значення набуває цілеспрямоване посилення фундаментальної підготовки майбутніх фахівців. Глибокі знання фундаментальних дисциплін в єдності з розвитком креативних здібностей студентів дозволяють їм творчо виконувати завдання і функції своєї професійної діяльності. Але для цього необхідно рішуче відмовитись від тих стереотипних курсових і дипломних робіт, виконання яких практично нічого не додає для розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця.

Більш того, такі роботи консервують кризу інженерної освіти, а відтак і технологічне відставання нашої країни від провідних економічно розвинених країн сучасного світу. Інженерній освіті притаманні характерні особливості, які

зумовлені тим, що її зміст, як зазначалося вище, впливає з проєкції функцій професійної діяльності на освітній процес. Цей зміст являє собою послідовне вивчення фундаментальних, професійно орієнтованих і спеціальних дисциплін, які і визначають процес формування професійної компетентності майбутнього інженера. Разом з тим, структура його професійної підготовки має передбачати вивчення світоглядних, логіко-методологічних та соціально-гуманітарних дисциплін, які призначені для того, щоб формувати соціальну, загальноосвітню та культурну компетенції цього інженера.

Надзвичайно важливою, навіть визначальною умовою подолання кризи інженерної освіти виступає перш за все наявність суспільної потреби в кадрах інженерно-технічних працівників. А ця потреба формується перш за все розвитком національної економіки, її промислових виробничих галузей. При цьому необхідна орієнтація виробництва на перспективні високі технології та на економіку знань. Її інтелектуалізація приваблюватиме молодь, сприятиме відновленню авторитету інженерних професій, а отже й розвитку інженерної освіти на нових цільових, змістовних і психолого-педагогічних засадах.

На заваді подоланню кризи освіти, в тому числі й інженерної освіти, стоїть масовість підготовки фахівців. Не випадково Петер Сміт, заступник Генерального директора ЮНЕСКО з питань освіти, у книзі «Тиха криза» пише, що ми не в змозі в системі вищої освіти успішно виховати велику кількість студентів, тому що ми використовуємо застарілу «індустріальну» модель, яка нехтує наявними знаннями і ресурсами, що зробили б цих студентів успішними. Ця модель ігнорує новітні наукові дані досліджень процесу навчання». І хоча, на його переконання, «це вигідно перш за все вищим економічним верствам, але працює проти інших. Отже, криза освіти, зокрема вищої, продовжує сьогодні існувати в латентній формі» [21].

Результати системного аналізу причин, характеру та основних проявів кризи суто інженерної освіти дозволять дійти висновку, що вона постає чітким відображенням об'єктивних процесів «нерівномірного соціально-економічного і науково-технічного розвитку країн світу, різних сфер науки, техніки і технологій» [18, с. 57]. Сьогодні можна навести приклади, коли певні країни завдяки вибору і послідовній реалізації ефективної стратегії науково-технічного розвитку змогли успішно подолати відставання й вийти на магістральний шлях соціально-економічного розвитку. Серед них можна назвати Японію, Корею, Тайвань, Сінгапур, Індію, Бразилію, Мексику, В'єтнам тощо. Показово, що одним з вагомих чинників їхньої стратегії був і цілеспрямований розвиток інженерної освіти, її чітка орієнтація на перспективні високі технології.

Послідовна й наполеглива реалізація ефективної державної як освітньої, так і науково-технічної політики забезпечила їм прискорений розвиток тих галузей національних економік, які ґрунтуються саме на інноваційних високих техноло-

гіях, на належному рівні якості та конкурентоспроможності продукції. Однією з характерних рис стратегій розвитку вказаних вище країн слід вважати професійну підготовку кадрів фахівців у закладах вищої освіти на рівні, який ми обираємо для науково-технічної гуманітарної еліти.

Іншими словами, для забезпечення науково-технічного, технологічного і соціально-економічного розвитку ефективно використовувалась чітка освітня стратегія. Вона передбачала, зокрема, організацію загальної й інженерної освіти та охоплення нею широких верств молоді, створення мережі науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій. До їхньої діяльності активно залучали самих талановитих випускників вищої школи, креативний потенціал яких давав змогу розробляти й використовувати інноваційні рішення.

На відміну від описаної стратегії США широко використовує також ще й широкое залучення до навчання у своїх університетах і в аспірантурі й до роботи в дослідницьких організаціях талановитої молоді практично з усього світу. Для американської системи освіти існують також й істотні відмінності у підходах до вибору змісту й характеру організації освіти, в цільових і ціннісних установах, які прагнуть прищепити студентам, в менеджменті та корпоративній культурі. Свої особливості у цих питаннях притаманні й іншим країнам відповідно до їхніх культурно-історичних традицій та менталітету їхніх народів.

Подолання кризи вітчизняної інженерної освіти і забезпечення успішного її розвитку вимагає насамперед критичного аналізу досвіду організації такої освіти в провідних економічно і технологічно розвинених країнах і визначення можливості використання кращого їх досвіду для використання з урахуванням ментальності українського суспільства. При цьому ключовим моментом постає необхідність орієнтації і промислового виробництва, і підготовки кадрового забезпечення для нього на інноваційні високі технології, на випереджувальний характер розвитку національної економіки. Інноваційність має стосуватися не тільки технологій, але також і організації виробництв та управління ним і міжособистісних взаємовідносин між учасниками спільної діяльності.

Один з потужних чинників успішного подолання кризи інженерної освіти полягає саме у цільовій підготовці гуманітарно-технічної еліти та лідерів. Так, ці категорії випускників, особливо за умов наявності у них підприємницьких якостей і належного творчого потенціалу, здатні не лише ефективно працювати в певних структурах, але й організовувати власний бізнес на основі реалізації інноваційних технологій, в тому числі власних розробок. Рішучість і готовність ризикувати, можливість залучати талановитих співкурсників до забезпечення інноваційної спрямованості бізнесу та його конкурентоспроможності сприяють успіху їхньої діяльності й швидкому та ефективному розвитку їхнього бізнесу.

Свідченнями реальності цих можливостей виступають численні приклади і вітчизняних, і закордонних успішних молодих підприємців з інноваційною

спрямованістю мислення й відповідним характером ведення бізнесу. Вони і є справжніми представниками еліти. Реалізація ідей підготовки гуманітарно-технічної та управлінської еліти спирається на відповідну вже розроблену й апробовану в освітній практиці концепцію.

3.2. Сутність концепції підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти

Викладу сенсу, сутності і змісту самої концепції підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти доцільно має передувати розгляд низки деяких важливих положень допоміжного характеру, які сприяють більш глибокому розумінню цілей і сутності самої цієї концепції та практичної діяльності з її реалізації в освітньому процесі безпосереднього формування вказаної еліти.

В загальній структурі процесу підготовки гуманітарно-технічної еліти в системі освіти чільне місце посідає формування і розвиток духовності цієї еліти та прищеплення їй здатності поширювати духовні цінності в соціокультурному просторі сучасного суспільства. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що вплив духовності на суспільний розвиток є достатньо складним і розгалуженим. Цей вплив охоплює практично всі сфери життєдіяльності соціуму.

Тому зовсім не випадково Г. І. Горак підкреслює у зв'язку з цим, що «економічні надбання в суспільстві залежать передусім від духовних якостей людини. «Розумним» машинам потрібен розумний робітник. У ризикованих ситуаціях, які повсякчас породжуються високотехнологічними системами, може діяти лише відповідальна, високоморальна людина. Взагалі високопродуктивна праця неможлива без певного рівня освіченості, культури, порядності тощо». На глибоке переконання дослідниці, «саме духовна криза суспільства спричиняє деструктивні процеси в його економічних структурах» [6, с. 528–529]. Ця її думка повною мірою кореспондує з тезою, яку висловив свого часу М. О. Бердяєв, що «не в політиці і не в економіці, а в культурі реалізуються цілі суспільства» [4, с. 162].

На наше глибоке переконання, одним з визначальних завдань сучасної вищої школи виступає цілеспрямована підготовка справді високопрофесійної національної еліти для відповідних галузей економіки, науки, освіти і культури та управління ними. Тому, як спеціально підкреслюють О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк та М. П. Згурська, «вона водночас з формуванням високої професійної компетенції своїх випускників повинна закладати в них глибоке усвідомлення своєї особистої відповідальності за шляхи, напрямки й характер соціально-економічного та духовного розвитку країни та її народу». А для цього, на

переконання дослідників, «їм має бути притаманна чітка система індивідуальних життєвих цілей і цінностей, яка кореспондує з системою суспільних цілей і цінностей». За словами цих авторів, «відомо, що тільки у тому разі, коли людина усвідомлює суспільне значення своєї діяльності й відчуває власну суспільну значущість, вона може вважати своє життя дійсно повноцінним» [8, с. 75–76].

Відомий дослідник проблем еліти Г. К. Ашин небезпідставно вважає, що теоріями еліти постають соціально-філософські концепції, у відповідності з якими необхідними складовими частинами соціальної структури будь-якого суспільства виступають еліта як вищий, привілейований шар чи шари, що здійснюють функції управління, розвитку науки і культури тощо, та інша маса людей. Прихильниками подібних ідей виступали Платон, Н. Маккіавеллі, Т. Карлейл та інші дослідники. Теорії еліти у вигляді чіткої системи поглядів та ідей, переважно були сформовані у XX столітті завдяки працям В. Парето та Г. Моска [1, с. 141].

За словами автора, «сьогодні навколо поняття еліта розгоряються гострі дискусії, які обертаються навколо двох головних проблем, пов'язаних, по-перше, з розумінням цього терміну та науковою коректністю його вживання і, по-друге, з питанням про співвідношення еліти з іншими категоріями, які розкривають соціальну структуру та динаміку суспільства – поняттями маси, класу, страти, лідерства і, перш за все, зі співвідношенням еліти й пануючого класу». Вчений нагадує, що «цілий калейдоскоп тлумачень цього терміну ще раз продемонстрував XIX Всесвітній філософський конгрес (1993)» [2, с. 5–6].

На наше глибоке переконання, студентське середовище значною мірою відповідає низці ознак і характеристик еліти й тому може розглядатися як одне з потенційних джерел її формування. До речі, життєва практика підтверджує, що в переважній більшості випадків різні групи еліт, будь то науково-технічна, керівна, політична, адміністративна, мистецька тощо, традиційно, хоча й дещо стихійно, формуються з людей з вищою освітою. При цьому істотну їх частину складають випускники найбільш авторитетних, а отже і престижних закладів вищої освіти. Серед них багато людей інженерно-технічних спеціальностей.

Разом з тим вважаємо за необхідне підкреслити, що еліта не являє й не може являти собою масове утворення. В той же час вона прагне впливати на суспільство та на його соціокультурний простір й систему духовних цінностей. Мета цього впливу полягає в тому, щоб їх розвиток відбувався у загальному напрямку суспільного прогресу й підвищення рівня культури й інтелігентності. Тому наша Концепція, як спеціально підкреслюють Л.Л. Товажнянський та його співавтори, «спрямована не на підготовку відносно вузького елітарного прошарку фахівців, а на «підтягування» кожного випускника до рівня еліти». При цьому вони цілком розуміють, що «таке завдання є на порядок більш складним і відповідальним. Однак ситуація з підготовкою кадрів для науково-технічної сфери і особливо

сфери управління, їх професійний рівень, духовність і загальнокультурна підготовка набули сьогодні характеру національної проблеми» [16, с. 33].

Показово, що за півтора десятка років з моменту цитованої публікації ця проблема виявилася не тільки не вирішеною, а ще й загострилася. А без її належного розв'язання не варто навіть і сподіватися на соціально-економічне й духовно-культурне відродження нашої країни й на забезпечення стратегії її виходу на магістральні шляхи сталого розвитку на інноваційній науково-технічній і технологічній основі. Адже тільки це допоможе успішно реалізувати її європейські прагнення та перспективи.

При розробці концепції в її основу було покладено надзвичайно важливе завдання з розв'язання проблем інженерної освіти. Ці проблеми особливо чітко проглядалися в процесі аналізу провідних світових тенденцій прискорення трансформації науково-технічних досягнень в перспективні високі технології. Вважаємо показовим, що це стосується розвитку і практичного використання як виробничих, так і соціальних технологій. Враховувалися також ті зміни, які стосуються цілей, характеру і організації суспільного виробництва у самому широкому його розумінні та в управлінні ним.

Істотний вплив на процес розробки концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти здійснили також результати аналізу нових вимог, які суспільство висуває до професійної й соціальної компетентності інженерних кадрів постіндустріальної доби. Не менш важливими вважаємо й вимоги до морально-етичних принципів і переконань, до системи життєвих цілей і цінностей і духовного світу, а також до професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей інженерів, насамперед їхнього творчого потенціалу, відповідальності й інноваційного мислення.

Процеси прискорення науково-технічного і соціального прогресу разом з поступовим розгалуженням сфер його використання зумовлюють не тільки нові досягнення в технологіях, а й скорочення циклу старіння й оновлення знань практично в кожній галузі інженерної діяльності. Цілком закономірно, що це вимагає відповідного оновлення й інженерної освіти. Більш того, зазначені процеси змушують вносити зміни і в саму концепцію, і в нормативні документи з професійної підготовки фахівців з інженерних спеціальностей. Йдеться перш за все про такі визначальні моменти.

По-перше, виникає необхідність істотного посилення фундаментальної підготовки інженерів. Вона сприяє усвідомленню фізичних ефектів, можливості їх використання в розробці та вдосконаленні інноваційних високих технологій та їх практичного застосування у виробничих процесах. Водночас це розвиває інноваційний характер мислення студентів, їхні навички критичного аналізу існуючих технологій з позицій з'ясування можливостей і обмежень. Результати цього аналізу у поєднанні із знайомством з провідними тенденціями розвитку

технологій і перспективними напрямками відповідних наукових досліджень та розробок у відповідній сфері допомагають пошуку конкурентоспроможних рішень і плідній реалізації творчого потенціалу фахівця.

По-друге, вкрай необхідною постає, поряд з підвищенням рівня і якості викладання професійних дисциплін відповідної спеціальності, чітка організація належної цільової світоглядної, логіко-методологічної, психолого-педагогічної та управлінської підготовки майбутніх інженерів. Вона виступає адекватним відображенням і об'єктивних процесів підвищення ролі особистісного чинника, і суб'єктивного їх сприйняття й розуміння його значення у забезпеченні високої ефективності суспільного виробництва. А це потребує цілісності й системної єдності професійної, світоглядної, фундаментальної та соціально-гуманітарної підготовки студентів та формування у них цілісного бачення і розуміння зовнішнього світу та його відображення у науковій картині світу.

По-третє, у складних реаліях сучасності набуває надзвичайно важливого значення прищеплення студентам усталених навичок і глибокої внутрішньої потреби в неперервній освіті і самоосвіті, у професійному та особистісному розвитку протягом всього свого активного трудового життя. Реалізація цієї потреби та її успішне задоволення вимагає, на наше глибоке переконання, створення адекватних організаційних форм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з інноваційних та перспективних напрямків науки, техніки й технологій, а також дійової системи державної сертифікації результатів цієї підготовки та перепідготовки.

По-четверте, уявляється доцільним посилення виховного компонента інженерної освіти та його спрямування на підвищення у майбутніх фахівців почуття їхньої особистої відповідальності не просто за якість виконання ними завдань і функцій професійної діяльності, а й за результати та можливі наслідки рішень, які вони приймають, та дій, в процесі виконання яких вони здійснюють реалізацію цих рішень. Виховний компонент освіти передбачає також розвиток у студентів духовності, толерантності, морально-вольових якостей та морально-етичних принципів і переконань. Не менш важливими його завданнями стають формування патріотизму, розвиток загальної і професійної культури. Наведені положення набувають особливої актуальності в умовах європейського вибору стратегії розвитку України, а отже й реальної можливості вітчизняних фахівців спілкуватися і співпрацювати з іноземними колегами, можливості вітчизняних студентів навчатися у провідних університетах Європи.

По-п'яте, успішна реалізація цих можливостей вимагає від майбутніх фахівців обов'язкового володіння однією-двома іноземними мовами в контексті знайомства з культурою тих країн і народів, з якими їм доводиться спілкуватися і співпрацювати. Водночас їм потрібні належні знання і навички міжкультурної комунікації, які в умовах сьогодення виступають одним з істотних чинників їх-

ньої конкурентоспроможності на ринку праці. Тим більш, що ситуація на ньому складається під впливом не тільки високих технологій, а й глобалізації світогосподарських, науково-технічних, духовно-культурних, гуманітарних та освітніх взаємозв'язків.

По-шосте, бурхливий розвиток інформаційних технологій, роботизації та штучного інтелекту зумовлює потребу досконалого практичного оволодіння студентами цими перспективними технологіями та можливостями їхнього плідного використання в процесі своєї професійної діяльності. Водночас постає гостра потреба неперервного підвищення майбутніми фахівцями рівня своєї компетентності в сфері цих технологій, яка динамічно розвивається.

В загальній сукупності сучасних суспільних вимог до рівня професійної й соціальної компетентності інженера та розвитку його професійно й соціально значущих особистісних рис і якостей перш за все необхідно враховувати й низку специфічних складових моделі фахівця й орієнтувати на їх формування зміст та всю організацію освітнього процесу. Цими складовими виступають:

- ♦ створення належних умов для індивідуалізації освітнього процесу і його чіткої особистісної спрямованості, виявлення, всебічної підтримки й розвитку креативних здібностей і фантазії кожного студента, заохочення інноваційного мислення й максимально можливої реалізації творчого потенціалу як важливої передумови успішного здійснення ним майбутньої професійної діяльності;

- ♦ забезпечення можливості високої професійної і соціальної мобільності фахівця, необхідної в динамічних умовах надзвичайно мінливого ринкового середовища й істотного прискорення циклу старіння й оновлення поколінь техніки і технологій. Це означає високу професійну і психологічну готовність цього фахівця до кардинальної зміни не лише продукції чи послуг, виробництво яких складає зміст його завдань і функцій, та використовуваних технологій, а й місця роботи чи проживання і навіть самої сфери його професійної діяльності;

- ♦ організація глибокої екологічної підготовки фахівця й розвиток його екологічної свідомості, які б забезпечували глибоке розуміння ним не просто самоцінності природного середовища, але й необхідності його збереження як основної умови самого існування людської цивілізації й виживання людини як біологічного виду. Цього можна досягти прищепленням студентам прагнення до гармонізації відносин в системі «людина-суспільство-природа-техносфера»;

- ♦ істотне вдосконалення цілей і змісту економічної та підприємницької підготовки майбутніх фахівців, формування у них здатності до економічного аналізу й належної оцінки як технічних, так і організаційних та управлінських рішень та обов'язкового урахування соціальних, екологічних та інших наслідків можливої реалізації цих рішень;

- ♦ формування морально-етичної культури майбутніх інженерів, а також їхніх естетичних смаків та ідеалів, розуміння ними реальної взаємозалежності

естетичних та функціональних характеристик технічних виробів й необхідності правдивого інформування потенційних споживачів про реальні можливості цих виробів як умови авторитету і конкурентоспроможності фірми та її продукції;

- ♦ прищеплення студентам належної правової свідомості й культури, глибокого розуміння ними особистої відповідальності за можливі порушення чи навіть певне відхилення від норм і положень чинного законодавства при прийнятті управлінських або технічних рішень та примушення своїх підлеглих виконувати ці рішення. Неухильне дотримання норм і вимог правової культури є важливою передумовою успішного життя й діяльності фахівця в умовах демократизації суспільних відносин, становлення і розвитку правової держави й визнання необхідності забезпечення безумовного верховенства права;

- ♦ виявлення серед студентів потенційних лідерів і створення сприятливих умов для належного розвитку їхніх лідерських рис і якостей і для наступної реалізації їхнього лідерського потенціалу. Особливу увагу необхідно приділяти тим зв'язкам, які відображають певну соціально-психологічну спільність між феноменами еліти та лідерства.

Справа в тому, що сучасний лідер обов'язково має бути представником справжньої еліти, еліта ж повинна виявляти та висувати лідерів зі свого середовища і всебічно підтримувати їхній авторитет. Це забезпечує активне формування й розвиток та чітке дотримання лідером вимог честі, гідності, порядності та відповідальності, моральнісних і правових норм.

3.3. Особливості підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти у закладі вищої інженерної освіти

Уважний погляд на процес історичного розвитку людської цивілізації дає вагомі підстави стверджувати, що практично кожний його етап визначальною мірою характеризується особливостями структури соціуму та взаємовідносин як між індивідами, так і між ними й різними соціальними спільнотами, колами, стратами тощо. Сутність проблеми цих взаємовідносин полягає в можливостях, які кожне конкретне суспільство створює для становлення й розвитку індивіда та його самореалізації як особистості та професіонала. Перш за все йдеться про умови й можливості соціального ліфтингу як способу реалізації людиною свого лідерського потенціалу й поповнення складу справжньої еліти.

Такі умови і можливості набувають особливого значення, коли йдеться про цільову підготовку управлінських кадрів і плідне їх використання. Важливо підкреслити, що система підготовки професійних менеджерів далеко не в змозі задовольнити потреби суспільства в керівниках вищого рівня, оскільки однією

з вкрай важливих умов підготовки такого керівника постає формування у нього необхідного рівня професійної компетентності саме у тій сфері суспільного виробництва, в якій відбувається його управлінська діяльність. Істотна ж частка людей з базовою інженерною освітою в загальній сукупності управлінських кадрів вимагає організації для них спеціальної управлінської підготовки.

З цього приводу доцільно звернути увагу на твердження О. К. Чаплигіна, О. С. Пономарьова та М. Д. Касліна, які підкреслюють, що сучасні «суспільні вимоги до професіоналізму інженера, до професійно і соціально важливих його особистісних рис і якостей та рівня їх розвитку передбачають наявність у нього не лише глибоких фахових знань, умінь і навичок, а й чітких морально-етичних принципів і переконань, розвиненого почуття особистої відповідальності за можливі результати його, здавалося би, суто технічних рішень та наслідки цих рішень» [18, с. 131]. Це тим більш необхідно, що виконавцями цих рішень часто виступають інші люди. Тому лідер, з одного боку, повинен довіряти їм, враховувати їхні здібності, а з іншого – контролювати їхню діяльність.

Спілкування з ними інженера-керівника, його прагнення переконувати їх в доцільності виконання прийнятих ним рішень, виконання ним педагогічних функцій з їхнього навчання, виховання й підвищення кваліфікації нерозривно пов'язані з його міжособистісним спілкуванням з персоналом і здійснюється безпосередньо в процесі цього спілкування та за його допомогою. Отже, йому надзвичайно важливо мати належну комунікативну компетенцію і водночас виразно розвинені лідерські якості. Ця їх єдність забезпечує бажаний рівень ефективності його лідерського впливу на своїх прихильників і послідовників.

Як справедливо пише О. Г. Романовський, «для виконання управлінських функцій керівникові потрібні нові знання, уміння і навички, нові відносини, а також чітке уявлення про засоби, якими ці функції можна найкращим чином виконати». Автор спеціально підкреслює: «якщо керівник хоче уникнути «старіння» своїх знань, він повинен не тільки засвоїти основні поняття і стратегію керування, а й бути в курсі новітніх досягнень і тенденцій, що з'являються, вміти передбачати, який вплив вони можуть здійснювати на професію керівника вищого рівня управління» [10, с. 217].

Професія керівника вимагає від нього розвиненого уміння адаптувати й відповідним чином модифікувати набуті знання і власний накопичений досвід. Метою цієї модифікації виступає прагнення того, щоб і його знання, і досвід управлінської діяльності максимальною мірою відповідали новим потребам та суспільним вимогам. А ці потреби й вимоги соціуму випливають з провідних тенденцій розвитку суспільного виробництва й управління ним та з характеру і напрямку еволюції самого соціуму, використовуваних технологій, а також при-
таманної йому культури міжособистісних взаємовідносин.

Крім суто наукових публікацій з проблем лідерства й цільової підготовки управлінської еліти, сьогодні набувають поширення публікації мемуарного характеру, підготовлені відомими бізнесменами й менеджерами. Знайомство з їхнім життям і «секретами» успіху дозволяє дійти обґрунтованого висновку про те, що для успішного досягнення вершин у сфері своєї діяльності, людині вкрай необхідні як відповідні природні задатки, так і рішучість, впевненість у собі, час і терпіння. Практично всі автори відзначають роль уміння ризикувати в розумних межах та довіру до своєї інтуїції.

В сучасній системі суспільних вимог до рівня професіоналізму інженера-керівника визначального значення набуває досконале володіння ним не тільки фаховими знаннями і навичками практичного їх використання, але також ще й ефективними управлінськими технологіями. Гармонійне поєднання цих двох сфер людської діяльності як неодмінна особливість підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти може забезпечити тільки організація її здійснення у закладі вищої інженерної освіти. Тут сама атмосфера творчого підходу до розробки та використання нових зразків техніки й технологій, забезпечення високого рівня їхньої ефективності й конкурентоспроможності поширюється в закладах інженерної освіти також і на інші види діяльності, в тому числі на викладання не тільки суто технічних, але й природничих та соціально-гуманітарних навчальних дисциплін.

Сформоване в процесі професійної підготовки інженера його прагнення до постійного творчого пошуку у сфері своєї фахової діяльності поступово поширюється й на виконання інших завдань і функцій. Це прагнення повною мірою виступає проявом соціальної діяльності інженера як представника еліти. У тому ж разі, коли цей інженер стає лідером певної спільноти або обіймає офіційну керівну посаду, його культура і комунікативна компетентність стають невід'ємними елементами професіоналізму, підкреслюючи його інтелігентність і посилюючи рівень ефективності його лідерського впливу на підлеглих, на прихильників та послідовників.

Сьогодні переважна більшість технічних університетів забезпечує фахову підготовку не тільки інженерів, а й фахівців суто соціальних та гуманітарних спеціальностей. Ця обставина супроводжується посиленням кадрового складу відповідних кафедр та його кваліфікації, організацією спеціальних факультетів соціально-гуманітарного профілю. Цей процес, у свою чергу, відкриває реальні можливості здійснення ними якісно вищого педагогічного впливу на студентів, забезпечення їхнього особистісного розвитку, формування у них гуманістичної системи життєвих цілей і цінностей.

Показовим прикладом може слугувати і діяльність факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Його науково-педагогічний склад успішно здійснює

підготовку високопрофесійних фахівців з психології і педагогіки, публічного управління і адміністрування, соціології і філології, фізичного виховання і спорту. Разом з цим педагоги всіх кафедр цього факультету викладають цикл відповідних соціально-гуманітарних дисциплін студентам всіх спеціальностей інших факультетів та навчально-наукових інститутів.

При цьому вони глибоко розуміють свою роль та роль тих навчальних дисциплін, які вони викладають, у забезпеченні належного особистісного й загальнокультурного розвитку майбутніх інженерів, у прищепленні їм системи життєвих цінностей та моральнісних принципів і переконань. Фактично кожен викладач факультету соціально-гуманітарних технологій чітко усвідомлює, що ефективність викладання його дисциплін виступає сьогодні не просто одним з важливих завдань вищої школи, але також і неодмінною умовою формування національної гуманітарно-технічної й управлінської еліти, її інтелектуального, моральнісного і фізичного розвитку, формування інтелігенції XXI століття.

Президент Національної академії педагогічних наук України академік В. Г. Кремень цілком справедливо і певною тривогою зазначає, що сьогодні наша країна потребує не просто інтелектуалів, а справжньої інтелігенції. Адже одним з побічних наслідків кардинальних змін, що відбулися протягом останніх десятиліть, стала втрата значною частиною населення життєвих орієнтирів, цілей і цінностей. Це помітно збіднює життя цих людей, позбавляє їх радощі зустрічі зі світом прекрасного, плідного і приємного спілкування з друзями й іншими цікавими людьми, створює передумови самотності, байдужості і втрати сенсу життя. Водночас знецінюються професія і професійна діяльність людини, нівелюється навіть та, за словами Антуана де Сент-Екзюпері, розкіш людського спілкування, без якої зникають людяність і теплота людських взаємовідносин.

Безсумнівні переваги, які відкриває організація підготовки гуманітарно-технічної управлінської еліти саме у закладі вищої інженерної освіти, зумовлені тим, що, по-перше, професійна підготовка інженерів орієнтує їх на практичну діяльність, завжди чітко спрямовану на кінцевий результат. Такі особливості освітнього процесу у закладах вищої інженерної освіти поступово стають однією з характерних ознак соціокультурного простору цього закладу і у цій їх якості вони здійснюють помітний вплив і на ставлення викладачів соціально-гуманітарних дисциплін до своєї педагогічної діяльності.

По-друге, притаманний інженерній діяльності, а отже й інженерній освіті, системний підхід до аналізу й розв'язання складних проблемних ситуацій стає одним з чинників розвитку конкретного мислення, що також тією чи іншою мірою передається і студентам, і викладачам навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Нарешті, по-третє, завдяки взаємодії інженерних кафедр з підприємствами, фірмами та іншими бізнесовими структурами виникає певна можливість знайомити студентів не тільки з тими технікою і технологіями, які

там застосовуються, а й тими, що розробляються. А це сприяє розвитку у них навичок інноваційного мислення як атрибуту науково-технічної еліти.

Водночас формування цієї еліти та її чітке загальне гуманітарно-технічне спрямування вимагає рішучого подолання можливості виникнення у студентів технократичного мислення й ідеології машинного фетишизму. Таке подолання і забезпечує організація освітнього процесу з його орієнтацією на формування й прищеплення студентам гуманістичної системи життєвих цілей і цінностей, загальної і професійної культури й чітких світоглядних позицій, естетичних смаків та ідеалів. Іншими словами, розв'язання цих завдань, насамперед через перехід від освітньої парадигми STEM до парадигми STEAM, про що йшлося вище. Успішне ж здійснення цього переходу і виступає важливим завданням кафедр соціально-гуманітарних наук та їх науково-педагогічного складу.

Водночас наявність цих кафедр в технічному університеті й особливо їх організація у складі спеціально створеного факультету соціально-гуманітарних технологій виступають важливою передумовою ефективного впровадження в університеті освітнього процесу на основі парадигми STEAM. Воно забезпечує як високу професійну і соціальну компетентність випускників, так загальну гуманістичну спрямованість їхньої підготовки. Такі фахівці максимальною мірою відповідатимуть вимогам інноваційного етапу історії розвитку людської цивілізації як з позицій здатності розробляти і використовувати перспективні високі технології, так і з позицій істотного підвищення рівня добробуту і якості життя широких верств населення в гармонії з природним середовищем.

Особливостями цільової підготовки національної гуманітарно-технічної управлінської еліти в закладі вищої інженерної освіти та розвитку лідерського потенціалу потенційних керівників слід вважати таку сукупність напрямків дії на основі нової освітньої парадигми.

По-перше, нового, дійсно інноваційного смислу набув сьогодні принцип переходу від ідеології навчання на все життя до ідеології навчання протягом всього життя. Він пов'язаний з активною розробкою і впровадженням високих технологій у виробництво і скороченням циклу їх старіння й оновлення. Через швидку зміну поколінь техніки й технологій система знань, отримана фахівцем в університеті, старіє разом зі старінням технологій і вимагає свого оновлення. Швидкість процесів цього прискорення тільки наростатиме, зумовлюючи необхідність постійного навчання.

По-друге, необхідність засвоєння студентом значних обсягів науково-технічної інформації в умовах часових обмежень вимагає розробки і активного впровадження в навчально-виховний процес принципово нових освітніх технологій. З одного боку, вони мають використовувати практично безмежні можливості інформаційно-комунікаційних засобів і технологій, а з іншого – забезпечувати належну ефективність підготовки фахівців з формуванням не лише високої

професійної і соціальної компетентності, а й також інноваційного мислення та його стратегічної спрямованості.

По-третє, педагогічна теорія і освітня практика повинні зосередитися на розробці і застосуванні в процесі професійної підготовки фахівців інноваційних високоефективних способів і технологій адаптивного управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів і активізації їхнього інтересу й мотиваційної сфери. Ці способи, прийоми й технології мають істотно підвищувати рівень і глибину сприйняття й розуміння студентами навчального матеріалу та їхнє прагнення усвідомлювати можливості його практичного використання.

По-четверте, виразна практична спрямованість нової освітньої парадигми на майбутню професійну діяльність фахівця й посилення ролі розуміння студентами навчального матеріалу вимагають істотного збільшення в загальній структурі освітнього процесу питомої ваги їх самостійної роботи не тільки з отримання нових знань та умінь, а й з їх застосування у своїй майбутній професійній діяльності та сприяння розвитку креативних здібностей. При цьому доцільною стає якомога більш рання орієнтація самостійної роботи на розвиток навичок, необхідних для успішного формування професійної і соціальної компетентності фахівця та на їх практичне застосування.

По-п'яте, в умовах швидкої зміни поколінь техніки й технологій втрачає сенс детальне вивчення їх існуючих достатньо поширених зразків, чому значну увагу традиційно приділяла система інженерної освіти. Адже на момент, коли молоді фахівці розпочнуть свою професійну діяльність, цілком можливо може виявитися, що ці представники техніки й технологій не просто застаріли, але й значною мірою зникли, і їх замінили принципово нові технічні пристрої й нові технології. Тому істотного значення набуває фундаменталізація інженерної освіти як цілком природна її реакція на динамічний характер технологічної еволюції й на посилення потреб соціуму у креативних фахівцях, у справжній науково-технічній еліті, здатній оперативно трансформувати наукові відкриття в перспективні інноваційні високі технології.

По-шосте, нові суспільні вимоги до інженерної освіти щодо забезпечення підготовки справжньої гуманітарно-технічної та управлінської еліти й лідерів посилюють потребу в системній гуманізації навчально-виховного процесу. Для успішної реалізації її можливостей і завдань, зокрема з рішучого подолання так званого технократичного характеру мислення й затвердження у свідомості студентів того, що не людина призначена для обслуговування техніки, а техніка повинна служити людині. Це передбачає й забезпечення дбайливого ставлення до природи як середовища мешкання людини й виключення самої можливості техніки наносити шкоду людині та природі.

Надзвичайно важливим завданням при цьому постає припинення хибної чи принаймні дивної тенденції поступового скорочення вивчення студентами чис-

ла навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу та навчального часу, який відводиться на їх вивчення. Слід кожному викладачеві й кожному керівникові в системі освіти чітко усвідомити, що однобічно сформований фахівець у кращому разі може бути непоганим ремісником, але ніколи не стане справжньою творчою особистістю.

Належне розв'язання цієї досить складної, але вкрай важливої проблеми покладається на науково-педагогічний склад спеціально створеного в загальній структурі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» факультету соціально-гуманітарних технологій. Особливо важливі завдання повинна виконувати кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна. Підкреслюючи «плідну багатогранну діяльність науковців кафедри», ректор університету професор Є. І. Сокол спеціально звертає увагу на той факт, що «ця діяльність цілеспрямовано і гармонійно поєднує важливі наукові дослідження актуальних проблем лідерства, розробку і використання методичного забезпечення з практикою виявлення потенційних лідерів і системного розвитку їхніх суто лідерських особистісних рис і якостей» [13, с. 20].

Дійсно, науковцями кафедри нагромаджено цінний досвід не просто виявлення потенційних лідерів, але також і системної цілеспрямованої їхньої підготовки як професіоналів і особистостей. В першу чергу йдеться про підготовку психологів, педагогів і фахівців з публічного управління та адміністрування, яку кафедра здійснює як випускова. Разом з тим, викладаючи цикл психолого-педагогічних та управлінських дисциплін студентам інших кафедр і факультетів, викладачі прагнуть, по-перше, сприяти виявленню й розвитку професіоналів-лідерів. По-друге, вони вважають одним з важливих завдань прищеплення студентам педагогічних знань і навичок, необхідних для успішної управлінської діяльності майбутніх фахівців.

У зв'язку з цим уявляється вкрай доцільним розробити і впровадити в освітній процес спеціальний курс «Психолого-педагогічні основи інженерної та управлінської діяльності». Він міг би активно сприяти розвитку лідерських рис і якостей студентів як професіоналів-лідерів.

3.4. Розвиток лідерського потенціалу майбутніх організаторів і керівників

Визначальною умовою забезпечення ефективної діяльності підприємств, виробничих фірм та організацій виступають рівень професійної компетентності й культури інженерно-технічного персоналу, комунікативні та організаторські його здібності й міра розвитку лідерського потенціалу. Аналіз стану готовності

випускників закладів вищої інженерної освіти до виконання завдань і функцій їхньої професійної діяльності на деяких підприємствах Харкова дозволяє дійти висновку, що далеко не всім з них притаманна така готовність. Досить цікаво, що теоретична підготовка, отримана в університеті, для переважної їх частини цілком достатня для успішної діяльності, однак багатьом з них бракує не тільки практичних знань та умінь, але й психологічної готовності. Це особливо чітко проявляється у разі призначення молодого інженера на керівну посаду – чи то майстра, чи начальника дільниці.

І навіть для потенційних лідерів перші кроки в управлінській діяльності видаються важкими саме у психологічному плані. Виявляється, що їх готували до конструкторської, технологічної чи експлуатаційної діяльності, і аж ніяк не до організаторської чи управлінської. Ця ситуація вимагає підвищення уваги до забезпечення психологічної готовності випускників університету до практичної управлінської та організаторської діяльності, забезпечення достатнього рівня їх комунікативної компетентності. Одним з перших в педагогіці вищої інженерної школи цю проблему системно розглянув О. Г. Романовський у своїй монографії [10], присвяченій підготовці майбутніх інженерів до управлінської діяльності, й потім детально виклав у докторській дисертації.

Цільова управлінська підготовка майбутніх організаторів виробництва і керівників-лідерів являє собою достатньо складне, суперечливе і надзвичайно відповідальне завдання. Адже уміння керівника раціонально розподілити між виконавцями виробничі обов'язки і функції з урахуванням рівня кваліфікації, інтелектуальних і фізичних можливостей кожного працівника ускладнюється ще й необхідністю знання взаємовідносин між ними. Разом з тим, керівник має уміти належним чином мотивувати продуктивну працю людей та їхнє творче ставлення до неї. Такі якості частіш за все і притаманні справжньому лідерові.

Але ці якості не успадковуються ним від народження. Вони виступають продуктом і результатом його навчання й виховання, особистісного розвитку, усвідомлення ним своїх потенційних лідерських можливостей і необхідності їх постійно й наполегливо розвивати. Водночас лідер повинен глибоко засвоїти, що управління людьми та їхньою спільною діяльністю є особливою професією, яка вимагає знання й розуміння її закономірностей, методологічних принципів і специфічних управлінських технологій. Іншими словами, для оволодіння цією професією необхідна відповідна професійна підготовка.

Таким чином, цілеспрямований розвиток лідерського потенціалу студента як майбутнього керівника й організатора виробництва виявляється важливим та відповідальним завданням вищої школи. Його роль і значення постійно зростає через ускладнення характеру самого виробництва й використовуваних в ньому технологій, а також у зв'язку з підвищенням освітньо-кваліфікаційного рівня працівників та загальною демократизацією суспільного життя. Ці ж чинники,

у свою чергу, зумовлюють потребу в посиленні рівня соціальної компетентності майбутнього керівника-лідера. Адже вона істотною мірою трансформується на його професійну компетентність.

А ця обставина не тільки висуває принципово нові вимоги до викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, а й зумовлює необхідність забезпечення їх практичної спрямованості й розуміння студентами місця й ролі цих дисциплін в загальній структурі їхньої майбутньої професійної діяльності. Тим більше, що знання, отримані при їх вивченні, формують належний рівень людинознавчої компетенції керівника-лідера, яка виступає однією з важливих передумов його успішної й ефективної діяльності, професійної та особистісної самореалізації.

Лідерський потенціал керівника обов'язково має поєднуватися у нього з моральною і правовою відповідальністю. Визначальною умовою її формування і розвитку в освітньому процесі виступає розвинена й глибоко усвідомлена на рівні категоричного імперативу морально-правова відповідальність педагога. Відомий вітчизняний вчений Г. П. Васянович, дослідник проблем педагогічної етики, моралі і права, чітко зазначає з цього приводу, що «вплив соціального середовища на морально-правову відповідальність педагога значною мірою залежить від самого індивіда, його життєвого досвіду, попереднього виховання й освіти, світогляду тощо. Тому є можливість припустити, що зв'язок між соціальним середовищем і відповідальністю особистості педагога носить не жорстко детермінований, а ймовірнісний характер» [5, с. 245].

Вчений акцентує увагу читача на тому, що підтвердженням останньої тези виступає те, що в одному й тому ж макро- або мікросередовищі можливі різні варіанти відповідальності, різний рівень її інтенсивності і спрямованості. На глибоке переконання цього авторитетного дослідника, «практично в кожному педагогічному колективі поряд з творчими, відповідальними, дисциплінованими, висококваліфікованими фахівцями працюють педагоги, які не відрізняються цими якостями і не прагнуть ними оволодіти. Тим часом відомо, що цінують учні у своїх наставниках саме ці якості» [там само].

Аналіз процесів розвитку лідерського потенціалу майбутніх організаторів і керівників виробництва дозволяє дійти таких цілком обґрунтованих висновків. З одного боку, сьогодні надзвичайної важливості набувають характер ставлення їх до людей та взаємовідносини в керованих ними колективах. Забезпечення ж бажаного характеру цих феноменів і позитивного їх впливу на ефективність спільної діяльності людей досягається високою соціальною компетентністю цих керівників та рівнем розвитку їхньої відповідальності.

З іншого боку надзвичайно важливими складниками в загальній структурі професійної і соціальної компетентності керівника та його відповідальності виступають, як стверджують О. С. Пономарьов та М. К. Чеботарьов, «об'єктивна оцінка результатів діяльності працівників та забезпечення соціального партнер-

ства і соціального захисту персоналу». На глибоке переконання авторів, «на турботу керівника про себе працівники звичайно відповідають прагненням краще працювати, забезпечувати високу ефективність і продуктивність праці та належну якість продукції» [9, с. 146]. Цілком зрозуміло, що сам керівник при цьому повинен глибоко розуміти, що кожен його підлеглий, кожен працівник є особистістю. І в такому сенсі кожному з них притаманні свої прагнення й інтереси, певні життєві цінності й моральнісні переконання, творчі схильності й здібності, кожному притаманний свій інтелектуальний, фізичний і особистісний потенціал. Тому і організація спільної діяльності має враховувати ці обставини.

Характерною особливістю управлінської діяльності є те, що фактично вона виступає однією з найскладніших і найвідповідальніших сфер в загальній системі нормального життєзабезпечення суспільства. Вона вимагає не просто високої професійної компетентності і професійної культури керівника, а й постійного їх розвитку і збагачення. Тому не випадково С. О. Сисоева і Т. Б. Поясок вказують, що «керівник повинен систематично збагачувати свої фахові знання, творчо використовувати їх у діяльності своїх підлеглих. Важливим також є те, що керівник не лише нагромаджує знання, а й сам продукує їх, сприяє розвитку здатності до пізнання в інших, розвитку творчого мислення у себе й у своїх підлеглих» [12, с. 461]. А це стає вкрай необхідним в умовах інноваційного розвитку й заострення конкурентної боротьби.

Як специфічний різновид людської діяльності, управління не зводиться й не може зводитися тільки до здійснення своєрідного переведення керованої системи з одного рівня чи стану в інший за допомогою тільки примусу. Для регуляції характеру її функціонування й розвитку вирішальну роль відіграють професійні знання керівника, на основі яких відбувається усвідомлений вибір ним способів управління процесами, спрямованого на протидію чинникам, що здатні викликати дезорганізацію, небажані чи навіть руйнівні наслідки. Але крім високого рівня професійних знань керівникові вкрай необхідні розвинені лідерські якості та уміння ефективно їх використовувати в практиці здійснення управлінської діяльності при домінуванні соціально-психологічних методів.

Ось чому розвиток лідерського потенціалу майбутніх керівників виступає одним з надзвичайно важливих і вкрай відповідальних завдань вищої школи в загальному контексті розв'язання проблем формування гуманітарно-технічної та управлінської еліти й лідерства. З цією метою, як свідчить досвід науковців кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, доцільно розробляти й системно використовувати, в першу чергу під час практичних і семінарських занять ефективні методи і технології активного навчання. Серед них особливо корисними виявляються аналіз проблемних ситуацій, ділові та рольові ігри, брейн-стормінг, або мозковий штурм, психологічні тести тощо.

Для цілеспрямованого розвитку лідерського потенціалу студентів нам уявляється набагато кориснішим проводити семінарські заняття з педагогічних, психологічних та управлінських навчальних дисциплін саме у формі таких ігор, аналізу проблемних ситуацій і використання інших активних методів навчання, ніж примушувати студентів переказувати теоретичні питання, що розглядалися на лекціях. До речі, добре підготовлені лекції, які проводяться в діалоговому режимі, також здатні активно сприяти процесу розвитку лідерського потенціалу майбутніх професійних керівників. Взагалі викладач вибирає і використовує систему методів відповідно до поставлених цілей освітнього процесу.

При реалізації цього процесу, студента, по-перше, необхідно переконати у важливості й доцільності вирішення конкретної задачі, по-друге, домогтися засвоєння ним певної суми знань, необхідних для вирішення поставленої задачі, по-третє, сформувані у нього вміння й навички виконання подібних задач в процесі професійної діяльності майбутнього фахівця. Надзвичайно важливо постійно стимулювати старанність студента і прояви лідерських якостей в тій системі дій, які він виконує, а також контролювати й оцінювати його роботу.

В системі особистісних якостей потенційного лідера чільне місце посідає його вміння працювати на свій авторитет, забезпечувати його підтримання на належному рівні та плідно використовувати в інтересах організації і успішного досягнення заздалегідь визначених цілей її функціонування і розвитку. Як з цього приводу О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов та А. О. Лаврентьева спеціально підкреслюють, «під авторитетом прийнято розуміти вплив особистості людини на колектив, який вона добуває своєю працею, професійними знаннями, організаторськими здібностями, вмінням працювати з людьми та іншими психологічними характеристиками» [11, с. 49].

Однією з визначальних особистісних рис і якостей лідера, необхідних для формування і зміцнення його авторитету, виступає прагнення й розвинене вміння створювати й постійно підтримувати сприятливий психологічний клімат в колективі, забезпечувати його згуртованість і товариськість, бажання і готовність кожного прийти на допомогу тому, хто цього потребує. Світовий досвід практики управлінської діяльності свідчить, що психологічний клімат здатний істотно підвищувати ефективність спільної діяльності людей і їхню гордість за приналежність до даного колективу.

Цей досвід ґрунтується на осмисленні провідних тенденцій розвитку людської цивілізації та його урахуванні в системі освіти, еволюція якої постає її цілком природною реакцією на зазначені тенденції. Основні прояви еволюції освіти, насамперед інженерної, полягають у зміні її цілей, змісту й характеру. Ці зміни спрямовані на забезпечення ефективної діяльності випускників вищої школи в обраній сфері суспільного виробництва. З цією метою наша концепція передбачає передовсім істотне посилення комунікативних та організаторських

здібностей студентів, їхньої управлінської компетенції та впевненості у собі та у своїх силах, здібностях і можливостях, а також розвинене уміння впливати на інших людей та переконувати їх. А саме ці риси і якості сприяють чіткій трансформації вчорашнього студента і потенційного лідера у зрілого керівника.

Студенти-психологи на стажуванні у компанії Nixsolutions

Визначальною передумовою успішного здійснення такої трансформації постає, по-перше, системна цілісність і чітка цільова спрямованість процесу викладання студентам фундаментальних, професійно орієнтованих, фахових і соціально-гуманітарних дисциплін, по-друге, істотне посилення ролі соціальної компетентності випускників, по-третє, цілеспрямований розвиток рівня їхнього лідерського потенціалу і творчих здібностей. Однак успішне здійснення таких умов вимагає високого рівня педагогічної майстерності викладачів, належного розвитку їхньої культури, відповідальності й розвинених лідерських якостей.

Забезпечення ж дійсно ефективного здійснення ними своїх надзвичайно важливих і вкрай відповідальних завдань і функцій з професійної підготовки та особистісного розвитку майбутніх фахівців вимагає переходу до принципово нової освітньої парадигми. Якою ж вона має бути? Не тільки наші міркування,

але й саме життя та освітня практика переконливо свідчать про необхідність подальшого розвитку компетентісно орієнтованої освіти. При цьому виникає проблема чіткого визначення сенсу самого поняття компетентності, її сутності, змісту і структури.

Можливість же цього визначення ускладнює існування величезної кількості професій й відповідно надзвичайно широкого спектру тих спеціальностей, за якими вища школа здійснює підготовку фахівців для цих професій. При цьому сутність компетенції для представників кожної конкретної професії має свої характерні особливості. В той же час сьогодні практично загальною є думка про необхідність розгляду в її загальній структурі таких двох складників, якими виступають відповідно професійна і соціальна компетентності. Кожній з них притаманні свої цілі, завдання і призначення, кожній притаманна своя власна структура, яка об'єднує низку специфічних компетенцій.

Ця структура повинна формуватися у відповідності з цілями, змістом та характером майбутньої професійної діяльності і суспільними вимогами до його особистості. Разом з цим вона має обов'язково враховувати провідні тенденції науково-технічного і соціального прогресу взагалі й розвитку відповідної конкретної професії зокрема, а також прогностичні оцінки напрямків еволюції суспільних потреб у відповідних фахівцях та вимог до їхнього професіоналізму та розвитку професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей. Вкрай важливим завданням освіти ця компетентність має передбачати високий рівень психологічної готовності фахівця до професійної діяльності та сформованість і належний розвиток його лідерського потенціалу.

Сьогодні, в умовах пандемії коронавірусу й вимушеного використання дистанційних технологій навчання, неможливо не впевнитися у значній ролі володіння студентами інформаційними й комп'ютерними технологіями. До речі, досконале володіння ними не в меншій мірі необхідне й викладачам, тим більше, що за допомогою цих технологій доводиться формувати й інші важливі компетенції й професійну та соціальну компетентність взагалі. Але необхідно глибоко розуміти, що ніхто й ніщо не може замінити переваг безпосереднього контакту між студентом і педагогом. Їхнє спілкування як в освітньому процесі, так і поза його межами, є складним і багатоаспектним явищем, роль і значення якого далеко не обмежуються тільки комунікативними функціями.

Світ сьогодні зазнає надзвичайно глибоких і стрімких змін. Ці зміни стосуються як продуктивних сил суспільства й зумовлених ними матеріальних умов життя людей, так і їхніх життєвих цілей і цінностей, системи матеріальних і духовних потреб і характеру міжособистісних взаємовідносин. За цих умов істотних ускладнень зазнають можливості системи освіти з цільової підготовки підростаючих поколінь до успішного щасливого життя, професійної діяльності та особистісної самореалізації. Складнощі значною мірою пов'язані ще й тією

обставиною, що освіта готує людину до життя і діяльності в завтрашніх умовах, в майбутньому, характеру і особливостей якого ми в принципі не можемо знати достеменно і лише прагнемо спрогнозувати його, ґрунтуючись на результатах аналізу тенденцій та нашого бачення розмитих контурів умов життя людей та змісту суспільного виробництва.

Складність формулювання проблем розвитку лідерського потенціалу майбутніх керівників, не говорячи вже про пошук ефективних шляхів і способів успішного їх розв'язання в загальній системі формування високої професійної і соціальної компетентності й культури фахівців на рівні справжньої еліти, вимагає специфічного підходу до використання основних положень філософії інженерної освіти. Однією з її важливих особливостей виступає чітка орієнтація на відновлення гуманістичної спрямованості, на розвиток і збагачення культури і духовного світу майбутніх інженерів. Іншими словами, концепція формування гуманітарно-технічної еліти повною мірою відповідає положенням сучасної філософії інженерної освіти.

Світ духовних цінностей інженера збагачує його культуру і наповнює глибоким сенсом його життя і діяльність. Як писав С. Б. Кримський, «духовність дає змогу особистості обертати засвоєння зовнішнього світу на шлях до самого себе». На переконання філософа, «цей шлях є найдовшою дорогою, яку проходить особа в житті». Він підкреслює, що «для індивідуума – це біографія протистояння небуттю, пошук найвищих цінностей, що намагнічують душу вічністю. Для нації – це історія власної присутності у світі, що дає змогу крізь національне прозирати універсальне, тобто переломлювати загальнолюдський досвід у національну іпостась буття» [7, с. 9].

Висловлена вченим думка підтверджує те положення нашої концепції формування національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти, в якому мається на увазі, по-перше, урахування загальнолюдського досвіду розвитку та функціонування еліти і лідерства в процесі практичної реалізації концепції. По-друге, під національною елітою ми маємо на увазі не етнічний, а політичний аспект поняття нації, який охоплює все населення України незалежно від етнічного чи культурного походження індивідів, їх релігійних вірувань чи політичних поглядів і переконань.

Адже основний сенс і спрямованість концепції полягають у забезпеченні високопрофесійних, компетентних і висококультурних фахівців, яким повинні бути притаманні чіткі світоглядні позиції, моральнісні цінності й переконання. Ми виходимо з того, що ці фахівці як справжня еліта, повинні відповідати вимогам і потребам інноваційного етапу суспільного розвитку. Інноватика ж, за словами М. М. Гуревичова та його співавторів, це сукупність дій і заходів, які у своїй єдності спрямовані на створення і послідовне застосування принципово нових технологій і речей, нових міжособистісних відносин, в тому числі й управ-

лінських, які ґрунтуються на досягненнях науково-технічного і соціального прогресу і результатах інтелектуальної і художньої творчості людей.

Випускники-психологи після захисту дипломних робіт

При цьому вчені спеціально акцентують увагу на тій надзвичайно важливій обставині, що інноватика «є джерелом інтелектуальної власності, авторського права і ноу хау і потужним чинником суспільного розвитку, насамперед розвитку продуктивних сил, а разом з ними і суспільних відносин та способу життя». Варто нагадати, що розвиток продуктивних сил є результатом професійної діяльності інженерів. Отже, формування гуманітарно-технічної еліти постає не просто завданням освіти, а одним з важливих чинників суспільного розвитку на базі інноваційних високих технологій, що забезпечує істотне підвищення рівня матеріального добробуту і якості життя широких верств населення, зростання його духовно-культурного рівня та соціально-психологічного самопочуття.

Таким чином, цільова підготовка еліти і професіоналів-лідерів повною мірою відповідає сучасним суспільним вимогам до вищої освіти та її місії. Адже тільки ця підготовка сприяє науково-технічному і соціальному прогресу.

Список джерел інформації до третього розділу

1. Ашин, Г. К. (1978). Элиты теория // Большая Советская Энциклопедия. В 30 т. – Т. 30. – М.: Советская Энциклопедия. – С. 141.
2. Ашин, Г. К., Охотский, Е. В. (1999). Курс элитологии. – М.: ЗАО «Спортакадемпредпрес». – 368 с.

3. Бабаев В. Н. (2002) Инкорпоративная кадровая политика как фактор обновления муниципальной управленческой элиты // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Вип. 3. – С. 62–66.
4. Бердяев, Н. А. (2002). Смысл истории: Опыт философии человеческой судьбы. – М.: Мысль. – 174 с.
5. Васянович Г. П. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 2: Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Львів: Сполом, 2010. – 356 с.
6. Горак Г. І. Духовні основи суспільного буття / Філософія: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1993. – С. 528–542.
7. Крымський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття [з циклу щоріч пам'ят. Лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
8. Пономарьов О. С., Романовський О. Г., Ігнатюк О. А., Згурська М. П. Професійна культура педагога: навч.-метод. посібник. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 198 с.
9. Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч.-метод. посібник. – Харків: Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с.
10. Романовський О. Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: монографія. – Харків: Основа, 2001. – 312 с.
11. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Лаврентьева А. О. Психологія управління: Навчальний посібник. – Харків: НТУ «ХПІ», 2001. – 161 с.
12. Сисоева С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
13. Сокол Є. Підготовка професіоналів-лідерів як завдання вищої школи // Лідер. Еліта. Суспільство. – 2017. – № 1. – С. 16 – 22.
14. Сокол Є., Романовський О., Панфілов Ю. Досвід формування лідерів в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» // Лідер. Еліта. Суспільство. – 2020. – № 1. – С. 30–42.
15. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г., Бабаев В. М., Пономарьов О. С. Формування гуманітарно-технічної еліти як одна з передумов відродження України // Теорія і практика управління соціальними системами. 2001. – № 4. – С. 3–13.
16. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – 168 с.

17. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХПІ» та шляхи її реалізації. – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – 416 с.

18. Чаплигін О. К., Пономарьов О.С., Каслін М. Д. Основи філософії інженерної освіти: навчальний посібник. – Харків: ХНАДУ, 2017. – 184 с.

19. Blackaby R. Spiritual Leadership: Moving People to God's agenda / R. Blackaby, H.T. Blackaby. – Broadmans Holman Publishers, 2001. – 305 p.

20. Fairholm, G. (1991). "Values Leadership: toward a new philosophy of Leadership", N.Y.: Praeger, p. 243.

21. Smith P. The Quiet Crisis: How Higher Education in failing America / Peter Smith. – Bolton, Mass.: AnkerPubl. Co, 2004. 200 p.

4. ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТА В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ І ЛІДЕРСТВА

4.1. Філософія еліти і лідерства у викликах сьогодення

Динамічний розвиток суспільства сьогодні висуває багато викликів для кожної людини, що змушує її все частіше розмірковувати про власне призначення та майбутнє. Це стосується не лише професії людини, але й сфери особистісної, оскільки неможливо говорити про успішність професійну без напрацювання певних навичок та вмінь індивідуального характеру, отже обидва боки для неї виявляються рівною мірою важливими, жодного не можна оминати, випустити з поля зору. Проблема полягає в тому, що сучасна цивілізація рухається дійсно швидкими темпами, й запитує все нові навички та здібності в людини, щоб вона могла бути не просто успішною, а продуктивною як для суспільства, так і для самої себе. Як приклад можна розглянути запити на певні спеціальності, що передбачаються як актуальні у найближчі 10 років. Серед таких можна назвати професії розробника програмного забезпечення, професіонала в роботі з клієнтами, розробника інтернет-контенту, онлайн-викладача, спеціаліста з цифрового маркетингу, аналітика Big Data, менеджера спільноти, інженера-еколога, інженера лікарні, фахівця із кібербезпеки, веб-розробника, UX дизайнера тощо. Слід зазначити, що багато із цих спеціальностей формуються або можуть формуватися в НТУ «ХПІ», отже ЗВО є актуальним майданчиком для складання такої професійної спільноти, яка зможе без перебільшення творити майбутнє.

Звичайно для самореалізації у цих професіях, як вже зазначалось, необхідно напрацьовувати певні компетенції та навички. Нещодавні дослідження та прогнози щодо найближчого майбутнього виявили, зокрема, що через десять років серед найбільш бажаних, запитаних здібностей та компетенцій людини можна буде вказати: системне, критичне та аналітичне мислення; заощадливе відношення до виробництва; управління складними автоматизованими комплексами; фінансова грамотність; орієнтація на клієнта, можливість працювати із потребами споживачів; багатомовність та мультикультуралізм; лідерство, здатність працювати у команді, групі та з окремими особами; розвинутий естетичний смак; креативність; цікавість; стресостійкість; володіння навичками продажу та маркетингу; володіння дистанційними інструментами роботи тощо. Вочевидь, багато із вказаних компетентностей не можна оцінювати лише як професійні досягнення, навіть навпаки: багато із названих навичок не є професійними, вони є лише вдало застосованими особистісними характеристиками

та вміннями, яких неможливо просто навчити, особливо без власних зусиль людини. Більше того, є певні загальнолюдські навички, які є одночасно актуальними та навіть необхідними під час реалізації даних професійних компетенцій. Це так званий емоційний інтелект, який здатен сприймати та висловлювати емоції; критичне мислення, яке полягає у здатності піддавати сумніву; *soft skills*, так звані соціальні навички; а також гнучкість та високу адаптивність. Ці навички стосуються, перш за все, запитів на професійну придатність, проте не лише професія визначає людину, її рівень розвитку та ефективності, тим більше, що сучасний світ майже не залишає шансів окремому індивіду перебувати усе життя в одній професійній царині, наприклад, наявність кількох кваліфікацій (споріднених або навіть ні) для окремої людини вже сьогодні є нормою.

Окрім згаданих компетенцій необхідно зазначити такі, що зазвичай пов'язуються із так званим ментальним здоров'ям, їх ще називають здатностями з категорії *mindfulness*. Це поняття близьке до *soft skills*, так званих соціальних навичок, але воно є значно ширшим. До *mindfulness* можна віднести вміння будувати ефективне спілкування у команді, розвиток вже згаданого емоційного інтелекту, увага, управління своїм станом, усвідомленість. Неважко зрозуміти, що зазначені вміння, як і саме поняття ментального здоров'я, напряду пов'язані із такою компетенцією, як лідерство, здатність працювати у команді, групі, оскільки не може існувати лідерських навичок без здатності до якісної комунікації із командою, до критичного погляду на ситуацію, до емоційного інтелекту та до усвідомленої, відповідальної діяльності. Саме тому для розкриття та напрацювання лідерських якостей майбутнього професіонала та особистості, окрім розвитку певних професійних вмінь, необхідно знаходити себе у координатах загальнолюдських навичок, і саме це часто стає визначальним для людини. Ці навички супроводжують людину усе життя, хоча часто дійсно не розвиваються, та й мало хто дійсно навчає цьому. Отже не випадково постає завдання філософського аналізу проблеми лідерства, розуміння людиною власної сутності, можливостей, здобутків, перш за все, у емоційно-інтелектуальному ракурсі, тобто усвідомлення ступеню єдності власної істини людини із її життям. Таким чином, не знання саме по собі постає для людини головним здобутком та напрацюванням, а здатність гармонійно поєднувати його із особистісними властивостями, із професійними викликами, із функціонуванням команди задля успішного майбутнього.

Таким чином під час розгляду феномену лідерства та питань, пов'язаних з розумінням феномену «еліта» з позиції філософського аналізу слід насамперед звернути увагу на той факт, що з самого часу виникнення філософії як науки та відповідно з поступовим формуванням її предмету та об'єкту загального дослідження серед інших питань два стали чи не найголовнішими: що є світ у цілому та яке місце людини в цьому світі. Від епохи до епохи поступово накопичувалося як знання загалом, так й нові питання, які відповідно виникають перед люд-

ством. Поступово прийшло розуміння надзвичайної важливості задачі збереження накопиченого знання та гідного виховання й освіти людства відповідно. Таким чином стало очевидно, що без мотивації та вмотивованості як власної, так і оточуючих досить складно рухатися у межах вибраних стратегій. Еволюціонування розвитку суспільства, технологій та природного середовища наочно вивело різні категорії та характеристики особистостей як у історичному, так й у побутовому плані. Спочатку міфологічна картина та світогляд серед людей закріплювала позитивне, значуще за рахунок обожествління, героїзації, а потім, пізніше виникло розуміння таких психологічних ознак та рис, які закріпилися за поняттями Лідер, Лідерство. Додамо, що філософський аналіз лідерства, як правило, реалізується в площині моральної філософії та базується на роздумах про те, яким повинен бути лідер, як він повинен діяти, які джерела його влади. Філософські установки формують образ мислення і поведінки, той фундамент, на якому можна будувати, розвивати і впроваджувати процеси, рішення, дії, стратегії, які пов'язані з людяністю, мораллю та етикою. Інший важливий пласт філософських досліджень: аналіз політики та влади, бо лідер, це, перш за все, керівник. Ці філософські дискусії мають давню історичну традицію, бо крокуючи від століття до століття від однієї епохи до іншої за допомогою створених наукових методів дослідження та певних філософських рефлексій та синтезу отриманих результатів у вигляді знання як практичного, так і теоретичного філософи більш детально почали вивчати та міркувати над колом питань, яке пов'язане з поняттями Людина, Індивід, Особистість, Особа, вже починаючи від доби Античності аж до Нового часу поступово оформилися та сформувалися такі напрями у філософії, які тепер отримали назви політичної філософії, соціології, аксіології та філософії лідерства.

Слід у цьому контексті звернути увагу, що таким же чином, поступово, у відповідь на потреби нових наукових галузей виникли нові поняття: наприклад, поняття «Еліта» та «Лідер», «лідерство», тощо. Але наголосимо – що таке досить пізні їх формування не означає, що раніше філософи не міркували щодо цих питань у контексті загальної філософії. Сучасний аналіз праць Демокрита, Платона та Аристотеля, Сенеки, Епікура, Тита Лукреція Кара досить наочно доводить, що хоча само поняття ще не набуло тоді такої окресленої та ґрунтовної форми, яка відповідно сформувалася та закріпилася у наш час, але загалом питання характерних описових рис, якими мусив володіти тогочасний лідер (Герой, Громадянин, тощо) вирішувався на досить серйозному рівні й розглядався постійно. Середньовіччя якоюсь мірою трансформуючи пріоритети дослідження від попередньої моделі Людина–Природа, Людина–суспільство на модель відносин Бог–людина та людина–Бог все ж таки створило нові, інші форми аналізу душевних, особистісних характеристик та якостей, яким ніколи не приділяли б уваги, якби не виникла означена ситуація у суспільстві та суспільних від-

носінах. Таким чином ми можемо побачити, що питання «Правильної» людини та кращого виховання особистісних якостей як у ранні епохи, так й у Середньовіччя залишалося відкритим. Середньовічна філософська література подає приклади праць бл. Августина, Фоми Аквінського, пізніше Кальвіна, тощо. Цікаві ідеї лідерства є й у китайській філософії. Слід додати, що за останній час Китай досяг надзвичайних економічних показників зростання та соціальної трансформації. Традиційні китайські цінності, чесноти та норми лежать в основі китайської етики лідерства, які в своїх засадах сягають конфуціанства [7]. Китайські дослідження керівництва не можуть бути ізольованими від китайського культурного та філософського контексту. Конфуціанська етика має багато чого спільного із західною, проголошуючи доброзичливість, надійність, справедливість, тощо, але деякі китайські цінності мають унікальне конфуціанське розуміння: ритуальна пристойність, зразкова особистість, помірність, лояльність та альтруїзм. Серед китайських досліджень ми також натрапили на цікавий матеріал, викладений у статті Ян Лі (Yuan Li), який пише про дослідження феномену лідерства. Аналізуючи та порівнюючи стандарти західного та китайського лідерства, цей автор вказує, що більшість досліджень етичного лідерства залежать від західного «корпоративного досвіду», але нинішні результати досліджень можуть не відповідати китайським стандартним уявленням. Тому при визначенні та оцінці етичного лідерства в Китаї необхідно апелювати до корінних та традиційних китайських джерел. В своїй праці він мав на меті встановити модель етичного лідерства в Китаї, апелюючи до конфуціанської етики добродесності. Етичний лідер конфуціанців має доброзичливість всередині і поводить з іншими належним чином відповідно до ритуалів та обрядів (lǐ). Він/вона робить «самокультивування» першочерговим завданням і є добродесним зразком для наслідування, впливаючи природним чином на інших своєю моральною харизмою. Для такої людини економічна вигідність не є першочерговим завданням, коли натомість цілі, стратегії та практики організації визначаються принципом справедливості [11].

В сучасному гуманітарному дискурсі існує багато концепцій лідерства. Цікаві епістемологічні та онтологічні погляди на лідерство можливо знайти у К. Грінт [8], де розглядалось, як соціальні, економічні та політичні умови можуть каталізувати певні способи керівництва. К. Грінт продемонструвала, що лідери схильні вивчати ситуації через когнітивні орієнтації (наприклад, політичний, символічний, структурний, або людський ресурс). Різні ситуації можуть вимагати різних когнітивних підходів до лідерства; аполітична орієнтація може служити лідеру в одній ситуації, і буде шкодить в іншій. Дослідниця намагається зрозуміти, як лідери ведуть за собою людей, знайшовши одну правильну відповідь і один найкращий спосіб, та як вони протистояють опору організації [8, с. 18]. Більшість досліджень лідерства зосереджено на есенціалістській або неесенціалістській позиції.

Коли кажуть про виховання лідера, то насамперед звертаються до аналізу таких пов'язаних між собою понять, як лідер, лідирування, лідерство. Таким чином, якщо враховувати той факт, що специфіка розуміння цього поняття досить складна в силу того, що різні автори дають досить різні визначення стосовно нього самого поняття. Виходячи насамперед з позиції загального філософського аналізу феномену лідерства, вважаємо за доцільне відзначити, що вперше більш-менш сформоване розуміння, як й саме поняття «Лідер» зародилося скоріш за все раніше у англomовному середовищі, оскільки функціонує воно саме у англomовному варіанті – з англ. *Leader* означає «той, хто керує», «веде за собою». Не зайвим слід буде нагадати, що «Лідер» означає не лише голову, керівника політичної партії або профсоюзу (використовуючи при цьому ознаку «Бути першим», поняття використовується й у військовій справі (зокрема у морській). Політичне та військове лідерство – самі перші форми лідерства взагалі, але сучасність доводить зацікавленість до цього феномену й серед жінок, вчителів [1], цікаве дослідження аспектів релігійного лідерства та його впливу на суспільні явища [3], не менш важливими є висновки, розроблені та набуті стосовно значення спорту на формування лідерських навиків [4, 6]. Якщо певною мірою зробити ретроспекцію історії культури загалом, то й спорт, як мирне втілення змагальності також досить давня сфера існування та застосування тих же механізмів лідерства, оскільки одне із значень «Лідера», за яке ми ще не нагадали, але мусимо – це зрозуміння його як «першого, хто іде у якомусь змаганні».

З філософської точки зору бути першим, а відповідно, отримати від суспільства у якості суспільної думки статус лідера – значить витримати випробування, відповідно до чого треба мати постійно підкріплений перелік навичок та рис як характеру, так і ментального настрою. Саме тут, на нашу думку, перетинається й діє наочно стара традиція, яка досить яскраво відображена у лініях як Давньої Античної, так і Давньоіндійських філософії – поєднання практичного та інтелектуально-ментального навантаження організму. Як життя, так і спорт навчає розумінню складності та суперечливості різних форм життя та вмінню миттєво реагувати й водночас довгий час вміти витримувати критичні навантаження. Лідерство – добровільний крок, усвідомлена відповідальність. В даному контексті пригадується низка міжвузівських студентсько-аспірантських конференцій «Філософська проблема людини та сенс її буття», яку багато років кафедра філософії проводить разом з науково-технічною бібліотекою НТУ «ХПІ». В ній прийняло участь багато цікавих студентів, аспірантів та викладачів. Є вже ті, хто після цього яскраво увійшли в життя міста та країни, і, як доводить практика – краще за всіх серед учасників стають ті, хто йшов добровільно приймати в ній участь і/або під час виступу починав щиро викладати свої переконання й не боятися боротися за власні думки як у дискусіях, так й у виступах, не жалів час й до останньої хвилини дебатів був активним й включеним у взаємодію.

Учасники конференції «Філософська проблема людини та сенс її буття» з головою організаційного комітету професором Н.Б. Годзь

Саме в силу вищенаведеного слід ще раз підкреслити велике значення з точки зору філософії у формуванні або розкритті власних якостей особистої волі індивіда, дії всупереч обставинам та дії, яка пролонгована на досить тривалий час, дії яка насамперед не мотивована вигодою. Давно доведено, що саме в таких умовах виростають найкращі лідерські якості. Досить часто дивлячись на старост академічних груп, радієш вмінню кураторів винайти саме тих студентів, саме з лідерськими якостями.

Історично особистості лідерів на різних рівнях від глобального до локального завжди фіксуються, а пам'ять і історія розкриваються різними способами й у різних ситуаціях досить несподівано. У контексті розгляду феномену лідерства маємо нагоду нагадати, що й сама кафедра філософії пам'ятає про власну історію та власних співробітників, які окрім того що гуртували колектив, ще й якісно виконували обов'язки керуючих нею. Кафедра філософії була створена у 1957 році і у той час на кафедрі працювало сім осіб: ЧОРНИЙ Іван Іванович – доцент, завідувач кафедри, КРАВЕЦЬ Йосип Наумович – доцент, КОРЖ Анатолій Іванович – доцент, ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Леонід Григорович – старший викладач, ЖЕЛЕЗНЯКОВА Лідія Яківна – старший викладач, ЛАВИНСКИЙ Іван Сергійович – завідуючий навчально-методичним кабінетом, КОГАН Семен Борисович – старший лаборант. На пам'яті нинішніх викладачів і проф. Гриценко В.П., і проф. Курочкіна М.С., і доц. Гусев С.О, ст. викладач Довбня В.К., та проф.

Бардін О.М., у сьогоднішній безцінний досвід передає наш шанований проф. Єрмоловський М.А., кафедра разом з її нинішнім керівником проф. Тарароевим Я.В. щиро вдячна їм за їх безцінний досвід та багаторічну працю, яка розвивала, підтримувала та вивела кафедру до сьогоднішнього дня. Слід враховувати, що пам'ять про феномен або особу історія «повертає» суспільству навдивовижу неочікувано, бо історія як швидко забувається, так й повертається, отже, саме це певною мірою дає надію на стабільність, бо де існує традиція та історична пам'ять, там існує традиція на відродження, але, хоча особистості лідерів історично фіксуються, та «бути лідером» не означає бути ним завжди у очах суспільства. Це складна і досить прикра риса феномену лідерства, яку підмітили ще стоїки в своїх працях. Лідер насамперед мусить сприймати можливість поразки – як власної, так і справи, яку він веде, відповідно питання лідерства утримує у собі величезний обсяг питань екзистенційного характеру, які мусять бути вивчені і описані. У питанні аналізу феномену лідерства слід постійно звертатися до пошуку й доведення до широкого педагогічного, викладацького кола великого обсягу вже виданих, але на жаль забутих творів відповідно до цієї тематики (згадаємо хоча б праці І. Мечникова). Психологічні, екзистенційні аспекти знаходяться як у філософській, так і класичній літературі, навіть у мемуарах або біографіях. Духовна наповненість питання та його особливості дозволяє з широкого обсягу відповідних жанрів знаходити корисну інформацію. Як не дивно, але такі напрями як спортивна реабілітація, тощо мають бути дотичними й до філософії, оскільки мають одну мету – гармонійне лікування та відновлення особистості, відновлення лідерських якостей.

Отже, слід повторити – лідер мусить пережити поразки, саме це в першу чергу визначає справжні його лідерські якості. Викладач, педагог, лікар, інженер, військовий, спортсмен, психолог, пастир – саме ці професії потребують досконалого розуміння проблем особистісного характеру у своїх носіїв, саме тут без вищенаведених думок досить важко залишатися у професії і підтримувати професіоналізм. Безумовно цікаве дослідження А. І. Анцибор про соціально-психологічні характеристики у особистості сільського вчителя як лідера громадської думки [1].

Лідерування – це процес «ведення» за собою до певної конкретної мети [5, с. 364]. Цікаві дослідження лідерства в такому разі й у структурі університетів, й на більш конкретному рівні кожного підрозділу. Тут максимально діє феномен лідерства та лідерування, протиборства лідеруючих концепцій оскільки це досить важливий та необхідний процес оновлення наукової та навчальної роботи. Лідерство, це основний скерований механізм диференціювання усєї соціальної діяльності загалом і відповідно розподіляється на «індивідуальне лідерство» та «лідерство групи» відносно до інших членів групи. Дослідження інституту лідерства у першу чергу спираються на дослідження реальних особистостей та їх бі-

ографій, саме таким чином фіксується та аналізується весь спектр рис лідера та механізму його дії та формування. Інститут лідерства щільно пов'язано з таким соціальним прошарком, як Еліта, ці два феномени надзвичайно щільно поєднані між собою, тому продовжуючи розглядати теоретичні основи соціального інституту лідера і лідерства слід зазначити, що в контексті відносин до інституту влади саме лідерство передбачає тривале, а не одиначне і короткострокове здійснення влади, і тут лідерство, як правило, пов'язане з особистісними характеристиками самого суб'єкта лідера. Історично, як ми вже і відзначали, феномен лідерства в історії філософії досліджується, як правило, в аспектах політичного або духовно-релігійного характеру. У свій час ще Платон вважав, що у ідеального правителя влада з'єднується «з розумінням і розсудливістю», цікаво, що якщо задля порівняння провести ретроспекцію і зануритися в ще більш давні тексти, то у того ж Конфуція можна знайти опис лідерства за допомогою проведеного аналізу ознак діяльності «благородного правителя», а саме, що: «В доброті не марнотратний; примушуючи до праці, не викликає гніву; в бажанні не жадібний, у величі не гордий я; викликаючи повагу, не жорстокий». Надзвичайно цікава і актуальна до сих пір типологічна таблиця варіантів лідерства була запропонована Лао-Цзи, який писав, що кращий вождь – той, якого «народ не помічає», наступний менш сприятливий варіант – той лідер, якого «народ обожнює», далі той лідер, якого «народ боїться» і на останньому – той, кого «ненавидять» [2, с. 436]. І поняття лідера, і поняття лідерства практично завжди стикається і діє в рамках такого соціального феномену як «еліта», який історично, культурологічно, політично і професійно представлений на всіх етапах розвитку державності різних історичних епох. Як і поняття «Лідер», так і поняття «Еліта» досить складні і багаторівневі. В рамках визнання відповідності тут йде дуже жорстка конкурентно пофарбована боротьба. У перекладі з французької, Еліта (élite) це «краще», «вибране», «добірне». І кожен варіант перекладу окреслює межі і можливості «Еліти», характеристики «елітарність» [5, с. 753].

Ще раз наголосимо, що навіть зараз, все ще багато сучасних дослідників лідерства спираються на ідею харизматичного Лідера, яку починав розробляти ще М. Вебер, і пояснював існування виникнення феномена лідерства наявністю ефекту «зламів історії». Німецький соціолог дослідив причини, через які люди йдуть за авторитетом. Висновки його дослідження були опубліковані в роботі «Економіка та суспільство». Макс Вебер доопрацював богословське поняття «харизматичний лідер», узагальнив його та дослідив в політичному, військовому, нехристиянському контексті. М. Вебер вважав, що лідер і його найближчі прихильники утворюють «харизматичний панівний союз», який він визначає як «емоційну спільність», відносини, які не є інституціонально закріпленими. «Харизмою» слід називати якість особистості, яку визнано надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, надлюдськими або осо-

близькими силами і властивостями, які є недоступними іншим людям. Харизма розглядається як послана богом, від харизматичного лідера чекають дива, тому таке «визнання» психологічно є цілком засноване на вірі, народженої з наснаги або потреби, і сподівання. Якщо докази харизми довго не приходять, то це свідчить про те, що обдарований харизматичною милістю був покинутий своїм богом, або втратив свою магічну або героїчну силу. Якщо тривалий час йому зраджує успіх, і в першу чергу, якщо його керівництво не приносить щасливого кінця підлеглим, то його харизматичний авторитет може зникнути. У цьому полягає справжній сенс харизматичної «божественної благодаті» [9].

Слід додати, що термін «Харизма» в першу чергу застосовується до лідера, який наділений саме винятковими, рідкісними здібностями. Якщо раціонально-легальне лідерство гранично безособово, то харизматичне Лідерство носить «акцентовано особистісний» характер. Сьогодні прийнято виділяти авторитарний і демократичний стилі лідерства. В авторитарному – соціально-просторова позиція лідера – поза групою; на ньому центрована вся групова інформація; він має в своєму розпорядженні монополію на владу, особисто визначає цілі групи і засоби їх досягнення, управляє за допомогою таких характеристик, як вимогливість, страх, загроза покарання. Другий, демократичний стиль лідерства дещо інший для групи, він стимулює серед членів спільноти почуття власної гідності, стимулює активність «знизу-вгору». Соціально-просторове положення другого типу лідера саме всередині групи, оскільки він делегує відповідальність розподіляючи її членів групи. Дослідниками вважається, що коли член групи «А» прагне змінити поведінку «В» – це спроба лідерства; коли «В» змінює свою поведінку під впливом «А» – це успішне лідерство; коли зміна поведінки «В» приносить задоволення йому самому – це ефективне лідерство [2, с. 436–437]. В теорії харизматичного керівництва Джей Конгера і Р. Канунго формується вичерпна модель харизматичного процесу лідерства на великій кількості емпіричних досліджень корпоративних керівників. На засадах цього дослідження виводяться показники харизматичного лідерства [9], тому розглядаючи соціальний інститут лідерства та феномен лідера, поняття і структуру еліт ми не можемо залишити осторонь аналіз такого феномену як «харизма»: Харизма (з грец. *Harisma* – це божественний дар, благодать) – спочатку це поняття прийшло з релігійних кол, і в релігійній психології в першу чергу воно розуміється як «божий дар», особлива духовний якість. Дослідники пишуть, що в соціології термін ввів Е. Трельч. Поняття харизматичного авторитету продуктивно було використано як ми вже звертали увагу й М. Вебером для проведеного ним аналізу ідеальних типів панування в державах. Для філософських досліджень не менш важливим є дослідження соціально-психологічного аналізу харизматичного лідерства, зокрема, несвідомі механізми зв'язку мас з вождями; дослідження різноманітних тоталітарних диктатур. Дослідження показують, що Харизматичне панування за-

сноване на авторитеті, яким наділяють лідера прихильники, які вірять, що його претензії на лідерство випливають з якогось містичного «володіння незвичайним даром». На практиці, дослідження показують, що найчастіше це означає, що Харизму лідеру створюють його послідовники, приписуючи йому виключні якості. Проте слід враховувати, що «феномен Харизми» проявляється як в малих, так і у великих групах через персоніфікацію ідеалів під час дій, спрямованих на згуртування. Харизма частіше виникає в екстремальних історичних умовах, коли формується відповідна соціально-психологічна потреба. На жаль, занадто часто взаємини вождя і мас носять надто емоційно-містичне забарвлення, що призводить до швидше негативного впливу на результати такого згуртування і наслідки діяльності. Харизматичному лідерові можуть приписувати все успіхи його прихильників. Слід додати також, що аналіз відповідної наукової літератури доводить, що варіант династичного типу лідерства, як правило, зазнає невдачі або традиції харизматичного лідера перетворюють в традиційні (обряди і т.п.) або узаконені соціальні встановлення [2, с. 899], але слід враховувати, що сам феномен харизматичності може мати наслідки не тільки зі знаком «мінус», а й зі знаком «плюс», отже, все залежить від практичного втілення результатів діяльності мас під керівництвом лідера.

Продовжуючи філософський огляд різноманіття типів лідерства, вважаємо за потрібне наголосити, що в моделі ситуаційного лідерства Ф. Фідлера пропонується теорія «непередбачених ситуацій лідерства». Фідлер стверджує, що ефективність керівника визначається тим, наскільки стиль його керівництва відповідає ситуації. Теорія непередбачених ситуацій – загальна теорія, яка говорить, що не існує єдиного найкращого способу структурувати свою організацію та керувати командою, бо все залежить від ситуації. Отже, теорії непередбачених ситуацій вивчають, як найкраще керувати вашою командою або організацією в різних ситуаціях. Д. Келлі розробив теорію особистісних конструктів, під якими дослідник розуміє оціночну систему, яка використовується індивідом для класифікації різних об'єктів його життєвого простору [10].

Досить важливим є метод ретроспективного аналізу лідерів на прикладі історії розвитку нашої держави. Задля чого треба проводити активну роботу серед архівних джерел, оскільки він заново відкриває великий обсяг надзвичайно цікавої та на жаль здебільшого або забутої, або залишеної поза увагою інформації і біографічного характеру. Оскільки НТУ «ХПІ» створив видатну когорту не тільки інженерів та викладачів технічного напрямку, але й філософського, спортивного напрямів, нам вважається вдалим звернутися у аналізі феномену лідерства серед викладачів та науковців й до відповідного порівняльного аналізу прикладів лідерів й у інших вузах. Окрім інформації про викладачів кафедри філософії НТУ «ХПІ», яку ми враховуючи обсяг праці подали досить стисло, вважаємо доцільним й звернути увагу на приклад інших міст та інших Вишів, бо

надзвичайно цікавою і корисною є також інформація, яку отримано про молодіжний фізкультурний рух який проводився у 1920-ті роки під керівництвом Івана Боберського [6]. Секції, спортивні клуби які відкривалися під його керівництвом ще у 1909 році виховали когорту цікавих людей та створили нові напрями виховання молоді, результати яких слід використовувати й у наші дні. Як писав А.О. Сова, досить цікавим фактом є й той факт, що саме І. Боберський першим запропонував замінити стандартне поняття «фізична вправа» на українське поняття «руханка», ранкову гімнастику він назвав «прорух» (у сьогоdnішньому побуті фігурує російське слово «зарядка»), зал для занять – «рухівнею», або «руханковою залом» (сьогодні вживаються терміни «спортзал», «гімнастичний зал» тощо). У рухівні «Сокола-Батька» працювали засновники і провідні діячі українського гімнастичного руху Альфред Будзиновський, Сень Горук, Іван Боберський, його вихованці Степан Гайдучок, Оксана Суховерська, брати Петро і Тарас Франки та багато інших. Цей рух зумів проіснувати до початку другої світової війни, після чого, нажалі на довгі роки припинив власне існування [6].

Зрештою, лідерство – це питання особистого переконання та твердої віри у справу чи мету, якою б вона не була. Чи існує вроджене лідерство? Чи кожна людина може стати лідером, чи просто потрібно налаштувати своє мислення на лідерство? Важливо будувати стратегію успіху та рухатися в одному напрямку, досягаючи мети. Філософія лідерства містить ціннісні ідеї щодо того, яким повинен бути лідер, а також які джерела його сили. Будь-яка філософія лідерства – це спосіб мислення та поведінки. Це сукупність цінностей та переконань. Філософія – це ряд опорних точок або фундамент, на якому можуть будуватися, розроблятися та застосовуватися процеси, рішення, дії, плани, тощо. Зрештою, філософія лідерства пов'язує лідерство з гуманністю, мораллю та етикою, і, що найважливіше, з довірою. Філософія лідерства допомагає нам зрозуміти, як лідер приходить до влади і залишається при владі. Філософські концепції не дають нам готової стратегії лідерства, але вони дозволяють набагато глибше зрозуміти причини та наслідки лідерства з найзагальнішою філософською позиції.

4.2. Забезпечення високого професіоналізму майбутнього фахівця за допомогою використання сучасних інформаційних технологій навчання

Надзвичайно велику роль при підготовці сучасного фахівця відіграє формування його інформаційної культури, перш за все, вміння навчатися впродовж усього життя, застосовуючи сучасні засоби підвищення свого професіоналізму. Сьогодні вже мало звичайної комп'ютерної грамотності, коли майбутній фахі-

вещь вміє застосовувати комп'ютер для вирішення своїх професійних завдань. Сучасний фахівець має застосовувати комп'ютерний інструментарій для навчання та самовдосконалення впродовж всієї професійної кар'єри.

Чимало науковців присвятили свої праці шляхам застосування сучасних інформаційних технологій у напрямку покращення професійної освіти, організації дистанційного навчання, дослідженню різноманітних сторін проблеми формування професійної компетентності студентів при використанні різних форм навчання, впливу інформаційних технологій на освітній процес та розвиток пізнавального процесу (Р. Гуревич, Є. Ф. Вінниченко, Ю. В. Триус, В. Г. Логвиненко, Н. В. Морзе, С. О. Лещук, І. С. Іваськів та інші). Кафедра інтелектуальних комп'ютерних систем (ІКС), поряд із виконанням наукової тематики з розвитку теорії інтелекту, впровадження інтелектуальних систем у різні галузі життя, постійно опікується проблемами розвитку безперервної електронної освіти, зокрема формуванню інформаційної культури майбутніх фахівців, про що свідчить не лише список монографій [12–18], написаних викладачами кафедри, а й звіти наукової школи з року заснування кафедри у 2007 р.

В Україні постійно зростає інтерес до систем електронного навчання (e-learning), розроблено багато курсів, які орієнтовані на використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для навчання. Особливо актуальним це питання постало за умов пандемії коронавірусу, коли всі елементи системи освіти опинилися у непередбачуваному режимі та вимушені були шукати оптимальні варіанти розвитку за короткий проміжок часу та в умовах обмеження ресурсів. Тому питання ефективної організації таких систем є достатньо актуальним у будь-який час.

Важливу роль у сучасній освіті відіграє електронне навчання, як така його форма, за якої основні носії навчального контенту є електронними ресурсами, а засоби спілкування викладачів та студентів ґрунтуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед мережевих технологій, зокрема Інтернет, й мобільного зв'язку. Важливу роль при цьому відіграють якість, повнота та точність контенту в системах адаптивного електронного навчання, його відповідність інформаційним потребам користувача.

Аналіз наукової літератури показує, що перевагами використання електронних технологій є: орієнтація на підвищення рівня автономії навчальної діяльності; методична різноманітність форм, методів і засобів навчання; застосування особистісно-орієнтованих моделей взаємодії та графічних, аудіовізуальних та анімаційних об'єктів для оформлення навчального матеріалу; реалізація моніторингу навчальної діяльності; забезпечення різних видів зворотного зв'язку для контролю, аналізу та оцінки результатів навчальних досягнень в інтерактивному режимі тощо.

Сьогодні інформатизація освіти пов'язана насамперед із формуванням електронного освітнього середовища, що стає темою багатьох наукових досліджень. Науковці пропонують наступне формулювання фундаментальної проблеми: яким чином визначити й підтримати цілеспрямований розвиток електронного навчання в умовах дисбалансу між обмеженими ресурсами для оновлення інфраструктури, з одного боку, і високою швидкістю появи нових технологічних можливостей, які потребують постійного підвищення ІКТ-компетенцій учасників освітнього простору – з іншого.

Загальні завдання і напрямки інформатизації освіти визначені Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» та розглянуті у працях провідних вчених країни. Як відомо, перші практичні кроки інформатизації та комп'ютеризації освіти України були здійснені у другій половині 80-х років минулого століття, коли комп'ютерними засобами почали оснащуватись провідні вищі навчальні заклади і коли ці засоби в експериментальному режимі почали застосовуватись у навчально-виховному процесі при навчанні елементів програмування і розв'язуванні обчислювальних задач. Широкомасштабна інформатизація освіти почалась у 80–90 роки минулого століття, коли засоби інформаційних технологій почали активно впроваджуватись, передусім, у систему управління освітою [15].

Сьогодні багато говорять про електронне навчання. Під час карантину 2020–2021 рр., коли прийшлося швидко підлаштовуватись під реалії дійсності, почали навіть виникати нові терміни. Набув додаткового змісту термін «змішане» навчання (він з'явився раніше, ще з 2006 року), що мав під собою суміш аудиторного та дистанційного видів навчання. Коли ми говоримо про електронне навчання в широкому сенсі, передбачається, що навчальний матеріал буде розміщений в системі управління електронним навчанням – Learning Management System (LMS), що являє собою програмний продукт. Доступ в систему навчання здійснюється через Інтернет або локальну мережу, у вільному режимі або з авторизацією користувачів.

Відомо, що перші ідеї у галузі електронного навчання були висловлені в Україні (Київський науковий центр), Росії (Новосибірський, Ленінградський, Московський наукові центри), США, Канаді, Франції, Голландії, Норвегії. Поява цих ідей збіглася з часом активних дискусій і пошуків ефективного застосування нової на той час науки кібернетики і засобів переробки інформації та управління, якими, безумовно, були електронні обчислювальні машини і системи. Цей чинник зіграв істотну роль у формуванні нового наукового напрямку – створення електронних технологій навчання. При цьому останні розглядалися як якісно новий клас технологій, за сукупністю характеристик і можливостей які мали властивості високих наукоємних технологій.

Треба зазначити, що електронна освіта не обмежується власне системою освіти, а поширюється на всі форми життєдіяльності людини. У сучасній економіці, що базується на інформації та знаннях, нематеріальні ресурси перетворюються в нові конкурентні чинники. Управління знаннями є менеджерським інструментом із потенціалом мотивувати компанії до пошуку нових можливостей. Тому розвиток бізнесу потребує мобілізації колективного знання і безперервного навчання в організаціях, що є дуже важливим чинником у підготовці високоякісного випускника. Як зазначають науковці, прийшов час для повсюдного та масового використання електронного навчання для безперервного професійного розвитку та реалізації людського потенціалу [12–15, 17].

Ідею електронного навчання можна визначити як комплекс апаратно-програмних засобів, методик і організаційних заходів, які забезпечують доставку освітньої інформації за допомогою мережі, а також перевірку знань, отриманих в рамках курсів. Нарешті, чи не найважливішим її плюсом виступає менша вартість навчання, яка, за даними Cedar Group, в середньому нижче на 32–45 % від традиційного аудиторного навчання.

У найзагальнішому вигляді електронне навчання – це навчання, що здійснюється за допомогою електронних медіа. Можна виділити такі типи електронного навчання:

- ♦ комп'ютерне навчання (computer-based learning, CBL) – представлене курсами, що розповсюджуються на самостійних носіях інформації;
- ♦ web-електронне навчання – курси, які використовують комунікаційні мережі для зв'язку з системою навчання та поставки матеріалів для нього;
- ♦ віртуальні класи і співробітництво;
- ♦ неформальне навчання в рамках соціальних мереж (спільноти за інтересами, спільні практики, тощо).

Відкрите навчання – на сьогоднішній день, один з найефективніших навчальних форматів в різних навчальних закладах. Такий підхід дозволяє за допомогою сучасних інтерактивних технологій навчати в одній аудиторії і під керівництвом одного викладача слухачів різних курсів схожого спрямування. Ця технологія протягом останнього десятиліття успішно відпрацьована в Західній Європі та США й активно розвивається в Україні. У сучасному суспільстві відкрите навчання – спосіб оптимально спланувати свій особистий час для отримання професійних знань швидко і у повному обсязі. Аналітика результативності методу вражає: цей формат у два рази ефективніший у порівнянні з традиційним очним навчанням, а середній бал за результатами підсумкових іспитів вищий майже на 30 %. Завдяки подібному підходу до системи навчання, викладач може приділити слухачеві у кілька разів більше уваги, ніж в аудиторії. Філософія відкритих навчальних центрів показує, що викладач стає помічником у процесі навчання. Викладачі можуть спостерігати, спрямовувати і надавати необхідні матеріали

студентам, мають полегшувати, а не ускладнювати надмірним включенням методологій, процес навчання [19].

Досвід кафедри ІКС показав, що при всіх перевагах, у електронного навчання є обмеження й недоліки, які слід враховувати. По-перше, воно вимагає від студентів насамперед серйозної самодисципліни, самостійності та свідомості, вміння грамотно розподіляти свій час. По-друге, тут відсутній особистий контакт між викладачем і студентом, а з огляду на ті чи інші індивідуальні особливості не кожен готовий сприймати віртуального інструктора. По-третє, не вистачає «живого» спілкування з колегами-студентами для обміну досвідом, немає можливості негайного практичного застосування отриманих знань з подальшим оперативним обговоренням питань, що виникають. По-четверте, студенти не завжди можуть забезпечити себе достатнім технічним оснащенням – мати комп'ютер з постійним доступом до мережі Інтернет.

Щоб нівелювати недоліки й труднощі переходу на «чисте» електронне навчання, експерти радять застосовувати змішану форму (іменовану *blending learning*), яка передбачає використання комбінації різних середовищ (технологій, дій та типів заходів), в яких протікає навчальний процес. Вона покликана поєднувати максимум переваг і мінімум обмежень електронного навчання та традиційної системи.

Проблема електронного навчання, як правило, розглядається в літературі як проблема впровадження дистанційних освітніх технологій. Аналіз організації формування системи дистанційного навчання в українських вишах показує, що в цій сфері є значне коло проблем, які потребують негайного вирішення. В першу чергу, це розробка організаційно-нормативного забезпечення дистанційного навчання з урахуванням експертизи створених дистанційних курсів, атестація студентів, що навчаються, з використанням дистанційних освітніх технологій, і т.п. [16].

У теперішній час створено різні системи дистанційного навчання. Але більшість цих систем побудовано шляхом лише доповнення дистанційною підтримкою існуючих навчальних матеріалів або їх електронних версій. В результаті виявляється, що таким системам властиві всі недоліки, які характерні для традиційних методів навчання. Питання вирішення зазначеного завдання необхідно розглядати в контексті основних напрямків і перспектив розвитку дистанційного навчання в Україні з урахуванням об'єктивних умов та кризових ситуацій, що склалися на даний період у країні. Крім того, необхідно враховувати тенденції впливу світових процесів глобалізації. Звідси випливає головна вимога до систем дистанційного навчання – своєчасно забезпечувати переорієнтацію цілей і завдань освіти в динаміці розвитку цивілізації [15–17].

Таким чином, спектр досліджень кафедри ІКС охоплює широке коло проблем, що відносяться до галузі педагогічних, технічних і системних досліджень, природи еволюції і конвергенції технологій, поняття масовості і безперервності

в освітньому контексті, особливості інновацій. На основі цих досліджень було розглянуто абстрактні моделі електронних просторів та електронних інноваційних просторів, запропоновано підходи до дослідження інновацій, що враховують тенденції розвитку технологій, а також міжнародні та національні стандарти в сфері ІКТ і освіти. В області електронних технологій навчання апробовано вітчизняну концепцію гнучких дистанційних технологій навчання, в основу якої покладено принципи економічності та доступності, а її методологічну основу складають загальноновизнані фундаментальні результати у сфері комп'ютерних технологій навчання, теорії діалогу і комп'ютерної дидактики [15, 16]. Досліджено технологію педагогічного проектування гнучких мультимедійних курсів, технологію автоматизації підготовки навчальних матеріалів, методику оцінювання якості електронних курсів, підготовку контенту з точки зору представлення знань в інформаційних системах і багато іншого [12–19].

Більш того, не можна нехтувати тим, що нове цифрове покоління являє собою комунікативне покоління, яке зв'язується через мережу Інтернет, використовуючи різноманітні застосунки та месенджери. Велика частина неформального навчання здійснюється в соціальних мережах, де обмін знаннями між учасниками з різними спеціальними знаннями відбувається спонтанно в рамках неформальних груп та співтовариств за інтересами. Це дає підставу учасникам освітнього процесу сприймати електронне навчання в якості основного елементу соціального процесу, що знаходить своє відображення у темах курсових робіт бакалаврів та магістрів, а також дипломних робіт магістрів спеціальності «Прикладна та комп'ютерна лінгвістика».

В умовах інформаційного суспільства особливого значення набуває розвиток відкритих освітніх ресурсів, причому як навчального контенту, так і інструментарію для його розробки та підтримки, що в поєднанні з використанням сервісного підходу і сучасних розподілених технологій обробки інформації значно знижує поріг входження в сучасне електронне освітнє середовище для навчальних організацій. Основною особливістю сучасного підходу до забезпечення масовості є перехід від ієрархічних систем розподілу і управління навчанням до мережевої моделі обміну контентом і надання навчальних послуг, в рамках якого відбувається:

- ♦ формування нового світогляду користувачів із використанням мотивації до застосування нових технологій для власного розвитку з метою підвищення комфортності існування в новому інформаційному суспільстві;
- ♦ розвиток Інтернет-інфраструктур, орієнтованих на підтримку масового навчання, які забезпечать підтримку і сталий розвиток індустрії освітніх послуг;
- ♦ подальший розвиток процесного і структурного підходів до вирішення завдань організації ефективної взаємодії користувачів із навчальним середовищем;

- ♦ створення і реалізація на базі еталонних моделей в середовищі відкритих систем нових типів багаторівневої взаємодії застосунків, загальних і прикладних сервісів, а також інфраструктур;
- ♦ розробка ІТ-стандартів і рекомендацій для забезпечення інтегрованості й масштабованості як основи створення та підтримки функціонування надійних платформ електронного навчання нового покоління;
- ♦ трансформація технологічних платформ електронного навчання від дидактично нейтральних до дидактично спрямованих, формування розширеного крос-платформного портфеля дидактичних послуг;
- ♦ створення мультикомпонентних навчально-технологічних середовищ із вбудованими функціями соціального навчання;
- ♦ створення теоретико-методологічної платформи для реалізації універсальних підходів до цілеспрямованої актуалізації, генерації і багаторазового використання гетерогенних інформаційних ресурсів і знань, представлених у вигляді електронного контенту;
- ♦ створення технологій для підтримки розподіленої роботи з інформацією, ресурсами і знаннями, що підтримують парадигму стратегій навчання, а також інтелектуальних технологій індивідуалізації процесу навчання для підвищення мотивації та ефективності навчального процесу;
- ♦ активізація досліджень і впровадження нових підходів у сфері безпеки і захисту інформації, в тому числі, персональних даних, розвиток засобів аналізу великих даних [19].

В умовах сьогодення актуально виникнення великої кількості міжнародних організацій, які здійснюють розвиток напряму сучасної інформатизації освіти та проектування галузевих стандартів мережових інформаційних технологій: ADL, AICC, ALIC, ARIADNE, CEN/ISSS, EdNA, DCMi, GEM, IEEE, IMS, ISO, PROMETEUS та ін. Однією з особливо значущих міжнародних асоціацій, що активно розвиваються, є Консорціум глобального навчання IMS (IMS – Global Learning Consortium). IMS Global є провідним у світі некомерційним спільним проектом, спрямованим на досягнення оперативної сумісності інновацій та навчання. Він забезпечує архітектуру plug-and-play та систему, на якій інноваційні продукти можуть бути швидко розгорнуті та працювати разом без проблем комунікацій. Постачальники IMS є лідерами ринку інновацій.

Огляд підходів до створення інтелектуальних систем навчання показав, що в основу створення більшості інтелектуальних систем навчання покладено алгоритм-евристичну теорію навчання, розглянуту детально у роботі [19]. У цій теорії вважається, що будь-яку пізнавальну діяльність можна проаналізувати в термінах операцій алгоритмічної, напівалгоритмічної, евристичної та напівевристичної природи. Істотний момент при цьому підході – побудова адекватної моделі учня, студента, слухача. Можна зазначити, що інтелектуалізація навчаль-

ного процесу полягає у виробленні ефективних методів подання знань предметної сфери як студента, так і середовища навчання шляхом їх поділу на тематичні, функціональні, семантичні, процедурні, операційні елементи, та створення на основі цього авторизованих гіпермедійних розподілених баз знань.

При створенні нових сучасних комп'ютерних навчальних технологій з'являється можливість досягнення високого інтелектуального рівня шляхом використання комп'ютерних навчальних середовищ та інтелектуальних моделей представлення знань [12–14]. Зазвичай для побудови навчальних технологій на основі комп'ютерних середовищ представляється можливим використовувати автоматні моделі студента і викладача, які взаємодіють між собою через простір навчального матеріалу, формалізованого у вигляді розмічених інформаційних дерев. В такому підході викладач і студент інтерпретуються як адаптивні автомати, а процес навчання полягає у їх інтерактивній взаємодії. Розробка простору ознак для опису станів автоматів викладача і студента із зазначенням функціонально-метричних залежностей між ними дозволяє задавати функціонування цих автоматів, але у таких моделях процесу навчання неможливо урахувати семантичну складову. Дослідження кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем (ІКС) спрямовані саме на побудову математичних моделей знань та їх реалізацію за допомогою алгебрологічних структур, що дає змогу досліджувати та моделювати семантичні компоненти навчання [12, 14, 18].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної теорії і практики електронного навчання дозволяє визначити дидактичні переваги використання електронних технологій для інтенсифікації навчального процесу. До них відносяться:

- ◆ орієнтація на підвищення рівня автономії навчальної діяльності студентів;
- ◆ методична різноманітність форм, методів і прийомів навчання;
- ◆ застосування особистісно-орієнтованих та індивідуально-орієнтованих моделей педагогічної взаємодії;
- ◆ можливість застосування графічних, аудіовізуальних та анімаційних об'єктів для оформлення навчального матеріалу;
- ◆ цільове призначення навчально-методичних та довідкових матеріалів;
- ◆ реалізація моніторингу навчальної діяльності студентів завдяки протоколюванню результатів виконання завдань;
- ◆ забезпечення різних видів зворотного зв'язку для контролю, аналізу та оцінки результатів навчальних досягнень студентів;
- ◆ моделювання особистісно та професійно значимого контексту навчальної діяльності;
- ◆ формування індивідуальних стратегій, методів і прийомів самонавчання;
- ◆ вирішення навчальних завдань в інтерактивному режимі.

Однак поряд із перевагами необхідно відзначити й недоліки, пов'язані з їх використанням в усіх формах навчання. Істотним недоліком використання

електронних засобів є скорочення соціальних контактів, соціальної взаємодії і спілкування, індивідуалізм. До того ж, нелінійна структура інформації, при невмілому використанні, може відвернути від основного руслу викладу навчального матеріалу. Більш того, демонстрація інформації різних типів може переключити увагу студента і змусити пропустити важливу інформацію. На нашу думку, ключовими проблемами організації навчально-педагогічного процесу з використанням електронних технологій навчання, є наступні:

- ♦ способи доставки навчальних матеріалів;
- ♦ характер навчальної взаємодії між студентом і викладачем;
- ♦ організаційні форми та інтерактивні методи навчання;
- ♦ режими управління навчально-пізнавальною діяльністю;
- ♦ способи контролю і самоконтролю навчальних досягнень студентів.

Останнім часом розроблено велику кількість електронних навчальних матеріалів. При цьому слід розрізняти використання в якості елементарних блоків матеріалів об'єктів, що дозволяють посылатися на свої внутрішні елементи і побудованих за принципом «чорного ящика». Приклад об'єктів першого типу – гіпертекстові сторінки, які можна пов'язувати за допомогою посылань, приклад об'єктів другого типу – будь-які SCORM-об'єкти (див. нижче). Обидва підходи мають переваги і недоліки. Так, розгалужена система гіперпосилань значно ускладнює повторне використання матеріалу. З іншого боку, побудова курсу з окремих «закритих» фрагментів не дозволяє встановити гнучкий зв'язок між ними – об'єкти не підозрюють про існування «сусідів». Розуміння навчального об'єкта як незалежного і неподільного зводить можливості навігації до посылань на попередній / наступний елемент.

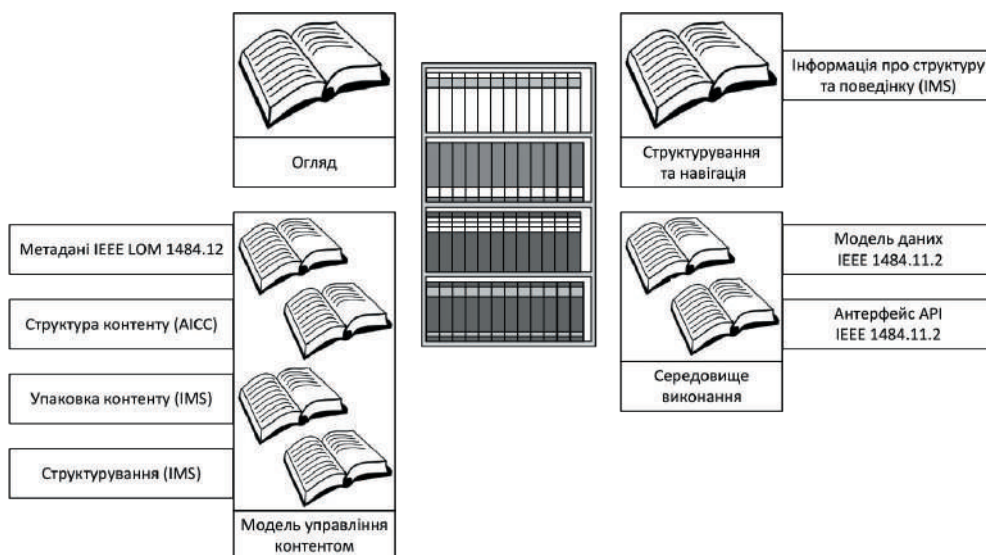

Рис. 4.1 – Стандарт електронного навчання SCORM

Доцільно більш детально розглянути існуючий стандарт електронного навчання, який базується на міжнародному стандарті SCORM (рис. 4.1) [19].

Аналіз показав, що SCORM відображає поточний «мінімум» стандартизації, який реалізується розробниками рішень для електронного навчання: наявність чітких критеріїв відповідності; сертифікація програмного забезпечення (ПЗ) та навчальних об'єктів (НО); наявність загальнодоступних утиліт тестування; еталонні моделі Learning Management System (LMS) та НО. При цьому вважається, що НО – це об'єкт цифрової сутності, який може бути використаний багаторазово при впровадженні відповідної технології навчання.

Альтернативним підходом, який використовується в системах, що реалізують різні механізми з області адаптивної навігації, є запровадження «розумних» посилань. Як приклади такого підходу можна навести приховування посилань або застосування до них метафори світлофора. Сюди ж можна віднести і динамічну побудову посилань, коли вказується не сам об'єкт, а тільки критерії його пошуку. Система виконує відбір найбільш релевантного елемента за заданими критеріями з урахуванням особливостей користувача та рівня його знань. Такі критерії обов'язково повинні бути розроблені експертом, тому що ефективність пошуку інформації тим вища, чим точніше сформульовано пошуковий запит. Слабкоструктурована інформація часто залишається непридатною для цілей навчання тому, що студент потребує допомоги у побудові моделі галузі знань, перш ніж зможе конструювати досить точні пошукові запити [19].

Якщо мова йде про управління навчанням, то треба ввести певні визначення. Наприклад, визначення поняття «адаптація» є складною онтологічною (концептуальною) структурою, що складається з певного набору суб'єктів та взаємозв'язків. Взаємодія між її елементами, що визначається бізнес-логікою і множиною бізнес-правил, і є діяльністю будь-якої організації. Інформаційна система «відображає» логіку та правила, організовує та трансформує інформаційні потоки, автоматизує робочі процеси з даними та інформацією та візуалізує результати у формі наборів звітних форм. Тому спочатку потрібно розробити модель навчання, яка є відображенням системи управління інформацією. Після розробки моделі формується «мова спілкування» консультацій розробників та майбутніх користувачів, що дозволяє дійти до єдиної думки щодо розробки системи управління навчальним процесом та наповнення його відповідним контентом.

Розподілені гіпермедіа системи формують модель цілей, уподобань та знань кожного окремого користувача та використовують цю модель в процесі взаємодії з користувачем, щоб адаптуватися до потреб цього користувача. Модель користувача використовується для збору інформації про його знання, цілі, досвід і т.д., для адаптації вмісту та структури навігації. Наприклад, для користувача з низьким рівнем знань спочатку буде корисним вивчити загальну довідкову інформацію, однак та сама інформація не буде цікавою для досвідче-

ного експерта. Вибір потрібної інформації в потрібний час є задачею створення моделі користувача. Модель вивчає елементи навчання на основі здатності студента до навчання на тій підставі, що студент бере на себе відповідальність за процес навчання.

Адаптивні навчальні середовища останнім часом стають актуальнішими. Їх можна розділити на три групи за принципом, що використовується для зв'язування концептів предметної області та об'єктів простору контенту [19]:

- ♦ індексація сторінок концептами, що відносяться до контенту сторінки. При цьому зв'язки між концептами можуть не встановлюватися;
- ♦ розбиття сторінок на фрагменти та індексація окремих фрагментів. При цьому за умови досить дрібного розбиття кожен фрагмент може бути проіндексований рівно одним концептом;
- ♦ безпосередній зв'язок між простором контенту і предметною областю: кожній сторінці відповідає концепт, кожному посиланню – міжконцептні відношення. Цей підхід, на відміну від двох попередніх, вимагає наявності моделі предметної області другого або третього рівня.

Електронне адаптивне навчання передбачає високотехнологічний підхід до процесу передачі знань і дає можливість створення системи масового безперервного самонавчання, загального обміну інформацією. Саме ця система може адекватно і гнучко реагувати на потреби суспільства щодо підготовки високопрофесійних фахівців. Крім того, впровадження дистанційного навчання уможлиблює на практиці ідею безперервної освіти, навчання протягом усього життя. Система традиційної освіти у поєднанні з електронною підвищує ефективність і якість навчання завдяки додатковим можливостям пізнання навколишньої дійсності і самопізнання, розвитку особистості студента; управління навчально-виховним процесом, проведенню моніторингу (контролю, корекції результатів навчальної діяльності, комп'ютерного педагогічного тестування і психодіагностики; поширення науково-методичного досвіду; організації інтелектуального дозвілля).

Побудова адаптивної системи дистанційного навчання на базі існуючої неадаптивної системи потребує вирішення низки проблем, серед яких виділяються такі:

- ♦ визначення структури моделі медійного простору;
- ♦ розробка методу побудови моделі предметної області на базі медійного простору (конспектів лекційних матеріалів) існуючої системи;
- ♦ визначення методу встановлення відношень між засобами контролю знань і предметною областю.

З метою вирішення проблеми адаптації дистанційної освіти до студента і створення адаптивного навчання розроблено адаптивну систему дистанційного навчання і контролю знань EduPro. Навчальний курс в системі EduPro представлено у вигляді послідовності кроків, обов'язковими складовими елемента-

ми яких є лекційний матеріал і тестування. На відміну від класичної системи навчання, де лекції представлено як навчально-методичний матеріал, в адаптивній системі EduPro лекції поділено на найменші логічні частки – кванти [19], що мають певні характеристичні властивості.

Крім того, треба зазначити, що останнє десятиріччя характеризується розвитком у сфері ІТ двох базових трендів – зростанням використання хмарних технологій і соціальних мереж в більшості сфер людської діяльності. Науковці вважають, що використання хмарних технологій для побудови системи електронного навчання є оптимальним рішенням, оскільки забезпечує вирішення низки важливих проблем, а саме:

- ♦ побудови надійної розподіленої інфраструктури інформаційної системи;
- ♦ обробки і зберігання великих масивів інформації: наприклад, можна перенести масив відео у високій роздільній здатності сумарною тривалістю кілька годин із сайту інформаційної системи на відео хостинг Youtube, а потім розмістити це відео на сторінках сайту, використовуючи механізм вбудовування (embedding);

- ♦ забезпечення одночасного доступу для великого числа користувачів до інформаційних ресурсів. Зокрема, при трансляції потокового відео вирішення такого завдання без використання хмарних технологій вимагає істотних вкладень в апаратну компоненту інфраструктури інформаційної системи;

- ♦ вирішення проблем сумісності форматів. Коли мультимедіа ресурси розміщуються на сайті інформаційної системи в єдиному форматі, у частини користувачів виникають проблеми з їх відтворенням через несумісність якоїсь частини клієнтського програмного забезпечення. Хмарні сервіси в більшості випадків здійснюють конвертацію форматів автоматично;

- ♦ підтримки мобільного доступу. Адаптація інтерфейсів інформаційних систем для доступу з мобільних пристроїв стала нетривіальним завданням, в той час як використання хмарних сервісів дозволяє вирішувати його в автоматичному режимі, оскільки хмарні сервіси або забезпечують відповідний адаптований інтерфейс, або пропонують для доступу до контенту свої спеціалізовані мобільні додатки [19].

Аналогічно, у випадку із соціальними мережами, можна акцентувати увагу на вирішенні таких актуальних питань:

- ♦ комунікаційна функція. Традиційні рішення, такі як форум або список розсилки, показують меншу ефективність у порівнянні з механізмами поширення інформації та залучення користувачів в процес комунікації в соціальних мережах;

- ♦ формування дружнього до користувача інформаційного середовища;

- ♦ підвищення доступності інформаційних ресурсів. Багато інформаційних ресурсів, в тому числі мультимедіа, можуть розміщуватися безпосередньо на сторінках соціальних мереж з використанням механізму вбудовування;

- ♦ залучення цільової аудиторії. Використання соціальних мереж істотно підвищує ступінь поширення інформації в рамках віртуальних професійних співтовариств;

- ♦ забезпечення ефективного зворотного зв'язку з організаторами. Коментування та спілкування в соціальній мережі більш органічно для сучасного користувача, ніж листування електронною поштою або дискусія на спеціалізованому форумі.

Аналіз джерел показав, що загальний підхід до побудови інформаційної системи підтримки електронної освіти з використанням хмарних технологій і механізмів соціальних мереж можна сформулювати наступним чином: традиційна інформаційна система використовується як агрегатор розподіленого контенту з хмарних сервісів. У запропонованій архітектурі хмарні сервіси, наприклад, Youtube або сервіси Google, забезпечують оптимальний доступ до контенту, а соціальна мережа реалізує комунікаційний аспект, дозволяючи побудувати ефективне комунікаційне середовище.

Дедалі популярнішими в сфері електронного навчання стають системи організації спільної роботи з розвиненими можливостями відео-конференц-зв'язку. Яскравим представником таких рішень є Cisco WebEx – лінійка онлайн сервісів для проведення веб-конференцій для вирішення широкого кола бізнес-задач: від підтримки продажів до маркетингу, сервісного обслуговування, проведення нарад і організації електронного навчання. Забезпечення останнього виконує інструмент WebEx Training Center, що дозволяє реалізувати потреби компаній у проведенні онлайн курсів, семінарів, тренінгів, презентацій та ін. Як і SkillPort, WebEx Training Center пропонується у вигляді сервісу.

Платформа Adobe Acrobat Connect однаково добре підходить для синхронного та асинхронного навчання. Рішення Adobe e-Learning складаються з трьох ключових компонентів: власне платформи для організації дистанційного навчання, набору інструментів для створення контенту і API та SDK, необхідних розробникам для інтеграції з іншими системами і розширення стандартної функціональності. В основі Acrobat Connect лежить масштабована модульна архітектура, центральним елементом якої є Flash Media Server. Для потреб синхронної взаємодії призначений модуль Meeting, а асинхронної – Training. Щоб забезпечити автоматичну реєстрацію на семінари зовнішніх учасників і потім інформаційну розсилку, використовується ще один компонент – Events. Adobe Captivate – засіб для швидкої розробки та редагування навчального контенту, що не вимагає навичок програмування.

Розвиток нових інформаційних технологій дозволяє поступово усунути основне гальмо розвитку безперервної освіти – формування адаптивної структури навчання в залежності від індивідуальних особливостей слухача шляхом адекватної підтримки розвитку методик інтерактивного спілкування викладача

і студента. Відомо, що до таких технологій можна віднести технологію багато-агентних систем. Система, в якій декілька агентів можуть спілкуватися між собою, обмінюватися поточною інформацією, взаємодіяти, називається мультиагентною. Такі системи відносять до розподілених систем штучного інтелекту. У них для вирішення завдання використовується кілька інтелектуальних агентів, тобто задача розбивається на підзадачі, вирішення яких розподіляється між окремими агентами. У випадку програмних систем підтримки дистанційної освіти кожного з учасників процесу навчання можна представити у вигляді агента. В даний час багато CASE-засобів автоматизують процес аналізу і проектування в UML, наприклад, Rational Rose. Тому до процесу створення такої системи можна підійти таким чином: створити експертну систему з використанням розподіленої бази знань, в якій побудову висновків покладено на деяку мультиагентну систему. Для опису проектування такої системи використовується Rational Rose Professional Edition. Мультиагентну систему можна створити, користуючись програмною платформою Java Agent Development Environment (JADE), перевага якої – в її платформній незалежності і можливості використання віддаленого GUI-інтерфейсу. Всі ці сучасні засоби у тій чи іншій деталізації є об'єктами навчання на кафедрі інтелектуальних комп'ютерних систем.

В теорії та практиці автоматизованого навчання традиційно поширюються методи штучного інтелекту та засоби сучасних інформаційних технологій. Інфо-комунікація гіпермедіа навчального середовища відрізняється в комунікаційних технологіях на основі Інтернету. Наприклад: комп'ютерні аудіо- та відеоконференції або Інтернет-телефонія різних видів «один для одного», «один – для багатьох», «багато для багатьох»; групова кооперативна робота студентів за єдиним проектом; використання єдиної мережевої програми в реальному масштабі часу, тощо. Визнано, що в усіх поколіннях систем віртуального навчання найбільш ефективною формою електронних ресурсів є комп'ютерна навчальна програма.

У більшості сучасних розробок інтелектуальних та адаптивних систем математичне моделювання представлено у вигляді традиційних математичних рівнянь та функцій (наприклад, диференціального обчислення), а також статистичних і стохастичних моделей, які не забезпечують достатньої гнучкості для опису розумових процесів та знань. Це дослідження ґрунтується на алгебро-логічних функціях, які дозволяють найбільш ефективно формалізувати розумову діяльність людини, зокрема, процес навчання. Теоретичною основою таких досліджень є теорія інтелекту, інструментарієм якої є алгебра скінченних предикатів. Засобами цієї алгебри можна описувати скінченні, дискретні та детерміновані об'єкти, якими можна вважати текстові конструкції природної мови, що описують знання.

До інтелектуальних технологій адаптації мережевих навчальних систем слід віднести також технологію, яка називається підбором навчальних моделей (або вибір моделей). Її суть полягає у тому, щоб аналізувати і вибирати моделі для

багатьох студентів одночасно, тоді як існуючі адаптивні та інтелектуальні освітні системи працюють з одним стажером (і однією моделлю стажерів) відразу.

Методологічно важливо поряд із розглянутими моделями сфер діяльності ІС запропонувати модель створення такої ІС, яка б мала ті самі аспекти компонентів функціональних груп (користувачі, функції, факти та комунікації). Цей підхід забезпечить комплексний процес проектування та супроводу на всіх етапах експлуатації ІС, а також можливість вибору обґрунтованих стандартів для розробки систем та документування проєктів.

Саме тому робота системи підготовки контенту полягає у налаштуваннях вмісту ще однієї сторінки (адаптація на рівні контенту) або в зміні посилань на переходи з наступної сторінки, сторінок індексу та сторінок карт (адаптація на рівні посилань). Необхідно відрізнити адаптацію на рівні вмісту та на рівні зв'язків як два різних класи адаптації контенту, перший з яких – подання, а другий – підтримка інформаційного пошуку та навігації. Цілі та знання користувача можуть бути використані для обмеження кількості можливих посилань системи навчання, таким чином, адаптація системи пошуку контенту також є спробою знизити вірогідність студента «загубитися в гіперпросторі».

Інформаційний пошук навчальних ресурсів забезпечується за допомогою побудови моделі цілей, переваг та знань для кожного конкретного студента, використовуючи цю модель під час взаємодії зі студентом з метою врахування його потреб. Створюваний навчальний контент також намагаються робити більш «інтелектуальним», поєднуючи та виконуючи певну діяльність, яку традиційно проводить викладач, наприклад, інструктаж або контроль студентів, з'ясування причин невиконання завдання або нерозуміння навчального матеріалу.

Для адаптації змісту навчального матеріалу, необхідно виконати значну роботу з формування навчального контенту з кожної дисципліни, з можливістю вибору кращої форми подання інформації. Даний підхід вимагає серйозних витрат інтелектуальної праці та спеціалізованих ресурсів. Для систематизації інформації про предметну область складається онтологія предметної області, а саме виділяються основні концепти та відношення між ними. Модель ідентифікації навчальних об'єктів спирається на дослідження наукової школи проф. Ю. П. Шабанова-Кушнарєнка та його послідовників в області теорії інтелекту, які плідно працюють на кафедрі ІКС факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ» [12–18]. Її побудовано із застосуванням методу компараторної ідентифікації, що використовується для моделювання інтелектуальних функцій людини. У науковій роботі кафедри ІКС приймається, що алгебра скінченних предикатів, як основний інструментарій теорії інтелекту, має універсальний характер для моделювання інтелектуальних процесів обробки даних.

Можна підкреслити наступні переваги від використання адаптивної системи електронного навчання: різні університети можуть використовувати цю

систему; студенти матимуть однакові шанси отримати різні навчальні об'єкти, незалежно від того, в якому університеті вони відвідують навчальну дисципліну; навчальні об'єкти будуть надаватися адаптивним способом; інструктори матимуть краще середовище для обміну навчальними об'єктами між собою. Система буде корисною для користувачів з обмеженими можливостями. Студент матиме свій власний навчальний простір, який він може контролювати та керувати ним багатьма способами, змінюючи зміст навчання та його цілі.

Для навчальних систем адаптивність надає таку важливу перевагу, як індивідуалізація навчального процесу. В процесі класичного навчання у форматі «людина-людина» досвідчений викладач може виявити сильні та слабкі сторони особи, яка навчається, оцінити її загальну ерудицію та рівень знань з конкретної дисципліни і, виходячи з цих даних, визначити обсяг та оптимальну форму подачі матеріалу. Теорія адаптивних систем виникла внаслідок необхідності вирішення великої кількості прикладних задач, для яких неможливо використати традиційні методи, які потребують побудови адекватної математичної моделі об'єкту дослідження.

Зокрема, модель адаптації навчання стосується створення адаптивного контенту, який надалі подається студентам/викладачам. Цей компонент має три підкомпоненти.

1. Навігаційна модель (визначає структуру системи гіпермедіа і описує, як пройти через різні вузли системи).
2. Модель презентації (використовується для адаптації макета до візуальної лінії відповідно до уподобань або потреб користувача).
3. Модель вмісту (для надання додаткового контенту, аналогічного контенту, альтернативного контенту або приховування контенту).

Відкритий характер сучасного інформаційного суспільства та розвиток економіки веде до прискорення науково-технічного прогресу та росту конкуренції на ринку. Це призводить до необхідності пошуку нових методів та засобів управління, які повинні більш якісно та ефективно задовольняти індивідуальні потреби споживачів. Один з таких підходів передбачає побудову мережевої структури організації, де окремі підрозділи розглядаються як автономні підприємства. Перевагами такої організації є прямий характер взаємодії окремих підрозділів з іншими, свобода приєднання та виходу із організації. Це дозволяє підприємствам адаптуватися до ринкових змін за рахунок гнучкості, відкритості, узгодженості та оперативності процесів прийняття рішень.

При цьому такий тип організаційної структури передбачає розробку спеціальних систем щодо управління ресурсами, тому що існуючі традиційні програмні системи не задовольняють вимоги щодо своєчасної ідентифікації потреб, оперативного прийняття рішень, реструктуризації ресурсів для ефективного вирішення різноманітних завдань в умовах мінливого динамічного середовища.

Система освіти в Україні у своєму сучасному стані характеризується наявністю ієрархічної структури, розподіленим характером та великою кількістю взаємозв'язків як всередині освітньої системи, так і з зовнішнім світом (наприклад, з органами влади, з підприємствами, зі споживачами освітніх послуг, їх батьками тощо). Це свідчить про актуальність проблем управління в системі освіти на основі нових принципів, які враховують розподіленість, ієрархічність та складність структури об'єкта управління, а також дозволяють визначити узгоджене рішення щодо задач управління функціонуванням та розвитком освітньої системи. Одним із напрямків, які активно розвиваються в сучасних умовах глобальної інформатизації суспільства та мережі Інтернет, є комп'ютерні дистанційні форми отримання освіти. Комп'ютерне навчання – це така форма отримання освіти та знань, при якій головними постачальниками освітньої інформації є інформаційні ресурси, а формат контакту викладачів та студентів базується на застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій.

На відміну від традиційної системи освіти, де головними типами ресурсів є кадри та матеріальне забезпечення, в системах електронного навчання на перше місце виходять інформаційні ресурси, які є різними за змістом та формою, можуть бути розподіленими та зазвичай характеризуються динамічною потребою. Для ефективної роботи системи навчання необхідно реалізувати програмну систему, яка повинна забезпечити як функціонування самої системи, так і завдання управління та координації процесів навчання. У порівнянні із традиційними, програмні системи, які базуються на агентному підході, мають певні переваги для вирішення складних слабкоструктурованих завдань управління, які полягають у наступному. По-перше, архітектура програмної мультиагентної системи являє собою велику мережу окремих автономних програмних агентів, що забезпечує простоту реалізації, відкритість, здатність до перенесення та масштабування. По-друге, мультиагентна організація дозволяє реалізувати дійсно паралельне обчислення за рахунок незалежності роботи окремих програмних агентів. По-третє, програмні системи, основані на агентах, керуються системами на основі знань, на відміну від традиційних систем підтримки прийняття рішень, які керуються даними. По-четверте, використання мультиагентної технології для вирішення складних завдань управління дозволяє отримувати розподілені рішення на відміну від централізованих механізмів традиційних програмних систем. І, нарешті, по-п'яте, мультиагентні системи, як клас систем штучного інтелекту, мають властивості до самоорганізації та еволюціонування, що надає можливість використання переваг інтелектуальних технологій прийняття рішень. Таким чином, можна зробити певний висновок, що сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій та програмної інженерії пов'язані з використанням агентного підходу до вирішення різноманітних прикладних завдань автоматизації діяльності в різних галузях освіти та економіки.

Використання методу компараторної ідентифікації, який розвивається на кафедрі ІКС, надає можливість реалізувати тематичний пошук навчальних електронних ресурсів в межах системи електронного навчання агентного типу, що є першим етапом формування навчального контенту. Інформаційна технологія на основі мультиагентної моделі оперативної обробки даних, яка отримала подальший розвиток за рахунок ідентифікації ресурсів електронного навчання з використанням апарату алгебро-логічних моделей, дозволяє враховувати семантичну складову пошуку навчальних об'єктів, що є актуальною невирішеною повною мірою задачею сучасності, як у освіті, так і науковій діяльності.

Структурування матеріалу навчальних дисциплін можна проводити різними способами залежно від його пов'язаності. Зазвичай модель знань орієнтується на логіку зв'язку окремих блоків, але іноді виявляється важливим при побудові навчального матеріалу враховувати і логічну незалежність (незв'язність) знань. Незалежність блоків дозволяє будувати різні варіанти керованої послідовності викладу навчального матеріалу і вибирати з них найкращі з точки зору викладача і студента.

Ідентифікацію інтелектуальної діяльності людини засновано на математичному описі й штучному відтворенні таких важливих для машинного інтелекту сторін, як сприйняття, розуміння, впізнавання й усвідомлення. Методи прямої ідентифікації в даному випадку не застосовуються, оскільки образи ситуацій і суть текстів, будучи суб'єктивними станами людини, недоступні прямому фізичному виміру. Компараторна ідентифікація являє собою напрямок непрямой ідентифікації, що добре зарекомендувала себе при вирішенні завдань, пов'язаних з моделюванням лінгвістичних об'єктів [12–14]. Розглянуто представлення і класифікацію неструктурованих даних в мультимедіа-системах, використовуючи метод компараторної ідентифікації для розбиття на класи еквівалентності й зв'язування в гіперструктурах документів, відібраних в результаті запиту до бази мультимедіа-даних (БМД). Запропоновано алгоритм розбиття на класи еквівалентності всіх документів, відібраних у результаті запиту до БМД, що підключається при адаптації гіпермедійних навчальних ресурсів.

Зацікавленість у системах електронного навчання не згасає вже не одне десятиліття. При цьому для користувача важливо відібрати саме той курс, що його цікавить та задовольняє всім висунутим вимогам. Мультиагентні системи інформаційного пошуку навчальних ресурсів дозволяють виконати висунуті вимоги. Агенти можуть бути досвідченими асистентами для пошуку необхідної інформації, даючи людям можливість використовувати інформацію опосередковано та ефективно.

Одна з найголовніших властивостей агента – це інтелектуальність. Інтелектуальний агент володіє визначеними знаннями про навколишнє середовище

і про себе, і він здатний визначати свою поведінку на основі цих знань. Інтелектуальні агенти є основною сферою інтересів агентної технології. Важливим є також середовище існування агента: це може бути як реальний світ, так і віртуальний, що стає важливим у зв'язку з широким розповсюдженням мережі Інтернет. Від агентів вимагають здатності до навчання й навіть самонавчання.

Таким чином, для управління контентом у системах електронного навчання проводиться пошук та збір певної інформації. Відповідно до вимог, що висуваються до контенту, математично описується модель за допомогою алгебри скінченних предикатів. Пошук реалізовано шляхом використання мультиагентної системи. Основними перевагами такого підходу є :

- ♦ незалежність від фреймворків та конкретних бібліотек;
- ♦ легкість у тестуванні – бізнес-правила можуть бути протестовані окремо, без користувацького інтерфейсу, баз даних тощо;
- ♦ незалежність користувацького інтерфейсу – відображення може бути зміненим без впливу на інші компоненти системи, що знижує шанси виникнення потенційних помилок;
- ♦ незалежність від платформи – бізнес-правила не прив'язані до особливостей конкретної платформи;
- ♦ незалежність баз даних – бізнес-логіка застосунку не прив'язана до конкретної бази даних, що дає можливість її зміни у будь-який момент часу без впливу на інші складові системи.

Коли випускник отримує першу роботу, особливо у перспективній або тій, що розвивається, організації він стикається з проблемою. Підготовка та розвиток персоналу є важливими в усіх компаніях, незалежно від їх розміру. Підготовлені співробітники забезпечують кращу продуктивність, що надає більший прибуток. Оскільки навчання є важливим для всіх компаній, дуже важливо мати програмне забезпечення, яке може автоматизувати цей процес. Саме тому багато компаній намагаються створити автоматизований навчальний процес для своїх співробітників. Кафедра ІКС багато уваги приділяє викладанню сучасних засобів математичного моделювання та створенню програм найсучаснішими мовами програмування. Системи управління навчанням стали невід'ємною частиною процесу розробки контенту електронного навчання. Система управління навчанням – це програмне забезпечення, яке допомагає керувати електронним навчанням, дозволяючи керувати контентом, доставляти курс та відслідковувати прогрес. Такі системи надають електронні модулі навчання через мережу Інтернет та/або за допомогою спеціального програмного забезпечення [17].

Відповідно до статистики [19], завдяки автоматизації систем навчання та тренінгів задоволеність співробітників роботою зростає на 38 %, продуктивність

роботи збільшується на 42 %, виконання робочих зобов'язань покращується на 32,5 %. Перевагами використання системи управління навчанням є:

1. контент в одному місці. Система управління навчанням дозволяє зберігати весь зміст у одному місці, зменшуючи ризик втрати важливих даних. Кожен учасник команди керування електронним навчанням або інші користувачі можуть отримати доступ до інформації, даних або будь-чого іншого через систему хмарного зберігання;

2. легкий доступ до навчального матеріалу. Завантажений у систему управління навчанням матеріал стає постійно доступним для всіх користувачів. Студенти легко можуть отримувати курси з будь-якого місця, своєчасно та з використанням будь-якого мобільного пристрою;

3. легкість відстежування навчального процесу та розвитку учнів. Система управління навчанням надає можливість відстежувати прогрес студентів при вивченні матеріалів курсу. Точніше, можна відстежувати чи розуміють вони матеріал, вимірювати їх взаємодію з наданим матеріалом, з'ясувати, чи відповідає тренінг/курс всім потребам студента;

4. зниження витрат на навчання та підвищення рівню знань. Система управління навчанням забезпечує велику мобільність, оскільки фактична присутність необов'язкова;

5. зменшення тривалості навчання. Студент може отримати навички або знання певного змісту запропонованого курсу. У цьому плані система управління навчанням дозволяє отримати прямий доступ до курсів. За результатами тестування знань система тестування може підтвердити, що певні елементи, розділи або частини можуть бути звільнені від подальшого вивчення;

6. легкість оновлення навчального матеріалу. Якщо потрібно додати, видалити або оновити онлайн-модулі для електронного курсу, можна просто отримати доступ до системи управління навчанням та внести необхідні зміни;

7. легкість інтеграції соціальних навчальних навичок. Система управління навчанням дозволяє інтегрувати досвід соціального навчання в стратегію електронного навчання.

Висновки по підрозділу 4.2

1. Протягом останніх двох десятиріччів, ми спостерігаємо процес переходу від традиційного навчання до навчання із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій. Це стало можливим завдяки глобальному розвитку мережі Інтернет, що дало можливість переміщувати необхідну кількість даних з одного ресурсу в інший, вільно вести дискусії з іншими користувачами мережі в online-режимі та розміщувати різноманітну інформацію на Інтернет-ресурсах, що зробило інформаційні дані доступними для всіх бажаючих. Сучасні інформаційні технології дають змогу підвищити ефективність освітнього процесу.

2. Досягнення в галузі інформаційних та комунікаційних технологій надають багато перспектив, зокрема в сфері освітніх технологій, особливо через наявність мережових та Інтернет технологій. Такі технології дозволили розвинути різноманітні педагогічні підходи, що суттєво вплинуло на навчальний процес за рахунок створення нових можливостей для обміну та надання знань. Наявність різноманітних постачальників програмного забезпечення для підтримки та супроводу великої кількості ресурсів та сервісів дозволило багатьом університетам та іншим освітнім закладам використовувати їх для управління навчальним процесом, та розподіленням навчальних матеріалів.

3. Навчання, засноване на використанні комп'ютерних систем, в силу своєї специфіки спочатку було позбавлене можливості враховувати особисті індивідуальні характеристики кожного конкретного студента, являючи собою представлення паперового підручника в електронній формі з додаванням елементів інтерактивності. Вирішенням цієї проблеми зайняті розробники адаптивних систем навчання. Ці системи намагаються бути більш пристосованими шляхом побудови моделі цілей, вподобань та рівня знань кожного окремого студента та використання цієї моделі під час взаємодії для адаптації до його потреб. Крім того, з урахуванням особливостей знань студента з курсу, системи можуть регулювати об'єм навчального матеріалу, що подається, а також форму його представлення: текст, гіпермедіа, зображення, презентація тощо.

4. Освітні стандарти сучасного покоління допускають персональний підхід до кожного студента. У програмі навчання мають бути необхідні дисципліни, а також дисципліни з можливістю вибору. Таким чином, виникає можливість у підтримці індивідуальних навчальних планів. Завдання адаптивних систем навчання – оптимізація навчального процесу шляхом надання користувачу навчального матеріалу в найбільш відповідній формі. Результатом такого підходу є безумовне підвищення якості результатів навчального процесу.

5. З урахуванням наведеного, про електронне навчання можна говорити як про педагогічну технологію, що заснована на принципі самостійного навчання і ставить за мету творчий розвиток особистості, обов'язковою умовою ефективного використання якого є якісне інформаційне наповнення, що забезпечує підтримку процесу навчання.

4.3. Розвиток духовної культури майбутніх лідерів та представників гуманітарно-технічної еліти

4.3.1. Особливості системи ціннісних орієнтацій студентів. Кодекс честі студента СГТ-факультету

Знаний вчений НТУ «ХПІ», фахівець у галузі динаміки та міцності машин, професор Сергій Богомолів стверджував: більшість викладачів і студентів навіть не розуміють, що справжнє життя кожного з них – життя духовне, яке саме і створює їхню сутність [20, с. 94–96]. Спрямованість освіти на особистість і професію – це не два її самостійних вектори. В діяльності крім професійних задач завжди реалізується життєва стратегія, в основі якої **триєдність істини, добра та краси**.

Духовна культура майбутніх фахівців як представників гуманітарно-технічної еліти передусім визначається формуванням системи їхніх **ціннісних орієнтацій – найважливішої складової структури свідомості й само-свідомості особистості**. Як відбиття її фундаментальних соціальних інтересів, вони виражають суб'єктивну суспільну позицію студента, його світогляд і моральні принципи. Ціннісні орієнтації багато в чому визначають духовний стрижень майбутнього фахівця, оскільки виражають його відношення до світу й самого себе, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, виступають провідним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення його досягнень у стимули й мотиви діяльності.

Понад 15 років у НТУ «ХПІ» проводилися соціологічні дослідження особливостей і структури цінностей майбутніх фахівців, що дозволяють простежити тенденції системи їхніх ціннісних орієнтацій. Пріоритетні місця в ній традиційно займають **родина та здоров'я**. Саме в родині закладається система цінностей, здійснюється передача першого соціального досвіду, формуються основи індивідуальності, унікальності особистості; тут виховуються **відповідальність, повага до гідності іншої людини, дружба, довіра, взаємодопомога, складаються найважливіші етикетні зразки поведінки**.

Малорухомий, зі значними стресовими перевантаженнями спосіб життя, пов'язаний з роботою на комп'ютерній техніці, неправильне харчування, а також різноманітні випромінювання, забруднення повітря й води порушують захисний механізм молодого людини й роблять звичайними для неї алергії, захворювання хребта та серцево-судинної системи. Цей «набір» доповнюється палінням, алкоголізмом, наркоманією. За даними спеціалізованих студентських клінік, сучасний студент має декілька хронічних захворювань. Разом з тим багато хто із здобувачів вищої освіти не тільки усвідомлюють небезпеку для свого

здоров'я техногенної цивілізації, але й прагнуть організувати особисте життя так, щоб в ньому було змістовне дозвілля (заняття спортом, туризмом, танцями тощо). Студенти добре розуміють, що міцне здоров'я, уміння розвивати себе, не тільки інтелектуально, але й фізично – запорука успіху в майбутньому, необхідна складова **кар'єри**. Остання залишається досить значущою цінністю для студентів НТУ «ХП».

Важливою є й **свобода**, як можливість і здатність молодोї людини самостійно, відповідно до існуючої системи цінностей, визначати свої вчинки, діяти на основі власних рішень. Здійснювання морального вибору, прагнення до самовдосконалення і самодіяльності – найважливіші сутнісні характеристики особистості. Більшість студентів прагнуть подолати байдужість, розчинення індивідуальності в повсякденному житті, відсутність інтересу до того, що відбувається в країні та світі, цивільну слухняність, що характеризували життя їхніх батьків.

Доцент Н. В. Фрадкіна разом із курсантами біля каплиці на території Військового Інституту танкових військ

Окупація Криму та війна на Донбасі змушують по-новому усвідомлювати таку цінність, як **стабільність суспільства**. Воєнні дії з застосуванням найсучаснішої зброї, у тому числі й проти мирного населення, небезпека локальних екологічних катастроф і в той же час нове відношення до інженерії та технічної творчості сприяють переосмисленню студентською молоддю таких моральних принципів і якостей, як **гуманізм, патріотизм, миролюбність, солідарність, самовідданість, милосердя**. Показник значущості суспільної стабільності не просто зростає, а стає одним із пріоритетних. Зазначимо, що **патріотизм** – найголовніша цінність для курсантів Військового інституту НТУ «ХПІ», де протягом багатьох років плідно працюють викладачі кафедри українознавства, культурології та історії науки.

Основні концепти патріотичного виховання можуть бути адекватно засвоєні майбутніми офіцерами тільки в царині національної культури, в системі її духовних цінностей. Залучення курсантів до культурного життя міста – відвідування Художнього та Історичного музеїв, галерей, театральних вистав – завжди викликає величезний інтерес та бажання пізнавати ще більше про історію та культуру краю. Вивчення «Етики» має важливий вплив на формування моральних цінностей курсантів. Участь у конференціях і дискусіях, перегляди фільмів і виконання творчих робіт з дисципліни не залишають їх байдужими до актуальних проблем сьогодення. Величезну зацікавленість викликає також історія релігій світу, їхніх віровчень та культових традицій. Намагання пізнати якомога більше з «Релігієзнавства» спонукає курсантів на підготовку доповідей та рефератів, проведення дискусій під час групових занять. Майбутні офіцери вважають, що тільки патріоти можуть увібрати, зберегти і передати наступним поколінням духовне багатство України, уявлення про гідність, честь та любов до Батьківщини.

Важливими для свого майбутнього, студенти традиційно вважають **цікаву професію, спілкування, реалізацію особистих здібностей**. На превеликий жаль, **знання**, що здобуваються під час навчання в університеті, як цінність мають досить низький показник.

Однією з вищих цінностей для студентів залишається любов, яка постійно розвивається, змінює свою силу, забарвлення, форми існування. Звісно, що особливо хвилює молодих людей індивідуальна статевая любов. Стабільно високий показник значимості для майбутніх фахівців і такої цінності, як **змістовний відпочинок**. Разом з тим мають тенденції до зниження такі цінності, як **творчість**, а також **досягнення світової культури**. Проте найбільше занепокоєння викликають низькі показники серед пріоритетів студентської молоді **моральності**. І хоча негативні тенденції розвитку суспільної моралі й професійної етики дають про себе знати в різних сферах нашого життя, девальвація моральних цінностей саме в освіті найвідчутніша.

Проблеми морального клімату університетського середовища та його очищення постають надзвичайно гостро. Вони пов'язані не тільки з корупцією. Найпоширенішими є плагіат, що проявляється у різних формах (списування контрольних завдань інших студентів, копіювання креслень або звітів про проходження практики, лабораторних робіт або комп'ютерних програм), несанкціоноване отримання допомоги під час тестування чи іспитів, або ж незаконне придбання аркушів з тестами чи екзаменаційних білетів до контрольного заходу. Інші спроби отримати бали або кредити нечесним шляхом – неодноразове подання одних і тих самих підсумкових робіт і рефератів, використання особистих стосунків з метою підвищення оцінки, фальшування у заліково-екзаменаційних відомостях і записах журналу академічної групи, самостійне заповнення «хвостівок».

Одним з ефективних засобів боротьби з такими негативними проявами моральних відносин є *запровадження Кодексу честі студента*. Бо саме *честь як форма самосвідомості* санкціонує певний моральний статус особистості, стандарт її оцінки згідно з належністю до певної соціальної, професійної, національної, статевовікової групи. Широка демократизація моралі позбавила її прямої зобов'язуючої сили; нині ми не маємо тих засобів негайно покарати негідника, мерзотника й нахабу, що існували раніше. І все ж безперечною рисою моральної культури є те, що *належність до людей честі визначається вихованням, внутрішнім волевиявленням, покликом серця самої особистості*. Наявність людей, для яких поняття про честь зберігає свою життєву вагу, одна з істотних ознак наступництва морально-історичного розвитку суспільства.

Як категорія етики й поняття моральної свідомості честь характеризує визнання моральних заслуг та чеснот особистості. Ця громадянська оцінка є умовою формування ставлення до людини. Слід вважати на те, що її моральні достоїнства виявляються і оцінюються у процесі виконання певних соціальних обов'язків, в даному випадку студента. *У моральному кодексі поняття честі завжди пов'язується з гідністю, репутацією, відповідальністю, совістю, а у кодексі честі воно, звичайно, центральне*.

Актуальність розробки і впровадження Кодексу честі студента НТУ «ХПІ» зумовлена, перш за все, підвищенням активності самих студентів університету та їхньої відповідальності за власне майбутнє. За останні роки студентські організації проводили семінари, тренінги, конференції з метою ознайомлення та використання досвіду США й західноєвропейських країн у розробці принципів та правил освітянської етики, які б регулювали стосунки між студентами, викладачами та адміністрацією. Вже вкотре ми з надією дивимося на інші країни, сподіваючись адаптувати їхній досвід до наших українських реалій та намагаючись у такий спосіб вирішити свої проблеми, очистити університетське життя від бруду нескінченних дрібних злочинів, сприяти вихованню представників гуманітарно-технічної еліти, які вміють відстоювати свої права й поважають права інших.

Базою Кодексу честі та одночасно його альтернативою можна вважати Правила поведінки студентів, які визначають їхні основні обов'язки та права, заходи дисциплінарного і громадянського впливу, систему покарання (стягнення) за їхні порушення. Якщо відкрити «Правила внутрішнього розпорядку НТУ «ХПІ», то можна знайти саме такий текст. Але Кодекс честі не укладається начальниками відділу кадрів, юридичного відділу чи головою профспілкового комітету. Разом з тим це і не кодекс у вузькому юридичному значенні цього слова, де значну увагу приділено визначенню термінології, точним описам процедур тощо.

Кодекс честі студента є добровільною угодою, що визначає поведінку студента з моменту зарахування і до завершення навчання. Він передбачає установку на солідарність між студентами, викладачами та адміністрацією, спільність поглядів на освітянські цінності. Кодекс закріплює основні етичні норми, до виконання яких повинні прагнути всі, на кого розповсюджується його дія. Отже, ефективність Кодексу честі залежить від розуміння студентами відповідальності, що покладає на них його виконання, та від зацікавленості всіх сторін у врегулюванні стосунків між суб'єктами навчально-виховного процесу.

Задача, яка вирішується при укладанні Кодексу честі, містить у собі протиріччя: *бо кодексом треба охопити як моральні норми, які практикуються більшістю, бо вже існують у моральній свідомості суспільства, так і ті, що вважаються обов'язковими, але найчастіше порушуються.* З упевненістю можна зазначити, що всі спроби створити всеосяжні зводи правил поведінки студента через невірну посилку, що їх можна сформулювати раз і назавжди, стосовно до всіх життєвих обставин і умов навчання, приречені на невдачу.

Принципово важливою є процедура запровадження Кодексу: вона є результатом обговорення його тексту всіма суб'єктами – студентами, викладачами, адміністрацією. Він не приймається згори, бо виступає *своєрідною суспільною угодою, ухвалення якої – наслідок руху назустріч з одного боку студентської громади, з другого – професорсько-викладацького складу та керівництва факультету, університету.* Тільки за таких умов Кодекс спрацює, а не залишиться красивою декларацією у довіднику студента, на плакаті біля деканату, веб-сторінці СГТ-факультету чи білборді на його території.

Аналіз досвіду впровадження Кодексів честі в українських університетах виявляє його суттєву відмінність від практики американських та європейських закладів вищої освіти, яка передбачає порядок і формальну процедуру звинувачення студентів у порушенні Кодексу, юридичну систему розгляду справ, пов'язаних із випадками ігнорування академічних норм, а також санкції та апеляції. Проте, слід зауважити, що Кодекси честі на Заході є продуктом освітянської культури, яка формувалася не одне століття. Її суб'єктом є вільний інтелектуал, який власноруч буде своє майбутнє, а тому з юнацтва вчиться відстоювати свої

права, професійно захищаючи себе. Тому судові процеси – важлива практика перед самостійним життям молоді людини. Система судових санкцій, яка передбачає покарання за порушення Кодексу, є важливою умовою, що забезпечує його дієвість. Таким чином методологія Кодексу честі студента віддзеркалює передусім базові принципи західної культури, серед яких – демократизм, віра в силу закону, довіра до авторитету влади, готовність співпрацювати з нею.

І можна тільки здогадуватися, що станеться, якщо цю складну систему буде перенесено в сучасні українські реалії. Додаймо до того ж нашу традиційну недовіру, а іноді – просто страх перед судовими процесами. Тому сьогодні можна лише пропонувати кожному студенту, що вступив до українського університету, підписати спеціальний документ, за яким він зобов'язується виконувати Кодекс честі. Цей документ може зберігатися в архіві кафедри чи факультету.

Рух до запровадження Кодексу честі студента НТУ «ХПІ» розпочався понад 10 років тому; це ще раз підтверджує, що наш університет завжди прагнув досягти успіхів не тільки у науковій діяльності та навчанні студентів, а й підтриманні високих стандартів моральних відносин. Цю проблему вже не перший рік обговорює на своїх сторінках орган студентського самоврядування НТУ «ХПІ» «Студентський альянс», спираючись на програму «Доброчесність і верховенство права в вищих навчальних закладах Центральної та Східної України».

Ініціатором розробки Кодексу честі студента НТУ «ХПІ» виступив саме декан нашого факультету проф. А. В. Кіпенський за підтримки проректора з науково-педагогічної роботи проф. Ю. Д. Сакари. Проект тексту Кодексу, написаний доцентами кафедри етики, естетики та історії культури О. О. Петутиною, Г. В. Буряк і М. М. Красіковим, був винесений на обговорення голів студентського самоврядування усіх факультетів. Зазначалося, що найскладнішим у введенні Кодексу є запровадження контролю за його виконанням. Пропонувалося навіть створити студентське об'єднання для розгляду фактів порушення пунктів Кодексу.

Первинна профспілкова організація студентів НТУ «ХПІ» оприлюднила текст Кодексу честі студента на своєму сайті та провела on-line голосування з 30.04.2011 р. по 9.05.2011 р. При цьому студенти мали можливість висловлювати власні думки в коментарях. Результати опитування оприлюднені у Віснику НТУ «ХПІ»; комісією з комунікацій ППОС було зазначено, що здебільшого (64,5 %) студенти згодні з запропонованим проектом кодексу і підтримують його без додаткових змін і доповнень. Разом з тим респонденти вважали за доцільне прийняття Кодексу честі викладача для регулювання відносини між основними суб'єктами навчального процесу [31, с. 26–27].

У травні 2021 р. прийнято рішення впровадити Кодекс честі студента СГТ-факультету. Його зміст обговорювався колективами кафедр і профкомом студентів, а 15 червня, з урахуванням пропозицій і доповненнями, текст кодексу був затверджений на засіданні факультетської вченої ради. Наводимо його текст.

КОДЕКС ЧЕСТІ
студента факультету соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

1. Мій вступ до НТУ «ХПІ» – це вибір усього мого життя: будь-де та будь-коли я тепер представник університетської спільноти. Обравши НТУ «ХПІ», я приймаю на себе відповідальність перед тими, хто був переді мною, та тими, хто прийде після мене.

2. Успішність мого навчання – це оцінка мого Університету й моєї Держави. Цілеспрямоване й наполегливе оволодіння обраним фахом із залученням новітніх досягнень науки і техніки; творче застосування у майбутній професійній діяльності отриманих знань, умінь та навичок для максимально повного самовираження й самоутвердження, задля процвітання України – моя головна мета.

3. Наука – це шлях розвитку людства і моєї особистості, тому поєднання навчання з активною участю у науковому пошуку, дослідницькій роботі є для мене найважливішим. Вважаю ганебним привласнювати чийсь думки, відкриття, результати чужої творчої праці, переоцінювати свої здібності та досягнення.

4. Вшановувати і вивчати минуле, сучасне і перспективи нашого славетного Університету, творчі здобутки його визначних вчених, педагогів, випускників, які вписали яскраві сторінки у літопис вітчизняної та світової освіти, науки і техніки, – мій обов'язок.

5. Довіра та шана до професіоналізму моїх Вчителів – початок мого власного професіоналізму. Вважаю за необхідне поважно ставитися та ввічливо спілкуватися з викладачами і співробітниками факультету та Університету – наставниками і помічниками у моєму інтелектуальному та духовному зростанні.

6. Честь і гідність – основа реалізації моїх прагнень до самоутвердження і свободи. Тому твердо й непохитно буду відстоювати інтереси колективу факультету, академічної групи. Безчестя для мене – заздрощі та зневага, приниження гідності мого однокашника.

7. Доброзичливість, правдивість, порядність, принциповість, відповідальність за доручену справу та вчинки, вимогливість до себе і оточуючих, милосердя, чуйність – пріоритети мого життя.

8. Мій обов'язок – бути непримиренним до жорстокості, насилля, розпусти, зла у всіх його проявах. Основа цього – вдосконалення мого фізичного стану, зміцнення здоров'я та активна боротьба з палінням, пияцтвом, наркоманією.

9. Усі, хто поряд зі мною на шляху до професії – рівні, незважаючи на колір шкіри, стать, національність, віросповідання, соціальне походження та інші ознаки. Приймаючи відмінності між людьми, я завжди буду поважати їхні права і свободу.

10. Мої вчинки сьогодні – це моя Країна завтра. Я повинен поважати Конституцію та законодавство України, вивчати історію рідного краю, мову, вітчизняну культуру, національні традиції українського народу; брати участь у громадському житті, працювати на благо розквіту Держави, а якщо потрібно – захищати її.

Як майбутній професіонал я повністю усвідомлюю, що мої слова та вчинки створюють репутацію Факультету та Університету. Вірність КОДЕКСУ ЧЕСТІ присягаюся пронести через усе своє життя.

Зазначимо, що впровадження Кодексу честі студента лише один із кроків до оновлення морального середовища в університеті. А ще треба доводити через різноманітні комунікативні канали та заходи значення цієї ідеї для розбудови повноцінної корпоративної культури в НТУ «ХП».

4.3.2. Шляхи формування естетичної культури майбутніх фахівців

15 вересня 1890 р. у промові на публічному акті ХТІ «Завдання вищої технічної освіти» Віктор Кирпичов назвав справжньою бідою ситуацію, «якщо відсутність художнього почуття буде розповсюджуватися на вищу технічну сферу» [21, с. 12]. Видатні вчені-педагоги НТУ «ХП», що усвідомлювали гуманістичну спрямованість освіти, прекрасно розуміли **роль мистецтва** не тільки у формуванні професійних якостей майбутнього спеціаліста, а і його особистості.

Ступінь прилучення до художньої творчості завжди характеризувала загальний рівень духовності, емоційності, здатності людини не обмежуватися задоволенням лише матеріальних потреб. **Найважливіша функція мистецтва стосовно людини – це всебічний розвиток її духовного потенціалу.** Звісно, що не тільки художня творчість вирішує цю задачу, але саме вона формує духовність у єдності емоційного та раціонального, а також естетичного, морального, політико-правового відношення до світу.

Серед проблем навчання і виховання лідерів і гуманітарно-технічної еліти одна із найактуальніших – **художня рецепція.** Ця проблема не є винятково естетичною. Можливості новітніх технічних засобів комунікації, доступ до різноманітних комп'ютерних ресурсів ускладнили процес художньої рецепції. Разом з тим сьогодні як ніколи раніше мистецький твір веде прямий діалог із глядачем, читачем, слухачем. У реципієнта з'являється можливість відразу ж дати йому оцінку та навіть вступити в діалог з автором. На жаль, таке спілкування не завжди є результативним, насамперед, через низьку загальнокультурну підготовку

тих, хто прагне розширити свій «культурний кругогляд» винятково за рахунок Інтернету.

Суб'єктивні аспекти непродуктивного сприйняття визначаються також індивідуальними особливостями студента: нерозвиненою фантазією, поганою пам'яттю, недостатнім запасом художніх вражень, а також тимчасово діючими факторами – кепським настроєм, нестабільним психічним станом тощо. У результаті сприйняття мистецтва усе менше стає співтворчістю. Здебільшого це – адекватне трактування, зняття емоційно-раціонального зліпка з побаченого.

Звісно, що характер художнього сприйняття визначається не тільки особливостями реципієнта, його неповторним досвідом, але й самим твором. Розповсюджене в Інтернеті сучасне масове мистецтво не вимагає особливих інтелектуальних зусиль для розуміння завдяки своїй звичайній пізнаваності, зіставленню з реальністю. Воно інтернаціональне, загальнозрозуміле й, за рідкісним винятком, естетично малоефективне: доставляє мінімальну насолоду максимальній кількості культурно невідготовлених реципієнтів. Саме під впливом такого мистецтва сформувалося покоління молоді з «кліповим» мисленням, фрагментарним світосприйняттям, відсутністю навичок аналізу великого обсягу інформації. У культурі ж соціально значуще не тільки те, чим опанувала широка публіка, але й те, що **потенційно містить високі художні цінності**. Дорости до них, освоїти справжні духовні багатства стає важливим виховним завданням. Бо **мистецтво – висока місія освіти як базового процесу в культурі**.

Не менш важливий аспект проблеми пов'язаний з **виховним потенціалом освоєння майбутніми фахівцями «другої природи» – предметного середовища ЗВО**. Архітектурні споруди, монументальна та декоративна скульптура, меморіальні дошки, інтер'єри приміщень виступають втіленням як матеріальної, так і духовної складових людської життєдіяльності. Вони є своєрідним подвоєнням людини, осереддям її соціального досвіду, і в той же час несуть інформацію про різні сторони її існування; концентрують почуття, знання, уміння, навички, культурні традиції багатьох поколінь. Це **справжня «розкрита книга» предметних сутнісних сил людини – її здібностей і можливостей перетворювати природно-предметний світ у власний, соціально-предметний**.

Архітектура як складова університетського середовища справляє постійний вплив на світогляд студента, його погляди, переконання, ідейні позиції, а також на самопочуття, настрої, емоційний тонус, оскільки зусиллями фахівців в ній створюється образ навчально-виховного процесу, для організації якого вона призначена. Гармонійне архітектурне середовище вчить молоду людину шанувати вкладену в конкретні предмети працю інших людей і тим самим є важливим засобом її морального і естетичного розвитку. Можливість і необхідність виникнення естетичного начала визначається матеріальним характером діяльності, що переказує їй форму чуттєвого

сприймання. Моральне ж тут проявляється тою мірою, в якій продукт діяльності виступає і розглядається не стільки у технологічному, скільки у соціально-комунікативному значенні, як знак людських відносин.

Включаючись у суспільну практику навчально-виховного процесу, студент, насамперед, вирішує завдання освоєння існуючих цінностей; тільки так можна сформулювати нові духовні потреби. З культурними традиціями навчального закладу його знайомлять фасади й інтер'єри корпусів, створених видатними архітекторами Романом фон Генріхсеном, Михайлом Ловцовим, Олексієм Бекетовим, Віктором Величком та ін. Величезну увагу й зацікавленість студентів привертають високохудожні меморіальні дошки, розміщені на фасадах університетських корпусів. Вони свідчать про пошану до видатних людей, долі яких пов'язані з НТУ «ХП».

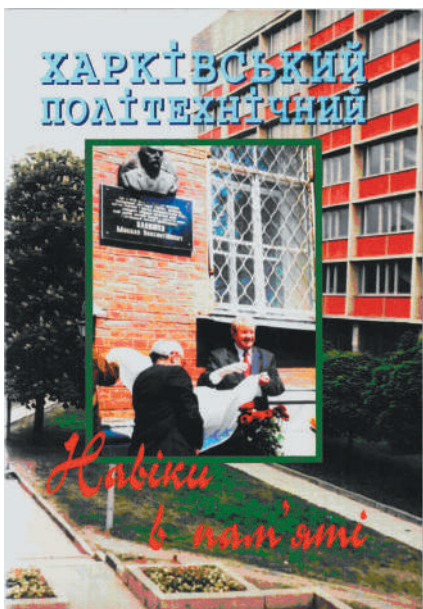
Доцент В. В. Маліков із студентами групи МІТ-320 б біля меморіальної дошки К. О. Зворикіну

Студенти групи СГТ-417 а, б, в біля меморіальної дошки Г. М. Хоткевичу

За даним соціологічних досліджень, естетика навчальних споруд, музей «під відкритим небом» тощо значною мірою впливають на відношення до навчання більш ніж двох третин студентів. Фахівцями кафедри підготовки Довідник «Навіки в пам'яті» (меморіальні дошки НТУ «ХП»), що використовується в навчальному процесі, екскурсіях територією учбового містечка. Важливо, щоб у зміст виховної роботи зі студентами було включено не тільки ознайомлення з історією й традиціями університету, але й з естетичною організацією його

предметного середовища, що розвиває *почуття патріотизму, гордості за свій університет, повагу до унікальних архітектурних пам'яток, прагнення зберегти їх для майбутніх поколінь політехніків.*

*Довідник «Навіки в пам'яті»
(меморіальні дошки НТУ «ХПІ»)*

*Музей під відкритим небом.
Групи СГТ-417 а і б*

Естетичну культуру майбутніх фахівців формують і різноманітні *виставки* у предметному середовищі. Сьогодні їх розглядають як *головний презентаційний інструмент інноваційно-культурної політики*, бо виставки концентрують в єдиному просторі результати науково-технологічних розробок, соціокультурних досягнень, дозволяють виявити актуальні тенденції розвитку багатьох світових проблем через самобутність та інноваційні рішення, забезпечуючи при цьому міжкультурний діалог. Разом з тим сучасна виставка – це *комунікаційне середовище, що здійснює функції, притаманні культурі в цілому, серед яких – гуманістична, інформаційна, пізнавальна, естетична та гедоністична.*

Утім, на жаль, потенціал виставки як унікальної форми навчально-виховного процесу ЗВО залишається поза увагою освітян. А вона може стати дієвою формою навчання (виставка – відкрите заняття, виставка – форум, виставка – конкурс, виставка – майстерня, виставка – ярмарок, виставка – вистава), активізації, презентації, заохочення, моніторингу та контролю знань студентів.

Пандемія коронавірусу 2020–2021 рр. стимулює розвиток інтерактивних та віртуальних виставок, інтернет-конкурсів, віртуальних галерей студентської

творчості тощо. Для організації ж реальних виставкових експозицій необхідною умовою є наявність спеціально організованих зон (Палац культури НТУ «ХПІ», ЦНТБ, кафедральні музеї), а головне – ініціативних педагогів.

Найчастіше творчий процес підготовки експонату для виставки – сумісна робота студента і викладача як партнерів, що сприяє розвитку їхніх професійних умінь і навичок, формує відповідальність і організаторські якості, породжує почуття задоволення від отриманого результату. Для педагога така праця одночасно стає показником якості викладання навчальної дисципліни, критерієм оцінювання його майстерності. Разом з тим виставка – це емоційна подія та прояв гордості за особисті досягнення. Зазвичай такі заходи відвідують родичі та знайомі, що перетворює виставки на сімейне свято, яке сприяє підвищенню самооцінки та впевненості у студентів, активізують їхнє подальше навчання.

4.3.3. Креативний простір молодих вчених у культурному житті СГТ факультету та НТУ «ХПІ»

Соціологічні дослідження різних років свідчать про те, що під час навчання в університеті студенти надають перевагу в спілкуванні з молодими викладачами, науковими керівниками, співробітниками кафедр, бо сприймають їх не тільки як партнерів навчально-виховного процесу, а й представників своєї генерації.

Яскравою подією у культурному житті НТУ «ХПІ» став Бал молодих вчених 19 квітня 2016 р., присвячений 55-річчю польоту людини в космос. Його урочисто відкривав перший космонавт незалежної України, генерал-майор Військово-повітряних сил України, Герой України, кандидат технічних наук Леонід Каденюк. Цей захід відбувся завдяки співпраці НТУ «ХПІ» та ХДУМ ім. І. П. Котляревського, об'єднав молодих вчених Харкова та створив позитивний образ НТУ «ХПІ» як культурного осередку.

Натхненниками та співорганізаторами балу стали молоді фахівці саме нашого факультету, вони ж склали значну частину пар, з яких утворився **танцювальний клуб молодих вчених університету** – унікальний колектив не лише у Харкові, а й в Україні. Упродовж наступних трьох років саме він вітав першокурсників на урочистій посвяті в студенти НТУ «ХПІ», виступав на різних концертних майданчиках міста.

Діяльність колективу спрямована на підтримку ідеї гармонійного розвитку особистості молодої людини, яка отримує можливість на нашому факультеті реалізувати себе як у науково-педагогічній діяльності, так і розкрити власний духовно-творчий потенціал та долучитися до мистецтва танцю разом з представниками інших факультетів та інститутів університету.

Розробниками концепції **Креативного простору молодих вчених Науковий Андеграунд НТУ «ХПІ»**, організаторами та координаторами його діяльності також виступили молоді науковці факультету соціально-гуманітарних

Перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк та молоді науковці на Балі молодих вчених НТУ «ХПІ» (2016)

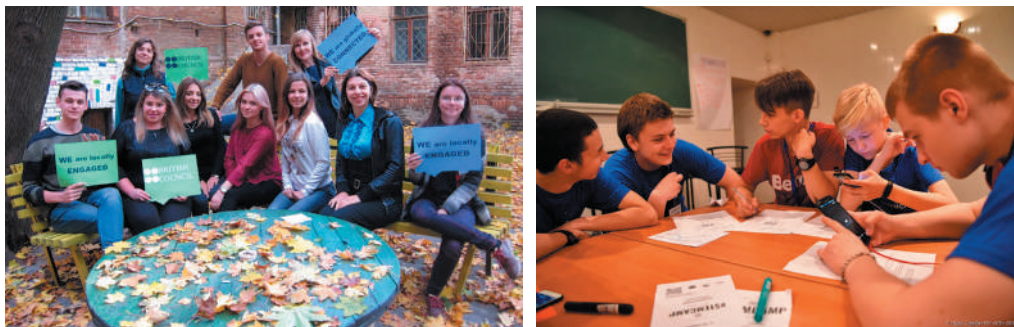
Танцювальний колектив молодих вчених на урочистій посвяті у студенти НТУ «ХПІ» (2016)

Хореограф танцювального колективу молодих вчених НТУ «ХПІ» Юлія Царьова та молоді вчені факультету

технологій. Ця ідея була активно підтримана ректоратом: 26–27 червня 2017 р. відбулося урочисте відкриття Наукового Андеграунду. Програма складалася з низки просвітницьких заходів в різних галузях наукового знання і мистецької творчості за участі молодих вчених НТУ «ХПІ», а також харківських митців (рок-гурту «ВЛ-8» та кавер-проекту «Осколки времени» режисерки, співачки і хореографа Юлії Царьової – керівниці танцювального колективу молодих вчених НТУ «ХПІ»). Сьогодні це **постійно діючий клуб наукового співробітництва та інтелектуального дозвілля**, який забезпечує комфортний простір для на-

укової, освітньої й організаційної роботи і є місцем проведення заходів, спрямованих на прискорення професійного вдосконалення молодих лідерів і керівників.

Тренінг «Активні громадяни» для молоді НТУ «ХПІ» та школярів в креативному просторі молодих вчених Scientific Underground

Функціонування такого креативного простору значною мірою залежить від принципів та цінностей, яких дотримуються його учасники, бо він виконує завдання з об'єднання і співробітництва спільноти молодих вчених із студентами, допомагає університетській молоді чітко формулювати та реалізовувати свої інтереси й потреби. У межах креативного простору панує повага до власного бачення і позицій майбутніх лідерів, їхніх цінностей, підтримка та заохочення їхнього духовного розвитку. Головними принципами креативного простору, що дозволяють йому бути корисним як для молоді, так і для міської громади, є **толерантність** та **інклюзивність**.

За часи діяльності «Наукового Андеграунду» проведено понад 150 заходів, креативний простір прийняв більше 2300 відвідувачів; розроблено та реалізовано 12 освітніх, науково-популярних і соціальних проєктів, зокрема, цикли науково-популярних лекцій, тренінги зі STEM-освіти, з інклюзії, написання проєктів на гранти «Активні громадяни». Саме у креативному просторі відбувалися Дні науки, воркшопи в форматі 15x4, засідання студентських наукових гуртків, молодіжних громадських організацій, англійського розмовного клубу, музично-поетичні, танцювальні вечори та інші творчі заходи.

Молоді вчені СГТ-факультету у своїй науково-педагогічній діяльності та соціально-культурних ініціативах послідовно підтримують ідею побудови інклюзивного суспільства в Україні. Саме тому вони брали активну участь у підготовці та відкритті 7 вересня 2017 р. **центру «Арсенал Ідей Україна: Простір Ідей Scence&Museums» в НТУ «ХПІ»**, ініціатором якого стала Рада молодих вчених.

Центр набув особливої популярності серед школярів та студентської молоді як майданчик для пізнання Всесвіту, культури, науки, об'єднавши інтерактивну лекційну програму, комплекс розвиваючих занять, які доступні також для дорослих і дітей з інвалідністю.

*Відкриття «Арсеналу Ідей Україна: Простір Ідей Science&Museums»
за активної участі молодих вчених НТУ «ХПІ» (2017 р.)*

У контексті вивчення вітчизняної культури викладачі кафедри українознавства, культурології та історії науки проводять тут навчальні заняття та творчі зустрічі для студентів НТУ «ХПІ», які допомагають пізнавати сучасне мистецтво, принципи соціально справедливого інклюзивного суспільства тощо. У 2018–2019 н.р. в межах навчальної практики тут проводилися заняття і для студентів ХДПУ ім. Г. С. Сковороди – майбутніх вчителів навчальних класів.

Робота інклюзивного простору освіти, науки і мистецтва «Арсенал Ідей Україна» є важливим містком, котрий допомагає долати існуючі в Україні соціальні бар'єри на шляху до якісної вищої освіти людям з обмеженими можливостями. Він підтверджує, що університет відкритий для людей з інвалідністю, а вони є бажаними студентами, які мають підтримку і всі можливості для навчання і змістовного дозвілля.

Прикладом вдалої взаємодії молодих вчених факультету і зокрема кафедри українознавства, культурології та історії науки з кафедрою хімічної техніки та промислової екології став **проект «Інклюзія в співпраці»**, підтриманий Британською Радою в Україні у 2018 р. Його реалізація спрямована на побудову довіри і порозуміння, налагодження спілкування з людьми, що мають інвалідність, та подолання соціальної ізоляції тих, хто проживає у психоневрологічних інтернатах. Це було озеленення територій двох таких закладів завдяки співпраці молодих вчених і студентів НТУ «ХПІ» та людей з розумовими порушеннями та порушеннями опорно-рухового апарату.

Природотворчість як прояв естетичної діяльності, компенсуючої втрачені цінності природи та удосконалюючої існуючі форми. має велике значення у розвитку духовної культури майбутніх фахівців. Позитивний досвід проекту «Інклюзія в співпраці» допомагає побачити за природними явищами іншу людину з її потребами та інтересами, формує загальнолюдські якості, передусім **толерантність, доброзичливість, відповідальність**, сприяє подоланню бар'єрів щодо інвалідності у свідомості молодих людей.

Молоді вчені та викладачі кафедр українознавства, культурології та історії науки і хімічної техніки та промислової екології та студенти НТУ «ХПІ» разом з вихованцями інтернату під час проекту «Інклюзія в співпраці» (2018)

Наприкінці зазначимо, що в соціокультурних реаліях України саме молодь (з її ще несформованим світоглядом та системою цінностей, яка постійно змінюється і не завжди в позитивному напрямі) відчуває бездуховність та спричинене нею споживацьке, егоїстичне відношення до життя. А тому формування духовної культури майбутніх фахівців як лідерів та еліти суспільства постає однією з найважливіших та найскладніших задач колективу СГТ-факультету та університету.

4.4. Прищеплення якостей інтелігентності лідерам і гуманітарно-технічній еліті

В загальній структурі будь-якого суспільства існує особливий соціальний прошарок, представникам якого, на відміну від переважної більшості людей, притаманні висока духовність, розвинена культура і прагнення передавати ці якості іншим людям. Представників цього прошарку і вважають інтелігентами. Взагалі ж під інтелігентністю як однією з характеристик людини і соціуму прийнято розуміти своєрідний теоретичний ідеал людської якості, яка охоплює освіченість і вихованість, культуру й духовність, творчість та відповідальність. Для представників інтелігенції характерним є практичне втілення рис всебічно розвиненої творчої особистості в процесах її діяльності й поведінки, у ставленні до інших людей, спілкування та взаємодії з ними. Особливої важливості набуває інтелігентність лідерів та представників еліти через їхній потужний вплив на інших людей. Саме їхня інтелігентність у поєднанні з високим рівнем професійної компетентності, культури і відповідальності визначає їх авторитет.

Інтелігентність еліти і лідерів відіграє надзвичайно важливу роль не тільки для самих її носіїв та їхніх прихильників. Вже за самою своєю природою вона відіграє істотну роль у формуванні і становленні духовності й соціокультурного простору, моральності й справедливості, у затвердженні в суспільній свідомості норм доброзичливості і гуманістичних цінностей. Ще не менш важливою має вважатися така функція інтелігентності, як боротьба з негативними проявами й порушеннями моральнісних норм, ворожості й агресивності, жадібності й надмірного егоїзму тощо. Іншими словами, інтелігентність постає активним засобом подолання негативів, що час від часу виникають, посилюються та проявляються в суспільному житті, у взаємовідносинах між людьми.

Реаліями сьогодення стає поринання діяльності значної частини людей, в тому числі й художньої й інженерно-технічної творчості та навіть наукової думки у світ меркантилізму. Часто при цьому, на жаль, такі риси, як людяність, щирість і доброзичливість залишаються десь на узбіччі індивідуального й суспільного буття. В результаті знецінюється все те, що свого часу бентежило людей і людство більше, ніж техніка й технологія, політика й економіка, бізнес і гроші тощо. Іншими словами, в сучасному суспільстві відчутно падає рівень духовності й культури, відбувається девальвація вічних людських цінностей.

Тому далеко не випадково для більшості представників сучасної молоді образ успішної людини як ідеал наслідування асоціюється переважно з її матеріальним становищем, а не з її духовним потенціалом. Як неминучий наслідок цієї ситуації, все частіше розвиток людських почуттів відбувається за певним стереотипним стандартом. А це істотною мірою звужує межі духовного світу особистості, в тому числі її комунікаційної сфери, деформує її ціннісні стандар-

ти та мотиваційні вектори. Через це людина поступово втрачає не тільки звичні риси інтелігентності, а й прагнення зберегти й розвинути їх.

Слід відверто визнати, що істотна частка провини за це становище лежить на системі освіти, перш за все на вищій школі та на її науково-педагогічному складі. Дійсно, зосередивши свою увагу, знання й зусилля на належному виконанні завдань з формування професіоналізму своїх вихованців, викладачі у значній своїй більшості послаблюють увагу до таких не менш важливих цілей і завдань вищої освіти, як виховання та особистісний розвиток студентів, як їхня належна соціалізація. Звідси виникають проблеми з розвитком їхньої культури й духовності, зі становленням їхньої інтелігентності. А це безпосередньо позначається і на рівні їхньої професійної й соціальної компетентності.

Ось чому керівництво факультету соціально-гуманітарних технологій та кафедр, що входять до його складу, переважна більшість науково-педагогічного персоналу активно сприяють розвитку духовності і культури студентів, їхньому всебічному особистісному розвитку. Ми впевнені, що професіоналізм наших випускників, навіть його достатньо високий рівень, що їхній інтелектуальний розвиток і розвинені естетичні смаки й ідеали ще не можуть вважатися достатнім, тим більш кінцевим результатом педагогічної діяльності викладача.

На наше глибоке переконання, сучасна ситуація в країні взагалі, в її системі освіти і зокрема, у вищій школі ставить перед освітянами й перед державною освітньою політикою надзвичайно важливу, складну і водночас відповідальну проблему. Її сутність полягає у забезпеченні належного розвитку якісно нового інтелектуально-морального, соціально активного і естетичного потенціалу суспільства. Його надійними джерелами повинні виступати такі важливі чинники, як досконала освіта, наука світового рівня, загальнолюдська система цінностей і висока культура. Тож не можна не визнати, що цілком слушно і справедливо М. О. Бердяєв наголошує на тому, що «не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства» [34, с. 162].

Отже, суб'єктом сучасної культури й інтелігентності в Україні необхідно вважати не просто людину з вищою освітою, як це вважалося ще донедавна. Таким їх суб'єктом повинен виступати не стереотипний «технар», навіть «високопрофесійний», добре поінформований у сфері своєї фахової діяльності, а людина з високим рівнем відповідальності, яка добре знає, що і для чого вона продукує, розуміє, на які суспільні цілі спрямована її діяльність. Ця людина коректно мислить, їй притаманні духовні й культурні ціннісні, і вона у повному сенсі слова є гуманною у своїй іманентній сутності. Ось за цих умов нам вдасться подолати корупцію й успішно розв'язати інші проблеми, що стоять сьогодні перед країною як бар'єри на шляху до європейської інтеграції.

У своїй практичній педагогічній діяльності ми виходимо з того, що справжній інтелігент – це, перш за все, людина з багатим духовним світом. Тому не

випадково особливої актуальності в освітньому середовищі набуває теза «Від людини освіченої – до людини культури». За своїм глибинним змістом вона означає відродження національної інтелігенції нашої країни та створення надійних внутрішніх передумов для розвитку кожного студента як яскравої творчої індивідуальності.

З цього приводу А. Арнольдів цілком справедливо підкреслює, що «наш час вже цілком можна назвати часом великих знань і малої культури. Людські знання збільшилися, а культура зменшилася, спостерігається своєрідна девальвація ставлення людини до неї, зростає дефіцит культури» [33]. Вважаємо за необхідне зазначити, що освіта являє собою основу розвитку культури, а не саму культуру. Іншими словами, їх некоректно ототожнювати, оскільки освіта виступає тільки своєрідним підґрунтям, на якому і зростає культура. Таким чином, вища школа не формує і не може формувати автоматично інтелігента. Завдання з забезпечення інтелігентності її випускників як майбутніх лідерів і гуманітарно-технічної еліти вимагає додаткових та цілеспрямованих витрат зусиль і часу кожного педагога та справжньої інтелігентності його самого.

У зв'язку з цим розглянемо дещо детальніше сутність і значення інтелігентності як важливої характеристики особистості в педагогіці вищої школи взагалі. При цьому ми виходитимемо з того, що у просторі життєвих цілей, цінностей та ідеалів людини і соціуму вектор педагогічної діяльності має істотно, дієво і цілеспрямовано впливати не лише на професійну підготовку фахівців, а й на зміст і характер взаємовідносин між учасниками цієї діяльності. Визначальною умовою успішного й ефективного розв'язання всієї сукупності складних і вкрай відповідальних завдань з навчання і виховання майбутніх фахівців, їхнього особистісного розвитку, соціалізації та формування їхньої інтелігентності виступає особистість викладача.

Її важливими характеристиками є висока професійна компетентність, висока педагогічна майстерність, чіткі моральні принципи і переконання, загальна і професійна культура і багатий духовний світ, витончені естетичні смаки й ідеали. Ця гама вимог до особистості педагога у своїй єдності й системній цілісності у поєднанні з вимогливістю й водночас доброзичливим ставленням до студентів зумовлює його авторитет і успішність його діяльності. Отже, ця її успішність визначальною мірою залежить не тільки від рівня професіоналізму педагога, а й від його інтелігентності.

При цьому надзвичайно важливим постає його вміння прищеплювати риси і якості інтелігента своїм студентам і сприяти належному розвитку їхньої інтелігентності. З позицій сучасної бінарної педагогіки студент і педагог розглядаються не тільки як основні, але й як рівноправні суб'єкти освітнього процесу в університеті. Тому і вони самі, і характер їхніх взаємовідносин як в процесі навчальних занять, так і поза їх межами, тобто у позааудиторному спілкуванні,

істотною мірою впливають на перебіг навчально-виховного процесу й визначають його ефективність.

Тому далеко не випадково творчі педагогічні колективи завжди прагнуть створювати у своїх університетах сприятливу атмосферу взаємної довіри, глибокого взаєморозуміння, доброзичливості та взаємної поваги один до одного у спільній творчій співпраці. Саме в процесі цієї спільної діяльності інтелігентність викладача цілком природним чином позитивно впливає на процес розвитку інтелігентності студентів. В результаті помітно прискорюється й інтенсифікується формування у їхньому середовищі майбутньої національної еліти і справжніх лідерів-професіоналів.

Наш власний багаторічний досвід науково-педагогічної діяльності у вищій школі переконливо свідчить, що дійсно вплив педагога на студента через його успішну навчальну і науково-методичну діяльність істотно залежить від його інтелігентності. Тому факультет соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» не просто прагне підвищувати інтелігентність викладачів, а через них і студентів, а ставить і успішно реалізує завдання стати справжнім осередком еліти, лідерства та інтелігентності.

При цьому ми виходимо з того, що інтелігентністю у її широкому розумінні виступає інтегральний образ людини як її носія. Для педагога цей образ охоплює всю множину внутрішніх і зовнішніх характеристик його особистості. Основними з них слід вважати високу й достатньо обґрунтовану його самооцінку, впевненість у собі і своїх здібностях та можливостях, високу соціальну й особисту відповідальність. Разом з тим, ця множина включає бажання і здатність постійно підвищувати свій професіоналізм і культуру. Крім того, необхідно згадати й такий надзвичайно складний і навіть дещо таємничий феномен, що якісно характеризує ставлення студентів до конкретного педагога і виступає надійним та ефективним засобом виховного впливу на студента.

Як переконливо свідчать і результати спеціальних спостережень, і освітня практика, ставлення студентів до справді інтелігентного педагога практично завжди насичені позитивом, щирістю й доброзичливістю, емоційно і естетично забарвлені. Оскільки інтелігентність значною мірою пов'язана з моральністю, порядністю й відповідальністю, виявляється, що чим вище моральнісний статус педагога, тим кориснішим є його відображення на долі майбутніх фахівців, на їхній інтелігентності й на рівні розвитку їхніх особистісних якостей як лідерів чи представників еліти.

При цьому визначальну роль відіграє і рівень професіоналізму педагога. Адже навчальні дисципліни студентам презентує не просто відомий вчений (що вже само по собі важливо), аде й всебічно розвинена, поважна, ерудована, духовна й культурна у всіх відношеннях людина. А якщо це так, то цілком спра-

ведливими видаються студентам і її вимоги, цікавими й корисними стають її наукові коментарі, вагомим уявляється кожне її слово. Наведені якості наочно демонструють впливовість цієї людини як вченого у наукових колах, як авторитетного педагога – у студентів та як справжнього інтелігента у всіх, хто має слушну нагоду співпрацювати або хоча б спілкуватися з нею.

Таким чином, моральнісно інтелігентність буквально пронизує усю гаму різноманітних стосунків педагога і студентів. Ми часто можемо спостерігати, як студенти захоплено працюють на лекціях та на практичних чи семінарських заняттях у такого педагога і навіть не помічають дзвінка на перерву. Вони ніколи не сперечаються, виконуючи будь-яке навчальне доручення педагога, оскільки вони чутливо сприймають його величність в істинній інтелігентності. Студенти охоче навчаються у нього не тільки знанням, а й ставленню до людей, його комунікативній компетенції. Вони залюбки наслідують його вміння формувати й чітко реалізовувати у себе тверду психологічну установку на самовиховання й самовдосконалення. Особливо їм імponує вміння педагога мобілізувати свої вольові зусилля і спрямовувати їх на успішне досягнення заздалегідь визначеної стратегічної мети, якою б складною вона не була.

Вважаємо за необхідне спеціально підкреслити, що те, що говорить студентам шанований ними педагог, справді інтелігентна людина високої загальної і професійної культури, сприймається ними зовсім по іншому, ніж той же текст, який промовляє людина, що зневажає індивідуальність кожного студента, індиферентно ставиться до них та їхніх цілей, прагнень та інтересів. У якості прикладу розглянемо таку надзвичайно важливу й необхідну викладачеві рису, як вимогливість. Уявляється цілком очевидним, що у тому разі, коли ця вимогливість не підкріплена повагою до особистої гідності студента, вона набуває суто формального, навіть бюрократичного характеру. При такому характері взаємовідносин викладач завжди змушений тримати студентів на певній, «чужинній» психологічній дистанції й тому він вступає з ними тільки в офіційні, холодно адміністративні стосунки.

Він прагне бути або принаймні уявлятися недоступним і загадковим, силкується штучно підкреслити свою значущість чи навіть звеличити свою персону. Підкреслимо, що подібні викладачі частіш за все є малозначущими як у науці, так і у взаєминах з іншими людьми. До того ж, їм часто бракує доброти й людяності. Натомість їм притаманний недостатній рівень професійної культури та інтелігентності, а інколи навіть і професійної компетентності. У них обмежений кругозір, розмиті життєві цінності, інтереси й моральнісні принципи, збіднений духовний світ. Важко таку людину назвати інтелігентом.

В той же час такий викладач (не наважимося назвати його педагогом) часто повчає студентів, скривджує їх, називаючи нікчемними, неспроможними на великі справи тощо. Він звичайно щиро впевнений у тому, що саме його нотації

є надійним та ефективним засобом виховання. В дійсності ж студенти досить швидко звикають до його «повчань» і в решті решт перестають на них реагувати, а нерідко ще й відверто сміються з нього. Як наслідок, вони обирають йому прізвисько з його ж лексики, яке прилипає до нього на довгі роки, а то й на все його викладацьке життя.

Педагог же, який є справжнім інтелегентом, завжди здійснює позитивний вплив на переважну більшість студентів. Вплив його інтелегентності обумовлений в першу чергу тим, що сотні студентських очей, немов лазерним променем, просвічують моральнісні і психічні, ціннісні й естетичні риси його особистості як вченого і педагога, його справжнє ставлення до студентів. Відомо, що у інтелегентного педагога немає іншого морального вибору, окрім совісті, щиросердності, шляхетності і доброзичливості. Він відвертий і завжди готовий безкорисливо допомогти студентам, які потребують його допомоги.

Основою ж інтелегентності педагога виступає постійний неперервний розвиток іманентної йому цілісної у своїй системній єдності, креативної, пронизаної гуманістичними загальнолюдськими цінностями, національними культурно-історичними традиціями його особистісної культури. Саме на цій основі цілком природно виростає належна ефективність його педагогічного впливу на студентів, на їхню навчально-пізнавальну діяльність, соціалізацію та на їхній особистісний розвиток. Завдяки цьому впливу здійснюються процеси формування й розвитку їхньої загальної і професійної культури, духовності та інтелегентності, відбувається ціннісне сприйняття освіти, отримуваної професії та майбутньої професійної діяльності.

Суспільна свідомість завжди виходила з тієї панівної думки про те, що інтелегентну людину характеризує хороша освіта й широка обізнаність, що вона багато читає, має чіткі світоглядні позиції, розвинені естетичні смаки та ідеали. Однак при цьому часто ігнорується той факт, що вченість і обізнаність людини виступають лише однією з передумов інтелегентності. В дійсності ж інтелегентність являє собою чітку моральнісну позицію, притаманну справді інтелегентній людині, її готовність прийти на допомогу тому, хто цього потребує. Інтелегентна людина схильна до співпереживання й емпатії, до духовної свободи в гуманістично орієнтованому самовизначенні себе як особистості. Водночас їй притаманна відповідальність за результати і наслідки своєї професійної діяльності, свої висловлювання і поведінку.

Важливо підкреслити, що інтелегентність не є і не може розглядатися як проста сукупність чи навіть упорядкована система окремих рис і якостей. Це пов'язано з їх загальною обумовленістю й залежністю від безперервного поступального розвитку і поглиблення знання про саму людину, про її культуру й про суспільство, в якому вона адаптується і водночас прагне змінювати його соціально-просторові параметри, вектори розвитку і саму себе на принципах добра

й людяності. Не випадково доброю вважають не ту людину, що творить добро, а ту, що не здатна творити зла.

Керівництво факультету соціально-гуманітарних технологій, його кафедр і науково-педагогічний склад розглядає розвиток інтелігентності студентів як один з важливих елементів і системі завдань вищої школи. Взагалі в цій системі чільне місце посідає розвиток духовного світу, культури й інтелігентності майбутніх фахівців. Показово, що це стосується не тільки випускників кафедр нашого факультету, але також усіх студентів, з якими доводиться працювати педагогам факультету. Визначальною ж передумовою ефективного здійснення цього вкрай важливого, але достатньо складного й відповідального завдання виступає висока загальна і професійно педагогічна культура та справжня інтелігентність кожного педагога. Тому характерними рисами його особистості зі всією необхідністю виступають інтелектуальність та моральність.

Однак, як свідчить життєва практика, високий рівень інтелектуального розвитку людини далеко не завжди поєднується з високою моральністю, тоді як і наявність у неї чітких моральнісних принципів і переконань та їх неухильне дотримання часто можуть бути не пов'язаними з високим рівнем розумового розвитку й інтелектуального потенціалу особистості. Іншими словами, інтелект і порядність як особистісні риси, не пов'язані жорстко між собою.

Цінність же й системна цілісність інтелігентності як унікального явища обумовлена, в першу чергу, потребою людини як її носія у самозбереженні й самоідентифікації. У відповідності з її розумінням сутності та структури цих рис і якостей характерними ознаками інтелігентності слід вважати чесність, справедливість і доброзичливість людини, її совість, скромність та гуманність. В основі цих якостей домінує філософія людської доброти, Цей висновок є цілком закономірним, оскільки надзвичайно багато нищівного зла здатні заподіяти людині й суспільству грубість і безтактовність, агресивність та зарозумілість тощо. Вони роз'їдають, немов іржа, і доброту, і її філософію, роз'їдають усе, від сім'ї до суспільства й держави.

Протиставленням злу виступають чуйність, гідність, повага, вдячність та самопожертва. Ці якості як атрибути інтелігентності по праву вважаються золотим фондом народної культури і національної еліти. Завдяки їм інтелігентні люди завжди шанувалися в народі й виступали гідним взірцем народної культурної і моральної чесноти. Слова ж «гріх», «сором», «совість» не переставали сходити з вуст навіть неосвічених людей, утворюючи надійну основу суспільної моралі. Поняття ж, які позначаються цими термінами, мали і мають глибоке значення для людини у моральному відношенні, оскільки вони формували і формують середовище, що об'єднує людей на принципах добра.

Свого часу видатний американський просвітник XVIII ст. Бенджамін Франклін сформулював для тієї історичної доби тринадцять принципів «повсякден-

ної інтелігентності». На перший погляд, вони виглядають простими й очевидними правилами поведінки кожної шанобливої людини, але й сьогодні вони не втратили актуальності. Дійсно, ось ці принципи: стриманість, мовчазність, рішучість, діяльність, відвертість, ощадливість, порядок, помірність, справедливість, охайність, спокій, цнотливість, скромність. Існують й інші системи принципів чи кодекси честі порядної, моральної та відповідальної людини, які можна вважати ознаками її інтелігентності.

Вважаємо, що кожен педагог цілком може сформулювати множину подібних принципів для себе як сучасної інтелігентної людини. На наш погляд, ними мають бути високий рівень культури педагога, його невимушеність і свобода; моральнісна й естетична привабливість; інтелектуально витончена емоційна гра уяви; непередбачені імпровізації в режисурі лекції, практичного чи семінарського заняття; врівноваженість в ситуаціях публічної комунікації; обов'язкова здатність до емпатії; гідна аксіологічна самооцінка й аргументована впевненість у собі; незгасиме бажання кожного дня бути іншим і кращим ніж вчора та позавчора.

Уявляється, що завдяки цим принципам педагог не тільки забезпечить собі повагу й високий авторитет у студентському середовищі, а й своїм прикладом сприятиме формуванню й розвитку інтелігентності самих майбутніх фахівців, насамперед лідерів-професіоналів. Адже інтелігентність виступає однією з важливих передумов формування і розвитку еліти.

Список джерел інформації до четвертого розділу

1. Анцибор А.І. Соціально-психологічні характеристики особистості сільського вчителя як лідера громадської думки: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Анатолій Іванович Анцибор; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – Київ : 2007. – 222 арк.
2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Главн. научн. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. – Минск : МФЦП, 2002. – 1008 с.
3. Ломачинська І.М. Релігійне лідерство в духовному вимірі християнської традиції [Текст] : монографія / І.М. Ломачинська ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – Київ : [б.в.], 2008. – 286 с. – Бібліогр. – С. 261–285.
4. Поліщук Р.М. Національний спорт як навчальний курс та його світоглядно-філософське значення / Р.М. Поліщук // Молодий вчений. — 2020. — № 4. — С. 528–532.
5. Словарь иностранных слов // под ред. И.В. Лехина, С.М. Локшиной, Ф.Н. Петрова (главный редактор), и Л.С. Шаумяна, издание шестое, перерабо-

танное и дополненное. – Москва : Издательство «Советская энциклопедия». – 1964. – 784 с.

6. Сова А.О. Суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність Івана Боберського (1873–1947) / А.О. Сова. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2020. – 551 с.

7. Chung, T.C. Confucius Speaks: Words to Live By. – Anchor, 1996. – 176 p.

8. Grint Keith Leadership: Classical, Contemporary, and Critical Approaches Oxford University Press, 1997. – 385 p.

9. Conger, J., Kanungo, R. Toward Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings. – The Academy of Management Review, 1987. – № 12(4). – DOI: 10.5465/AMR.1987.4306715.

10. Kelly, George A. A Theory of Personality: The Psychology of Personal Constructs. – W. W. Norton & Company; Copyright, 1963. – 202 p.

11. Yuan Li Developing Ethical Leadership in China: The Value of Confucian Virtue Ethics Front. Philos. China 2020, Vol. 15 Issue (4): 586–611 <https://doi.org/10.3868/s030-009-020-0034-9>.

12. Шаронова Н. В., Булкин В. И. Математические модели знаний и их реализация с помощью алгебропредикатных структур. – Донецк: Макеевский экономико-гуманитарный институт, 2010. – 304 с.

13. Лингвотехнологии идентификации знаний в информационных системах: монография / О.В. Канищева, Н.В. Шаронова. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 173 с.

14. Информационно-лингвистические технологии экстракции и идентификации глубинных знаний в текстах: монография / Н.Ф. Хайрова, Н.В. Шаронова. – Харьков: ФЛП Коряк С.Ф., 2016. – 205 с.

15. Борисова Н.В. Інформаційні технології та автоматизація : монографія / кол. авт. Бондаренко З. В., Борисова Н. В., Бурдейна О. В. [та ін.]; за заг. ред. С. В. Котлика. – Одеса : Астропринт, 2020. – 248 с. – С. 46–54.

16. Borysova N.V. Automated system for students' knowledge testing / K. V. Melnyk, N. V. Borysova // Modern Problems Of Computer Science And IT-Education : collective monograph / [editorial board K. Melnyk, O. Shmatko]. – Vienna : Premier Publishing s.r.o., 2020. – 236 p. – P. 193–207.

17. Борисова Н.В. Розробка інформаційної системи для вирішення задач автоматизації процесу підбору персоналу / Н.В. Борисова, К.В. Мельник // Актуальні проблеми інформаційних систем і технологій: монографія / Н. Борисова, В. Васянін та ін.; за наук. ред. проф. В. Вичужаніна. – Одеса: НУ «ОМА», 2020. – 296 с. – С.129–142.

18. Хайрова Н. Ф. Некоторые аспекты технологии идентификации криминально значимой информации в многоязычных текстовых массивах / Хайрова Н. Ф., Мамырбаев О. Ж., Мухсина К. Ж. – Алматы: Институт информационных и вычислительных технологий, 2020. – 92 с.

19. Кириченко І. В. Ідентифікація і трансформація контенту в системах електронного навчання: монографія (Рецензент Н.В. Шаронова) / Кириченко І. В., Терещенко Г.Ю, Шанідзе Н. О., Шубін І.Ю. – Харків: Харківський національний університет радіоелектроніки, 2021. – 155 с.

20. Богомоллов С.И. Инженер XXI века – самая гуманная специальность на земле. – Х.: Контраст, 2000. – 184 с.

21. Кирпичев В.Л. Задачи высшего технического образования: Речь на публичном акте Харьковского технологического института 15 сентября 1890 г. – Х., 1890. – 40 с.

22. Маліков В.В. Креативний простір молодих учених у сучасній культурній політиці України // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Сер.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 42–45.

23. Маліков В. В. Scientific Underground молодих вчених НТУ «ХПІ» як простір та інструмент соціального партнерства // Проблеми і перспективи соціального партнерства світу університету: погляд молодих викладачів. Програма та матеріали науково-теоретичної конференції молодих учених 13 квітня 2019 року. – Харків: Вид-во НУА, 2019. – С. 53–57.

24. Навіки в пам'яті (меморіальні дошки НТУ «ХПІ»). Довідник / Л.Л. Товажнянський, В.І. Ніколаєнко, Ю.Д. Сакара. – Х.: НТУ «ХПІ», 2014. – 92 с.

25. Петутина Е.А. Архитектура в формировании визуального опыта студентов технических вузов. Формування духовної культури майбутніх фахівців: зб. матеріалів міського науково-практичного семінару. – Х.: ХНУБА, 2019. – С. 21–26.

26. Петутина Е.А. Кому и зачем нужна этика (об актуальности этики в современном университетском образовании). // Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів: Матеріали IV науково-практичної конференції, 23–24 травня 2018 року. – Х.: НТУ «ХПІ», 2018. – С. 297–301.

27. Петутина Е.А. Нравственные и эстетические аспекты экологической культуры студентов. // Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів: Матеріали V наук.-практ. конференції, 22–23 травня 2019 р. – Х.: НТУ «ХПІ», 2019. – С. 220–223.

28. Петутина Е.А. Роль музейной педагогики в формировании эстетической культуры будущих специалистов. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць. – Х.: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 155–160.

29. Петутина Е.А. Трансформация ценностных ориентаций студентов технического вуза. // Соціально-політична активність молоді в умовах формування громадянського суспільства: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої Дню Соборності України, 20–21 січня 2017 р. – Х.: ЦОП Точка, 2017. – С. 67–69.

30. Петутіна О.О. Етика ділового спілкування у формуванні моральної культури студентів. // Духовність як складова української державності: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 9–10 квітня 2019 р. – Х.: ФОП Панов А.М., 2019. – С. 160–162.

31. Петутіна О.О. Чи потрібен університету Кодекс честі студента? / О.О. Петутіна // Вісник НТУ «ХП»: Темат. вип.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – № 30, 2011. – С. 7–14.

32. Тихомирова Т., Маліков В. «Інклюзія у співпраці» – унікальний проєкт Ради молодих вчених НТУ «ХП» // Політехнік. – № 17 від 23.10.2018 р. – Режим доступу: <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=5684>.

33. Арнольд А. И. (1993). Введение в культурологию: Учебное пособие. – М.: Народная академия культуры и общечеловеческих ценностей. – 352 с.

34. Бердяев Н. А. (2002). Смысл истории: Опыт философии человеческой судьбы. – М.: Мысль. – 174 с.

5. СОЦІАЛЬНІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУЧАСНИХ ІНЖЕНЕРІВ

Компетенції сучасного інженера можна уявити як піраміду, основу якої складають загально-технічні й вузько-спеціальні знання та практичні навички, а більш верхні щаблі становлять соціальні, культурні, світоглядні компетенції. Постає одвічне питання, а чи потрібна майбутнім інженерам підготовка, що формально виходить за межі їх спеціальності? Для чого студентам технічних закладів слухати курси, на кшталт соціології, політології тощо? Чи зможуть вони реалізувати соціально-політичні знання впродовж професійної кар'єри?

Постановка цих питань спонукає до роздумів про місце інженера в сучасному суспільстві та змісту очікувань суспільства, спрямованих до інженерних кадрів. По-перше, ніхто не знімав відповідальність з освітніх закладів будь-якого профілю та рівня освітніх послуг за підготовку громадян держави, формування у молодих людей певного світогляду, патріотичних почуттів тощо. Громадянська позиція формується з різних джерел, в колі яких чільне місце посідає суспільна (в широкому сенсі) підготовка, що заснована на даних наукового соціального знання. Очевидним є те, що особистість, яка має свідоцтво про вищу освіту, несе й більшу відповідальність як громадянин, що має демонструвати широкий світогляд та розуміння суспільно-політичних процесів. Така людина має бути, образно кажучи, медіумом, який транслює новітні ідеї, у т.ч. цивілізаційного вибору, захисту демократичних цінностей тощо. Також випускнику вишу має бути притаманний критичний розум, аби протистояти ворожим інформаційним інтервенціям в умовах гібридних війн й цілеспрямованої пропаганди. По-друге, сучасний інженер має бути носієм специфічних соціальних компетенцій, які безпосередньо впливають на інженерну творчість. Соціальні компетенції є певним містком між індивідом й соціумом. Вони включають широкий спектр знань щодо типу, характеристик й трендів суспільства, де живе й працює індивід, а з іншого боку – розуміння соціальних очікувань або суспільних замовлень щодо результатів інженерної діяльності. В останні роки відбуваються швидкі соціальні зміни, які відображені в термінах «інформаційне суспільство», «цифровий соціум», «четверта промислова революція». Світ стає більш плюралістичним, комфортним щодо особистості, «ринки споживачів» остаточно витіснили «ринки виробників». Одночасно загострюються глобальні проблеми – екологічна, вірусні загрози, бідність, нові соціальні поділи та нерівності через дефіцит ресурсів та різні швидкості загального поступу в розвинутих країнах і країнах «третього світу». Чи можуть представники науково-технічної еліти стояти осторонь цих нагальних проблем

та викликів? Очевидно, що ні. Саме від них суспільство очікує на розробки, що можуть знизити потенціал ризиків. Соціальні компетенції також мусять допомагати молодому інженеру адаптуватися до вимог соціуму в межах організацій та трудових колективів, де він має будувати власну професійну кар'єру й думати про засади індивідуальної успішності й конкурентоспроможності.

Автори розділу не претендують на вичерпний аналіз соціальних компетенцій сучасних інженерів, натомість пропонують власні роздуми з кількох кластерів соціальних знань та практичних навичок, що є актуальними і можуть стати предметом навчальних курсів з соціально-гуманітарних дисциплін. Одним з них виступає система взаємозв'язків і взаємовпливу соціальної структури суспільства й інженерної діяльності.

Інженерні кадри пов'язані прямими й зворотними зв'язками з соціальним середовищем, до якого належать, і яке, власне, і замовляє, і споживає продукти їх професійної діяльності. Людина, яка народжує технічні ідеї, конструює нові пристрої, керує виробничими процесами й виробляє технологічну стратегію завтрашнього дня, не може не рефлексувати соціальні процеси й ігнорувати очікування суспільства. Якщо провідні соціальні тренди не усвідомлюються у повному обсязі, можливі прорахунки, прикрі помилки у комунікації з настановами суспільства.

Суспільство покладається на інженерів й техніків в тому, що геть усі транспортні системи будуть функціонувати безаварійно, зв'язок в країні буде завжди надійним, у взимку в оселях буде тепло тощо. Проте і суспільство змінилося докорінно. Воно точно не мириться з вибірковою безпекою та нехтуванням фундаментального права на життя. Сучасне суспільство має набагато більш складну й розгалужену соціальну структуру, і кожний шар та прошарок постіндустріального суспільства має власні очікування й інтереси. Саме це мають враховувати інженери XXI ст., коли беруться за справу здійснювати нові проекти. І тут є і економічний, і більш широкий соціальний інтерес. Суспільство очікує від інженерів не тільки задоволення різноманітних інтересів, але й посилення безпеки існування.

Цифровий соціум змінив багато уявлень й практик сучасної людини, але породив нові ризики. Злочинний світ також перебудувався й найбільш кмітливі кримінальні елементи перенесли свою діяльність в сферу масових комунікацій, наприклад, банківських платежів та карток, он-лайн послуг, інтернет-замовлень тощо. Інформаційні війни сучасності ведуться із застосуванням новітніх систем комунікацій, хакери втручаються у діяльність різноманітних важливих для країни систем тощо. Отже, є замовлення на безпечний інформаційний простір, в якому пересічна людина має себе почувати більш-менш вільно. Таким чином, інженери мають, образно кажучи, «тримати руку на суспільному пульсі», усвідомлювати соціальні тренди й запити, відповідати на виклики сучасності.

5.1. Роль соціогуманітарної складової у підготовці інженерів, як фахівців та майбутніх лідерів

Ефективність підготовки майбутнього інженера, як представника гуманітарно-технічної еліти і як потенційного лідера, в сучасному виші, оцінюють за наявністю професійних, соціальних, індивідуально-особистісних компетенцій, що включають здатності бачити соціокультурний контекст діяльності, працювати в команді, створювати сприятливе соціальне середовище і людські відносини, звертатися до різних джерел інформації, підвищувати власну кваліфікацію протягом усього життя. Ці цілі можуть бути досягнуті тільки при використанні широкого кола соціально-гуманітарних дисциплін на всіх рівнях освітньої практики.

Значну роль відіграє соціологічна підготовка у вищій школі, яка дозволяє отримати цілісне уявлення про суспільство і людину як суб'єкта соціальних змін. Особливу актуальність має придбання соціальних компетенцій в вищій технічній освіті, що готує фахівців, які обслуговують і розвивають технологічні основи сучасної цивілізації.

У нинішніх умовах технічний фахівець не може бути спроможним і успішним, якщо має тільки технічні та технологічні знання і не орієнтується в гуманітарних проблемах, комунікативних стратегіях, не володіє соціальними навичками і культурними компетенціями. Соціогуманітарна складова є невід'ємною частиною професійної культури фахівця як майбутнього інженера і лідера, оскільки визначає соціально прийнятну траєкторію його наукових пошуків і технічних проєктів, способів їх реалізації і практичного застосування. Вона покликає на формувати соціокультурну компетентність як частину професійної культури інженера, що дозволяє не просто засвоїти знання, прийоми і навички конкретної професії, а й навчитися бачити широкий соціальний контекст діяльності, оцінювати перспективи та наслідки трудових зусиль; виробляти вміння діяти в ситуації невизначеності і технологічних ризиків з урахуванням соціогуманітарної експертизи технічних проєктів; сприяти розвитку особистості, людських якостей майбутнього фахівця, формування світогляду, моральної і правової свідомості; удосконалювати комунікативні навички, вміння вступати в контакт і підтримувати конструктивні взаємодії з іншими людьми, опановувати різноманітними прийомами спілкування в колективі, виробляти лідерські якості.

Сучасні інженери будуть діяти в умовах більш динамічно мінливого світу, і головне, чому їх треба навчити, – це готовність до інновації у всьому, здатності бачити нові проблеми і вирішувати їх нетрадиційним чином. На попередньому історичному етапі індустріального розвитку технологічні і технічні рішення базувалися в основному на умовах економічної ефективності.

Сьогодні ж, в умовах, в яких динамічно розвиваються технології, швидких змін в техносфері, інженер зобов'язаний особливо враховувати, що кожне нове

інноваційне рішення може привести до неоднозначних наслідків, які потрібно зуміти передбачити. Сучасний технічний проект повинен супроводжуватися не тільки технічною, а й соціальною експертизою, яка могла б представити можливі сценарії розвитку, припустити очевидні і неочевидні суспільні наслідки. При цьому важливо мати на увазі, що внаслідок складності і специфічності інженерної праці контроль над процесами конструювання і експлуатації техніки з боку нейтральних експертів вкрай утруднений. Він може бути ефективний тільки в разі участі в ньому самих розробників технічних пристроїв. Це означає, що сучасний інженер повинен навчитися оцінювати наслідки своєї професійної діяльності, що вимагає реалізації нової концепції інженерної освіти, яка передбачає розуміння підстав техніки та інженерного творчості. Соціогуманітарна складова сучасної інженерної освіти стає не просто доповненням до природно-наукових і технічних знань, а складовою частиною фундаментальної інженерної підготовки.

Майбутнім організаторам виробництва доведеться діяти в багатонаціональних колективах, в умовах взаємодії різних культур. Вони повинні бути озброєні знаннями в області організації і управління людськими відносинами, вирішення конфліктів і забезпечення злагодженої роботи людей з різними мотиваціями, рівнями кваліфікації і освіти.

У зв'язку зі зміною характеру виробництва, на місце величезних промислових і науково-дослідних монстрів приходять гнучкі мобільні мережеві структури, які створюються для реалізації конкретного проекту і розпадаються після його втілення і отримання прибутку. Змінюються кардинальним чином способи взаємини працівника і роботодавця, прийоми захисту трудових інтересів.

Сучасним працівникам доведеться опанувати новими формами узгодження трудових прав, методами організації політичних і цивільних союзів і об'єднань. Все це висуває підвищені вимоги до соціологічної підготовки технічного фахівця, що дозволяє йому освоїти сучасні суспільні реалії і ефективно побудувати індивідуальні життєві стратегії і професійну кар'єру.

Провідними фахівцями кафедри соціології та політології (зараз – соціології та публічного управління) розроблено спеціальну програму по соціології для студентів технічного університету з відповідним методичним забезпеченням. Вона включає в себе всі основні розділи соціологічної науки, що сприяють формуванню соціальних компетенцій, необхідних майбутньому інженеру.

На різних рівнях технічної освіти модулі соціальних і гуманітарних наук включають різні обсяги знань для створення відповідного рівня компетенцій. Як спеціаліст рівня «бакалавр» може працювати з різноманітною інформацією, аналізувати і транслювати її іншим фахівцям, володіти навичками аргументації, ведення дискусії і публічних промов, вміти організувати роботу невеликого колективу. Студент, який опанував після бакалаврату магістерський рівень, набуває компетенції, пов'язані з виконанням аналітичної та експертної діяльно-

сті. Він може грамотно оцінити соціальні наслідки інноваційного проекту, дати експертний висновок про соціокультурну значущість технічного рішення, володіє навичками творчої розробки інженерних проблем і готовий до співпраці з фахівцями в суміжних областях. Він набуває навиків організаційно-управлінської діяльності, здатний розраховувати і оцінювати умови і наслідки прийнятих управлінських рішень, готовий до лідерства, постійного саморозвитку і навчання, може вести науково-педагогічну діяльність.

До компетенцій магістра відносяться здатність до системного аналізу прийнятих рішень, вміння будувати і використовувати моделі для опису і прогнозування різних явищ, здійснювати якісний і кількісний аналіз професійних проектів в соціокультурному контексті. Магістр може не тільки розуміти і використовувати різні тексти професійного і соціально значущого змісту, а й самостійно їх готувати і редагувати.

Велика увага приділяється розробці авторських спецкурсів для окремих спеціальностей магістратури, спрямованих на формування навичок інноваційного наукового дослідження, які передбачають осмислення соціальних наслідків і обмежень технічних розробок, соціальної безпеки та ефективності будь-якого технічного проекту.

Для майбутніх інженерів, кафедрою соціології та політології створені навчально-методичні комплекси з кожного курсу, що включають рекомендовані для вивчення літературу та електронні ресурси, питання для повторення, теми самостійних і творчих робіт, перевірочні тести, вправи та завдання. Особливе значення надається освоєнню технічними фахівцями навичок соціологічного дослідження.

Володіння соціологічним інструментарієм дозволить майбутнім інженерам вирішувати соціальні проблеми, а при необхідності залучати професійних соціологів, коректно формулюючи завдання і грамотно інтерпретуючи результати. Значна увага приділяється науковій роботі студентів, аспірантів і викладачів, присвяченій соціальному аналізу інженерної діяльності та гуманітарної складової технічної освіти, знайшла свій відбиток у наукових конференціях, що відбулися і їх результатах.

Тематика виступів на студентських соціологічних конференціях включає такі проблеми, як «Соціальні наслідки розвитку інформаційного суспільства», «Вплив інформаційних систем на суспільне», «Соціальні наслідки комп'ютеризації суспільства», та ін. Розвитку соціальної компетентності студентів інженерних спеціальностей сприяють заняття з соціології з використанням тренінгових і ігрових методик.

Цікавим є досвід взаємодії з випусковими кафедрами по включенню в навчальні плани окремих спеціальностей соціологічних спецкурсів. В Америці Національною асоціацією коледжів регулярно проводяться дослідження для

з'ясування найбільш важливих якостей сучасного фахівця з точки зору роботодавців. У 2001 р. список важливих якостей включав: навички ефективного спілкування (як усного, так і письмового), чесність, вміння налагоджувати міжособистісні стосунки, вмотивованість і ініціативність, розвинену професійну етику, гнучкість і адаптованість, навички роботи з комп'ютером, впевненість в собі. Як бачимо, в поняття професіоналізму включаються не тільки технологічні знання і навички, але перш за все соціальні та особистісні компетенції.

Інженерна освіта в сучасному технічному університеті покликане використовувати можливості соціально-гуманітарних наук для формування широкомасштабного інженерного мислення. Соціогуманітарні дисципліни дають змогу майбутнім фахівцям крок за кроком нарощувати компетенції професійної і соціальної мобільності – готовність до постійної самоосвіти і зміни виду і характеру своєї професійної діяльності.

Морально-правові та громадянські компетенції також є прерогативою соціальних навчальних модулів. Соціогуманітарні дисципліни розвивають компетенції особистісно-культурного розвитку: здатності до особистісної та предметної рефлексії, саморегуляції, аналізу та переоцінки особистого і професійного досвіду, поваги історичних традицій і культурної спадщини, розуміння і прийняття естетичних, релігійних, екзистенціальних проблем і рішень.

Подібна значущість соціальної компетентності для професійної діяльності технічного фахівця і майбутнього лідера в сучасному світі ставить завдання широкого обговорення форм і змісту соціологічної освіти на всіх рівнях вищої технічної професійної освіти.

5.2. Компетенції побудови ділової кар'єри

Соціологічне знання, яке своєчасно може бути прищеплене майбутнім інженерам у стінах вищого навчального закладу, здатне допомогти молодим спеціалістам правильно планувати й будувати власну ділову (професійну) кар'єру. І це не є виключно особистим питанням, бо суспільство має бути зацікавленим в успішній самореалізації спеціалістів. Як бути успішною людиною і досягти вершин професійного поступу, звичайно, не вчать спеціальні кафедри і відповідна тема не значиться в програмах технічних дисциплін. Проте молоді інженери жваво цікавляться можливими кар'єрними успіхами й самотужки обирають ту або іншу стратегію на майбутнє. Результати чисельних соціологічних досліджень свідчать, що студентська молодь має стійкий інтерес щодо інформації про програми розвитку своїх особистих та спеціальних навичок, побудови та реалізації аутентичної кар'єри. Вочевидь, недостатня орієнтація освітнього процесу на формування кар'єрної компетенції гальмує формування конкурен-

тоспроможного фахівця. Якщо заклади вищої освіти завчасно не формують кар'єрні компетентності, то це сприяє появі дезорганізованої, професійно демотивованої особистості, яка неспроможна до самостійного кар'єрного просуванню і втрачає конкурентоздатність на сучасному ринку праці.

Теорія кар'єри має власну наукову історію. Вона розпочалася на початку ХХ ст. з появою робіт Френка Парсонса – американського просвітителя і реформатора, який вважається батьком руху професійної орієнтації. З того часу теорія кар'єри активно розвивається й сьогодні ми маємо низку концепцій, присвячених проблемі кар'єрного зростання.

Більшість теорій розглядають кар'єру як рух особистості посадовими сходинками у професійній діяльності, при цьому на початку вважалося, що такий шлях людина обирає один раз на все життя. Тривалий час у суспільстві щодо кар'єрної самореалізації домінував стереотип: «одна робота – одна кар'єра»; відповідно пропагувався досить типовий зразок кар'єри, який наближений до моделі довічного найму. Але останнім часом спостерігається критика подібної теорії та практики. Сучасні погляди науковців на проблеми кар'єри показують, що особистість у сьогоденному мінливому світі повинна бути готовою до неминучої зміни «вектору» кар'єрного розвитку, спеціаліст має виробити схильність для постійного навчання і розвитку професійних знань та практичних навичок.

Нинішні дослідники розвивають ідею щодо існування нового типу кар'єри, яку Д. Холл називає «протейною» або поліваріативною [1, с. 4]. Назва пов'язана з іменем грецького бога Протея, який за бажанням міг змінюватися для успішного протистояння постійно виникаючим новим загрозам. Окрім динамічного характеру, «протейна» кар'єра характеризується особистісною автономією, коли індивід особисто керує власною кар'єрою, а не організація. Підґрунтям здатності людини ефективно реалізувати такий тип кар'єри є спеціальні знання, навички, компетенції, що формуються у межах безперервної освіти. Роль вищого навчального закладу полягає у тому, аби дати старт цьому процесу, прищепити навички самоосвіти, філософію особистих змін та досягнень протягом активного життя. Таке розуміння кар'єри, по-перше: передбачає сформованість у людини компетенцій, що дозволяють ефективно перенавчатися та розвиватися на кожній сходинці кар'єрної драбини; по-друге: визначає індивідів як самостійних творців своєї кар'єри, необтяжених обмеженнями, що накладаються соціальною структурою.

Інтегральною характеристикою учасника кар'єрних процесів, конкурентоспроможного на ринку праці ХХІ століття, соціологи визнають **«кар'єрну компетентність»**. Дослідниками вона розглядається як така, що складається з компонентів професійного та соціального змісту та охоплює широкий спектр професійних та соціальних характеристик суб'єкта, що здійснює ділову кар'єру [4, с. 21–38].

Кар'єрна компетентність розуміється як системне поняття, яке характеризує рівень сформованості компетенцій професійного та соціального змісту, їх узгодженості, що забезпечують ефективне обрання кар'єрного шляху та рух особистості посадовими сходинками у професійної діяльності. Кар'єрна компетентність включає характеристики особистості з урахуванням співвідношення двох компонентів її структури: професійного та соціального когнітивних контурів. Дві великі групи компетенцій, їх ступень розвиненості, узгодженість виступають базою для прогнозування шансів на здійснення власної кар'єри, готовності студента до кар'єрної самореалізації. Від сформованості кар'єрної компетентності залежить ефективність посадового зростання особистості в ринкових умовах сьогодення.

Суть професійних складових кар'єрної компетенції полягає у наявності найважливіших професійних знань, умінь, навичок, цінностей та властивостей, які використовуються спеціалістом для реалізації безпосередньо професійних завдань, пов'язаних з щоденним виконанням службових обов'язків. Формування професійної складової кар'єрної компетенції здійснюється на заняттях зі спеціальної (фахової) підготовки. Ці компетенції є базовими, значущими, але недостатніми для конструювання та реалізації успішної кар'єри.

Другим елементом кар'єрної компетентності є компетенції соціального профілю, які включають навички, цінності, мотиваційні та комунікативні характеристики суб'єктів кар'єри, що виступають методологічною основою для ефективної побудови кар'єри, незалежно від сфери професійної діяльності. Суть зазначеної компоненти полягає в умінні обирати та реалізовувати адекватну стратегію кар'єрної поведінки, опираючись на розуміння, по-перше, власних, внутрішніх ресурсів, своїх сильних та слабких сторін, і, по-друге, особливостей соціального середовища, зовнішніх ресурсів для реалізації обраних кар'єрних цілей. Навички побудови стратегії і тактики кар'єрної поведінки, знання засобів вирішення визначених завдань, знання перспективних сегментів реалізації власної кар'єри – невід'ємні складові кар'єрних компетенції соціального профілю. Зазначене коло компетенцій визначає силу внутрішнього прагнення протистояти тиску зовнішнього середовища, організовує особистість до наполегливої роботи над собою.

На жаль, аналіз результатів останніх соціологічних досліджень, проведених кафедрою соціології та політології, виявили проблему в недостатності сформованості саме кар'єрних компетенцій соціального профілю у студентів НТУ «ХПІ» [5].

У формуванні кар'єрної компетентності студентської молоді роль суб'єкта впливу відіграють заклади вищої освіти. Сучасні виші проходять складний шлях реформ. Сьогодні впроваджується система навчання, в основі якої лежить парадигма навчальної діяльності на основі компетентнісного підходу. За таких обставин провідна місія закладів вищої освіти полягає у сприянні студентській молоді досягнути не лише суму професійних знань, навичок, але й у тому, щоб

надати майбутньому випускникові необхідні ресурси конкурентоспроможності на ринку праці. Сучасні виші повинні бути поліфункціональними інституціями, що надають не тільки фахові знання студентам, а ще озброюють студентів інструментами досягнення кар'єрного успіху у швидкоплинних умовах оточуючого середовища.

Стосовно формування кар'єрної компетенції сучасних студентів, заклади вищої освіти повинні впроваджувати програми навчання, суть яких полягає у цілеспрямованій підготовці майбутніх фахівців бути готовими до активності у різних сферах діяльності та розвитку спроможності орієнтуватись у непередбачуваних ситуаціях на ринку праці, оперативно реагувати на виклики зовнішнього середовища.

Аналіз чинників формування та розвитку кар'єри вказує на складний характер кар'єрних процесів і вимагає від студентської молоді бути готовими успішно функціонувати у середовищі, наповненому новітніми викликами, такими як часта зміна попиту та пропозицій на ринку праці, постійна переміна у пропозиціях від роботодавців, що є об'єктивною реальністю, пов'язаною з макроекономічними процесами. Для цього молода людина, як суб'єкт кар'єри, повинна володіти необхідними вміннями, знаннями, навичками, які виходять за межі професійних здібностей. Без знання соціальних особливостей кар'єрного простору, поточної та перспективної кон'юнктури на ринку праці ускладнюється можливість обрання перспективного сегменту кар'єрної реалізації, а в разі необхідності робити кар'єрну диверсифікацію на інші сегменти.

Інституційний вплив закладів вищої освіти на формування кар'єрної компетенції студентської молоді у процесі навчання здійснюється шляхом застосування комплексу системи сучасних освітніх технологій, який складається з елементів професійної та соціальної орієнтації.

Формування та апробація кар'єрних компетенцій студентів, в умовах закладів вищої освіти здійснюється у різноманітних – спеціально створених практично-орієнтованих формах освітньої діяльності. Практичні заняття, семінари, презентації власних розробок та проектів на науково-практичних конференціях, конкурсах, виробничі практики, участь у волонтерських рухах, короткочасні та довготривалі стажування – це ті форми студентської активності, в яких відбувається об'єктивація кар'єрних компетенцій студентів.

Інституційні аспекти формування кар'єрних компетенцій соціального профілю студентської молоді забезпечує викладання певних соціологічних дисциплін у закладах вищої освіти. Володіння соціологічною методологією сприяє розумінню особливостей побудови власної кар'єри у широкому соціальному контексті. Сформоване соціологічне мислення дозволить молодим людям розуміти соціальні закони і закономірності, враховувати соціальні обмеження, перешкоди, що постають перед ними на шляху кар'єрного просування та до-

поможе обирати адекватні шляхи для їх подолання. Розвиток соціологічного мислення дозволяє співвідносити свою кар'єру із поточним та перспективним станом соціуму та враховувати закони соціальної дійсності.

На думку відомого польського соціолога П. Штомпки, потреба в соціологічній уяві є свого роду імперативом, прийнятим в кожному суспільстві. Її значення посилюється в демократичних суспільствах, де громадянські дії набагато сильніше позначаються на долях усіх загалом і кожної особистості, зокрема. Демократія вимагає знань, потребує освічених громадян, які не тільки звикли мислити у вузько егоїстичних категоріях, в рамках так званого горизонту, обмеженого «власними шорами», а й здатних до охоплення широких загальносоціальних проблем і викликів, готових до використання шансів, що відкриваються перед ними [13, с. 36].

Соціологічні дисципліни сприяють відповіді на два взаємопов'язані питання: яка існує методологія побудови кар'єри в сучасних умовах та яким чином можна реалізувати набуті знання, навички у практичній діяльності? Відповідно, цільовими завданнями відповідних дисциплін є формування у студентів сучасних уявлень про кар'єру, як складно організованого соціального процесу і опрацювання конкретних навичок і вмінь з планування та організації особистої кар'єри. Результативність навчально-пізнавальної діяльності досягається як за допомогою засвоєння теоретичних уявлень про внутрішні закономірності побудови кар'єри під час лекційних занять, так і за допомогою виконання завдань на практичних заняттях.

Коло проблем, що вирішує викладання соціологічних дисциплін, охоплює зняття невизначеності у виборі стратегії та тактики побудови кар'єри, підвищення ефективності обрання ефективних засобів кар'єрного просування; формування та розвитку потенціалу адаптації до зміни соціального середовища; озброєння студентів навичками боротьби зі стресами та професійним вигоранням, а також подолання проблеми неадекватної чи незадовільної інтеграції професійних чи інших життєвих ролей.

Сучасні педагогічні технології, що використовуються у викладанні соціологічних дисциплін, варто розглядати як багаторівневі технології, на кожному з етапів реалізації яких висуваються та вирішуються завдання, спрямовані на підвищення професійної самосвідомості студентів, конкретизації кар'єрних уподобань та перспектив. Вони спрямовані на узгодження внутрішніх потреб, уподобань молоді, цілей їхнього кар'єрного просування з вимогами та особливостями кар'єрного середовища.

До арсеналу навичок та вмінь, що формують соціологічні дисципліни, також належать: навички цілепокладання та визначення відповідного переліку завдань, здатність до розв'язання проблем на шляху кар'єрного просування, уміння долати кар'єрні бар'єри та кризові явища у реалізації кар'єри, розуміння їх природи та причин виникнення; вміння правильно оцінювати кар'єрний простір

і орієнтуватись у сфері власного просування щаблями кар'єрного зростання; володіння основами кар'єрного тайм-менеджменту, вміння раціонально планувати та використовувати час, розуміння характерних рис соціального часу; готовність до ризику та володіння «кар'єрною інтуїцією», які формуються протягом допрофесійного життя; готовність до саморозвитку, підтримання високої мотивації до реалізації кар'єрних цілей, упевненість в успіху, позитивне ставлення до роботи; здатність до прогнозування свого кар'єрного майбутнього та здатність чітко уявляти горизонти свого професійного життя. Важливе місце у формуванні кар'єрної компетентності займає надання системи знань, опанування низки вмінь, навичок, які синтезуються у спроможність людини ефективно вибудовувати кар'єрний шлях протягом всього життя.

Також соціологічні дисципліни формують здатність орієнтуватися в організаційній структурі та корпоративній культурі підприємства.

Викладачі кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ» мають достатній досвід викладання дисциплін, спрямованих на формування соціальної компоненти кар'єрної компетенції у студентів університету. Безпосередньо проблеми кар'єри розглядаються на заняттях з дисципліни «Соціологія кар'єри». Актуальність вивчення дисципліни «Соціологія кар'єри» безпосередньо в НТУ «ХПІ» обумовлюється, окрім перерахованих вище чинників, ще й перманентною професійною мобільністю людських ресурсів. Об'єктом зазначеної дисципліни є процеси соціального управління розвитком персоналу. Предметом є сутність та соціальні механізми формування та розвитку кар'єри в сучасних умовах глобалізації світу та інформатизації суспільного виробництва.

«Соціологія кар'єри» розглядається як міжгалузєва науково-практична дисципліна. Вивчення курсу спирається на знання студентів, які вони отримали з інших курсів гуманітарного, соціально-економічного, фундаментального та професійного циклів підготовки, які вивчаються в університеті: «Економічна теорія», «Правознавство», «Психологія», «Соціальна психологія», «Соціологія управління», «Соціологія організацій», «Соціологія маркетингу», «Менеджмент», тощо.

Метою вивчення курсу «Соціологія кар'єри» є ознайомлення студентів з сучасними концепціями та методичними підходами до формування та розвитку кар'єри особистості.

Основні завдання навчальної дисципліни:

- ♦ надати студентам знання про сутність основних концептуальних засад формування та розвитку кар'єри особистості;
- ♦ сформувати у студентів навички визначення та застосування адекватних методик формування та розвитку кар'єри особистості;
- ♦ розвинути у студентів компетентності у виборі індивідуальної траєкторії кар'єрного розвитку, що дозволяють реалізувати свої здібності, можливості та потреби;

- ♦ практично освоєти інструменти з пошуку ідеальної сфери діяльності;
- ♦ набути навичок побудови особистого бренду.

На жаль, потужний потенціал соціологічних дисциплін у формування кар'єрної компетенції студентської молоді НТУ «ХПІ» не використовується у повному обсязі, що значно знижує ефективність підготовки студентів університету – майбутньої інженерно-технічної еліти України.

У сучасному світі неможливо навчитися чомусь «один раз і на усе життя», немислимо добитися високих професійних результатів, спираючись на знання, отриманні тільки під час навчання у закладі вищої освіти. У будь-якому разі доводиться довчатися, або перевчатися декілька разів протягом всього життя. Експерти світового ринку праці стверджують, що з десяти топових спеціальностей 2021 року п'ять ще не існують [11, с. 31.]. Але кожного разу, коли спеціаліст починає нову сторінку трудової біографії, йому потрібні соціальні компетенції, що певним чином грають роль дороговказів та мотиваторів адекватно сприймати виклики та продовжувати висхідний рух шляхом ділової кар'єри. Необхідно також пам'ятати: людина, яка не дбає про власну кар'єру, в якій немає своєї мети, працює над досягненням чужих цілей.

5.3. Інженери й безперервна освіта: освітянські навички

Соціальні компетенції сучасного інженера, які було з'ясовано у попередньому тексті, мають психологічно налаштовувати суб'єкта на зміну напрямів діяльності, гнучку ділову кар'єру й безперервну освіту й самоосвіту. В XIX ст. вважалося, що університетська освіта – це на усе життя гарантія затребуваності фахівця з боку суспільства. Ті часи вже давно минулися, і на сьогодні університет є лише трампліном, що дозволяє потенційно потрапити у експертне співтовариство, але не більше. Визнання з боку колег приходить у тому випадку, якщо молодий спеціаліст демонструє інноваційні підходи на базі швидкоплинних процесів у обраній галузі. Потреба у безперервній освіті вперше постала як імператив у найбільш динамічних галузях інженерії. В середовищі програмістів і IT-спеціалістів необхідність постійно проходити перепідготовку й займатися самоосвітою була усвідомлена ще на початку 1990-х рр. З тих часів ідея безперервної освіти опанувала свідомість інженерних кадрів, бо усі галузі техніки перебувають у стані революційних змін в умовах діджиталізації та четвертої промислової революції. Соціологи завчасно розпізнали нові освітянські тренди й зробили явище безперервної освіти предметом досліджень. Вони розглядають безперервну освіту у більш широкому контексті соціальних змін й тенденцій XXI ст.

Серед процесів розвитку суспільства, які все більшою мірою набувають рис визначальних тенденцій прийдешнього століття, виділяються раціоналізація та

гармонізація соціальних взаємин, варіативність і прагнення до уніфікації в розвитку соціальних систем; а також – плюралізм і релятивізм в прийнятті управлінських рішень, регіоналізація соціального простору і гуманізація всіх сфер життєдіяльності суспільства. Особливої уваги потребують процеси урегулювання відкритих та гібридних військових, релігійних та етнічних локальних конфліктів, виникнення глобальних загроз таких, на кшталт екологічної проблеми та пандемії. Перераховувати абсолютно всі процеси, що детермінують функціонування сучасного суспільства і його основних соціальних інститутів, мабуть, немає сенсу, однак, слід зауважити, що в цих підчас різнопланових і суперечливих проявах спостерігаються деякі загальні характеристики, що відображають особливості суспільного прогресу. До них, безумовно, можуть бути віднесені синхронність, динамізм і безперервність перебігу процесів, розширення масштабів соціальної практики, зміцнення відкритості суспільства, прагнення до стійкості розвитку людства в цілому і його окремих спільнот, сфер діяльності, соціальних інститутів, систем цінностей. Подібні характеристики сучасних соціальних процесів, безумовно, трансформують вимоги до освітніх навичок сучасних фахівців. Особливу увагу при цьому слід приділити соціальним компетенціям.

Сучасний розвиток світової спільноти характеризується появою нових тенденцій, які відображають перехід більшості країн на новий рівень розвитку – до постіндустріального суспільства. Цей перехід безпосередньо пов'язаний з формуванням нових принципів функціонування соціальних систем, соціальних інститутів, механізмів соціальної взаємодії і т. ін.

У такому суспільстві значно змінюється роль різних ресурсів і, відповідно, соціальних інститутів, які їх «виробляють». Входження в нове тисячоліття вимагає від соціальних суб'єктів, що генерують і поширюють технології, визначення адекватних стратегічних і тактичних пріоритетів, обґрунтування досяжних орієнтирів розвитку, встановлення еколого-технологічних і соціально-економічних імперативів динаміки суспільства в цілому, і окремих його соціальних інститутів з урахуванням як глобальних тенденцій, так і локальних, регіональних особливостей функціонування соціальних об'єктів різної природи.

Необхідною умовою і пріоритетним напрямом модернізації системи вищої технічної освіти є постійно зростаючі вимоги ринку праці, стрімкі технологічні зміни, глобалізація, зростання академічної, трудової мобільності, вдосконалення професійного рівня майбутніх фахівців.

На основі аналізу вимог, що пред'являються сертифікаційними органами до інженерних компетенцій в США, Канаді, Японії та Євросоюзі, а також переліків ключових інженерних компетенцій провідних зарубіжних університетів, інженерні компетенції можна розділити на 13 категорій: 1) застосування фундаментальних знань; 2) застосування спеціалізованих знань; 3) аналітика і прийняття рішень; 4) економічна ефективність; 5) ефективні комунікації; 6) лідерство

і командна робота; 7) творчість; 8) системність; 9) розвиток; 10) професійна етика; 11) інноваційний розвиток; 12) стандартизація (менеджмент якості); 13) управління проектами [1, с. 78].

У сучасному світі головною конкурентною перевагою високорозвиненої країни є її людський потенціал. Розвиток громадського інтелекту стає найважливішим фактором успішного і стійкого розвитку, при цьому освіта відіграє роль провідного механізму відтворення науки, технологій і культури в цілому. Інженерно-технічна школа є важливим елементом інноваційного потенціалу суспільства, що враховує зміну характеру праці сучасного інженера.

Суспільству, що постійно трансформується та змінюється, потрібні сучасно освічені, моральні, заповзятливі фахівці, які можуть самостійно приймати рішення в ситуації ускладненого вибору, здатні до співпраці, особистості, що відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, готові до міжкультурної взаємодії, мають почуття відповідальності за долю країни, за її соціально-економічне процвітання, здатні оперативно сприймати і творчо працювати з постійно оновлюваною інформацією. Відповідати цим високим вимогам сьогодні може лише людина, яка оволоділа компетенціями наукового мислення та здатна до динамічного оновлення знань та компетенцій як в системі освіти так й самостійно.

Саме тому сучасним стандартом вищої технічної освіти передбачені наступні категорії універсальних і професійних компетенцій інженера:

- ◆ соціальна відповідальність;
- ◆ навчання протягом усього життя;
- ◆ прийняття інженерних рішень;
- ◆ відповідальність за інженерні рішення.

Відповідаючи запитам часу, сучасний інженер повинен готуватися не тільки до технічної діяльності, а й до професійного виконання функцій керівника підприємства, до ролі державного службовця, бути одночасно і вченим, і технічним фахівцем, і організатором промислового виробництва. Компетенції цієї категорії представлені в нових стандартах в самих різних формах і часто мають зовсім інші назви, наприклад «загальноінженерні». Їх часто відносять до груп спеціалізації, а формулювання бувають розмиті і переплетені з іншими групами компетенцій. Як приклад, наведемо такі: «Здатність використовувати організаційно-управлінські навички в роботі з малими колективами, знаходити і приймати управлінські рішення на основі всебічного аналізу наявної інформації, готовність очолити колектив»; «Чи здатний організовувати процеси проектування і наукових досліджень, узгоджувати дії суміжних структур для створення стійкого середовища життєдіяльності»; «Організація і управління виробництвом: Здатний організувати роботу підприємства і його підрозділів, знаходити і приймати обґрунтовані управлінські рішення на основі теоретичних знань з економіки і організації виробництва».

Випускники установ вищої освіти технічного профілю – інженери – повинні володіти як базовими (ключовими), так і інженерно-технічними компетенціями, які сприяють розробці сучасних наукоємних технологій та виконання науково обґрунтованих технічних проєктів, формування національних інноваційних систем. Проте, для сучасного інженера, як фахівця, актуальними залишаються й соціальні компетенції, що дають змогу вирішувати завдання щодо ефективного спілкування й комунікації, роботи в команді, здійснення управлінських стратегій й тактик та інші. Також серед соціальних компетенцій особливе місце займають освітні, що мотивують до безперервного оновлення знань, умінь та навичок.

Між тим для теперішнього століття в якості бажаної мети все виразніше називають підвищення рівня життя людей, а останнім часом ще й безпека та здоров'я окремої людини та суспільства в цілому. Можливість досягнення такої мети жорстко обмежена агресивною технологічною, господарською та політичною діяльністю людей, яка веде до вичерпання основних видів природних і суспільних ресурсів, загострення екологічної, економічної та соціальної ситуації на планеті. Таким чином, багатоваріантність в розвитку сучасного соціуму, високий ступінь його невизначеності, а так само жорсткі ресурсні обмеження у виборі можливих успішних шляхів досягнення якісного майбутнього суспільства визначають необхідність пошуку раціонально підібраних технологій, здатних вирішити подібну задачу з багатьма невідомими.

Відпрацювання таких стратегій розвитку суспільства вимагає створення принципово нової освітньої парадигми, в основу якої має бути покладений принцип безперервності освіти, створення умов і можливостей для самовдосконалення людини протягом усього життя. В основу такої освітньої моделі мають бути покладені наступні загальні вимоги:

- ♦ забезпечення послідовності змісту та координації навчальної діяльності на всіх щаблях освіти, які функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку особистості до можливого переходу до наступних рівнів;
- ♦ формування потреби і здатності до самоосвіти;
- ♦ створення інтегрованих, «наскрізних» навчальних планів і програм;
- ♦ конкурентоспроможність випускників як результат сучасної якісної підготовки, вміння навчатися протягом усього життя, сформованої потреби в самовдосконаленні;
- ♦ забезпечення індивідуалізації навчання і всебічного інноваційного підходу до навчального процесу.

В умовах постіндустріального суспільства першочергового значення набувають знання, кваліфікація, професіоналізм, які безпосередньо пов'язані з якістю функціонування освітніх інститутів. Саме тому підвищена увага до розвитку освіти є однією з сучасних тенденцій. Особливе місце серед досліджень даного кола питань займає феномен безперервної освіти. Дійсно, освіта завжди висту-

пала засобом, механізмом формування цілого набору професійних і особистісних якостей, який дозволяв найбільш ефективно реалізовувати себе в соціальних практиках. Умовно можна сказати, що освіта це форма, від наповнення якої і від ступеня поглинання її змісту індивідом та суспільством в цілому, залежить успіх суб'єктів. Сучасна ж динаміка розвитку суспільства кардинально змінює цю форму. Вона стає динамічною і скоріше не стільки формою (яка як і раніше зберігає своє значення), скільки життєвим принципом. І саме тут, при такому сприйнятті освіти, актуалізується категорія «безперервна освіта». На сьогоднішній день термін «безперервна освіта» – один з найбільш популярних термінів в освітньому середовищі.

Саме освітнє середовище, представлене в різних формах і видах, орієнтоване на постійне забезпечення всебічного розвитку особистості. Її професійне, духовне і інше вдосконалення протягом усього життя дозволяє говорити про повноцінність вирішення цієї проблеми. В цілому ж можна відзначити, що особливістю системи безперервної освіти є багатофакторність. Але всі елементи системи безперервної освіти знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії один з одним, що об'єктивно сприяє цілісності системи, її єдності. Ця позиція відповідає сучасному розумінню сутності безперервної освіти. Будучи ключовим напрямком розвитку освітніх систем сучасності, безперервна освіта спирається на сукупність принципів, реалізація яких сприяє досягненню головної мети безперервної освіти – формування освітніх потреб соціальних суб'єктів протягом усього життя і створення умов для їх реалізації.

Принцип інтеграції і маневреності професійних освітніх програм здійснюється за допомогою можливої зміни людиною профілю професійної діяльності. У нових соціально-економічних умовах це явище, очевидно, стане масовим. В умовах розвитку ринкової економіки, розширення громадянських прав і свобод усі фахівці, в тому числі і дорослі, мусять мати право вибору професії (природно, широкого профілю), в рамках якої можна вивчати різні курси в залежності від своїх інтересів і планів, відвідувати заняття в різних професійних навчальних закладах свого регіону, а, можливо, і паралельно навчатися в різних навчальних закладах. Адаже одночасне навчання студентів в двох інститутах за різними спеціальностями сьогодні стає поширеним явищем. Якщо студент будь-якого курсу вирішує змінити спеціальність або його до цього змусили будь-які обставини, в тому числі стан здоров'я, він за власним вибором починає навчатися за іншою спеціальністю. Другий варіант: студент закінчив коледж за однією спеціальністю, а у виш поступив вчитися за іншим профілем. Третій варіант: фахівець з вищою освітою, наприклад, започатковує власне видавництво і обирає вечірнє відділення поліграфічного середнього спеціального навчального закладу, аби придбати необхідні навички в цій області тощо. Принцип інтеграції професійних освітніх структур і гнучкості організаційних форм профе-

сійної освіти є базовим у підсистемі форм організації неперервної професійної освіти. Підстава для їх класифікації – цілісність підсистеми. Перший принцип відображає її склад, другий – функції.

Саме тому можна говорити, що інститут освіти в традиційному значенні цього слова втрачає право на існування. Його місце все більше належить незалежним освітнім центрам, в значній мірі орієнтованим на особливості регіонального розвитку. Так, в країнах Південно-Східної Азії (Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Тайвань) з метою розвитку власної виробничої бази у короткі терміни було створено відповідні кластери [3, с. 254]. Подібні інтегровані освітні системи, сконцентровані на певній території, мають порівняно з традиційними автономними освітніми структурами більш високі соціально-економічні характеристики. Інтегрована багатоступенева система освіти, завдяки своїй гнучкій структурі і швидкій адаптації до постійно мінливої кон'юнктури попиту на ринку праці, створює сприятливі умови для реалізації цільової індивідуальної підготовки фахівців різних кваліфікаційних рівнів. В умовах ринкових відносин це важливо не тільки для випускників ЗВО, а і стосовно подальшого працевлаштування, тобто для підприємств і установ як споживачів кадрів з елітарною підготовкою. Аналіз розвитку існуючих освітніх комплексів за принципом кластерів показав, що безсумнівними їх перевагами є:

- ◆ концентрація необхідної кількості ресурсів для реалізації досить складних технологій в сфері навчання фізичних осіб;
- ◆ надання різних форм освітніх послуг з урахуванням потреб клієнтів;
- ◆ уніфікація ряду процедур отримання фізичними особами освіти, що дозволяє знизити витрати на їх виконання;
- ◆ гнучкість підготовки фахівців різного профілю, в тому числі і тих, які з тих чи інших причин тимчасово не затребувані на ринку;
- ◆ створення умов для безперервної освіти;
- ◆ спрощення процедури контролю якості освіти.

Кластери добре вписуються в поняття багатоступеневої системи освіти. Багатоступенева система підготовки передбачає різні за змістом і обсягом освітні та професійні програми в напрямках науки, техніки і культури, засвоєння яких засвідчується документами про вищу освіту різного рівня. Однією з основних відмінностей багатоступінчастої системи освіти від існуючої системи підготовки є зміщення акценту в бік фундаментальної складової в освіті фахівців, що має більший період «виживання» і дасть підставу для безперервного професійного зростання. Саме це забезпечує можливість переходу в системі освіти від формули «освіта на все життя» до формули «освіта через усе життя». У зв'язку з цим за останні роки значно збільшилися масштаби освіти дорослих, паралельно зростають витрати на перепідготовку фахівців. Успішний розвиток навчальних закладів нового типу вимагає комплексного забезпечення всіма видами ресурсів,

а де цього немає, там відбувається розходження між змістом і формою. Потрібні значні фінансові, інтелектуальні, організаційні, науково-методичні, навіть морально-психологічні ресурси, які об'єднали б усіх учасників освітнього процесу для реалізації загальної мети. Потрібен також такий специфічний фактор успіху, як ресурс свободи.

Таким чином, сучасні суспільні виклики обумовлюють розширення спектру професійних компетенцій інженерів, фахівців з вищою технічною освітою, доповнюючи його соціальними, управлінськими та освітніми потребами. Саме це стимулює розвиток освітніх інституцій й формування безперервної освіти, яку розуміємо не тільки як структуру, що надає можливості здійснювати Lifelong education, а й як систему, що відпрацьовує у споживачів освіти потреби до перманентного оновлення професійних компетенцій та набуття нового освітнього досвіду. Особливе значення у формуванні й здійсненні освітніх стратегій займають освітні кластери, що об'єднані з бізнесовими й виробничими структурами, й здійснюють динамічне й поточне оновлення освітніх програм.

5.4. Організаційні компетенції

Життя сучасної пересічної людини від народження до смерті пов'язане з соціальними організаціями різних типів, профілів, функціонального призначення. Студент привчається діяти в межах організації ще в роки навчання, бо кожний заклад освіти є соціальною організацією, а потужні університети можна класифікувати як супер-організації за масштабом, складністю, внутрішніми структурами та різноманітними функціями. Надалі молодий інженер приречений будувати власну професійну діяльність в межах виробничих, проектних, наукових, інноваційних організацій. Чи готовий він до цього? Які компетенції потрібні, аби бути ефективним членом колективу, взаємодіяти з колегами, усвідомлювати свою соціальну позицію та виправдовувати сподівання менеджменту? На наш погляд, мова іде про соціальні компетенції, які у тому числі можуть бути прищеплені завдяки навчальним академічним курсам соціального профілю. Передусім, підкреслимо потенціал «соціології організацій» як галузі соціології, що несе потрібний обсяг знань, навичок, умінь для сучасної людини, яка перебуває в межах соціальних організацій.

Ефективна робота будь-якої організації і досягнення ефекту синергії (ефективне об'єднання зусиль та енергії різних елементів системи) можливі за умови, що кожна особистість повністю включена у структуру організації, систему комунікаційних зв'язків, технологічні і соціальні процеси, які відбуваються в межах організаційного простору. Адаптація випускника освітнього закладу до умов організації потребує певних особистих компетенцій, а саме – розуміння закономірностей побудови й функціонування соціальних систем. На наш по-

гляд, у зазначеному контексті провідними знаннями, які можна отримати впродовж навчання, є наступне.

1. Розуміння цілей організації. Знайомство з організацією починається з усвідомлення її цілей. Виділяють «зовнішні» цілі (або цілі-завдання), які є провідними цілями, що безпосередньо пов'язані з організаційним ефектом. Вони можуть визначатися керівною організацією (наприклад, міністерством), або висуватися самою організацією в разі, коли вона діє автономно й самостійно. «Внутрішні» цілі (цілі системи) безпосередньо не пов'язані з кінцевою метою діяльності організації, тобто зберегти організацію як самостійне ціле, їх зміст може полягати у тому, щоб підтримувати рівновагу, цілісність, стабільність колективу за рахунок, наприклад, зміцнення дисципліни, дотримування традицій, виконання внутрішнього розпорядку, уникнення конфліктів або невиправданого плинину кадрів. Цілі-орієнтації пов'язані з мотивами, що «підштовхують» персонал до діяльності й виконання своєї ролі в межах організації. Мотивами, що орієнтують людину в організацію, можуть бути грошова винагорода, кар'єра, професійне вдосконалення, реалізація власних задумів, творчих планів тощо. Важливим моментом спільної діяльності є поєднання цілей-завдань і цілей-орієнтацій. Якщо вони розходяться, втрачається мотивація на виконання цілей-завдань, і робота організації може стати неефективною. Прагнучи до досягнення власних (часто егоїстичних) цілей-орієнтацій, члени організації відмахуються від цілей-завдань, або виконують їх лише формально.

2. Навички аналізувати організаційно-управлінську структуру (розуміння засад керованості та ієрархії в організації). В теорії організації зазвичай виділяють лінійні, функціональні, дивізіональні, а також гнучкі (матричні та вільні) варіанти побудови структури організації.

Лінійна структура, як правило, є базовою. Її відрізняють, передусім, природність і прозорість взаємин між членами організації, чіткість стосунків псування й підпорядкування. Для кожного з керівників визначено і формально зафіксовано склад підлеглих, владні повноваження, вертикаль управління тощо [2]. Вертикальні зв'язки ієрархізовані, побудовані за принципом керівник – підлеглий (чи навпаки – у разі зворотного зв'язку). Поведінка членів організації у рамках лінійної структури повністю орієнтована на безпосереднього керівника. При цьому без дозволу керівників не допускаються ініціативи підлеглих, новації. Існує строгий, максимально усеосяжний управлінський контроль. Конформна поведінка підлеглих по відношенню до норм в лінійній структурі досягається завдяки відсутності горизонтальних зв'язків, які забезпечують колегіальність у вирішенні виробничих проблем і деяку самостійність при ухваленні рішень на нижчих управлінських рівнях. Лінійні структури доцільні в тих випадках, коли

члени колективу засвоїли невелику кількість організаційних ролей і не схильні до самостійних рішень. Типові недоліки лінійної структури: складнощі адаптації до будь-яких змін зовнішнього середовища; керівник повинен виконувати не тільки функції управління в межах підрозділу, а крім того і ролі експертів з усіх технічних питань, вирішувати велику кількість поза виробничих питань. Сучасними модифікаціями лінійної структури є: продуктова структура, яка чітко підрозділяється по горизонталі на декілька досить специфічних лінійних структур, орієнтованих на випуск одного виду продукту; лінійно-штабна структура, що передбачає формування особливих колегіальних органів (рад або штабів).

Суть **функціональної структури** організації полягає в тому, що усі складні рішення, що вимагають наявності технічних, економічних, юридичних, психологічних і інших спеціальних знань, повинні прийматися тільки працівниками, які спеціалізуються в цих областях та володіють необхідними компетенціями. Організація, що має функціональну структуру, працює в режимі постійної зміни керівництва на середньому і низовому рівнях управління. Відповідно до технологічного процесу виконавцями спочатку керує один фахівець, потім інший і так по колу. Кожен з фахівців забезпечує компетентне управління процесом виробництва тільки на етапі застосування знань своєї вузької спеціалізації. Завдяки цьому досягається постійна участь найбільш компетентних фахівців, кожен з яких керує процесом виробництва у своїй області. Постійна зміна фахівців-керівників з неминучістю породжує безвідповідальність, відсутність контролю за діяльністю; подвійне підпорядкування, а також ролеві конфлікти і невизначеність ролевих настанов. Функціональна структура у чистому вигляді практично не застосовується в сучасних організаціях через свою неефективність.

Більшість сучасних організацій побудована на принципах з'єднання централізованої лінійної структури і високоспеціалізованої функціональної структури. Суть лінійно-функціональної структури полягає в тому, що в організаційну структуру включаються окремі структурні одиниці (підрозділи), що виконують вузькоспеціалізовані функції на високому професійному рівні.

Дивізіональна структура почала розповсюджуватися у 1950-ті роки в межах великих комерційних організацій, які працюють на перенасичених істотно сегментованих ринках. Вона характеризується високою автономією підрозділів (кожний з яких відповідає за виробництво/дослідження/реалізацію окремого продукту, або за діяльність організації в окремому регіоні) та низькою централізацією влади (хоча деякі відділи можуть мати загальне значення для всіх підрозділів, наприклад відділ постачання або відділ фінансів).

Головний недолік класичних організаційних структур – їх недостатня пристосованість до змін зовнішнього середовища, наслідком чого є низька адаптація організації до зовнішнього середовища в умовах змін на ринку. Тому з'явилися нові форми побудови структури організації, яких поєднує

- 1) структурна гнучкість – рухливість взаємин між структурними одиницями;
- 2) чисельна гнучкість – рухливість кількісного складу персоналу, зосередженого на окремих напрямках організаційної діяльності.

До них належать матричні структури – структури управління проектами (фахівці різних напрямів створюють команди для виконання конкретного завдання, потім вони повертаються у свої підрозділи). Кожен з проектів є тимчасовою структурною одиницею організації, створеною виключно для виконання одного великого і складного завдання. Будь-яка матрична структура має декілька рівнів:

- 1) найвищий координуючий орган – директор, президент фірми, рада директорів тощо, який координує дії усіх великих системних одиниць організації;
- 2) підрозділи другого рівня управління досить високого ступеня спеціалізації (відділи, цехи тощо), підконтрольні безпосередньо найвищому координуючому органу і мають вихід на особливі, властиві тільки матричним структурам одиниці – проекти.

Недоліки матричних структур: складність залучення до проектів усіх фахівців організації; зниження керованості персоналу через подвійне підпорядкування фахівців, що беруть участь в проектах; конфліктність матричних структур; соціально-психологічні конфлікти двох видів: по-перше, між керівниками проектів і керівниками відділів (цехів, управлінь), що мають різні і часто суперечливі інтереси або, що ще гірше, різні ціннісні орієнтації; по-друге, між рядовими виконавцями і керівниками проектів з приводу їх зайнятості в проектах і змісту ролевих обов'язків [10].

Таким чином, молодий інженер має розібратися у хитросплетіннях організаційно-управлінської структури, розуміти власне місце в організації, аби якомога швидше адаптуватися і ефективно працювати.

3. Усвідомлення системи нормативно-правового регулювання організації. Передусім розрізняти норми формальні й неформальні, загальні й специфічні для конкретної організації або підрозділу. Формальна структура організації заснована на жорсткій стандартизації організаційних норм і стосунків між окремими структурними одиницями, які закріплюють ієрархічну систему ролей і статусів. До формальних норм належать імперативні настанови, обов'язкові для виконання усіма учасниками організації, кодекси, статuti, в яких фіксуються рамки організаційних норм й система санкцій. Також не варто випускати з поля зору систему заохочень за відмінне виконання завдань, систему вертикальних комунікацій, яка включає права та обов'язки представників бюрократичного апарату. Формальна структура вказує, яким чином має працювати організація, а неформальна – як вона працює насправді. У кожній організації, що існує більш-менш тривалий час, поряд з формальними складаються так

звані неформальні зв'язки й структури, відокремлюються групи, які не передбачені офіційними документами, статутом тощо. Неформальні зв'язки виникають внаслідок кількох причин: жодна офіційна схема управління не може передбачити усіх випадків, виробничих ситуацій та оперативних потреб, коли повинні взаємодіяти різні суб'єкти й спільно вирішувати нагальні питання нормального функціонування організації; люди мають певні уподобання, по-різному оцінюють оточення, прагнуть до спілкування й вимагають до себе неформальної уваги – це відповідає людській природі. У тих випадках, коли неформальні зв'язки стають більш-менш постійними й охоплюють певне коло осіб – виникають неформальні групи. Вони поділяються на два типи:

- 1) позаформальні групи, що складаються для вирішення виробничих задач;
- 2) соціально-психологічні групи, поява яких не пов'язана зі службовими проблемами.

Останні об'єднують людей, що мають один до одного певний потяг, виявляють симпатії, спільні інтереси, хобі. Частіше ці групи включають людей, близьких за віком, соціальним статусом, етнічним походженням. Умовні межі соціально-психологічних груп можуть співпадати з формальними структурами, тобто поділом на бригади, відділи, служби, підрозділи, або можуть роздрібнювати їх на неформальні об'єднання [7, с. 224–258].

Людина повинна уявляти користь та шкоду від включення до неформальних груп. До «бонусів» групової приналежності можна віднести: допомогу в рішенні особистих проблем; підтримку в складних ситуаціях; підвищення власного престижу, авторитету; задоволення потреб в приналежності, зв'язках; допомога в знятті напруження й стресу; полегшення інформаційних процесів. Отже, група надає людині різні дрібні «послуги». Недоліками членства в неформальних групах є: обмеження індивідуальної свободи (потреба захищати групові інтереси), обов'язки по відношенню до членів групи, дії щодо підвищення престижу групи. Неформальні групи відіграють важливу роль у підтриманні особи в соціумі, це – місток поміж людиною й колективом. Неформальні групи можуть допомагати реалізації формальних завдань, підтримувати формальних керівників, а можуть конкурувати з формальними лідерами, підіривати їх авторитет, руйнувати формальні структури.

4. Знання типології організацій. Існують різні підстави для класифікації організацій. За сферами діяльності виділяють економічні, політичні, соціальні, культурні організації. За ступенем автономності: адміністративні (формується за рішенням надорганізації), та громадські (виникають, коли спільність людей, група самостійно проголошує цілі, завдання організації, приймає устав, структуру керівництва тощо). За масштабами: міжнародні, державні, регіональні, місцеві. За формою власності: приватні, державні, муніципальні та змішані.

На підставі способу інтеграції членів і механізму соціального контролю (за А. Етционі) виділяють: примусові (опираються на пряме (фізичне, військове) насильство над людиною або загрозу застосування насильства), утилітарні (поєднують своїх членів на основі матеріального інтересу, тобто це організації, які платять своїм співробітникам за їхню працю) та символічні (нормативні), які поєднують своїх членів на основі солідарності, що обумовлена загальними моральними або ідеологічними принципами. За ступенем формалізації структури управління організації поділяють на бюрократичні й ті, які управляються за принципом «чорного ящика» [6].

Переважає більшість сучасних організацій належить до бюрократичних. Людина, яка працює в них, повинна уявляти властивості бюрократичної організації, її переваги та неминучі недоліки. До типових рис бюрократичної організації належать: чіткий поділ прав та обов'язків між членами організації; регламентація діяльності за допомогою формально встановлених і зафіксованих абстрактних правил; посадова ієрархія; технічна компетентність, кваліфікація співробітників, а не їх особисті якості й зв'язки; формальна, письмова комунікація; «знеособленість» – обов'язки й зобов'язання відповідають посадам, а не індивідові, що може займати їх у певний момент часу. Бюрократична організація оптимально пристосована для прийняття стандартних рішень при низьких темпах змін зовнішнього середовища. Але слід уявляти суттєві недоліки бюрократичних організацій, а саме: перебільшення значення стандартних правил, процедур, що перетворюються в «незмінні ритуали» та стають самоціллю; неможливість в критичних, нестандартних ситуаціях проявляти ініціативу, робити інновації, ризикувати, бо це неможливо в межах формальних правил; інерція, «навчання нездатності» за словами Р. Мертона працівників бюрократичної організації, які вимушені тривалий час виконувати чітко приписані протоколи та правила та стають нездатними мислити творчо та самостійно, відповідно запитам мінливого середовища; тенденція до самозбереження; неповага до ініціативи; велика кількість документів, на створення яких витрачається багато часу [9, с. 310–334].

5. Навички аналізу соціальної структури трудового колективу (персоналу). Під час вступу в організацію людина стає частиною трудового колективу або персоналу. Випускнику, що отримав диплом, потрібно уявляти, що усіх працівників виробничої організації можна поділити на тих, хто реалізує основну діяльність, та персонал не основної діяльності (працівники структур, які хоч і перебувають на балансі організації, але не пов'язані безпосередньо з реалізацією цілей-завдань організації). В межах організації персонал поділяється на **керівників** або **менеджерів; спеціалістів** (працівники, що виконують спеціальні інженерно-технічні, економічні та інші роботи, а саме – інженери, економісти, бухгалтери, нормувальники, адміністратори, юрисконсульти, соціологи

тощо); *службовців* (працівники, що здійснюють підготовку та оформлення документації, облік та контроль, господарське обслуговування); *робітників* (персонал безпосередньо зайнятий у процесі створення матеріальних цінностей, а також зайнятий ремонтом, переміщенням вантажів, перевезенням пасажирів, наданням матеріальних послуг, прибиранням, охороною та ін.). Молодому інженеру важливо уявляти власне місце в структурі персоналу, специфіку позицій людей, що знаходяться поруч та виконують свої посадові обов'язки. Працівники відрізняються рівнем кваліфікації, що безпосередньо пов'язана зі складністю професійних завдань, які вони можуть виконувати. Рівень кваліфікації керівників, спеціалістів та службовців характеризується рівнем освіти, досвідом роботи на тій або іншій посаді. Відрізняють *спеціалістів найвищої кваліфікації* (працівники, що мають наукові ступені та звання), *спеціалістів вищої кваліфікації* (працівники з вищою спеціальною освітою та значним практичним досвідом), *спеціалістів середньої кваліфікації* (працівники із середньою спеціальною освітою та певним практичним досвідом), *спеціалістів-практиків* (працівники, що займають відповідні посади, наприклад, інженерні та економічні, але не мають спеціальної освіти). Робітників поділяють на групи висококваліфікованих, кваліфікованих, малокваліфікованих й некваліфікованих.

6. Вміння аналізувати комунікаційні зв'язки в організації. В організації постійно відбувається обмін інформацією (як в її межах між її структурними елементами, так і обмін інформацією із зовнішнім середовищем). Людина стає учасником, по-перше, вертикальних інформаційних потоків, коли отримує завдання та складає звіти про їх виконання, по-друге, горизонтальних зв'язків (переважно неформальних). Слід уявляти загальну модель комунікації в організації, а саме визначати такі моменти: хто створює інформацію (відправник); можливі канали її отримання; надійність кожного каналу; можливості успішно обробити і зрозуміти ту або іншу інформацію. Під час передачі інформації може виникати «шум», тобто перешкоди, що спотворюють повідомлення. Джерелами шуму є: особливості культури і мови; несхожість в посадовому статусі (різне бачення цілей і завдань організації і її підрозділів); відмінності в сприйнятті інформації, що впливають на розуміння сенсу при кодуванні і декодуванні. В організації існують малі (формальні або неформальні) групи, під час спілкування в яких виникають комунікаційні мережі різної конфігурації. Знання про них допоможе випускнику краще зрозуміти специфіку, переваги та недоліки комунікаційних мереж («кола», «штурвалу», «ланцюга», «намету», «павутини», «будинку» та інших) в окремих підрозділах організації та враховувати їх під час праці [12].

Канали комунікації поділяють на вертикальні та горизонтальні. Вертикальні пов'язують усі рівні управління організації в єдине ціле, закріплюють відносини влади та контролю, інформація направляється зверху вниз (поточні завдання,

рекомендовані методи дії, технології, норми та нормативи, санкції), що забезпечує узгодження цілей підрозділів організації з головними цілями, координацію дій підлеглих. Підлеглі використовують вертикальні канали для того, щоб довести інформацію про проблеми та поточні справи, про успіхи та ініціативи. Горизонтальні канали комунікації – це шляхи і засоби передачі інформації окремо на кожному ієрархічному рівні організації. Для їх функціонування необхідна наявність неформальної структури організації. Горизонтальні канали комунікації вирішують низку завдань, а саме: допомагають взаємодії фахівців різного профілю з різних підрозділів організації для більш швидкого та якісного вирішення завдань організації; передають інформацію дорадчого характеру; уточнюють цілі та завдання підрозділів в конкретних ситуаціях взаємодії; формують неформальну структуру організації, яка виконує завдання поза межами офіційних рамок.

Сучасному випускнику варто розуміти, що проблеми комунікації в організації поділяють на два типи: перші пов'язані зі структурою організації (невизначеністю у взаєминах окремих підрозділів), другі – що виникають під час міжособистого спілкування. До першого типу належать: спотворення повідомлень (неумисне, свідоме або фільтрація інформації); інформаційне перевантаження; неефективність вертикальних зв'язків (викликана великою кількістю рівнів управління); перешкоди на шляху проходження інформації по певних комунікаційних каналах. Проблеми комунікації в міжособистісному спілкуванні можуть бути викликані низкою причин, а саме: відмінності в сприйнятті повідомлення та його змісту, що викликано невірним кодуванням повідомлення керівником без врахування культури членів організації; різними структурами цінностей та установок персоналу; семантичними бар'єрами; конфліктом між сферами компетентності одержувача інформації (одержувач вибірково сприймає тільки ту інформацію, яка відповідає його інтересам); незадовільним зворотнім зв'язком; невербальними перешкодами (жестами, інтонацією).

7. Усвідомлення організаційної культури. Культуру організації можна визначити як сукупність ідей, корпоративних цінностей і норм поведінки, власних тільки цій організації, що формуються в ході спільної діяльності для досягнення загальних цілей. Найбільше поширеним є розподіл культур організацій на індивідуалістичну і колективістську. Індивідуалістична корпоративна культура заснована на цінностях особистого досягнення і пов'язана, передусім, з цілями-орієнтаціями. Цілі-завдання можуть бути повністю прийняті членами організації тільки у тому випадку, якщо вони позитивно співвіднесені з їх власними цілями-орієнтаціями, сприяють особистому престижу, досягненню матеріальної вигоди, посадового статусу. Кожен з членів організації прекрасно усвідомлює особисті цілі, власний статус і постійно виявляє ініціативу для його підвищення. Люди відстоюють власні інтереси та покладаються тільки на себе, бо не очікують опіки

з боку організації. У міжособистісних стосунках підтримується дистанція, ставлення адміністрації до працівника засновано на його «ринковій вартості», компетентності. Така культура схвалює самостійні дії людей і індивідуальне подолання ними перешкод на шляху до досягнення цілей, але це призводить до роз'єднаності в організаційних структурах і групах організації. Ослабляється згуртованість групи, знижується рівень внутрішньогрупового контролю.

Колективістська корпоративна культура орієнтована на групову діяльність, тобто цінності і норми цієї культури пов'язані з ідентифікацією індивідів з організацією, з обмеженням індивідуалізму, з сильним груповим контролем, єдністю норм та цінностей. Успіх кожного пов'язаний з успіхом колективу. Ставлення до організації ґрунтується на почуттях обов'язку та лояльності, сподіваннях, що організація захистить інтереси працівників; відносини з адміністрацією базуються на нормах моралі, існує згуртованість та велика кількість первинних груп в межах організації.

Працівник, засвоївши певну культуру організації, вважає її доцільною і почуває себе цілком комфортно в цих умовах, а при переході в організацію з іншим типом культури буде відчувати певний дискомфорт і незрозуміння з боку інших членів організації.

8. Навички щодо того, як працевлаштуватися й поводити себе на ринку праці. Під час пошуку роботи випускнику необхідні знання щодо складання резюме та поведінки під час телефонного інтерв'ю, співбесіди та тестування. Це допоможе уникнути помилок, а саме при підготовці резюме, підборі ділової фотографії, грамотному визначенні позиції, на яку претендує кандидат тощо. Під час телефонного інтерв'ю відбувається перевірка комунікаційних здібностей, уточнення інформації в резюме, можливі деякі вузько професійні запитання. Реальна співбесіда відбувається як інтерв'ю, до якого потрібно підготуватися. Інформація про види інтерв'ю (неструктуроване або структуроване, ситуаційне, групове, стрес-інтерв'ю), специфіку їх проведення допоможе відчувати себе більш впевнено.

Після того, як випускник університету став членом організації, починається його адаптація до неї, міста та режиму праці, колег що його оточують, відносин влади та підпорядкування, власних рольових вимог в межах організаційного статусу. Адаптація відбувається легше, якщо людина розуміє, що цей період переживали всі працівники, якщо працівник усвідомлює власну мотивацію та уявляє, які винагороди він отримує за якісну реалізацію рольових функцій, знає основні стадії професійної адаптації та уявляє її аспекти. Власне усе, про що йшла мова, тобто соціальні компетенції, які допомагають молодій людині «влитися» в колектив і стати ефективним членом організації, можна почерпнути з курсу «Соціологія організацій».

Автори розділу свідомі того, що тема соціальних компетенцій не вичерпується запропонованим матеріалом. Ми переслідували мету посилити інтерес до соціальної складової інженерної підготовки. Останні роки спостерігалася зворотна тенденція, коли адміністрація вищих закладів освіти інженерного профілю, отримавши свободу формування освітніх програм, стала на шлях технократизму, ігноруючи більш широкі перспективи й нагальні виклики сучасності. Автори переконані, що це є тимчасовим трендом, вже у найближчі часи відбудеться усвідомлення простої істини: інженера не можна відривати від соціального контексту, соціальних трендів та запитів суспільства. І задовольнити потребу у формуванні соціальних компетенцій можуть фахівці соціально-гуманітарного профілю й відповідні кафедри.

Список джерел інформації до п'ятого розділу

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій (частина II): прінт (аналітичні матеріали) / Л. Горбунова, М. Дебич, В. Зінченко, І. Степаненко, О. Шипко / За ред. І. Степаненко. – К.: ІВО НАПН України, 2016. – 144 с.
2. Барков С. А. Соціологія організацій 2015 р. / С.А. Барков. [Електронний ресурс] URL: https://stud.com.ua/36031/sotsiologiya/sotsiologiya_organizatsiy
3. Бирюкова М. В. Социальные технологии проектирования образовательной системы региона: монографія /М. В. Бирюкова – Х., НТУ «ХПИ». 2012. – 372 с.
4. Біскуп В. С. Кар'єрна компетентність студентської молоді: соціологічний аспект / В. С. Біскуп // Дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. соц. наук. – Львів, 2017. – 257 с.
5. ЗВІТ про проведення дослідження «Діагностика комунікативних і організаційних схильностей і лідерських здібностей студентів факультету КІТ НТУ «ХПИ». Кафедра соціології і політології Лабораторія прикладних соціологічних досліджень, 2018. – 12 с.
6. Людина в соціальних організаціях: методичний посібник для студентів спеціальності 054 «Соціологія» / К. А. Агаларова, Т. М. Байдак, М. В. Бірюкова, В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко, І. П. Руценко – Харків : НТУ «ХПИ», 2020. – 170 с.
7. Масионис Дж. Социология. – СПб.: Питер, 2004. – 456 с.
8. Рекомендации по преподаванию программной инженерии и информатики в университетах – Software Engineering 2004: Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Software Engineering; Computing Curricula 2001: Computer Science: пер. с англ. – М.: ИНТУИТ. РУ «Интернет-Университет Информационных Технологий», 2007.

9. Рущенко І. П. Загальна соціологія : підручник / І. П. Рущенко. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 523 с.
10. Соціологія організацій: навчальний посібник / І. М. Гавриленко, В. І. Кузьменко., О. Л. Скідін. – Запоріжжя, ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 407 с.
11. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>. (Дата звернення: 10.10. 20).
12. Фролов С. С. Соціологія організацій: підручник / С. С. Фролов. [Електронний ресурс] URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_63.html
13. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С.М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
14. Hall D. T. Careers in and out of organizations. / D. T. Hall – Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2002. –368 p.

6. ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Сьогодні суспільство, як ніколи раніше, гостро потребує наявності у своїй загальній структурі високопрофесійної управлінської еліти. Ця його потреба зумовлена інноваційним характером розвитку практично всіх сфер суспільного виробництва. Його сутністю постає істотне прискорення циклу трансформації результатів наукових досліджень і розробок в технічні вироби і технології та в помітному скороченні циклу їхнього старіння і оновлення. За цих умов помітно ускладнюється організація суспільного виробництва, яка вимагає відповідного навчання і перенавчання персоналу а також координації виконуваних учасниками спільної діяльності їхніх завдань і функцій.

Отже, забезпечення бажаної ефективності виробництва вимагає не просто високого професіоналізму керівного складу, але й належного володіння ним інноваційними управлінськими технологіями. Оскільки сьогодні посилюється освітній і кваліфікаційний рівень працівників, відбувається становлення й розвиток громадянського суспільства і зростає самоідентифікація людей та їхня гідність, управлінська еліта має добре розуміти, що традиційні методи силового тиску на персонал вже не спрацьовують. Ось чому сучасна управлінська еліта повинна добре володіти ефективними соціально-психологічними методами управління персоналом, спільною діяльністю людей та процесами успішного досягнення ними заздалегідь визначених цілей.

Враховуючи ж ту обставину, що ці методи передбачають доброзичливий характер взаємовідносин між керівником і виконавцями та розподіл ним завдань і функцій у відповідності зі здібностями, схильностями та інтересами людей, стає зрозумілим, що управлінська еліта повинна бути саме гуманітарно-технічною. Гуманітарні аспекти характеризують спільність життєвих цілей, цінностей та інтересів керівників і виконавців, доброзичливість взаємовідносин між ними на основі норм і принципів корпоративної культури. Натомість її технічні аспекти характеризують рівень професійної компетентності керівників й досконале володіння ними виробничими й управлінськими технологіями.

Однією важливою умовою при цьому виступає системна цілеспрямована робота керівника з колективом, який він має прагнути перетворити на команду односторонців, а її учасників – на представників справжньої виробничої еліти. Їм також повинен бути притаманний гуманітарно-технічний характер. В даному разі він означає високий рівень професіоналізму й ціннісне сприйняття перш за все своєї діяльності й відчуття гордості за свою приналежність до цієї команди.

Постійне ускладнення використовуваних технологій вимагає й постійного навчання персоналу, а воно передбачає і зростання його загальної культури.

Одним з надзвичайно важливих її компонентів виступають світоглядні позиції працівників, володіння чіткими логіко-методологічними принципами своєї діяльності та простір їхніх життєво-ціннісних векторів. Уявляється цілком очевидним, що формування і послідовний розвиток цих важливих особистісних рис і якостей повинно розпочинатися ще під час їхньої освітньої і професійної підготовки в процесі навчання майбутніх фахівців у відповідному закладі вищої освіти. А це завдання може бути ефективно виконане лише за умови, по-перше, раціональної організації освітнього процесу, а по-друге, високої компетентності, культури й інтелігентності науково-педагогічного складу.

6.1 Розвиток світоглядних позицій студентів і логіко-методологічних засад їхньої майбутньої професійної діяльності

Сучасному поколінню людей довелося жити в умовах кардинальних змін як у зовнішньому середовищі, так і у способі життя й діяльності. Ці зміни істотно ускладнюють зміст і характер суспільних процесів, з якими практично щодня доводиться зустрічатися людині. Така ситуація не мала аналогів у всій попередній історії людської цивілізації. Її далеко не просто збагнути в рамках традиційних світоглядних уявлень. Це здатне спричиняти серйозні ускладнення в процесі пошуку і вибору раціональних шляхів і способів успішного розв'язання складних проблем. Тому й виникає важлива проблема перегляду самого сенсу сучасного розуміння світогляду і прищеплення студентам світоглядних позицій та їх розвитку.

Фактично це означає необхідність людині по-новому подивитись на сенс свого життя, на своє місце і призначення у світі, на цілі, зміст і характер своєї діяльності та взаємовідносин з іншими людьми. По суті, цілісна сукупність цих питань та підходів до визначення відповідей на них значною мірою і визначає сенс світоглядних позицій людини. Правда, її суспільна природа вимагає додати до цього переліку ще й ставлення людини до суспільства і процесів, що відбуваються в ньому, до свого внеску у його розвиток.

Таким чином, під світоглядом можна розуміти систему найзагальніших знань, цінностей, переконань та практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. У багатьох пересічних людей це ставлення, а відтак і сам світогляд складаються стихійно й носять випадковий, несистемний характер і не відзначаються певною стабільністю й послідовністю. Люди ж науки і освіти, справжні інтелігенти і представники еліти, які відчують внутрішню потре-

бу розуміння світу у всій його складності та широкому розмаїтті його проявів, прагнуть уявити собі більш чи менш повну й детальну картину світу. Саме вони й потребують чітких світоглядних позицій, наполегливо працюють над їх формуванням, уточненням та визначенням їх ролі у своєму житті й діяльності.

Процес формування світогляду також не є простим і являє собою чітку послідовність етапів, загальна схема якої наведена на рис. 6.1. Її аналіз дозволяє стверджувати, що перш за все людина має побачити світ, звернувши увагу на ті чи інші його елементи та їхні прояви, а також зацікавившись ними та їхніми закономірними взаємозв'язками. В результаті цього світобачення людина має сприймати світ як об'єктивну реальність, що її оточує і частиною якої є й вона. Її світосприйняття дає можливість відчувати світ і його різні прояви, які людині показують всю його багатогранність і багатобарвність.

Саме ж світовідчуття дозволяє людині розуміти різні прояви світу та його картину у цілому в межах можливості й освіченості цієї людини. Набуте нею світорозуміння разом з осмисленням проявів та за його допомогою і стає передумовою формування її світогляду. Таким чином, людина отримує можливість пізнавати світ і плідно використовувати результати цього пізнання для практичної діяльності, спрямованої на задоволення своїх індивідуальних і соціальних потреб.

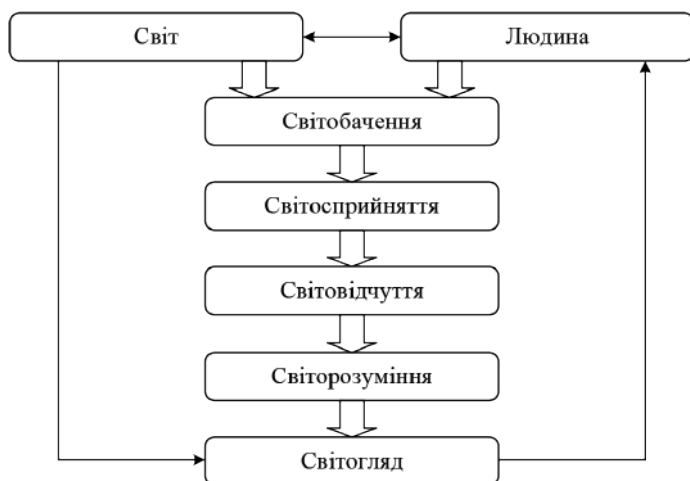

Рис. 6.1. – Процес формування світогляду людини

Майбутнім фахівцям, насамперед представникам гуманітарно-технічної еліти, особливо керівникам і неформальним лідерам, для успішного виконання їхніх завдань і функцій вкрай необхідними стають, як пишуть І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та інші, «внутрішня потреба в духовній самостійності, незалежності, критична спрямованість мислення і продуктивність у засвоєнні знань і культурних надбань». На їхнє глибоке переконання, «це ті якості, які конче потрібні, і яких так не вистачає нашому суспільству» [6, с. 4].

Формування і розвиток у студентської молоді як майбутньої еліти таких якостей, як духовна самостійність, критичне мислення і його продуктивність вимагають перш за все наявності у студентів чітких світоглядних позицій. Вони мають розуміти під світоглядом не просто сукупність знань, а певну, чітко упорядковану систему принципів, поглядів і переконань. До речі, структура світогляду може також включати інтуїтивні уявлення, почуття та теоретичні знання людини про себе і свої взаємозв'язки з зовнішнім світом, про своє місце в ньому, про своє ставлення до інших людей і суспільства у цілому.

На підставі наведених міркувань можна стверджувати, що структура системного поняття світогляду охоплює дві основні, або, як інколи говорять, «субстратні» підсистеми. Цими підсистемами виступають світ і сама людина. Разом з ними до загальної структури світогляду необхідно віднести і чотири специфічні підсистеми, які відображають відносини між субстратами. Автори філософського словника називають такі підсистеми: «1) генетична підсистема, що розкриває природну і соціальну обумовленість людини і людства в цілому; 2) гносеологічна, теоретико-пізнавальна підсистема; 3) аксіологічна (ціннісно-орієнтаційна) підсистема; 4) духовно-практична підсистема (загальні принципи пізнання, норми моралі тощо)» [2, с. 222].

Розглянута загальна структура світогляду наочно може бути показана у вигляді схеми, наведеної на рис. 6.2. Вона виходить з того, що людина пізнає, осмислює і в процесі життєвої практики духовно-матеріальної діяльності використовує світ і знання про нього. Але водночас людина повною мірою усвідомлює, що вона є невід'ємною частиною цього світу і тому повинна дбати про його збереження як середовище її мешкання й життєзабезпечення.

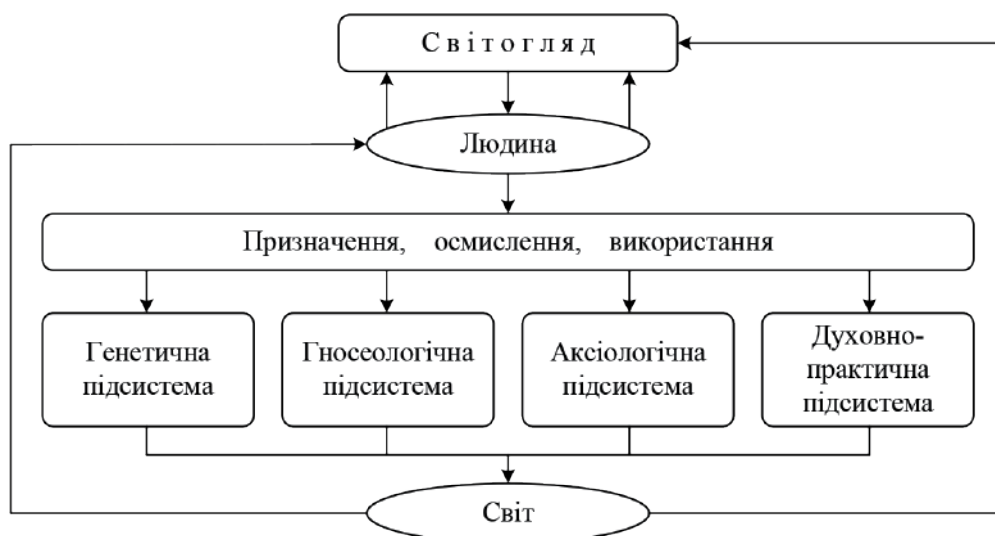

Рис. 6.2. – Загальна структура поняття світогляду

Розвиток світоглядних позицій студентів відбувається безпосередньо в процесі отримання ними освітньої і професійної підготовки та набуття ними життєвого, передовим соціального досвіду. Однак упорядкування й системної завершеності відповідній їх підготовці та практичному досвіду надає тільки серйозне і цілеспрямоване знайомство з системою філософських знань. Саме філософія виступає теоретичною основою світогляду. Це зумовлено тим, що вона сформувалася і розвивалася як спроба отримання відповідей на складні світоглядні питання, що поставали й постають перед людьми.

При цьому вкрай важливу роль мають відігравати викладачі соціально-гуманітарних дисциплін, перш за все курсу філософії та спеціалізованих світоглядно-методологічних дисциплін на кшталт філософії освіти, філософії управління, філософії науки і техніки, філософії бізнесу тощо. Вони дозволяють майбутнім фахівцям краще і глибше розуміти сенс і призначення обраної ними професії та майбутньої професійної діяльності. Тут ми маємо на увазі не тільки істотну суспільну значущість цієї діяльності, але також і її справді ціннісний сенс особисто для самого фахівця.

Аналіз структури поняття світогляду, наведеної на рис. 6.2, переконливо свідчить саме про пізнавальний і ціннісний сенс світоглядних позицій людини для забезпечення бажаної ефективності її життя й діяльності. Не випадково автори згаданого вище посібника з філософії за редакцією І. Ф. Надольного стверджують, що «світогляд є системою принципів та знань, ідеалів і цінностей, надій і вірувань, поглялів на сенс і мету життя, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта й органічно входять до його вчинків і норм мислення» [6, с. 7].

У свою чергу, Г. П. Васянович вважає, що «світогляд – це, по-перше, форма суспільної свідомості людини; по-друге, – спосіб практично-духовного освоєння світу; по-третє, поклавши в основу виокремлення рівнів світогляду характер віддзеркалення дійсності у свідомості людини, можна виділити «побутовий» і «теоретичний» світогляди» [1, с. 11]. Якщо побутовий світогляд як значною мірою стихійне чи напівстихійне утворення, властивий більшості людей, то теоретичний світогляд цілеспрямовано формується в системі освіти. Він стає надійним підґрунтям філософського осмислення людиною дійсності, в тому числі суспільної практики.

Разом із світоглядними позиціями студентів в ефективному формуванні їхньої професійної компетентності, загальної культури й культури мислення надзвичайно важливого значення набуває і формування логіко-методологічних засад їхньої майбутньої професійної діяльності. Не випадково формування світоглядних позицій та методології професійної діяльності виступають одними з основних завдань філософії цієї діяльності й філософської підготовки фахівців взагалі. Під методологією звичайно мається на увазі як вчення про методи дослідження чи іншої якоїсь діяльності, так і сукупність методів і прийомів її

ефективного здійснення. Існує й її визначення як вчення про структуру, логічну організацію, методи, способи і засоби раціонального здійснення певного виду людської діяльності.

Оскільки місія й завдання вищої школи полягають у якісній підготовці людини до певної, свідомо обраної нею професійної діяльності, формування й належне розуміння нею методології цієї діяльності виступає вкрай важливим компонентом її професійної підготовки. Він є тим більш значущим, що сама професійна діяльність майбутнього фахівця являє собою предмет пізнання й навчання, осмислення та усвідомлення. Таким чином, призначенням і основною функцією методології має вважатися, як підкреслюють В. Г. Кремень та його співавтори, «можливість забезпечення внутрішньої організації і регулювання процесу пізнання чи практичного перетворення об'єкта діяльності відповідно до заздалегідь визначених цілей» [3, с. 471].

Хоча частіш за все поняття методології пов'язують з пізнанням, вона має вважатися необхідною умовою наукової організації будь-якого виду людської діяльності. Отже, цілком справедливо говорити і про методологію кожної конкретної практичної діяльності. Відповідно, прищеплення методологічної компетенції майбутнім фахівцям постає неодмінною складовою частиною їхньої професійної підготовки. Характерно при цьому, що методологія кожного конкретного виду людської діяльності включає чітку систему цілепокладання, цілісну й обов'язково внутрішньо несуперечливу систему принципів та вичерпну характеристику основних форм, методів і засобів, які й забезпечують успішне здійснення відповідної діяльності, і умови доцільного їх використання.

Отже, загальну структуру методології людської діяльності наочно можна представити у вигляді схеми, наведеної на рис. 6.3.

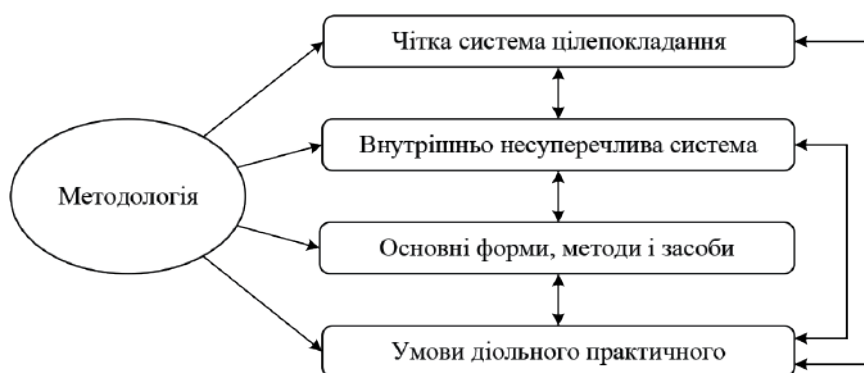

Рис. 6.3. – Загальна структура методології діяльності

Одними з найбільш характерних особливостей професійної діяльності людини мають вважатися, по-перше, чітка необхідність попередньої фахової підготовки людини, а по-друге, свідомий і цілеспрямований характер самої цієї діяльності.

Обидві ці особливості пов'язані з освітньою підготовкою фахівців та формуванням їхніх світоглядних позицій і методології їхньої професійної діяльності. У зв'язку з цим доцільно дещо більш детально розглянути цілі методології цієї діяльності та її розробки, які, власне, й розкривають її сенс і призначення. Наприклад, у тому разі, коли йдеться про цілі методології, зокрема стосовно методології професійної управлінської діяльності, в тому числі діяльності керівників-лідерів або ж представників управлінської еліти, на слухну думку В. Г. Кременя та його співавторів, в загальній структурі цілей розробки методології управління доцільно виокремити такі чотири специфічні аспекти [3, с. 472–476].

По-перше, з позицій **формально-логічного аспекту** «формування методології управлінської діяльності має на меті послідовне вирішення цілісної сукупності таких завдань стосовно забезпечення належної ефективності управління та його відповідності вимогам логіки управління:

- ♦ аналіз та систематизація найбільш загальних принципів управління соціальними системами незалежно від профілю діяльності, структури, масштабу і призначення цих систем;
- ♦ визначення і конкретизація призначення, сутності та змісту основних функцій управління, які у своїй сукупності, послідовності та взаємозв'язку і складають зміст управлінської діяльності;
- ♦ вироблення основних підходів до раціонального здійснення управлінської діяльності та формування на основі цих підходів обґрунтованих рекомендацій з організації ефективного управління;
- ♦ розробка і активне впровадження моделей, методів і технологій управлінської діяльності у практику педагогічної системи цільової управлінської підготовки майбутніх фахівців».

По-друге, з позицій **функціонального аспекту** формування методології управлінської діяльності має на меті ефективно вирішення такої сукупності проблем через належне виконання функцій управління:

- ♦ уточнення змісту, призначення і послідовності виконання завдань і функцій управління відповідно до загальних принципів і методології управлінської діяльності;
- ♦ формування системи принципів і засад, на яких ґрунтується управління з тим, щоб забезпечити можливість порівняння результатів дослідження різних сторін, аспектів і проблем управлінської діяльності;
- ♦ створення ефективної педагогічної системи управлінської підготовки майбутніх фахівців-лідерів і представників еліти;
- ♦ аналіз світового досвіду управління й розробка за його результатами нових моделей, методів і технологій ефективного здійснення управлінської діяльності з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та ментально-психологічних реалій нашого суспільства.

По-третє, з позицій **змістовного аспекту** формування методології управлінської діяльності передбачає:

- ♦ забезпечення цілісності й послідовності практичного застосування принципів управління;
- ♦ визначення чітких орієнтирів для вибору характеру управлінських рішень і дій керівника.

По-четверте, з позицій **технологічного аспекту** формування методології управлінської діяльності передбачає успішне досягнення таких цілей:

- ♦ оцінка реальних можливостей застосування обраних керівником методів та засобів управління, адекватних конкретній управлінській ситуації;
- ♦ розробка і послідовне використання в процесі практики управління раціональних засобів і технологій управління.

В теорії і практиці людської діяльності прийнято використовувати певні методологічні підходи до організації та здійснення цієї діяльності. Найбільшого поширення набули цільовий, діяльнісний та особистісний підходи. Вибір того чи іншого з них визначає передовсім множина чинників, які виступають домінантними в практиці виконання відповідної діяльності. В загальному вигляді ці підходи та умови їх вибору схематично наведено на рис. 6.4.

Уявляється цілком природним, що для успішного здійснення якогось конкретного різновиду людської діяльності частіш за все використовується певна комбінація таких методологічних підходів. Це відкриває можливість плідно використовувати переваги й певною мірою нівелювати можливі недоліки, властиві окремим підходам в конкретних ситуаціях. Методологія ж однак саме й вимагає необхідність аналізу сутності й характерних особливостей кожного з підходів окремо від інших, так би мовити, «в чистому вигляді». Це й дозволяє виявити як їх переваги, так і слабкості.

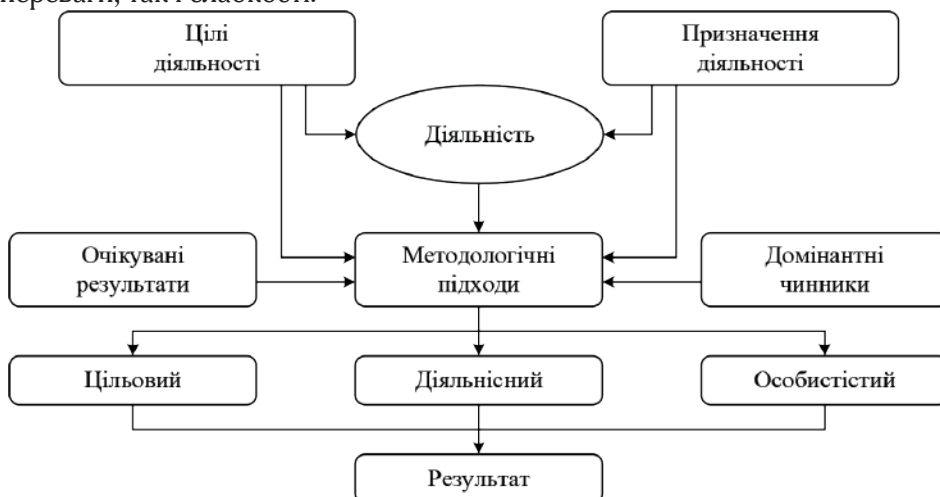

Рис. 6.4. – Основні методологічні підходи до виконання діяльності

Цільовий підхід вважається найбільш поширеним, оскільки методологія діяльності звичайно й орієнтує виконавців та керівників на досягнення певних, заздалегідь визначених цілей. Досягнення цих цілей і являє собою очікуваний результат діяльності, а її домінантою виступають місія і призначення спільноти, колективу чи організації, представники яких здійснюють цю діяльність чи певні функції або операції, необхідні для досягнення очікуваних цілей. Відповідно до цілей діяльності обираються засоби, способи й технології її здійснення, стиль і характер управління цією діяльністю та координації дій її учасників. Саме цілі, хоча й опосередковано, втзначають характер взаємодії виконавців та їхнього міжособистісного спілкування, а отже й особливості корпоративної культури.

Діяльнісний підхід застосовується у тому разі, коли колектив працює над достатньо складним завданням, належне виконання якого залежить переважно від характеру організації роботи всіх її учасників, від координації й оптимізації їхніх дій. Безперечно, цілі організації при цьому також лишаються одним з домінатних, навіть визначальних чинників, однак їхнє досягнення забезпечує висока якість діяльності кожного виконавця колективу в цілому. Отже, тут вкрай важливу роль відіграє формування високопрофесійної команди й дотримання сприятливого психологічного клімату, а також належна мотивація й мобілізація зусиль та енергії кожного працівника на досягнення цілей спільної діяльності.

Особистісний підхід орієнтується на людину й на максимальне використання її здібностей і можливостей, її інтересів та її особистого творчого потенціалу. Домінантними чинниками при цьому виступають сама людина як учасник спільної діяльності, її прагнення та інтереси, її особистісний розвиток та самовдосконалення. Відповідно до сучасних концепцій ролі особистісного чинника в процесах суспільного виробництва цей методологічний підхід для ефективного виконання певної діяльності використовує створення належних умов і можливостей для максимальної самореалізації особистості, для прояву її креативних здібностей, розкриття і плідного розвитку її творчого потенціалу.

Складний спектр цілей і завдань, що покладаються на методологію як теорію людської діяльності з пізнання й перетворення об'єктивної реальності, відкриває й широкі можливості її успішного використання для ефективного досягнення цілей цієї діяльності. Ці можливості істотною мірою визначаються множиною методологічних принципів, напрацьованих теорією і перевірених практикою людської діяльності. Загальну множину цих принципів можна чітко поділити на дві їх специфічні системи. Перша з них охоплює множину так званих загальнометодологічних принципів. Під ними прийнято розуміти такі принципи положення, які мають універсальний характер і визначають умови успішного здійснення будь-якого різновиду людської діяльності.

Загальнометодологічними принципами вважаються такі положення: 1) принцип системності; 2) принцип цілісності; 3) принцип головного елемента; 4) принцип розвитку; 5) принцип історизму; 6) принцип діалектичної суперечності; 7) принцип інтегрованості; 8) принцип каузальності.

Друга система методологічних принципів має специфічний характер і стосується практично кожного конкретного різновиду людської діяльності. Вони певною мірою можуть розглядатися як такі, що виступають природною конкретизацією загальнометодологічних принципів стосовно даного виду діяльності і є своєрідним відображенням та урахуванням найбільш характерних її особливостей. У свою чергу, виходячи з позицій філософії людської діяльності, всю іножину положень цієї системи можна поділити на дві великі групи.

До першої з цих груп віднесемо положення, що являють певне узагальнення практичного досвіду здійснення даної діяльності й мають форму рекомендацій по забезпеченню найдоцільнішого її виконання з позицій певного критерію чи навіть системи критеріїв. Це їх призначення дозволяє вважати їх скоріше технологічними принципами.

Друга ж їх група охоплює ті положення, які являють собою результати узагальнення не тільки безпосередньо самого досвіду здійснення, відповідної діяльності, але також осмислення й узагальнення самих рекомендацій по її поліпшенню. Іншими словами, результати цього узагальнення отримуються на більш високому рівні абстракції й філософського осмислення цілей і змісту, сутності й призначення цієї діяльності. Тому положення, які утворюють цю групу, і виступають як сукупність специфічних принципів методології відповідної діяльності.

Як приклад, наведемо специфічні принципи методології професійної діяльності педагога вищої школи. Це уявляється тим більш доцільним, що саме в процесі цієї діяльності й за допомогою вказаних принципів і відбувається формування та розвиток еліти і лідерів. Водночас особливістю цієї діяльності слід вважати не тільки формування у них системи знань і професійної компетентності, але й знайомство їх з методикою і методологією їх отримання. Водночас в процесі особистісного розвитку еліти і лідерів відбувається формування їхнього світогляду та логіко-методологічних засад і принципів їхньої майбутньої професійної діяльності.

Одними з найбільш важливих специфічних принципів методології професійної діяльності педагога вищої школи виступають: 1) принцип моральнісної домінантності; 2) принцип професіоналізму; 3) принцип довіри; 4) принцип гуманності; 5) принцип справедливості; 6) принцип обов'язковості; 7) принцип відповідальності; 8) принцип послідовності.

Розглянута система цілеспрямованого розвитку світоглядних позицій студентів і логіко-методологічних засад і принципів їхньої майбутньої професійної діяльності виступає надзвичайно важливим і вкрай необхідним компонентом

їхньої освітньої та фахової підготовки. Більш того, вона гармонійно поєднує цю підготовку з процесом особистісного розвитку студента та формуванням і розвитком його культури, духовності й інтелігентності. А саме ця єдність і виступає визначальною передумовою формування справжньої еліти й професіональних керівників-лідерів.

6.2 Формування і розвиток психолого-педагогічної компетенції лідерів і представників гуманітарно-технічної управлінської еліти

В загальній структурі суспільних вимог до професіоналізму лідерів і представників гуманітарно-технічної управлінської еліти в сучасних умовах вкрай важливе місце посідає їхня соціально-гуманітарна компетенція. Це зумовлено загальною демократизацією суспільного життя, істотним зростанням освітньо-культурного й професійно-кваліфікаційного рівня широких верств населення та підвищенням їхньої самосвідомості й самоідентифікації. У складі ж самої соціально-гуманітарної компетенції помітно зростає значення умілого виконання керівниками-лідерами відносно нових для управлінської практики функцій психолого-педагогічного характеру.

Зростання значення психолого-педагогічних функцій в загальній системі управлінських компетенцій пов'язане, по-перше, з істотним ускладненням характеру суспільного виробництва ц необхідністю відповідного навчання (та й виховання) персоналу. По-друге, ефективне використання керівником-лідером мотиваційних засобів вимагає розуміння психології виконавців та урахування індивідуальних психологічних особливостей працівників. По-третє, справді інноваційний характер сьогодення й зумовлене ним скорочення життєвого циклу технологій і прискорення їхньої зміни вимагає організації ефективної системи перенавчання й підвищення кваліфікації персоналу. Нарешті, по-четверте, поширення командних методів спільної діяльності людей зі всією необхідністю зумовлює потребу у формуванні й неухильному дотриманні сприятливого психологічного клімату в колективі, корпоративної культури та створення системи доброзичливої співпраці і міжособистісного спілкування.

Сама сутність, призначення й істотна суспільна значущість лідерства і гуманітарно-технічної еліти як специфічних явищ і як певних сукупностей лідерів різних спільнот і представників еліти передбачають наявність у них розвиненої сильної здатності впливати на інших людей і вести їх за собою. Ця здатність вкрай необхідна кожному лідеру, оскільки вона є однією з його визначальних якостей, і кожному представнику еліти, передовсім представнику управлінської еліти. В той же час завдяки реаліям сьогодення виникають серйозні обмеження на цілі й характер впливу лідерів та еліти на інших людей.

Аналізуючи характер цього впливу, можна дійти цілком обґрунтованого висновку про його істотну наближеність до природи психолого-педагогічного впливу. Дійсно, істотну роль при виборі методів і засобів впливу відіграє суто індивідуальний підхід, згідно з яким обов'язково враховуються цілі, прагнення та інтереси об'єкта цього впливу та його характерні особливості. Для того ж, щоб послідовно дотримуватися цих умов, керівникові-лідерові вкрай необхідна розвинена психолого-педагогічна компетенція. Ця вимога повною мірою має стосуватися й представників гуманітарно-технічної управлінської еліти. В той же час формування і розвиток психолого-педагогічної компетенції лідерів та еліти найбільш успішно здійснюються в процесі їхньої освітньої і професійної підготовки в системі вищої школи.

Однак ми розглядаємо прооблему формування психолого-педагогічної компетенції лідерів і гуманітарно-технічної управлінської еліти істотно ширше, ніж як інструментарій ефективного впливу на персонал. Сам сенс і призначення професійної управлінської діяльності передбачає також необхідність належного особистісного саморозвитку і самовиховання, самоуправління і самодисципліни керівника-лідера. Ці його якості створюють ще один потужний канал впливу на персонал через особистий приклад, професіоналізм і культуру керівника.

Добре ж відомо, що забезпечення належного рівня самовиховання і саморозвитку, самовдосконалення і самоуправління виступає одним з важливих завдань системи освіти взагалі й вищої школи особливо. В процесі їх формування і розвитку у вищому закладі освіти майбутні керівники-лідери та майбутні представники управлінської еліти не тільки набувають необхідних рис і якостей, але й оволодівають методами, способами і засобами їх формування та прищеплення. Ці навички також становлять вкрай важливий компонент їхньої психолого-педагогічної компетенції. Вони дозволяють і допомагають їх носіям успішно використовувати набуті в процесі своєї освіти знання та уміння для цілеспрямованого виховання персоналу.

Адже прищеплення людям відповідних умінь і навичок самовиховання і саморозвитку, самоуправління і самовдосконалення дає реальну можливість підвищувати рівень їхньої культури й духовності, свідомо формувати у них гуманістичну систему цінностей, розширяючи тим самим коло представників гуманітарно-технічної, в тому числі й управлінської еліти. Більш того, наведені риси і якості керівника виступають ще й важливим стимулом професійного зростання персоналу, потужним чинником формування й чіткого дотримання сприятливого психологічного клімату в колективі, норм і вимог корпоративної культури. Таким чином, психолого-педагогічна компетенція керівників-лідерів та гуманітарно-технічної управлінської еліти дозволяє їм успішно вирішувати всю складну гаму соціальних функцій.

Не випадково відома українська спеціалістка з педагогіки вищої школи академік Національної академії педагогічних наук України С. О. Сисоева чітко

підкреслює, що належній майстерності професії керівника «по-справжньому вчить...робота з людьми, усунення конфліктів, вивчення можливостей підлеглих, справи з прийому і звільнення працівників та ін.». На слушну думку науковиці, «успішний керівник, перш за все, повинен мати чіткі цілі і прагнути до них, володіти різносторонніми здібностями, вміти контактувати з людьми, бути чесним, творчим, послідовним, уміти співчувати» [4, с. 460].

Оскільки систематичне виконання керівником сукупності педагогічних функцій являє собою невід'ємний елемент його професійної управлінської діяльності, виникають вагомі підстави говорити про педагогіку управління. Саме системний виклад змісту, сенсу і призначення цієї важливої і специфічної галузі педагогіки вищої школи і водночас теорії управління соціальними системами наводять Л.Л. Товажнянський, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов та З.О. Черваньова в оригінальному навчальному посібнику «Педагогіка управління» [5]. Автори виокремлюють два основних аспекти цієї педагогіки. Перший з них стосується виконання керівником низки педагогічних функцій в загальній структурі його професійної діяльності. Другий же аспект стосується характерних особливостей освітнього процесу з цільової підготовки керівників.

Практичне впровадження в освітній практиці підготовки еліти і лідерів викладених у цьому посібнику основних положень педагогіки управління, зокрема формування належної психолого-педагогічної компетенції студентів цих специфічних категорій реалізоване кафедрою педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». Тут склалася визнана далеко за межами України потужна наукова школа з еліти і лідерства.

Значною мірою успіхи кафедри та її науково-педагогічного складу були досягнуті завдяки енергії і справжньому таланту лідера, притаманному їй завідувачеві члену-кореспонденту Національної академії педагогічних наук України, доктору педагогічних наук професору О. Г. Романовському. Його стратегічне бачення визначальних тенденцій суспільного розвитку й еволюції освіти дозволяє своєчасно і ефективно відповідати на виклики часу. Це повною мірою стосується виявлення серед студентів потенційних лідерів і послідовно й цілеспрямовано розвивати їхній лідерський потенціал. Серед використовуваних з цією метою засобів слід підкреслити й системний виклад ім необхідних знань з психолого-педагогічних дисциплін.

Особлива увага в діяльності науковців кафедри з формування і розвитку рівня психолого-педагогічної компетенції лідерів і представників гуманітарно-технічної еліти приділяється прищепленню їм глибокого розуміння значення загальної і професійної культури. В загальній системі психолого-педагогічної компетенції вона відіграє подвійну роль. З одного боку, ця культура виступає потужним чинником авторитету еліти і лідера, а відтак і опосередкованого їх

педагогічного впливу на персонал. Водночас з іншого боку, культура як одна з важливих цілей діяльності керівника-лідера постає безпосереднім чинником його впливу на людей в процесі їх особистісного розвитку. При цьому вкрай істотну роль відіграє емоційний стан людей як суб'єктів формування корпоративної культури і сприятливого психологічного клімату.

Формування і розвиток психолого-педагогічної компетенції лідерів виходить з того, що система освіти являє собою одну з найважливіших сфер індивідуального і особливо соціального життя сучасної людини. Вона формує знання й навички, необхідні не тільки для майбутньої професійної діяльності, але й для успішного щасливого життя особистості в конкретному соціумі. З цією метою освіта має формувати й прищеплювати учням і студентам багатий духовно-культурний світ і гуманістичну систему життєвих цілей і цінностей, інтелігентність та відповідальність за свої дії й поведінку. Ось чому місію сучасної освіти вбачають у забезпеченні духовного прогресу людства.

Творчість – запорука успішної професійної діяльності психолога

Цілями ж вищої освіти визначено формування належного розвитку професійної і соціальної компетентності майбутніх фахівців, їхньої загальної та професійної культури і професійно та соціально значущих особистісних рис і якостей. Розглядаючи ці завдання як своєрідну редукцію суспільної місії освіти, керівництво факультету соціально-гуманітарних технологій і кафедр, що входять до його структури, приділяють серйозну увагу не тільки фаховій підготовці студентів, а й виховній діяльності. Вкрай важливим при цьому є те, що одним зі своїх відповідальних завдань науково-педагогічний склад нашого факультету

вважає не просто інтелектуальний розвиток студентів, але й прищеплення їм рис справжніх інтелігентів і творців в широкому сенсі цих слів. Адже тільки за цієї умови і стає можливим розраховувати на їхнє становлення як гідних представників гуманітарно-технічної еліти.

В цьому можна впевнитися хоча б навіть із знайомства з матеріалами даної монографії. В них чітко простежується прагнення кафедр і факультету у цілому залучати студентів до активної діяльності у сфері наукових досліджень, в тому числі загальнокультурного і соціально-гуманітарного характеру, у сфері спорту й художньої самодіяльності. Ці різновиди занять сприяють прояву й подальшому розвитку креативних здібностей студентів, посиленню їхнього лідерського потенціалу, а відтак і максимальній особистісній самореалізації. Більш того, цей розвиток позитивно позначатиметься на рівні й якості їхньої майбутньої професійної діяльності та на взаємовідносинах з людьми.

Істотне значення вказаних видів додаткової, причому цілком добровільної діяльності студентів полягає передовсім у розвитку їхніх креативних здібностей та соціального оптимізму. Добре відомо, що культура як специфічний, суто людський феномен, якому притаманна цікава особливість. Вона полягає в тому, що культуру створюють людина і соціум, а сама культура, у свою чергу, творить і людину, і суспільство. І одними з істотних чинників цих процесів виступають феномен освіти й належне здійснення педагогічних функцій керівниками-лідерами. Такий їх взаємозв'язок і взаємодію схематично можна навести у вигляді рис. 6.5. Вкрай важливо підкреслити, що культура людини не спадковується нею на генетичному рівні, на відміну від її суто біологічних характеристик. Вона засвоюється людиною в процесі життєвої практики, іншими словами, в процесі діяльності та міжособистісного спілкування. Культура, виступаючи однією з визначальних передумов успішного життя й діяльності людини, охоплює різні сфери її індивідуального й суспільного буття.

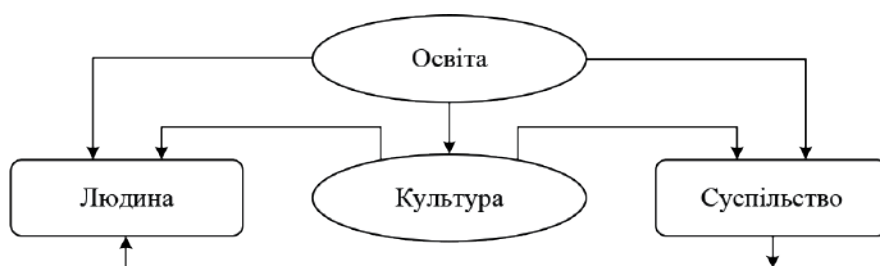

Рис. 6.5. Взаємодія людини, суспільства, освіти і культури

Саме тому феномен культури слід розглядати як надзвичайно складне, багатоаспектне і поліфункціональне утворення. Ця її особливість істотною мірою позначається на цілях і завданнях системи освіти з розвитку загальної і профе-

сійної культури студентів як майбутніх лідерів і представників національної еліти і прищеплення їм не тільки гуманістичної системи життєвих цілей і цінностей, але й належної психолого-педагогічної компетенції. Адже остання забезпечує їм можливість ефективно впливати на інших людей.

Завдяки багатозначності й багатоаспектності, культура як надзвичайно складний феномен, не просто припускає, але й передбачає множинність її визначень і трактувань. Так, часто прийнято виділяти в культурі матеріальну й духовну сфери. Матеріальну сферу культури утворюють процеси, способи й результати людської діяльності, спрямовані звичайно на вдосконалення умов життєдіяльності людини і людства у цілому. Іншими словами, ця сфера культури охоплює як матеріальне виробництво, так і сукупність матеріальних артефактів і технологій, засобів виробництва і споживання і людину як суб'єкта матеріальної діяльності.

Духовна сфера культури охоплює переважно ідеальні результати людської діяльності. До них слід віднести наукові відкриття, ідеї, знання, твори мистецтва, звичаї, норми моралі і права тощо. Однак матеріальна й духовна культура утворюють органічну єдність, інтегруючись в системне поняття цілісного типу культури. Водночас цей тип є історично мінливим, хоча у більшості випадків і накожному етапі свого розвитку він успадковує все найбільш цінне й життєво важливе, що було створено культурою попередніх часів. І належний рівень психолого-педагогічної компетенції керівників-лідерів та гуманітарно-технічної еліти забезпечує можливість раціонального використання тих надбань, які відповідають реаліям і потребам часу. Разом з тим, цей рівень компетенції допомагає рішуче долати те, що віджило й не відповідає цілям і цінностям сьогодення.

Одним з подібних прикладів рішучого підходу слід вважати заміну шляхів і методів силового тиску на психолого-педагогічні методи впливу на підлеглих. Саме цьому присвячується одна з систем психологічних тренінгів, які відбуваються в Центрі лідерства НТУ «ХП», створеного на базі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами. Учасникам цих тренінгів прищеплюється розуміння того факту, що визначальними функціями сучасного керівника виступають виховна, гностична, мотивуюча, регулююча і контрольна. Вони утворюють цілісну систему і у своїй єдності забезпечують не просто управління спільною діяльністю підлеглих, а успішне й ефективне досягнення цілей і завдань організації.

Уявляється цілком зрозумілим, що і цілі, і зміст, і характер психолого-педагогічної компетенції керівників-лідерів істотно відрізняється від тих цілей, змісту й характеру, які визначають цю компетенцію для педагогів. Дійсно, для них вона виступає основою і сенсом професіоналізму й охоплює методичну компетенцію, педагогічну майстерність і педагогічну культуру. Для керівників же психолого-педагогічна компетенція виступає хоча і важливим компонентом їхнього професіоналізму, але тільки в якості ефективного інструментарію для успішного виконання професійних управлінських функцій.

Вручення студентам університету сертифікатів Центру лідерства за успішне проходження тренінгів

Саме тому освітній процес викладання навчальних дисциплін психолого-педагогічного циклу студентам інженерних, управлінських та економічних спеціальностей орієнтується на практику застосування отриманих знань в суто управлінській діяльності. Істотне місце в процесі навчання приділяється аналізу складних проблемних ситуацій та вибору ефективних психологічних, а у разі необхідності й педагогічних методів успішного їх розв'язання.

Це виявляється особливо необхідним і доцільним в конфліктних ситуаціях, в ситуаціях інформаційної невизначеності й ризику. Як свідчить практика проведення таких занять, студенти з цікавістю сприймають можливість сформулювати своє бачення подібних ситуацій, прагнуть не просто запропонувати свій варіант їх розв'язання, але й належним чином обґрунтувати його. Реаліями освітньої практики сьогодення слід визнати те, що значна частина студентів працюють в різних фірмах та організаціях і нерегулярно відвідують навчальні заняття навіть зі своїх спеціальних дисциплін. Але, як це не парадоксально на перший погляд, більшість з них охоче й з інтересом приходять на заняття з психолого-педагогічних дисциплін. Тут вони отримують можливість поділитися своєю практикою, посилатися на ті реальні ситуації, з якими зустрічаються в процесі спільної з іншими людьми діяльності.

Як приклад, можна навести думки студентів п'ятого курсу спеціальності «Управління проєктами» стосовно вивчення матеріалу навчальних дисциплін, присвячених соціально-психологічним і педагогічним аспектам майбутньої професійної діяльності. Перш за все ті з них, хто працює за спеціальністю, та

й майже всі інші, основною проблемою, що заважає успішній діяльності, вважають відчутний брак людинознавчої компетенції й відсутність практики розв'язання складних проблемних ситуацій. Такі ситуації практично у кожного з них час від часу виникають.

Значний інтерес студентів викликає тема з лідерства. Адже багато хто з них щиро вважають себе лідерами, зневажаючи інколи лідерські якості своїх керівників. Більш того, більше половини студентів впевнені, що людина може бути лідером тільки від природи й не потребує для свого розвитку якогось зовнішнього втручання. На їхню думку, для справжнього лідера достатньо тільки знань зі спеціальності, а необхідні психолого-педагогічні навички він отримуватиме й розвиватиме в процесі набуття практичного досвіду. Між іншим, хибність цього погляду вони визнають досить скоро вже на першому семінарському занятті.

Надзвичайно важливими для них виявляються й проблеми мотивації та стимулювання. Вони з цікавістю аналізують моделі поведінки керівника саме з позицій участі в житті проектної команди, питань мотивації і стимулювання. Значний інтерес саме з практичної точки зору являє для студентів дійсно вкрай важлива тема, присвячена теорії і практики самоуправління і самоконтролю. А її розгляд в загальній системі педагогічних завдань з самонавчання, самовиховання і самовдосконалення викликає жваві дискусії й виявляється в широкому розмаїтті думок і поглядів.

Відносно близькою до неї виявляється й не менш важлива для майбутніх керівників проектів тема, присвячена впевненості у собі, можливості розвитку цієї важливої особистісної якості та її взаємозв'язку з лідерством. Саме тут вважаємо за доцільне довести важливість психолого-педагогічної компетенції як надійного засобу і підвищення впевненості у собі й у своїй команді, і розвитку свого лідерського потенціалу. Цікавим є й самоаналіз студентами рис впевненості, невпевненості й самовпевненості, який вони виконують письмово з тим, щоб не примушувати їх прикрашати себе і забезпечити об'єктивність їхніх самооцінок в результаті критичного самоаналізу.

З позицій формування і розвитку психолого-педагогічної компетенції майбутніх фахівців з управління проектами важливими уявляються й такі теми, як творчість в управлінні проектами та орієнтація на результат. Тут справді творчими виявилися запропоновані студентам як експеримент завдання з підготовки рефератів, присвячених використанню ідей технології управління проектами в освіті, зокрема в професійній підготовці фахівців. Творчо студенти підійшли до аналізу тем з узгодження і переговорів та з технології підготовки і проведення ділових переговорів.

Психолого-педагогічні знання виявилися необхідними в процесі розгляду таких важливих питань, як конфлікти і кризи в управлінні проектами, як надійність людини, цінності й етика в управлінні проектами. Готуючись до під-

сумкового семінарського заняття, студенти, крім одного з питань курсу, мали підготувати відвертий виклад свого бачення місця, ролі і значення даного курсу в загальній системі їхньої професійної підготовки. Результати свідчать, як змінилося розуміння сенсу і ролі психолого-педагогічної компетентності. Не випадково 80 % студентів отримали відмінні оцінки.

6.3 Розвиток лідерського потенціалу та навичок здорового способу життя студентів засобами фізичної культури і спорту

На сучасному етапі проблема підготовки лідерів активно досліджується науковцями в усьому світі, а її вирішення є одним із пріоритетних завдань сучасної вищої школи. Гостра потреба у продуктивних і креативних лідерах відчувається у професійній, політичній, соціальній, економічній та інших сферах діяльності. У зв'язку із цим, підготовку лідерів в Україні необхідно сприймати як надважливе стратегічне завдання, що сприятиме скорішому входженню нашої держави до числа передових європейських країн.

Формування успішної та здорової особистості-лідера є одним з головних завдань сучасної освіти, а розвиток соціальної активності молоді, підтримка і заохочення молодіжних ініціатив сьогодні є пріоритетним напрямком державної політики України. Важливим для цього є формування знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, на фундаменті яких ґрунтується активна життєва позиція молодої людини, а розвинуті в освітньому студентському середовищі лідерські якості допоможуть їй успішно реалізувати свій творчий потенціал у майбутній професійній діяльності.

Фізична культура і спорт є невід'ємними складовими освіти у вищій школі та, безумовно, мають сприяти розвитку різних аспектів лідерства студентів. Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт» та «Постанові про реформу освіти та науки в Україні», фізична культура і спорт визнаються пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави та є важливим чинником всебічного розвитку особистості, досягнень її фізичної та духовної досконалості, що створює позитивні передумови для розкриття здібностей людини протягом усього життя.

Але формування лідерів під час занять з фізичного виховання та занять спортом – не стихійний процес, його потрібно планувати, організовувати, реалізовувати та контролювати саме під час участі студентів у навчально-тренувальному процесі, спортивно-масових заходах та змаганнях. Отже, на сьогодні актуальним є пошук засобів виховання лідерів-студентів в процесі фізичного виховання і занять спортом у вищих навчальних закладах, як передумова ство-

рення ефективних педагогічних умов для формування активної, ініціативної та відповідальної особистості з розвиненим лідерським потенціалом, та орієнтованим на творчий розвиток своєї команди, розкриття потенціалу кожного її члена та готовим проявляти лідерські здібності у власній діяльності.

Баскетбол вимагає від гравців лідерських проявів, а саме сміливості, креативності, вмінь діяти у складних ситуаціях, вести за собою, бути відповідальним за результат команди

Останні результати досліджень щодо феномену лідерства дають змогу визначити аспекти, за якими визначається змістовна характеристика та, як наслідок, ефективність лідерства [7]. Відповідні аспекти мають певні показники за коефіцієнтами інтелекту IQ, емоційного інтелекту EQ, життєвої енергії VQ та духовного інтелекту SQ. В епіцентрі сучасних досліджень з проблем формування та розкриття лідерського потенціалу особистості є увага до високого рівня інтелекту IQ, а також емоційного інтелекту EQ. При цьому часто не враховується коефіцієнт життєвої енергії VQ лідера, хоча й одним з головних завдань лідера визнається сприяння позитивним змінам та подолання виникаючого при цьому супротиву. Саме коефіцієнт життєвої енергії виражає здібність лідера заряджати енергією себе й оточуючих, здібність впливати, здійснювати зміни, «віддавати себе справі», що за відсутності енергійності та достатнього рівня здо-

ров'я в лідера стає неможливим. Тому можна із впевненістю казати про те, що високий рівень життєвої енергії та здоров'я є обов'язковою умовою діяльності успішного лідера. Це обумовлює актуальність таких занять фізичною культурою і спортом, під час яких має відбуватися збереження та відтворення рівня життєвої енергії майбутнього лідера, а також формування навичок здорового способу життя в процесі його навчання в університеті.

На сьогодні накопичено певний досвід щодо вивчення феномену лідерства та розвитку лідерських якостей особистості в процесі занять спортом, які розглядаються, в основному, як важлива умова для досягнення значних спортивних результатів, особливо у командних видах спорту. Лідерство у спорті розглядається, в основному, з позиції динаміки міжособистісних стосунків у спортивних командах та групах (колективах) та/або діяльності тренера як керівника. На думку спортивних психологів Р.С. Уенберг та Д. Гоулд [8], ефективність лідерства у спорті залежить від поєднання або взаємодії ситуаційних чинників і поведінки лідера. Відповідно до цього підходу, стиль керівництва і його ефективність залежать від того, наскільки вони відповідають даній ситуації і якостям членів групи. Формування особистості лідера-спортсмена розглядається психологами також як результат внутрішньо групових процесів у спортивному середовищі, таких, як вплив лідерства на командну згуртованість, формування психологічного клімату та системи взаємин між членами спортивного колективу, баланс суперництва (конкуренції) та згуртованості у спортивній команді, лідерський вплив тренера на вихованців, співвідношення формального та неформального лідерства у спортивній команді тощо. Але такий підхід не повною мірою відображує сутність та значущість формування лідерських якостей студентів, тому що розвинені лідерські якості та лідерський потенціал мають не тільки суттєво сприяти досягненню високих спортивних результатів, а й бути фундаментом успішності студентів-спортсменів після завершення їх спортивної кар'єри та після закінчення навчального закладу.

У сучасній літературі заняття фізичною культурою і спортом студентів вищих навчальних закладів розглядається, в основному, як засіб вирішення професійно-прикладних завдань, збереження здоров'я, підтримки рухової активності, розвитку функціонально-психологічних якостей, що матимуть велике значення у майбутній професійній діяльності студента. Але все більша роль відводиться фізичній культурі та спорту не тільки у напрямку профілактики захворювань і зміцнення здоров'я, а й як сукупності ефективних психорегуючих та виховуючих засобів і методів. Як зазначено у державних освітніх стандартах вищої професійної освіти за спеціальністю «Фізична культура і спорт», фізична культура особистості впливає на формування світогляду, загальної культури і характеру суспільних відносин, є фундаментальним базовим шаром будь-якої культури, наскрізним чинником, найважливішою умовою, що визначає самодо-

статність особистості. Оптимальна рухова активність людини – необхідна умова нормального функціонування всіх систем організму, включаючи інтелектуальну і емоційну сфери. Такий підхід набуває великої значущості у сьогоднішніх реаліях вищої школи та є доволі обґрунтованим у літературі.

Іншим аспектом занять фізичною культурою і спортом студентства є формування психологічної, організаційної та функціональної готовності до ефективного лідерства у майбутній професійній діяльності. Таке лідерство передбачає наявність сформованих управлінських, організаційних та інших навичок, що визначає майбутнього спеціаліста як лідера у своїй галузі, який володіє високим особистим статусом, впливає на думку і поведінку оточуючих його людей, членів об'єднання, організації та ефективно виконує комплекс інших функцій.

З психологічної точки зору заняття фізичною культурою та різними за своїм змістом та особливостями видами спорту дозволяють людині підвищити впевненість у власних силах, самоствердитися та підвищити самооцінку, що сприяє вихованню лідерських здібностей. Загальні психолого-педагогічні особливості фізкультурно-спортивної діяльності щодо розвитку лідерства полягають у наступному.

1. Під час організації колективу лідер створює мотиваційні передумови участі інших у діяльності із досягнення поставлених спортивних або оздоровчих цілей.

2. Для досягнення перемоги своєї спортивної команди включаються механізми соціально-психологічного впливу на групу.

3. Відбувається вплив особистості лідера на групову активність, яка спрямована на досягнення командних цілей.

4. Лідер колективу спонукає інших на працю в єдиному напрямку (наприклад, у командних іграх завжди є той, хто проявляє лідерство та мобілізує інших членів команди на перемогу).

У своєму життєвому втіленні фізкультурно-спортивна діяльність – це неухильне прагнення людини до розширення кордонів своїх можливостей, пов'язаних з подоланням зростаючих труднощів. Саме з різноманітними формами рухової активності пов'язана можливість випробувати себе, пізнати власну особистість, відчувати радість самоствердження, відчувати свою унікальність, цілісність і самобутність. Заняття у спортивних секціях вузу пов'язані з необхідністю прояву студентами вольових зусиль. Розвиток вольових рис пов'язаний з подоланням певних труднощів, а саме: втоми, наполегливим опануванням новими технічними елементами, збереженням самоконтролю в непростих змагальних ситуаціях, необхідності дотримання певного самообмеження заради досягнення спортивних або оздоровчих цілей.

Необхідно також брати до уваги інші якості особистості, тісно пов'язані з вольовими, наприклад, захопленість і прагнення до досягнення поставленої мети. Під час занять у спортивних секціях студент ніби пізнає себе у нових, ра-

ніше невідомих йому ракурсах, утверджує себе в своїй свідомості. Самореалізація, самовдосконалення особистісних якостей засобами фізичної культури неможлива в принципі без певного рівня самоповаги. І те, як надалі укладатиметься професійна діяльність, неабиякою мірою залежить від вихідних установок молоді людини, від того, чи здатна вона виявляти, використовувати або навіть створювати обставини для максимальної самореалізації. Наполегливість і старанність на навчально-тренувальних заняттях, можливість швидко і якісно сприймати нові елементи техніки, дисциплінованість, уміння працювати з повною віддачею сил, мобілізувати колектив у складній змагальній ситуації – це якості, особливо розвинені у лідерів.

Відчуття себе частиною команди та причетність до здобутого результату – це те, що формує впевненість у власних силах та психологію лідера

Одним із найбільш значущих механізмів виховання лідерства у спорті є робота з досягнення успіхів у ньому. Адже у спорті можна чітко прослідити та визначити свої результати. На думку спортивних психологів, досягнення успіху в обраному виді спорту – це найбільш ефективний засіб розвитку впевненості у собі. Для виховання впевненості у процесі занять з фізичного виховання необхідно створювати ситуації, в яких студенти мають можливість успішно реалізувати задумане. Досягнення поставлених цілей, навіть свідоме наближення до них – це головний чинник, що дає молодій людині задоволення своєю діяльністю. Відомо також, що в процесі взаємодії функціональних систем організму людини із значущими для нього результатами діяльності, відбувається найбільш

точна адаптація біоритмів фізіологічних процесів до ритму роботи, зростає підвищення енергетичного потенціалу організму.

Дуже важливою особливістю є наявність прагнення до досягнення мети, що у багатьох випадках призводить до відмінного виконання поставленого завдання. Студенти з високою потребою в досягненні своєї мети прагнуть у будь-якій ситуації, де їх оцінюють, проявити себе якнайкраще. Вони проявляють більшу наполегливість, докладають більше зусиль і частіше беруться за виконання важких завдань. У ході навчально-тренувального процесу студентів цей ефект досягається внаслідок усвідомлення прогресу в засвоєнні техніки спортивних вправ, у розвитку рухових вмінь і якостей психіки, перемоги на змаганнях. Слід зазначити, що вагомим моментом, який забезпечує впевненість у собі, є підтримка відмінної спортивної форми.

Розвитку лідерського потенціалу під час занять спортивно-оздоровчої діяльністю сприяє створення відповідних умов та цілеспрямована психологічна підтримка студентів з реалізації психолого-педагогічного потенціалу фізичної культури і спорту у цьому напрямку [9]. Загалом, лідерство можна визначити як тип взаємодії, спрямований на спонукання людей до досягнення загальних цілей. Лідерство є функцією лідера, послідовників і ситуаційних змінних, що мають конкретне відображення у процесах фізичного виховання і заняттях спортом студентської молоді. Отже, виникає необхідність визначити конкретні лідерські здібності та навички з координації й управління діяльністю групи, які виховуються у студента в процесі занять фізичним вихованням і спортом. Вони характеризуються багатьма психолого-педагогічними, морально-вольовими та духовними ознаками, практичними вміннями, що мають конкретне відображення у фізкультурно-спортивній діяльності.

1. Вміти викликати захоплення та надихнути інших справою або ідеєю. Студент не тільки сам займається певним видом спорту або рухової активності, а й надихає та спонукає займатися ним інших.

2. Бути готовим нести відповідальність не тільки за власні дії, а й за групу людей. У спортивній команді капітан несе відповідальність за ефективність дії своєї команди в цілому, якість взаємодії її членів між собою та кінцевий результат.

3. Вміти проявляти активність в прагненні до успіху. Фізкультурно-спортивна діяльність вимагає систематичної та плідної роботи для досягнення поставленої мети.

4. Вміти організувати взаємодію з людьми для того, щоб кожен з них відверто захотів досягнути поставленої мети. Лідер на спортивному майданчику має усвідомлювати сильні сторони своїх партнерів, організувати їх дії таким чином, щоб використовувати найсильніші якості кожного з них у досягненні успіху.

5. Проявляти ініціативність, силу характеру та волю до перемоги. У спорті чітко визначені критерії переможця та переможеного.

6. Вміти позитивно взаємодіяти як із більш слабкими духом, так із рівними та найсильнішими. Для ефективності спортивної команди необхідно налагодити зв'язки між всіма членами колективу незалежно від їх психологічних особливостей і характеру.

7. Мати потребу до виявлення креативних дій. Креативність, вміння проявити нестандартні погляди і дії є складовою успіху у змагальній діяльності, у ігрових видах спорту, єдиноборствах та видах спорту, у яких оцінюється якість підбору змагальної програми.

8. Вміти постійно підтримувати прагнення боротися за лідерство. Кожне спортивне змагання є прагненням до лідерства у вигляді медалі, кубку, почесної грамоти тощо.

9. Вміти проявляти лідерство в екстремальних ситуаціях. Спортивне змагання є екстремальною ситуацією, де від ступеню мобілізації лідерських здібностей залежить результат. Завдяки заняттям спортом виникає можливість тренувати вольові, комунікативні, управлінські, організаційні та інші лідерські навички.

10. Вміти систематично підтримувати прагнення до досягнення успіху. Одним із найважливіших принципів спортивного тренування є систематичність, що обумовлює постійний розвиток тіла і загартовування характеру.

11. Вміти чітко визначати мету і ставити для цього поетапні завдання. Фізичне виховання і спорт мають конкретне вираження мети (підняти певну вагу, пробігти за певний час, одержати перемогу, наприклад), для чого мають поетапно вирішуватися відповідні завдання під час навчально-тренувальної роботи.

12. Вироблення оптимістичного погляду на ситуацію, віра у позитивний результат. Результати у спорті неможливі без віри у перемогу, у себе, у свою команду.

13. Вміння чітко, швидко і коректно доносити думки та управлінські рішення. Під час тренувань і змагань спортивної команди гравці вчаться швидкій комунікації за допомогою слів, жестів, поглядів тощо.

Студенти-спортсмени є особистостями, які поєднують поглиблені заняття спортом з отриманням вищої освіти за певним напрямом. Тому вони є унікальними особистостями, які, не дивлячись на свій молодий вік, мають значні результати у своєму виді спорту, водночас є взірцем та прикладом досягнення успіху для інших, тобто реальними (у спорті) та водночас потенційними (після отриманні вищої освіти за певним напрямом) лідерами. Їм властиві високорозвинені комунікативні здібності, високий рівень організаторських навичок, глибокі знання своєї сфери діяльності та здатність перемагати в умовах жорсткої конкуренції, вони готові домагатися поставлених цілей з огляду на потреби, інтереси і можливості як колективу чи організації в цілому, так і кожного члена своєї команди. Тобто студенти-спортсмени – це особистості з високим рівнем життєвої енергії, яка відіграє значну роль у лідерських проявах. Відповідні лідерські якості,

ознаки та навички студентів, які займаються спортом у вищих навчальних закладах потребують визначення, класифікації, вивчення, а також пошуку та реалізації шляхів їх розвитку та вдосконалення під час занять спортом.

Сучасна концепція виховної роботи в сфері студентського та молодіжного спорту вимагає більш осмисленого підходу до проблеми розвитку лідерського потенціалу спортсменів. На наш погляд, одним з пріоритетів виховної роботи зі студентами-спортсменами має стати формування і розвиток у них лідерських якостей, ознак, та позиції, що ґрунтується на міцному фізичному, психологічному, соціальному та духовному здоров'ї. Робота по виявленню, формуванню та розвитку лідерського потенціалу студентів-спортсменів має відбуватися через підвищення їх соціальної активності з урахуванням вікових інтересів і потреб студентів, особливостей виду спорту та специфіки спортивного середовища, а також націлювання на подальшу реалізацію лідерства у подальшій професійній та суспільній діяльності через збереження та підвищення рівня здоров'я та життєвої енергії засобами фізичної культури і спорту протягом усього життя.

Студенти, які займаються спортом, присвячують багато часу спортивному вдосконаленню поряд із навчанням за спеціальністю в університеті. У цей період відбувається активне формування їхніх життєвих цінностей, виникають передумови формування лідерських якостей та подальшого розвитку лідерського потенціалу. Доведено, що ключовою умовою розвитку лідерських якостей є процес самореалізації внутрішнього потенціалу особистості, чому сприяє постійне прагнення та мотивація досягати високих спортивних результатів у студентському віці. Центральним фактором в цьому процесі виступає феномен «внутрішнього лідерства», тобто стан особистості, заснований на постійній, регулярній самоорганізації і прагненні до постійного спортивного розвитку і вдосконалення. При цьому формуються специфічні лідерські ознаки, серед яких цілеспрямованість, мужність, саморегуляція, стресостійкість, змагальність, енергійність, домінування та інші, які є запорукою як спортивних досягнень, так і високих результатів у майбутній професійній діяльності.

Фізкультурно-спортивній діяльності характерна практична спрямованість, орієнтована на придбання студентами конкретних організаторських умінь і навичок. Розвиток лідерського потенціалу студентів, які займаються фізичною культурою і спортом, відбувається в процесі освоєння конкретних організаторських навичок під час включення в спільну конструктивну взаємодію, одним із прикладом якої є злагоджена командна робота. У фізкультурно-спортивному середовищі створені умови для самореалізації особистості через освоєння та виконання лідерських ролей (лідер на майданчику, лідер у взаєминах членів спортивного колективу, лідер у виконанні різноманітних функцій у спортивному колективі, лідер у виконанні функцій на майданчику тощо).

В процесі фізкультурно-спортивної діяльності студентів розкриваються внутрішній зміст особистості, його лідерський потенціал і вміння працювати над собою. Це досягається шляхом:

- ♦ розвитку фізичних та психологічних здібностей під час подолання навантажень та себе;
- ♦ актуалізації особистісно значущої діяльності та прагненні досягти бажаного результату;
- ♦ сприяння виробленню стратегії формування успішної та здорової особистості через власні досягнення.

Успішному розвитку лідерського потенціалу студентів значно сприяє певне «занурення» студента-спортсмена в різні види і форми діяльності. Студент-спортсмен в процесі творчої взаємодії з викладачами, тренерами, спортивними функціонерами та іншими студентами-спортсменами набуває досвід взаємодії та співпраці, які є надважливими для лідера. У студента, який займається фізичною культурою і спортом, спектр можливих видів суспільної діяльності та міжособистісних контактів набагато більше, ніж у його ровесників, які не займаються спортом. Включення в різноманітні види соціально-організаційної діяльності, активна участь в плануванні і обговоренні результатів фізкультурно-спортивної та суспільної роботи потребують формувати і висловлювати свою думку, приймати правильні рішення, бути відповідальним, вимогливим і принциповим у ставленні до себе і до оточуючих, що сприяє не тільки отриманню спортсменом цінного життєвого та спортивного досвіду, а і формуванню лідерської позиції.

Згідно результатів сучасних досліджень, лідерський потенціал є у кожної людини та піддається розвитку. Виявлення лідерського потенціалу відбувається не тільки під час фізкультурно-спортивної діяльності, але і в пов'язаному з цією сферою суспільному середовищі. Заняття фізичною культурою і спортом студентів необхідно розглядати як широкий спектр складових.

1. Формальна – під час регламентованого навчально-тренувального процесу та участі у змаганнях.
2. Неформальна – у позанавчальних закладах, під час участі у кемпінгах, клініках, спеціалізованих тренінгах тощо.
3. Інформативна – під час самостійного набуття професійних та спеціальних знань, умінь та навичок.

Одним з найбільш важливих механізмів виховання і самовиховання студентів стає прояв творчості у вирішенні фізкультурно-спортивних та пов'язаних з цією сферою діяльності завдань. У зв'язку з цим, завданням викладача фізичного виховання та студентського тренера є усвідомлення того, що він працює з найбільш активною частиною студентства, тобто молодими людьми, які мають високий природний лідерський потенціал. Педагогу необхідно створювати найбільш сприятливі умови для реалізації лідерського потенціалу студента-спортс-

мена, що має ґрунтуватися на його подальшому саморозвитку і самовизначенні. Для цілеспрямованого формування лідера педагогу необхідно наступне.

1. Здійснювати систематичний педагогічний моніторинг та аналізувати динаміку розвитку лідерських якостей та ознак вихованців.

2. Розробляти і реалізовувати програми суспільно значущої діяльності студентів-спортсменів, такі як організація та проведення фізкультурно-спортивних заходів та змагань, акцій з реклами здорового способу життя, зустрічей з відомими спортсменами та спортивними діячами тощо.

3. Взаємодіяти та брати участь у сумісній роботі з різноманітними фізкультурно-спортивними організаціями та об'єднаннями, такими як федерації з видів спорту, місцеві осередки Національного Олімпійського комітету та ін.

4. Координувати діяльність молодіжних та студентських організацій з надання методичної, інформаційної та правової допомоги студентам-спортсменам.

Розвиток лідерського потенціалу відбувається при цьому лише за умов вільного вибору кожного студента, мотивації на досягнення успіху та реалізацію суспільно-корисних проєктів, пов'язаних з рекламою здорового способу життя та особистісним зростанням.

Ефективність розвитку лідерського потенціалу спортсменів багато в чому залежить від того, наскільки вірно педагог діагностує ситуацію, адекватно обирає засоби педагогічного впливу, враховує різноманітні ситуації та характер взаємин з вихованцем, його місцем, самооцінкою, цінністю та відносинами у спортивному колективі, а також готовність студента-спортсмена до розвитку та прояву його лідерського потенціалу. Педагогу не тільки потрібно інтуїтивно володіти цими питаннями, а й вміти об'єктивно отримувати інформацію щодо ступеня розвиненості лідерських якостей у його підопічних та наскільки такі якості студент-спортсмен проявляє у тій чи іншій сферах, пов'язаних як з фізкультурно-спортивною, так і суспільною, навчальною та іншими видами діяльності. Грамотний та систематичний педагогічний моніторинг допомагає виявляти дійсних і потенційних лідерів фізкультурно-спортивних колективів та груп, стимулювати активність всіх членів команди в залежності від їх здібностей та мотивів.

На формування важливих лідерських ознак і якостей під час занять фізичною культурою і спортом також позитивно впливає засвоєння студентами наступних знань, умінь та навичок:

- ◆ знання про зміст, сутність та значущість для майбутньої професійної діяльності лідерських якостей, які можна сформулювати під час занять фізичною культурою і спортом в університеті;
- ◆ знання про професійні мотиви і потреби людини з вираженою лідерською позицією;
- ◆ знання про види стресу та методики його подолання засобами фізичної культури і спорту, управлінням власними станами;

- ◆ знання про шляхи розробки ефективної самопрезентації за допомогою формування під час занять фізичною культурою і спортом гарної постави, здорової зовнішності, зовнішньої та внутрішньої впевненості тощо;
- ◆ знання основ самоврядування і закономірностей розвитку колективу на прикладі роботи спортивної команди;
- ◆ здатність до соціальної творчості;
- ◆ навички планування власної діяльності та роботи команди, також її аналізу з позиції як розвитку колективу, так і кожної особистості;
- ◆ вміння творчо мислити і бачити перспективу;
- ◆ володіння новими інформаційними технологіями;
- ◆ навички управління групою і розподілу обов'язків між її членами;
- ◆ навички самопрезентації.

Звичайно, важливими у фізкультурно-спортивній діяльності є практичні критерії оцінки сформованості лідерських якостей, до числа яких відносяться.

1. Фактичний прояв комплексу певних лідерських якостей, властивих особистості спортсмена, таких як дотримання систематичності у спортивному вдосконаленні, прояв зусиль у тренуванні та під час змагань, рівень мотивації на преремогу та інші.

2. Психологічна готовність і прояв лідерської позиції в реальних умовах, що полягає у витримці високої конкурентноспроможності, проявах високого ступеня змагальності, вольових зусиль, цілеспрямованості тощо.

3. Відкритість та інтерес до соціальної та спортивної творчості, продуктивної групової взаємодії, планування і досягнення колективних цілей.

Результати опитування студентів-спортсменів [10], які займаються баскетболом в університетах, засвідчують, що студенти-спортсмени надають високу значущість таким лідерським якостям, як організаторські здібності та готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів». Більшість респондентів назвали ці якості важливими для лідера як у спортивній діяльності, так і після її завершення у подальшому професійному шляху. Студенти вважають, що такі якості дозволяють проявляти лідерство та досягати значних успіхів командою як на спортивному майданчику, так і подальшій кар'єрі керівника, менеджера, бізнесмена та іншій сфері професійної діяльності після закінчення спортивних виступів.

Середню оцінку студенти надавали таким лідерським якостям як здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою; умінням працювати в команді; умінням вирішувати проблеми; вплив на оточуючих; дружелюбність та доброзичливість; здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості; вмінням управляти собою; здатності усвідомлювати мету. Ці якості студенти вважали важливими як для занять спортом, так і подальшому професійному шляху. Особливо студенти визначали дружелюбність як важливу якість, яка, на їх думку,

є основою впливу на партнерів, бажанні бути частиною команди, вести її за собою, працювати разом, здатності виказувати довіру та делегувати повноваження.

Найнижчий рейтинг отримали такі якості як наявність творчого підходу; відкритість до нового; наявність почуття гумору та здатність пожартувати над собою. У більшості випадків студенти не ідентифікували ці якості як лідерські та навіть навпаки вважали їх такими, що не сприяють розвитку лідерства.

У той же час, студенти-спортсмени найбільш характерними для себе лідерськими якостями та ознаками називали дружелюбність та вміння працювати у команді. Це пов'язано з особливостями молодіжного віку, коли закладається фундамент міцних соціальних стосунків. Студенти вважають себе дружелюбними, вони постійно шукають нові знайомства, активно приймають участь у соціальному житті, подорожують, глибоко цінують дружбу та активно розширюють коло спілкування. Заняття фізичною культурою і спортом, ведення здорового способу життя надають їм додаткові можливості для подорожей, знаходження друзів, які мають спільні інтереси та можуть утворювати групи за інтересами (наприклад, любителі пограти у вуличний баскетбол або робити ранкові пробіжки). Уміння працювати у команді, на наш погляд, властиве саме представникам студентських спортивних команд. Специфіка командних видів спорту обумовлює розвиток умінь командної роботи, від яких багато у чому залежать результати матчів.

Також достатньо часто студенти-спортсмени визначають у себе розвинені організаторські здібності, вміння управляти собою, наявність творчого підходу, відкритість до нового та почуття гумору, здатність пожартувати над собою. Ці якості властиві багатьом енергійним та креативним молодим людям, які живуть активним життям та займаються спортом. Знаходження у спортивному колективі, комфортне спілкування за інтересами, відчуття себе важливою частиною команди, участь у колективних заходах також надає додаткові можливості для прояву, формування та розвитку зазначених лідерських якостей.

Найменш притаманними собі лідерськими якостями респонденти вважали готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»; здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою, знання правил організаторської роботи, вміння вирішувати проблеми, вплив на оточуючих, здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості, здатність чітко усвідомлювати мету. Це, на нашу думку, пов'язано із тим, що молоді люди знаходяться у активних пошуках власного шляху, не мають за собою багатого життєвого та соціального досвіду, мають небагато знань, вмінь та навичок організаційної та управлінської роботи, мало знайомі з теоріями розвитку лідерства та лідерських якостей.

Таким чином було виявлено, що більшість студентів-спортсменів розуміють поняття «лідер» як здатність ефективно впливати на оточуючих, мобілізувати команду і керувати нею для досягнення результату. Більшість студентів-спортс-

менів розуміли роль лідера з гуманістичних позицій як людини, націленої на підтримку дружніх та водночас конструктивних взаємин у команді. Важливим є факт сприйняття лідера команди як особистості, яка здатна максимально мобілізувати власні здібності для досягнення успіхів у навчанні і спорті. На думку опитуваних, діяльність лідера має відрізнятись активною участю у житті команди, організації, клубу, роботі різноманітних громадських об'єднань тощо. На думку студентів-спортсменів, заняття спортом мають сприяти розвитку тих лідерських якостей, які сприятимуть успішності у майбутній професійній діяльності після завершення спортивної кар'єри.

Студенти-спортсмени високо оцінюють та водночас визначають властивими для себе такі лідерські якості як організаторські здібності, уміння працювати в команді, дружелюбність, вміння управляти собою. З іншого боку, найменше розвиненими у себе, але значущими і важливими лідерськими якостями, студенти визначили готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»; здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою; уміння вирішувати проблеми; впливати на оточуючих; здатність довіряти партнерам та відзначати їх кращі якості; здатність чітко усвідомлювати власну мету. Студенти відзначили у себе доволі низький рівень знань та умінь організаційної роботи, вважаючи при цьому їх важливими лідерськими ознаками, які необхідно розвивати. Це допоможе їм, на їхню думку, бути успішними як на спортивному майданчику, та і у майбутній професійній діяльності.

Реалізація потенціалу фізкультурно-спортивної діяльності має відбуватися у такій моделі фізичного виховання та занять спортом студентів в університеті, яка дозволить поетапно створити умови для визначення, формування та розвитку лідерського потенціалу студентів. На першому етапі, який починається з приходом студентів на заняття з фізичного виховання та спортивні секції в університеті, відбувається вивчення лідерських задатків та рівня сформованості лідерських якостей студентів під час взаємодії в системах «студент-викладач» та «студент-студент» у різних видах практичної діяльності. Цьому сприяє створення таких умов, за яких студенти активізуються на заняттях з фізичного виховання та навчально-тренувальних секціях з обраних видів спорту. Широко використовуються командні та індивідуальні рухливі ігри з елементами обраного студентом виду спорту. Важливим на цьому етапі є досягнення найвищого ступеню «включеності» кожного студента у активну фізкультурно-спортивну діяльність на основі його емоційної сфери, тобто зацікавленості та бажання. В процесі педагогічних спостережень педагогу необхідно постійно вивчати характер взаємодії між студентами в процесі їх взаємодії, визначати особливості співробітництва та суперництва між ними. Це дозволить вивчити індивідуальні психологічні особливості студентів, проаналізувати реалізацію лідерських задатків безпосередньо у діяльності, взаємодії та поведінці у команді та за її межами.

На другому етапі в процесі занять фізичної культурою та спортом створюються ситуації успіху, що надихають та дають змогу студентам повірити в себе. Формування лідерського потенціалу відбувається на фоні відчуття успіху в обраному виді діяльності, що надає студентам відчуття зростання і руху вперед. Важливо помічати та обговорювати навіть найдрібніші позитивні дії та успіхи молодої людини. Такими необхідно вважати не тільки перемогу у грі, а й покращення техніки виконання елементу, збільшення кількості влучних або результативних дій, поліпшення взаємодії у команді, згуртованості для досягнення успіху, збільшення вкладу до командного результату тощо. Будь-які ознаки та прояви у поведінці необхідно обговорювати у процесі спеціально організованих та неформальних групових та індивідуальних бесід. Важливим завданням, що вирішується на цьому етапі, є навчання студентів аналізувати власні дії та зміни у поведінці з точки зору розвитку лідерства («як я включився у гру», «чи зміг мобілізувати себе», «чи повів за собою», «чи вистояв у протистоянні із суперником», «за рахунок чого зміг досягти мети», «чи зміг впевнено прийняти рішення у складній ситуації», «чи продуктивно створював взаємовідносини у колективі» тощо). Таким чином відбувається постійний пошук внутрішніх резервів особистості щодо реалізації її лідерського потенціалу.

На третьому етапі найбільш підготовленим студентам пропонується скласти і провести комплекс загально розвиваючих вправ або частину заняття з конкретним завданням з усією групою, пояснити, показати і провести рухливу гру, естафету тощо. Під час кругового тренування їм можна надати можливість організувати групу, відповідати за дисципліну тощо. Протягом заняття студентам можливо також запропонувати виступити в ролі тренера (викладача) або судді в процесі гри. Як правило, студенти добре справляються з суддівством гри, ведуть рахунок, оголошують її результати і навіть виступають в ролі коментатора. Також на цьому етапі на заняттях можливе штучне створення ситуацій, що мають бути вирішені колективно (розіграти групову взаємодію або спеціальну комбінацію у грі, наприклад).

У будь-якому випадку, викладач і студент-лідер мають бути співтворцями навчального процесу, де викладач забезпечує педагогічну підтримку, та використовуючи ефективні педагогічні технології керівництва, організовує найбільш доцільні види діяльності, що сприяють прояву і формуванню лідерських якостей студентів. У таких видах діяльності можливе виконання широкого діапазону ролей лідерів та виконавців: роль рядового учасника справи (виконавець), виконавець спеціального творчого завдання, капітан команди із певним завданням для колективу (лідер), інструктор групи спортсменів (лідер), тренер або консультант команди (лідер), суддя та ін. Студент-лідер приймає та виконує одну з визначених ролей, для чого вчиться організовувати взаємодію з іншими студентами.

За своєю природою фізкультурно-спортивна діяльність має величезний потенціал у вихованні особистості лідера. Своєї особливої значущості у вихованні лідерів фізична культура і спорт набувають у студентські роки, коли формується майбутній професіонал своєї галузі. Саме фізичне виховання і заняття спортом за певних педагогічних умов дозволяють формувати психологічну, організаційну та функціональну готовність до ефективного лідерства у майбутній професійній діяльності та конкретні практичні навички лідерства у групі; виховувати цілеспрямованого, наполегливого працездатного спеціаліста. Отже, у системі фізичного виховання і студентського спорту мають реалізовуватися педагогічні технології, за допомогою яких розкривається та повною мірою використовується потенціал фізкультурно-спортивної діяльності для виховання лідера-професіонала.

6.4. Правова компетентність як важлива характеристика еліти і лідерів

В умовах розбудови в Україні демократичної, правової держави і громадянського суспільства правова освіта майбутніх лідерів набуває особливого значення для формування їх правової культури і правосвідомості, вмінь законними засобами правомірно діяти в професійній діяльності та різноманітних життєвих ситуаціях. Правова підготовка у закладах вищої технічної освіти стає обов'язковим складником професійної компетентності майбутніх фахівців, що надасть можливість характеризувати їх як успішних інженерів, економістів, психологів, педагогів тощо. Забезпечення країни висококваліфікованими кадрами, справжніми спеціалістами та лідерами вимагає від вищої школи активізації роботи з запровадження у процес навчання та виховання ряду правових компетентностей. Доволі низька правова культура, нерозуміння ролі права у житті суспільства, невміння застосувати правові норми у професійній діяльності та у суспільному житті знижують соціальну активність, професійні знання і вміння будь-якого спеціаліста.

Формування правових компетентностей у здобувачів вищої освіти під час навчання в університеті має на меті не тільки підготовку майбутніх фахівців, які мають високий рівень професійних знань та вмінь, але й виховання гідних громадян своєї країни, здатних жити та працювати в умовах громадянського суспільства, демократичної, правової держави. Поєднання професійних та правових компетентностей в освітньому процесі дозволяє сформувати професійно-компетентного фахівця, який у майбутньому, набувши ґрунтовні правові знання, може вирішувати професійні завдання з застосуванням вимог законодавства, розуміти свою відповідальність за прийняті рішення. Правові знання сприяють підвищенню правової свідомості особистості, зростанню її правової культури.

В умовах реформування усіх сфер життя українського суспільства постійно розширюються можливості особистостей щодо участі в конституційних, адміністративних, господарських, цивільних правовідносинах, в зв'язку з цим зростає значення правової компетенції як складової професійної компетентності фахівця. Система правового навчання і виховання студентів в закладах вищої технічної освіти має своєю метою формування моральної і правової свідомості молодих людей, озброєння їх знаннями національного та міжнародного законодавства, необхідними для практичної професійної діяльності, для використання правових знань в особистому житті.

Кардинальні зміни в економіці всього світового співтовариства потребують змін у сфері підготовки майбутніх фахівців. Всесвітня конференція з вищої освіти «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» (ЮНЕСКО, Париж, 5–8 липня 2009 року) наголосила, що вища освіта є основною силою для створення інклюзивного та різноманітного суспільства знань, яка сприяє дослідженням, інноваціям і творчості. Вища освіта як суспільне благо є відповідальністю усіх зацікавлених сторін, особливо урядів. Сьогодні світ стоїть перед глобальними викликами, серед яких продовольча безпека, зміна клімату, розподіл водних ресурсів, міжкультурний діалог, запровадження відтворювальних джерел енергії та охорона здоров'я. Вища освіта повинна не тільки надавати тверді навички для теперішніх і майбутніх поколінь, але й має також сприяти освіті соціально відповідальних громадян, які прагнуть до створення миру, захисту прав людини і цінностей демократії [11].

Відповідно до Лісабонської конференції «Про визнання кваліфікацій, з вищої освіти в європейському регіоні» (1997 р.) для фахівця нового покоління вже недостатньо, як раніше, мати сталий набір професійних знань, умінь і навичок, тепер важливим стає його постійний розвиток, вдосконалення своїх професійних й людських якостей. Цією конференцією була сформульована концептуальна ідея міжнародного визнання результатів освіти – компетентнісний підхід, який набув свого подальшого розвитку у реформах Болонського процесу [12].

Закон України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 р.) встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [13].

Відповідно до Закону компетентність – це здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі

динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей (ст. 1, п 13).

Освітня програма, за якою навчається здобувач вищої освіти повинна містити: перелік освітніх компонентів; їх логічну послідовність; вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою; кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані програмні результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти (ст. 91). Закон встановлює, що освітній процес у закладах вищої освіти – це інтелектуальна, творча діяльність, яка проводиться через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Таким чином, відповідно до Закону освітній процес має бути спрямований на формування компетентностей: інтегральних, загальних та спеціальних.

Правові компетентності, що формуються під час навчання у закладі вищої освіти, належать до загальних компетентностей, які є універсальними, не пов'язані безпосередньо із суто професійними, але важливі для успішної подальшої професійної та соціальної діяльності здобувача вищої освіти в різних галузях та для його особистісного розвитку.

Слід погодитися з висловлення І.А. Зязюна, що «головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля особистості, що володіє багатofункціональними компетентностями» [14, с. 13].

Професійна компетенція фахівця залежить від розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти, від процесів, що відбуваються в суспільстві, та від загального рівня суспільно-економічного розвитку країни. Професійна компетентність визначає здатність фахівця розв'язувати професійні проблеми та завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності з опорою на особистісні якості: знання, уміння, навички, життєвий досвід, здібності, цінності та нахили. Правова компетентність – це якісна характеристика особистості.

Слід погодитися з думкою Н. Ткачової, яка вважає, «надзвичайно важливим у справі забезпечення господарства країни спеціалістами, її економічного розвитку має не тільки підготовка фахівців високого рівня кваліфікації, а й формування у них ціннісно-правових орієнтацій, які визначають соціально правомірну поведінку у різних сферах діяльності, що відповідає вимогам суспільства, сприяють їх соціалізації, захищаючи від невігластва і порушень законності» [15, с. 156].

Як зазначає Г. Лазарчук, правова компетентність включає в себе знання норм моралі та права, уміння та навички застосування даних норм у повсякденному житті, здатність та готовність до підвищення рівня правової компетент-

ності протягом усього життя. Правова компетентність складається з ключових, базових та спеціальних компетенцій, які мають різні рівні формування та прояви. Перший рівень – формування ключових правових компетенцій, яке відбувається з моменту народження особи до її професійно спрямованого навчання. Другий рівень – формування базових правових компетенцій, яке відбувається з моменту визначення особи щодо майбутньої професійної діяльності та до закінчення вищого навчального закладу. Третій рівень – формування спеціальних правових компетенцій, яке відбувається в процесі самонавчання та підвищення своєї кваліфікації [16, с. 54].

Позиції багатьох дослідників сходяться у тому, що формування правової компетенції студентів технічних та економічних спеціальностей передбачає не лише засвоєння студентом окремих елементів правових знань, але й оволодіння комплексною процедурою, яка дозволяє вільно орієнтуватися у правовому полі в процесі професійної діяльності. Тобто, складовими правової компетенції мають бути права освіта, правове виховання та соціалізація у правовому середовищі закладу вищої освіти.

Зважаючи на це, погоджуємося із думкою Н. Ткачової, що «професійне навчання, відірване від правової освіти та правового виховання, втрачає свій сенс і сутність, оскільки сформованість професійної правової культури – форпосту суспільних відносин – більш високий рівень підготовки спеціаліста, ніж сформованість лише тільки спеціалізованих професійних знань» [15, с. 156].

На думку О. Іваній, «виховання поваги до права, застосування правових знань у сфері професійної діяльності (трудове право), вироблення практичних навичок правильного розв'язання питань особистого характеру (сімейне право), визначення меж правомірної поведінки (адміністративне та кримінальне право), підвищення рівня культури договірних відносин (цивільне право) – усе це потребує створення системи викладання основ права для всіх членів суспільства, незалежно від віку і професійної діяльності» [17, с. 42].

Правова освіта є фундаментом нового українського суспільства. Тільки високоосвічені громадяни, які мають професійні знання, високий рівень правової свідомості та правової культури здатні утворювати незалежну демократичну, правову державу, встановлювати правопорядок, керуючись Конституцією та діючим законодавством.

Таким чином, слід констатувати, що однією з основних складових професійної компетентності майбутнього фахівця є права компетенція, оскільки він повинен мати ґрунтовні правові знання у сфері своєї фахової діяльності, бути правосвідомим та чітко розуміти свою відповідальність за прийняті рішення.

У Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» правові дисципліни викладаються майже в усіх інститутах та на факультетах. Це загальний навчальний курс «Правознавство», спеціальні навчальні

курси «Трудове право», «Господарське право», «Договірне право», «Трудове та господарське право», «Господарське та фінансове право», «Господарське та податкове право», «Правове регулювання підприємницької діяльності», «Правове регулювання публічного управління», «Авторське право та суміжні права», «Правова охорона та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності», «Правове регулювання інноваційної діяльності», «Правовий захист інформації», «Інформаційне право в медіа сфері», «Природоохоронне законодавство та екологічне право» та інші.

Правові знання, вміння застосовувати законодавчі акти необхідні фахівцям в їх професійній діяльності. Це надасть можливість їм орієнтуватися у тих процесах, які відбуваються у країні та у світі, знати та вміти захищати свої права. Дійсно, школярі вивчають правознавство на рівні 9 класу, але воно викладається, як правило, учителями, які не мають юридичної освіти та досвіду практичної роботи в галузі права. Крім того, законодавство постійно змінюється, вдосконалюється. Випускники шкіл, які стали студентами технічних закладів вищої освіти, залишаються поза правовими знаннями, не знають та не вміють застосовувати їх в повсякденному житті, не говорячи вже про професійну діяльність.

Слід погодитися з багатьма науковцями, які підкреслюють важливість формування правової компетентності студентів технічних університетів. Її значущість визначається тим, що інженерна діяльність у сьогоdnішній час має складний інтегративний характер. Діяльність майбутніх фахівців потребує високого інтелектуального потенціалу, зв'язку з життям країни і суспільства в цілому. Правова підготовка, що здійснюється у технічних закладах вищої освіти, дає можливість майбутнім спеціалістам одержати правову грамотність в сфері управління виробничими процесами, що надасть їм можливість у майбутньому приймати рішення на професійному рівні та нести за них відповідальність, проявляти свої лідерські якості.

Актуальність формування правової компетенції у студентів технічних спеціальностей пов'язана з необхідністю підвищення якості сучасної вищої освіти, яка повинна відповідати професійним стандартам. Це буде сприяти формуванню громадянської та соціальної відповідальності, професійної поведінки, а також антикорупційної свідомості.

Чисельні опитування студентів, в тому числі і в НТУ «ХПІ», свідчать про постійне зростання інтересу до правових дисциплін. Так, за результатами опитувань, які проводились ще у 2000–2008 роках соціологічною лабораторією кафедри етики, естетики та історії 90,3 % студентів вважали гуманітарні дисципліни невід'ємною складовою університетської освіти, 57,1 % відповіли, що відвідують лекції і семінари з гуманітарних курсів, оскільки вважають їх актуальними і цікавими, а 42,2 % вивчають їх лише тому, що вони є в навчальному плані. Серед найбільш значимих гуманітарних дисциплін, які були виділені сту-

дентами, домінують: «Правознавство» – 68,8 %, «Етика ділового спілкування» – 58,7 %, «Основи психології і педагогіки» – 56,3 % [18, с. 67–68].

Більшість опитаних студентів вважали саме ці дисципліни обов'язковими для вивчення, тобто нормативними. Цілком закономірно, що на формування поглядів, переконань і ціннісних орієнтацій студентів відповідно до отриманих даних, впливають ті гуманітарні знання, які оцінюються як корисні та необхідні в подальшій професійній діяльності. Аналіз отриманих у ході досліджень даних виявив загальну прагматичну тенденцію, що існує в суспільстві, та яка відображається на вищій технічній освіті. Вона полягає в тому, що студенти, з їх кар'єрно-орієнтованими цінностями, віддають перевагу тим гуманітарним дисциплінам, які будуть сприяти майбутньому професійному успіху. На жаль, більше таких досліджень в нашому університеті не проводилось, але здається, що ситуація з ставленням до гуманітарних дисциплін, в тому числі до правових, не змінилася [19, с. 185].

Викладачами кафедри права НТУ «ХПІ» навчальні курси з правових дисциплін розробляються і викладаються з урахуванням інтересів кожного конкретного інституту, факультету і випускаючої кафедри. Головним критерієм такого підходу є те, щоб кожен студент отримав саме йому необхідні знання та уміння, щоб він міг їх використати у своїй подальшій професійній діяльності.

Так, для студентів Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу викладаються такі навчальні курси як «Правознавство», «Трудове право», «Господарське право», «Договірне право», «Трудове та господарське право», «Господарське та фінансове право», «Господарське та податкове право», «Правове регулювання підприємницької діяльності», «Правова охорона та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності». Ці курси викладаються протягом бакалаврської та магістерської підготовки. На нашу думку, формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей передбачає не лише засвоєння студентом окремих елементів правових знань, але й оволодіння комплексною процедурою, яка дозволяє вільно орієнтуватися у правовому полі в процесі фахової діяльності. Тобто, складовими правової компетенції мають бути правова освіта, правове виховання та соціалізація у правовому середовищі закладу вищої освіти.

Для студентів, які навчаються за спеціальністю «Екологія» викладається такий навчальний курс як «Природоохоронне законодавство та екологічне право». Для магістрів у сфері публічного управління та адміністрування – «Правове регулювання публічного управління». Для магістрів багатьох інших спеціальностей – такі курси як «Авторське право та суміжна права», «Правова охорона та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності», «Правове регулювання інноваційної діяльності», «Правовий захист інформації», «Інформаційне право в медіа сфері».

Аналіз навчальних планів та освітньо-професійних програм з різних спеціальностей, за якими здійснюється підготовка в університеті, показує, що деякі з них взагалі не містять правових компетентностей. Так, метою освітньо-професійної програми «Електроенергетика» є поєднання високого рівня професійної підготовки в галузі електричної інженерії з формуванням у фахівців науково-технічного світогляду та наданням широкого кругозору у соціальній, гуманітарній, фундаментальній (природничо-науковій) й професійній областях. Цікаво, що серед загальних компетентностей є формування історичних, культурних філософських компетентностей, але правові, на жаль, відсутні. Освітньо-професійна програма «Інженерна екологія» теж не містить правових компетентностей, але передбачає викладання таких навчальних курсів як «Правознавство» та «Екологічне право».

Останнім часом випускаючі кафедри постійно скорочують кількість правових дисциплін, відносять їх до вільного вибору студентів, скорочують кількість годин на правові дисципліни, обмежують їх тільки лекціями без проведення семінарських занять.

Навчальний курс «Правознавство» викладається практично для усіх спеціальностей. Він складається з лекцій, семінарів, самостійної роботи та проведення підсумкового контролю – іспиту або заліку. На лекції та семінари виділяється 32 години. Запланованих на лекції 16 годин вкрай недостатньо, під час лекцій студенти повинні опанувати фундаментальні галузі права. Останнім часом з'явилась велика низка нових законодавчих актів, кодексів, які регулюють важливіші суспільні відносини та мають вирішальне значення для створення демократичної, правової держави. Основні положення цих важливих законодавчих актів самостійно опанувати студенти не можуть.

Зміст правової дисципліни має містити дві частини. Перша частина носить теоретичний характер, вона складається з основних положень теорії права та надає студентам знання, що таке право, закон, галузь права, інститут права, норма права, правова культура, правова свідомість та інші.

Друга частина навчального курсу «Правознавство» надає знання з основ конституційного, цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального права. Завданнями вивчення правознавства студентами усіх спеціальностей є опанування загальних положень про державу та право, основ провідних галузей права, набуття навичок з користування нормативними актами та можливостей тлумачити основні норми права. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент має знати зміст основних принципів права, основних юридичних понять, зміст та пояснення провідних галузей права; вміти аналізувати юридичні тексти, інтерпретувати їх для вирішення практичних проблем, ілюструвати теоретичні положення прикладами, робити самостійні висновки щодо змісту конкретних нормативно-правових актів, застосовувати одержані знання

з правознавства і законодавства для оцінювання проблем професійного, суспільного та особистого життя, а також приймати власні рішення щодо них.

Однак, слід зауважити, що курс «Правознавство», який викладається для студентів усіх спеціальностей університету, завжди враховує особливості їхньої майбутньої професійної діяльності.

Так, під час викладання курсу «Правознавства» студентам Навчально-наукового інституту механічної інженерії і транспорту, які навчаються за спеціальністю «Автомобільний транспорт», надаються знання та формуються вміння використовувати у професійній діяльності знання законодавчих актів України, інших нормативно-правових актів, що встановлюють правила технічної експлуатації автомобільного транспорту України, інструкції та рекомендації з експлуатації, ремонту та обслуговування дорожніх транспортних засобів автомобільного транспорту та їх систем. Робота автотранспортних підприємств пов'язана в основному з перевезенням людей, вантажів та надання інших послуг, тобто з укладанням договорів, тому доцільним було б запропонувати вивчення такої дисципліни як «Договірне право».

Освітньо-професійна програма «Комп'ютерні науки. Моделювання, проектування та комп'ютерна графіка» містить серед загальних компетентностей здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. Програма передбачає викладання тільки курсу «Правознавство», але, на наш погляд, вона повинна містити і такі курси як «Правовий захист інтелектуальної власності», «Правовий захист інформації», «Авторське право і суміжні права», «Право інформаційних технологій».

Для студентів, які навчаються на факультеті Соціально-гуманітарних технологій за спеціальністю «Прикладна та комп'ютерна лінгвістика» пропонуються такі навчальні курси як «Правове регулювання створення та розробки Стартап-проектів в Україні», «Право інформаційних технологій», «Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в національному та міжнародному співробітництві».

Кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, яка готує магістрів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», ставить на меті підготовку компетентного професіонала здатного вирішувати складні задачі та проблеми в галузі публічного управління та адміністрування, приймати ефективні управлінські рішення та забезпечувати ефективну взаємодію суспільства, держави та громадянина щодо задоволення потреб індивідуального та суспільного розвитку. Викладачами кафедри права для підготовки фахівців у цій сфері підготовлений навчальний курс «Правове регулювання публічного управління».

Викладачами кафедри права розроблені навчально-методичні комплекси, які забезпечують викладання таких курсів як «Правознавство», «Договірне право», «Трудове та господарське право», «Господарське та фінансове право», «Господарське та податкове право», «Правове регулювання підприємницької діяльності», «Правове регулювання публічного управління», «Правова охорона та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності», «Правовий захист інформації», «Інформаційне право в медіа сфері» та інших. Навчально-методичне забезпечення для викладання цих та інших дисциплін містить сілабус, робочу програму, конспект лекцій, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, список джерел інформації.

Головною метою правових курсів є засвоєння здобувачами вищої освіти, які у майбутньому сформуують нову гуманітарно-технічну еліту нашої країни, нормативно-правових актів чинного українського законодавства, міжнародно-правових документів, ратифікованих Україною, регулюючих суспільні відносини, що виникають в нашій державі між фізичними, юридичними особами й державою.

Серед методів навчання, які використовують викладачі кафедри під час викладання правових дисциплін переважають пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, дослідницький та інші. Провідні викладачі кафедри під час викладання лекційного матеріалу використовують мультимедійні технології, за допомогою яких навчальний процес модернізується, активізується розумова діяльність студентів, вдосконалюється творча діяльність самого викладача. Мультимедійні технології дозволяють проводити дистанційне навчання, розвивають систему безперервної освіти, тим самим підвищуючи ефективність освітнього процесу.

Мультимедійні технології в процесі викладання правових дисциплін охоплюють електронні підручники, самостійно підготовлений викладачем матеріал, презентацію інформації за допомогою програми PowerPoint, відео-метод, електронну пошту, рольові ігри, електронні інтерактивні дошки та інше.

Використання презентацій за допомогою програми PowerPoint дає можливість охопити всі види діяльності студентів (писання, читання, говоріння). Самостійно підібраний викладачем матеріал є найбільш спрямованим і доцільним для презентації, оскільки викладач готує і підбирає інформацію відповідно до вимог університетської та професійно спрямованої спеціалізації. Їх використання дає можливість спрощення сприйняття інформації студентом. Викладання правових дисциплін з використанням мультимедійних технологій надає можливість перейти від пасивної подачі матеріалу до активного способу реалізації освітньої діяльності, в якому студент стає його суб'єктом.

Таким чином, активізується й навчальний процес за рахунок збільшення наочності навчального матеріалу і відбувається плідна інтерактивна взаємодія між викладачем і студентом. На кафедрі підготовлені презентації лекцій з навчальних курсів «Правознавство», «Правове регулювання публічного управління», «Пра-

вове регулювання створення та розробки Стартап-проектів в Україні», «Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в національному та міжнародному співробітництві». Ця робота постійно продовжується, в планах кафедри передбачена підготовка таких презентацій для лекцій з усіх навчальних дисциплін.

Особлива увага приділяється викладачами кафедри роботі зі студентами на семінарських заняттях. З цією метою на кафедрі були розроблені тестові завдання, практичні завдання, які примушують студентів самостійно думати, аналізувати чинне законодавство і застосовувати його на практиці. Студенти вчаться складати різного роду договори, позовні заяви, юридичні документи. Під час проведення семінарів використовуються такі методи як опитування, тестування, виступи з рефератами та доповідями, вирішення практичних ситуацій на підставі нормативно-правових актів з їх обговоренням, ділові ігри. Використання інтерактивних методів навчання на семінарських заняттях дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів та демонструє свою ефективність в процесі організації занять.

Під час проведення занять з «Правознавства» студентам рекомендується, наприклад, робота в групах. Семінарське заняття з теми «Конституційні права та свободи громадян України» проводиться у формі прес-конференції. Студенти поділяються на експертів з прав людини в Україні та журналістів. Під час підготовки до заняття студенти знайомляться з Конституцією України, матеріалами ЗМІ, які присвячені даній проблемі. Студенти з групи експертів обирають для себе певну групу прав громадян та ретельно вивчають їх реалізацію в державі, готують виступи на прес-конференції, а також відповіді на питання журналістів. Журналісти, в свою чергу, готують питання для експертів. На прес-конференції створюється дискусійна ситуація, за підсумками якої журналісти готують невеликі статті.

Так, під час проведення семінару з теми «Трудовий договір» у навчальному курсі «Правове регулювання трудових відносин» студентська група поділяється на три підгрупи. Перша група – це роботодавці, друга – працівники, третя – експерти, які оцінюють дію роботодавців та працівників. Кожна з груп знайомиться з законодавчими актами, готує відповідні правові документи. «Роботодавці» готують проект трудового договору, якій вони вважають доцільним укласти; «працівники» – документи, необхідні при прийомі на роботу; «експерти» оцінюють їх роботу, визначають позитивні моменти та вказують на помилки, які були зроблені.

При проведенні семінарського заняття з навчального курсу «Авторське право і суміжні права» застосовується ділова гра на тему «Реєстрація авторського права». Студентам пропонується на підставі Закону України «Про авторське право і суміжні права» підготувати правові документи на твір, які необхідні для подачі у Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, для отримання «Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір». Студенти готують заяву про реєстрацію авторського права на твір, угоду між співав-

торами, довіреність на ведення справ, пов'язаних з державною реєстрацією авторського права на твір, заповнюють документи для оплати адміністративних послуг у сфері авторського права та за видачу контрольних марок, а також вчиняють всі інші необхідні дії, пов'язані з виконанням цього доручення. Студенти поділяються на групи, кожна з яких готує документи на певний від твору. Окрема група на чолі з викладачем оцінює результати роботи, яка була зроблена іншими студентами.

На семінарських заняттях, де розглядаються проблемні питання, практичні завдання, тобто юридичні ситуації, які необхідно вирішити, спираючись на діюче законодавство, використовується такий прийом як «мозковий штурм». При його застосуванні студенти висловлюють свої думки, відстоюють власні точки зору, котрі допоможуть розв'язати запропоновані проблеми.

Проведення занять з використанням інтерактивних методів навчання сприяє формуванню правових компетентностей, підвищує активність студентів в опануванні нормативно-правових актів, навчальної та наукової літератури, що допомагає їм у виконанні індивідуальних завдань, вирішенні практичних ситуацій. В таких малих групах, які створюються для виконання певного завдання, і формуються лідерські якості. Лідер не призначається викладачем, а визначається самою групою на основі його особистісних якостей, таких як зацікавленість у досягненні поставленої мети, більша поінформованість щодо питання, яке треба вирішити, енергійність, ініціативність, активність та інші. Лідер малої групи виступає фахівцем, організатором, мотиватором, він консолідує колектив та досягає поставленої мети.

Так, разом з кафедрою економічного аналізу і обліку Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу проводяться семінари з теми «Податковий контроль». Під час підготовки до заняття студенти вивчають Податковий кодекс, податкові документи, готуються до податкових перевірок. Під час проведення таких семінарів формуються як лідерські якості майбутніх фахівців, так і якості керівника підприємства. На першому етапі усі студенти групи вивчають законодавчі акти, навчальну та наукову літературу. Студенти за власним бажання поділялись на групи: на засновників товариства з обмеженою відповідальністю, наприклад, «Арістон», державних реєстраторів та податківців. Завданням першої групи є підготовка усіх необхідних документів для реєстрації підприємницької діяльності. Друга група перевіряє необхідні документи, робить зауваження, надає рекомендації та приймає рішення. Третя група – податківці безпосередньо перевіряє податкову документацію, облікові документи, законність проведення господарської діяльності та сплати податків. З одного боку, засновники, як лідери, повинні організувати свою групу задля підготовки необхідних для реєстрації документів, з іншого боку, у них формуються якості керівника, що вступає у відносини з державним реєстратором,

податківцями. Діяльність керівника в даному випадку складніша, він аналізує роботу своїх підлеглих, має право притягувати їх до відповідальності за неналежне виконання або невиконання завдань, що ставляться.

Студенти Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу – учасники ділової гри «Податковий контроль»

Студенти університету, які навчаються за спеціальністю «Інтелектуальна власність», під час підготовки до семінару з теми «Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності», за активної участі Державного інспектора з питань інтелектуальної власності в Харківській області здійснюють перевірки, складають акти, протоколи, за підсумками такої роботи готуються звіти, презентації, які представляються на семінарі.

Використання інтерактивних методів дозволяє моделювати ситуації майбутньої професійної діяльності, створювати ділові взаємовідносини, формувати такі важливі професійні вміння та навички, як групова співпраця, вміння керувати групою, обговорювати і приймати консолідовані рішення, брати відповідальність на себе, інші прояви лідерських якостей.

Підготовка та проведення таких занять вимагає додаткового навантаження викладача, який розробляє завдання, консультує студентів з приводу їх виконання, але, на жаль, ця робота не враховується в навчальну роботу викладача.

Зрозуміло, що з кожним роком інформації стає все більше, в тому числі в галузі права, збільшується і кількість обов'язкових дисциплін в університеті. Все це підвищує навантаження як на студентів, так і на викладачів, потребує активізації навчання й праці. Самостійна робота є одним із головних резервів підвищення активності у підготовці студентів. У свою чергу, викладач за невеликий обсяг часу не може ні допомогти, ні проконтролювати належним чином їх роботу з підготовки до занять. В зв'язку з цим ми все частіше чуємо вислов-

лювання наших опонентів, які вважають, що у технічному закладі вищої освіти готують не юристів, а спеціалістів іншого, технічного профілю. Однак, не слід забувати для кого пишуться і приймаються закони, коли і хто повинен навчити молодих людей, майбутніх фахівців розуміти і поважати їх? Вбачається, що саме у студентські роки є можливість і необхідність підвищити рівень обізнаності з правом, законодавством і взагалі підвищувати рівень правосвідомості та правової культури.

Особливу увагу кафедра приділяє формуванню правових компетентностей у іноземних студентів, що навчаються в університеті за різними спеціальностями. Викладання правових дисциплін та навчально-методичне забезпечення для них здійснюється англійською мовою. За останній час англійською мовою були опубліковані: «Правове регулювання господарської діяльності в Україні / Legal regulation of economic activities in Ukraine», «Правове регулювання договірних відносин», «Міжнародне приватне право», «Адміністративне право», «Тезаурус: словник юридичних термінів».

Для надання допомоги студентам у відпрацюванні лекційного матеріалу, підготовки до семінарських занять, заліків та іспитів на кафедрі створено навчально-методичне забезпечення кожного курсу, що викладається. Підготовлені навчальні та навчально-методичні посібники «Правове регулювання трудових відносин», «Інформаційне право в медіа сфері», «Правове регулювання господарської діяльності в Україні (на англійській мові) / Legal regulation of economic activities in Ukraine», «Правознавство», «Правове регулювання внутрішнього ринку Європейського Союзу», «Правові засади інтелектуальної діяльності», «Правовий захист та розпорядження правами інтелектуальної власності», «Питання вчення про злочин і покарання», «Правові засоби управлінської діяльності», «Договірне право» та інші. Для студентів заочної форми навчання підготовлені «Методичні вказівки до виконання контрольних робіт з правових дисциплін для студентів заочної форми навчання усіх спеціальностей».

Сучасний стан розвитку суспільства вимагає від науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти знань з різних областей життєдіяльності суспільства. Усі викладачі кафедри права мають не тільки вищу юридичну освіту, але є спеціалістами в різних галузях знань: історії, економіки, педагогіки вищої школи. Підготовка фахівців нового покоління повинна здійснюватися на високому теоретичному та методичному рівні, що ставить викладачів перед необхідністю постійного підвищення своєї кваліфікації, яке здійснюється на курсах, тренінгах, вебінарах, за різним спрямуванням: «Оптимізація регулювання правових відносин в сфері державного управління та місцевого самоврядування в Україні в сучасних умовах» (Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого); «Методичні основи викладання юридичних дисциплін в закладах вищої освіти» (Міжгалузевий інститут післядипломної освіти НТУ «ХП»); «Онлайн навчання як

новітня форма сучасної освіти на прикладі платформи GOOGLE MEET, GOOGLE CLASSROOM» (Інститут Науково-дослідний Люблінського науково-технологічного парку та ГО Міжнародна фундація науковців та освітян, м. Люблін, Польща); «Академічна доброчесність в університеті» (Відкритий університет Майдан, Міжнародний Фонд Відродження); «Вдосконалення трудових відносин та соціального забезпечення населення» (Університет ім. Адама Міцкевича, м. Познань, Польща); «Balance and Challenges» за темами «Compliance program of an industrial enterprise: the essence and content» та «Form and content of competitive strategies of enterprises for technological equipment repair» (Університет м. Мішкольц, Угорщина); «Регулювання цивільно-правових відносин в сучасних умовах за законодавством України» (Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди).

Правові компетентності формуються й під час залучення студентів до наукової роботи. Викладачі кафедри успішно здійснюють наукове керівництво правовими розділами бакалаврських та магістерських дипломних робіт за спеціальностями «Соціологія», «Публічне управління та адміністрування».

Для активізації наукової діяльності студентів пропонується написання наукових статей, підготовка тез доповідей до студентських конференцій. Під керівництвом провідних викладачів кафедри студенти різних спеціальностей здійснюють підготовку наукових статей з правових питань, які публікуються у Віснику НТУ «ХПІ» «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства». Інтерес до правових дисциплін досить високий, при проведенні будь-яких опитувань студенти завжди вказують на необхідність отримання юридичних знань. Про це можна судити і за постійним зростанням кількості учасників олімпіад з правознавства, студентських наукових конференцій. Наші студенти неодноразово брали участь у Всеукраїнських олімпіадах по правознавству і, попри те, що їхніми суперниками були студенти юридичних вищих навчальних закладів, завжди входили у десятку призерів.

Доброю традицією стало проведення кафедрами факультету соціально-гуманітарних технологій студентських наукових конференцій, престиж яких постійно зростає. У них вже беруть участь не лише студенти НТУ «ХПІ», університетів України, але і студенти з інших країн. Під керівництвом викладачів кафедри студенти готують доповіді на такі міжнародні науково-практичні конференції як «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я», «Економіко-правові основи діяльності підприємств», «Європейські традиції очима сучасної української молоді». Щорічно для студентів, магістрів та аспірантів в університеті проводиться Міжнародна науково-теоретична конференція «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес», організатором якої є факультет соціально-гуманітарних технологій. Вже багато років ця конференція викликає інтерес у студентів багатьох закладів вищої освіти як України,

так й інших країн світу. Студенти нашого університету з великим задоволенням приймають участь у роботі секції «Проблеми формування громадянського суспільства і правової держави», де виступають з доповідями та презентаціями з актуальних правових проблем сьогодення. Викладачі кафедри здійснюють всебічну допомогу студентам у науковій роботі, що сприяє підвищенню правової свідомості та правової культури української молоді.

Учасники Міжнародної науково-теоретичної конференції «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес», секція «Проблеми формування громадянського суспільства і правової держави»

Багато уваги кафедра приділяє роботі зі студентами, адже головним завданням усієї системи нашої освіти є не лише підготовка висококваліфікованих фахівців, конкурентоздатних на ринку праці, майбутніх лідерів, які складатимуть гуманітарно-технічну еліту нашої країни, але й передусім гідних громадян незалежної, демократичної держави.

Велике значення у формуванні правових компетентностей має виховна робота, яка є важливим пріоритетом діяльності викладачів кафедри права університету. Вона спрямована на формування у студентської молоді активної життєвої позиції, що ґрунтується на загальноновизнаних людством цінностях і морально-етичних стандартах, надання кожному студенту широких можливостей для оволодіння основами правових наук, які є необхідними для їх професійної діяльності та для особистого гармонійного розвитку. Серед основних напрямів виховної роботи, що здійснюється у закладах вищої освіти, саме на викладачів правових дисциплін покладається національно-патріотичне, громадське та правове виховання. Завданням правового виховання студентської молоді є формування правової свідомості.

Правове виховання майбутньої гуманітарно-технічної еліти, яке здійснюється на факультеті соціально-гуманітарних технологій та в університеті в цілому,

включає в себе інформування студентської молоді щодо сучасного стану вітчизняного законодавства, міжнародних документів, основних нормативно-правових актів, що приймаються органами державної влади та місцевого самоврядування, формування навичок і вмій застосовувати одержані знання в професійній діяльності та різних життєвих обставинах. Для досягнення поставленої мети кафедру права проводяться різноманітні заходи, які й сприяють підвищенню правосвідомості майбутніх лідерів, формуванню правової культури.

Велике значення для формування правової культури мають студентські наукові товариства та студентські наукові гуртки. На кафедрі успішно діють студентське наукове товариство «Правознавець» та студентський науковий гурток «Абетка права», в роботі яких приймає участь найбільш активна та цілеспрямована молодь. На засіданнях цих наукових товариств обговорюються актуальні правові проблеми сучасності, з доповідями виступають відомі учені та практики у сфері юриспруденції, викладачі кафедри, студенти університету, які презентують власні доповіді на різні теми юридичного спрямування. Студентські доповіді, як правило, представляються на високому науковому рівні, висвітлюють основні проблеми, пов'язані з захистом прав і свобод громадян в Україні та світі, державним будівництвом та місцевим самоврядуванням, господарською діяльністю та іншими важливими питаннями, вони викликають активне обговорення та зацікавленість усіх учасників засідань.

Слід зауважити, що за результатами цих доповідей готуються студентські наукові праці, кращі з яких в подальшому публікуються у Віснику НТУ «ХПІ», серії «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства».

Протягом багатьох років кафедра права проводить в межах університету тижні права, в межах яких відбуваються зустрічі з працівниками органів юстиції, правоохоронних органів, суддями, адвокатами, науковцями тощо. Кафедра права активно співпрацює з фахівцями Головного територіального управління юстиції, представниками Міжнародної громадської організації «Міжнародний комітет захисту прав людини», провідними вченими юридичних університетів Харкова. Під час таких зустрічей обговорювались проблеми конституційної реформи, реформування економіки, нове українське законодавство в сфері вищої освіти та інші важливі питання.

Великий інтерес у студентів викликають конференції та круглі столи, що присвячені Міжнародному Дню прав людини, які відбуваються у грудні кожного року. Викладачами кафедри права були проведені студентська науково-практична конференція «Захист прав людини в Україні», семінар «Всесвітній День прав людини», круглий стіл «Права людини в Україні та світі», «Ти людина, значить, маєш права» та інші. У цих заходах беруть участь не тільки відомі спеціалісти в галузі захисту прав і свобод людини, але й студенти університету, які з задоволенням готують під керівництвом викладачів кафедри доповіді та

презентації, де розглядають найактуальніші проблеми в сфері реалізації прав і свобод людини і громадянина в нашій країні. Слід підкреслити, що студенти не тільки приймають участь в цих заходах, але й виступають з підготовленими доповідями і презентаціями перед учнями харківських шкіл, такі зустрічі відбувались у загальноосвітній школі № 36, спеціалізованій школі № 132, Харківській гімназії № 116, Харківському приватному навчально-виховному комплексі «Вересень», приватному ліцеї «Мир».

*Виступ завідувачки сектору з питань запобігання і виявлення корупції
Головного територіального управління юстиції у Харківській області
А.В. Федоренко на засіданні круглого столу, присвяченого проблемам
подолання та попередження корупції у закладах вищої освіти*

*Круглий стіл у науково-технічній бібліотеці НТУ «ХПІ»,
присвячений Всесвітньому Дню прав людини*

Формуванню правових компетентностей сприяють й заходи, спрямовані на подолання корупції в системі вищої освіти. Вони вже стали традицією в університеті. Під час цих заходів студентам роз'яснювалося антикорупційне законодавство та відповідальність за його порушення. Проводились круглі столи «Я маю право: Як подолати корупцію у ЗВО», «Антикорупційна політика в Україні», «Корупційні правопорушення в системі вищої освіти», «Корупції – ні!», «Європейський досвід подолання корупції», в яких приймали участь працівники Головного територіального управління юстиції у Харківській області, викладачі кафедри, юристи-практики та відомі науковці. Така робота проводиться не тільки в аудиторіях, але й в студентських гуртожитках, де відбуваються зустрічі викладачів кафедри права зі студентами. Під час бесід із студентами обговорюється проблема протидії корупції у закладах вищої освіти. Слід зазначити, що робота з протидії корупції в системі вищої освіти проводиться не тільки зі студентами, але й з викладачами та співробітниками університету. Такі зустрічі проводились для колективів факультету соціально-гуманітарних технологій, комп'ютерних та інформаційних технологій, навчально-наукового інституту економіки, менеджменту та міжнародного бізнесу, навчально-наукового інституту енергетики, електроніки та електромеханіки та інших підрозділів університету. Ця робота проводиться в університеті на постійній основі. На засіданнях кафедр та зібраннях структурних підрозділів обговорюються питання щодо запобігання проявів корупції та хабарництва, співробітники знайомляться з Антикорупційною програмою, що діє в університеті. Студенти, викладачі, співробітники постійно інформуються з вимогами Закону України «Про запобігання корупції», нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу, нормативними актами Міністерства освіти і науки України. Для роз'яснювальної роботи з керівниками, викладацьким складом та співробітниками університету залучаються працівники юстиції, правоохоронних органів. Для студентів 1 курсу всіх інститутів та факультетів викладачами кафедри права проводяться лекції-бесіди на теми: «Права та обов'язки студентів»; «Соціально-правова обізнаність студентів»; «Активна протидія порушникам закону». Під час викладання лекції «Соціально-правовий захист студентської молоді» в курсі «Вступ до спеціальності» викладачі кафедри звертають увагу й на проблему корупційних порушень.

Не залишається поза увагою кафедри й виховна робота у студентських гуртожитках, де проводяться зустрічі з працівниками правоохоронних органів, бесіди, круглі столи з проблем виборчого законодавства України, ролі Конституції України у розвитку українського суспільства, попередження і боротьби з правопорушеннями серед студентської молоді, особливостями кримінальної та адміністративної відповідальності.

Слід підкреслити особливу допомогу співробітників Науково-технічної бібліотеки університету в організації проведення виховних заходів, книжкових

виставок. Завдяки зусиллям співробітників в бібліотеці були проведені книжково-ві виставки: «Моральний характер права», «Право як загальнолюдська цінність», «Виховання громадянської культури», «Ти – людина, отже маєш права», «Правопорушення та карна відповідальність: запобігання та протидія корупції» та ін.

*На відкритті тематичної виставки літератури
«Захист прав людини в Україні та світі»*

Соціально-економічні зміни в суспільстві потребують від фахівців нових умінь і навичок, які забезпечують активну участь у професійному та суспільному житті. До них належать комп'ютерна грамотність, технологічна культура, знання іноземних мов, правова свідомість та правова культура. Майбутній лідер повинний постійно оновлювати свої знання, вміти навчатися протягом життя, адаптуватися до змін, які постійно відбуваються у світі.

Таким чином, правова підготовка майбутніх лідерів, які увійдуть у гуманітарно-технічну еліту країни, складається з правових знань, завдяки яким формується зацікавленість, активність студентів під час професійно-правової підготовки; правового виховання у студентів поваги до законів, переконань в їх значущості як у професійній діяльності, так і у суспільному житті, особистої відповідальності за прийняті рішення і власні вчинки. Слід розуміти, що правові знання й практичні вміння, які формуються під час навчання в університеті, є взаємопов'язаними сторонами освітнього процесу, який сприяє активізації правової й громадянської позиції студента.

Отже, високий професіоналізм майбутніх фахівців передбачає необхідність їх правової підготовки, яка, в свою чергу, вимагає активізації творчого потенці-

алу науково-педагогічних кадрів. Процес формування правової компетентності майбутніх лідерів потребує від них постійного вдосконалення своїх професійних знань, що є неможливим без знань правових теорій, цінностей, ідеалів, які розкривають правові аспекти їх професійної діяльності, надають можливість визначити правила поведінки, приймати рішення в типових і нестандартних правових ситуаціях, керуватися в своїй професійній діяльності принципами законності, поваги до прав і свобод інших осіб.

6.5. Патріотичне виховання в системі розвитку людини та формування гуманітарно-технічної еліти

«Патріотичне виховання» – поняття, яке дісталось нам у спадок від радянської системи освіти. На жаль, за часів СРСР таке виховання у окремих випадках було формальним, зводилося до офіційних заходів, до банальної риторики, було вкрай політизованим і цензурованим, хоча у творчих педагогів школярі й студенти займалися пошуковою роботою (зокрема краєзнавчою), ставили вистави за творами про історію нашої країни (скажімо, за повістю Б. Васильєва «А зори здесь тихие...»), збирали артефакти минулого, відкривали шкільні музейні кімнати і проводили там екскурсії (з такого шкільного музею постав, наприклад, державний Пархомівський художній музей імені П.Ф. Луньова, який недарма називають «сільським Ермітажем»), писали твори-роздуми тощо. Сьогодні у середніх та вищих закладах освіти України ми спостерігаємо аналогічну ситуацію: для значної кількості класних керівників у школах та кураторів академгруп у ЗВО «патріотичне виховання» – це зайвий тягар, нудний обов'язок, і лише невелика частина педагогів не просто насичує цю роботу креативом, а перетворює її на **екзистенційно необхідну потребу душі**.

Краєзнавство – найблагодатніша сфера, в якій без штучних педагогічних зусиль може виховатися молода людина справжнім, а не «професійним» (декоративним) патріотом, здатним лише на те, щоб бути живим манекеном для вишиванки.

У Льва Толстого є геніальний вислів: «скрытая теплота патриотизма» («Война и мир»). Так, патос вбиває патріотизм, як і будь-яка демонстративність, а любов до Батьківщини починається з власного дослідження її історії та культури, адже по-справжньому любити можна лише те, що знаєш, те, що має безпосереднє відношення до твоєї родини, до краю, де живеш.

Саме **негаласливий патріотизм**, який базується на **персональних зусиллях** студента з вивчення не тільки базового курсу історії України та її культури, а й з осмислення своєї **причетності** до цих начебто «абстракцій» у про-

цесі виконання фольклорно-етнографічних досліджень, які вже понад 30 років в якості альтернативи рефератам пропонує своїм студентам, що знайомляться з історією української культури, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХПІ» Михайло Красіков, є тим, що може сформувати Громадянина, культурну і цивілізовану людину, яка розуміє цінність надбань, залишених і людством в цілому, і її власними предками, прагнучиме берегти, а не руйнувати заради бізнесу чи просто завдяки дурному смаку пам'ятки історії та архітектури, намагатиметься плекати нематеріальну культурну спадщину своєї країни – мову, обряди, фольклор, неписані закони етикету, моральні норми, принципи народної педагогіки, пам'ять про визначних людей. Студенти неодноразово зазначали викладачеві, що без такого зовнішнього поштовху вони б ніколи не розпитали власних родичів (бабусь, дідусів, батьків, сестер, тіток...) про їхнє дитинство, про те, як раніше грали весілля, відзначали календарні свята тощо, і вже точно – не записали б це на камеру, тобто не зберегли б такі безцінні візуальні документальні свідоцтва вже для своїх нащадків.

Широку краєзнавчу, а отже і значну виховну роботу проводить Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Гната Хоткевича кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХПІ» – ***єдина не тільки в Україні, а й у світі інституція такого типу у політехнічних ЗВО*** [21; 25, с. 121–122; 26, с. 16–17]. Засновником його і директором є проф. Михайло Красіков. Створений у 1995 р. і офіційно відкритий у 1997 р. при кафедрі етики, естетики та історії культури, музей займається не тільки поповненням колекції та екскурсійною роботою, а й організацією студентських етнографічних експедицій (у тому числі й байдаркових) та музейно-краєзнавчих практик (зокрема на Прикарпатті та Закарпатті), проведенням краєзнавчих конкурсів, культурологічних фестивалів, влаштуванням численних художніх виставок на Харківщині та за межами області. При музеї діє гурток, члени якого пишуть статті, роблять доповіді на наукових конференціях, займаються відеофіксацією та фотозйомкою музейних подій.

Знайомство з традиційною народною культурою – з її носіями, артефактами, з самими основами її буття – прищеплює смак до справжнього, що дуже важливо в епоху домінування «попси» і кіча в усьому – від пісень до архітектури. Тому в кожній експедиції звертається особлива увага на старі будівлі (і звичайні хати, і культові споруди) і обов'язково відвідуються не тільки етнографічні та краєзнавчі музеї, а й скансени – музеї просто неба. Двічі (у 2007 та 2008 рр.) побували студенти у знаменитому Музеї народної архітектури та побуту поблизу с. Пирогів під Києвом, у 2008 р. відвідали славетний Шевченківський Гай на околиці Львова, у 2009 р. – Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді та Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

у Переяславі-Хмельницькому. У цих музеях 99 % – абсолютна автентика, реконструкцій – обмаль. І як же контрастують із всевладдям набридлого холодного пластику теплі природні матеріали, якими задовольнялись наші предки – дерево та солома!

Час, який обирається для зимових експедицій, – новорічно-різдвяні канікули – дає можливість переконатися у стійкості народних традицій (як і відзначити певні новації), побачити справжній народний театр – ряджених («Вертеп», як кажуть на Львівщині та Івано-Франківщині, або «Бітлегем», як це називається на Закарпатті), почути нестандартні колядки (особливо цікаві віншівки), коломиївки, співаночки і... самим поколядувати, проспівати своїх слобожанських колядок новим друзям, знайомим і зовсім незнайомим людям, до хати яких можна просто підійти на Святвечір і, за місцевим «русинським» звичаєм, голосно запитати: «Пане ґаздо, дозвольте завеселити?!»

Чи можна назвати це етнографічним туризмом? Певною мірою – так: мольдь дійсно добре відпочиває після напруженого семестру перед не менш напруженою сесією. Однак рекреаційна складова – далеко не головна у діяльності музею. В експедицію їздять не розважатися, а пізнавати світ, а це – і насолода, і духовна робота.

Після повернення з експедиційних практик їх учасники займаються обробкою значного масиву фото- та відеоматеріалів, нові експонати описуються і поповнюють експозицію музею. Студенти виступають із доповідями на пленарних і секційних засіданнях щорічної Міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів «Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє», а також на інших міжнародних наукових студентсько-аспірантських конференціях. Наприклад, Олена Разумєєва, випускниця АП факультету, вперше взяла участь разом із М. Красіковим в етнографічній практиці студентів-істориків, які спеціалізуються з етнографії у Київському національному університеті ім. Т.Г. Шевченка (маршрут пролягав по Бойківщині і Галичині) влітку 2004 р., про що дуже цікаво і дотепно розповіла в газеті «Політехнік». Протягом всіх років навчання вона була учасницею багатьох експедицій і узагальнила свій досвід у доповіді на Першій науково-практичній конференції молодих учених «Харківщина та її культурна спадщина». Дехто з «ветеранів» експедиційного руху після закінчення НТУ «ХПІ» навіть змінив професію: Олександр Савчук, наприклад, залишив аспірантуру ХПІ і став аспірантом кафедри теорії культури та філософії науки ХНУ ім. В.Н. Каразіна за спеціальністю «українознавство», написав дисертацію про світоглядні засади традиційного українського кобзарства, Світлана Землянкіна, випускниця АП факультету, стала художницею, з її малюнками вже вийшла серія дитячих книжок у видавництві «Ранок», випускник економфаку Дмитро Новіков редагує молодіжний журнал....

*Разом із бітлегемом на дорогах Закарпаття.
Перший ліворуч – О. Савчук. Музейна експедиція (2009 р.)*

Коли директор Етнографічного музею вів при методичному відділі НТУ «ХПІ» семінар у системі підвищення кваліфікації викладачів «Світи культури», його розповіді і розповіді студентів (учасників експедицій), що супроводжувалися фото- та відеозвітами, обов'язково входили до програми семінару і завжди збирали повну аудиторію. Репортажі з цих семінарів неодноразово звучали в ефірі обласного радіо. А 22 січня 2009 р., у знаменний день Злуки (Соборності України), мовознавчо-народознавча передача «Аз» відомої журналістки і поетки Ірини Мироненко цілком була присвячена музейно-етнографічній практиці політехівців на Закарпатті, і студенти мали можливість поділитися свіжими враженнями від своєї романтичної мандрівки не тільки з харків'янами, а й з мешканцями усєї країни, оскільки фрагменти передачі у цей день двічі транслювалися на всю Україну по першій програмі у репортажі Світлани Кублицької.

«Патріотизм» – давно спаплюжене слово. Воно асоціюється тепер переважно з націоналізмом, шовінізмом, ксенофобією. У вагонах харківського метро як буденну рекламу (щоправда, «самопальну») років 10 тому можна було побачити листівку з тризубом і підписом «Патріот України», зміст якої виражений у слогані: «Біла людина – велика Україна». У цьому сенсі вихованці музею «Слобожанські скарби» не «патріоти». Вони люблять Батьківщину і свій народ без антипатії до інших країн і народів. І поліетнічне Закарпаття, до речі, їм було цікаве ще

й тим, як тут люди різних національностей (українці, росіяни, угорці, поляки, румуни, цигани, словаки, чехи, євреї...) навчилися жити разом і узгоджувати свої інтереси. Прикордонне Закарпаття і прикордонна Слобожанщина багато в чому подібні, і знаходити ці паралелі для молоді було вельми повчально, як і робити спостереження щодо нюансів етикету.

«Я – нізвідки», – любив повторювати Енді Варгол, американський художник та кінематографіст, засновник поп-арту, культова фігура мистецтва ХХ ст. Однак при народженні його звали Андрій Варгола, і виріс він у русинському селі Микова на Пряшівщині (нині Словаччина). Люди, які побували в етнографічних мандрах, організованих музеєм «Слобожанські скарби», про себе не скажуть: «я – нізвідки». Однак знаходження і пізнання свого коріння – процес довгий, складний. Він потребує часу, наполегливості і неабияких духовно-інтелектуальних зусиль.

Колекція Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Гната Хоткевича НТУ «ХПІ» відносно молода і відносно невелика за кількістю одиниць зберігання (понад 1500). Досить скромні й експозиційні можливості музею – лише одна кімната (без спеціального обладнання, зі звичайними шафами та столами) і виставкова зала, де можна побачити скрині, ткацький верстат, меблі кінця ХІХ – початку ХХ ст., старовинну швацьку машинку «Зінгер» тощо; тут періодично проводяться художні і художньо-документальні виставки. Діє інституція на громадських засадах, без фінансового утримання. Утім, зібрання музею постійно зростає.

Музей почав створюватися завдяки тому, що його засновник вів активне експедиційне життя, мандруючи шляхами Слобожанщини, а пізніше – інших регіонів України, наслідком чого були речі, які дарувалися селянами й накопичувалися у етнографа вдома. На щастя, кафедрою етики, естетики та історії культури, де працював збирач, керувала тоді кандидатка філософських наук, доцентка О.П. Тарасова, для якої культурологія не була лише «предметом викладання»; очі у Ольги Павлівни спалахували, коли йшлося про справжню культуру. Ідея створення етнографічного музею їй сподобалася. І ось восени 1995 р. перші рубелі, качалки, праски, рушники, сорочки, рогачі, кочерги, хлібні лопати, прядки, глечики з'явилися на кафедрі й стали її окрасою, вдало поєднавшись із придбаною раніше О. Тарасовою етнокерамікою (русалками, лісовиками та іншими фантастичними істотами) визначного харківського скульптора і графіка Петра Мося, а також почали слугувати «наочними посібниками» для знайомства студентів із українською традиційною народною культурою.

Колекція швидко поповнювалася: дещо дарували колеги (доцентки Лариса Савицька та Ганна Буряк, інженер Валерія Климко); студенти, заохочувані викладачем, робили «рейди» по горищах та сараях своїх бабусь. Вже у січні 1996 р. перша експозиція була створена, і почали проводитися по ній екскурсії. Пізніше дарувальниками музею стали проф. Андрій Кіпенський, друзі директора Володимир Тарасов, Андрій Корнев, Ольга Оконеvська, Олена Дербілова,

Аркадій Хільковський, Артем Олексієнко, Марина Победіна, Олександр Савчук, Радислава Капніст та інші добродії.

*На виставці в Етнографічному музеї
«Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича (2010-ті рр.)*

Під час екскурсій зазвичай з'ясовується, що студенти (особливо міські та ті, у кого нема сільських бабусь) часто не знають не тільки назв звичайнісіньких предметів традиційного побуту, але й не можуть здогадатися для чого ці речі. Звісно, цивілізація пішла вперед, і навіть в селах багатьма інструментами, які були у широкому вжитку ще років 50 тому, мало хто користується. Ну хто буде сьогодні вирощувати коноплю чи льон, щоб в результаті важкої і довгої роботи пошити собі сорочку? І виникає питання: а навіщо сучасній молоді, яку «оточують бетонні джунглі та електронні хащі» (як написав один зі студентів), забивати мізки тим, що таке рубель, прядка, жлукто чи діжа? У есеях, які обов'язково пишуть після відвідин музею політехівці, можна зустріти протилежні думки, однак чимало й таких міркувань: «Якими б глобальними не були зміни, пам'ять народу та культури потрібно пестити і плекати, наче малу дитину, щоб наші діти та їх діти були справжніми українцями, а не простими громадянами за паспортом» (Вадим Ільченко, гр. КІТ-117а). Оксана Гарбуз (гр. ЕК-85а) так передала свої враження після екскурсії: «Це ніби часова капсула, входячи в яку, ти ніби опиняєшся в іншій реальності. Навколо тебе створюється новий світ, який вже, як би це парадоксально не звучало, колись існував. Межі стираються, руйнується просторово-часовий бар'єр, і ти стаєш зовсім іншою людиною, коли тримаєш у руці стару, пощерблену роками річ. Ти переживаєш її історію, її життя. Тисячі життів в межах декількох кімнат. Осмислення цього надихає». А Ярослав Дююн

(гр. КІТ-419б) висловився трохи наївно, але точно: «Якщо ми не будемо знати власні звичаї, традиції, то ніхто інший не буде. Традиції – це шматочок працю-рив, який дається в спадщину нам, нащадкам українського народу».

До того ж, без уявлення про предметний світ предків просто неможливо зрозуміти українську літературну класику, адже і у Г. Сковороди, і у І. Котляревського, і у Г. Квітки-Основ'яненка, і у Т. Шевченка, і у письменників ХХ століття (зокрема й у Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Олеса Гончара...) всі ці реалії присутні в творах, не кажучи вже про фольклор. Коли читаємо у Г. Сковороди в його найвідомішому вірші «Всякому городу нрав и права...» рядок «Смерте страшна! замашная коса!» – що таке коса, розуміємо і уявляємо, а от що таке замашна коса і чим вона відрізняється від звичайної – відповідь сьогодні далеко не кожен навіть сільський мешканець України. А в етнографічному музеї і побачити замашну косу можна, і зрозуміти, чому вона так називається. Велика кількість паремій, де згадувалися старі предмети побуту, все більше виходить з ужитку, а молодь якщо їх і чує, то не розуміє. Однак достатньо глянути на ціп, яким обмолочували снопи, і стане зрозумілою приповідка «дурний, як ціп». Отже, матеріальна народна культура, репрезентована у навчальному етнографічному музеї, допомагає в прямому і переносному сенсі доторкнутися до Минулого, до реальної історії предків.

У жовтні 1997 р. на честь 20-ої річниці заснування кафедри (першої кафедри етики та естетики у технічних вищих навчальних закладах СРСР) було проведено міжнародний культурологічний фестиваль «Art Way – 97» («Шлях мистецтва»), у межах якого і сталося офіційне відкриття музею, на якому виступили ректор Юрій Костенко, поети Леонід Вишеславський (Київ) та Віктор Бойко (Харків), співачка Олеса Чарівна (Київ), етномузиколог Віра Осадча, художниця з села Гонтів Яр на Валківщині Любов Ручка, краєзнавці, студенти.

Спочатку колекція розташовувалася на кафедрі, згодом музею надали невелику кімнату у кафедральній читальній залі, де він знаходиться й зараз. Звісно, експонується, як і у всіх музеях світу, лише невелика частка зібрання. За роки існування музей відвідали сотні харків'ян і гостей міста. Деякий час студенти Харківської державної академії дизайну та мистецтв щороку проходили тут етнографічну практику, яка іноді завершувалася ритуалом «посвячення в етнографи». За результатами цієї роботи писалися статті, робилися доповіді на наукових конференціях. Зібрання «Слобожанських скарбів» аналізувалося й у статтях директора музею.

У музейній колекції не тільки предмети традиційного селянського побуту; музей збирає й артефакти, пов'язані з міськими субкультурами: дівочі та дембельські альбоми, гіповські фенечки, фотографії з вечоринок готів та рольових ігор толкієністів і т.п. Розроблено запитальники, за допомогою яких студентами ХПІ пишуться фольклорно-етнографічні дослідження. Є навіть абсолютно унікальні

експонати – артефакти, пов'язані з субкультурою старцівства: «подавальні таблички» (авторський термін) Володимира Індукоса (Лелюка), випускника ХПІ.

У музеї є невелика, але цікава спеціалізована бібліотека, де зібрані книги з етнології, фольклористики, краєзнавства, художньої літератури. Частина з них – з авторськими автографами (зокрема Леоніда Ушкалова, Віктора Мішалова, Олександра Савчука, Гаррі Керцера, Ірини Борисової, Володимира Бірюченка, Володимира Брюнгена та інших). Більшість авторів так чи інакше були пов'язані з Політехом.

Музей має понад 500 живописних та графічних творів. Його гордістю є зразок наївного малярства невідомого художника кінця XIX – початку XX ст. «Сільська ідилія», картина валківської художниці-аматорки Л.М. Ручки «Хата моя, біла хата, в цілому світі одна» та твір всесвітньо відомого художника-харків'янина Дмитра Дідоренка «Шлях». Дмитро ще студентом-худпромівцем підірвався на міні і втратив зір, але винайшов свій метод малювання і створює унікальні за метафорикою і авторською технікою картини (в кожній – кілька сот відтінків кольорів!). Музей двічі проводив персональні виставки робіт Дмитра (у 1997 та 2017 рр.), видав каталог виставки 2017 р. Зустріч із цією мужньою і талановитою людиною справила велике враження на студентів, змусила їх замислитися над справжніми цінностями буття. В останні роки музей поповнився значною кількістю робіт відомих митців – заслужених художників України Михайла Попова та Олександра Лисенка, заслуженого діяча мистецтв України Олександра Шеховцова, професора Олександра Шила, лауреата престижних міжнародних конкурсів графіки Дениса Чернова, майстрині пензля Ніни Вербук та інших.

Музей носить ім'я Гната Хоткевича, визначного письменника-етнографа, музиканта, композитора, театрального режисера, громадського діяча, випускника Харківського технологічного інституту (тепер ХПІ). І це до багато чого зобов'язує. У меморіальному куточку – книги й світлини, подаровані донькою Гната Мартиновича Галиною (з її автографами), а також інші експонати, присвячені спадщині Майстра. Є унікальна афіша вистави гуртка робітників під проводом Гната Галайди (один із псевдонімів Хоткевича). Знаменно, що на 15-ту річницю народження музею одержав скриню з родини випускника ХПІ Ю.В. Дяченка, чий дід дружив із Гнатом Хоткевичем.

Щороку поповнюється й музейний архів – в першу чергу фольклорно-етнографічними роботами студентів.

Окремий напрям роботи музею – **урбаністичні студії**. У 2008–2014 рр. студенти провели фіксацію на фото та відео понад 50 старих вулиць Харкова, розшукали по бібліотеках і в Інтернеті інформацію про кожен будинок XVIII – 1-ої пол. XX ст. на цих вулицях, записали інформацію від старожилів. Систематичне обстеження старого міста викликало низку виставок, які провів музей: **«Харківський фотопаралелізм»**, **«Місто, яке ми втрачаємо»**, **«Харківські**

дворики», «*Нескучний пленер*», «*Останні мазанки Харкова*», «*Золотий век Харькова*» та ін. Більшість із них були результатом міських студентських конкурсів, у яких узяли участь понад 500 осіб з понад 10 ЗВО (НТУ «ХПІ», ХНУ ім. В.Н. Каразіна, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, ХДАК, ХДАДМ, ХНУБА, ХДАМГ та ін.). Виставки музею демонструвалися не тільки в університетах міста, а й у Харківському художньому музеї, Харківському історичному музеї ім. М.Ф. Сумцова, Харківському літературному музеї, Пархомівському художньому музеї ім. П.Ф. Луньова, Музеї знаменитих харків'ян ім. К.І. Шульженко та інших музеях і виставкових залах, а також у бібліотеках, зокрема у Харківській обласній бібліотеці для дітей, Путивльській районній бібліотеці та ін. Про виставку «Останні мазанки Харкова» йдеться в однойменному відеофільмі з циклу «Харківські завулки» (14-та серія) відомого журналіста-краєзнавця Владислава Проненка.

У межах великомасштабного багаторічного проекту «*Харківські дворики*» [24] пройшли *культурологічні акції* «Старі дворики – старі ігри», «Артисти нашого двору», «Пісні нашого двору», «На терасі у Харкові століття потому», «Слово про “Слово”», «Біль. До 70-річчя знищення 11 мешканців будинку “Слово”» та ін. Усі вони висвітлювалися у ЗМІ та акналізувалися у публікаціях директора музею.

Першою була акція «*Старі дворики – старі ігри*». Співорганізатором її був директор Музею дитинства Валерій Лейко, який представив у Будинку актора, де проходила виставка «Харківські дворики», колекцію дитячих іграшок 2-ої половини ХХ ст., причому діти та й дорослі перед початком акції могли не тільки торкатися цих речей, а й використовувати їх за прямим призначенням. Учасниками її стали ті, кому за 70, за 80 і хто пам'ятає ігри 1930-х – 50-х рр. Директор музею «Слобожанські скарби» зробив екскурс у традиційну народну ігрову культуру ХІХ ст. (на основі власних польових записів та роботи Петра Іванова «Игры крестьянских детей в Купянском уезде»), а потім деякі з ігор були відтворені за допомогою співробітників Харківського літературного музею та дітлахів, що не тільки «повернуло» багатьох присутніх (захід відвідало близько 80-ти осіб) у власне дитинство, а й фактично відкрило цілий культурний шар – *феномен міської дитячої ігрової культури ХХ ст.*, надзвичайно погано вивчений українськими етнографами.

У тому ж Будинку актора вже на іншій виставці «Харківських двориків» (за результатами ІІІ конкурсу студентських художньо-дослідницьких краєзнавчих робіт) була проведена – виходячи зі специфіки місця – культурологічна акція «*Артисти нашого двору*»: адже поняття «дворовий театр», «дворова вистава», «дворовий концерт» уже фактично відійшли у минуле, хоча все це було реальністю міського життя навіть ще якихось 30 років тому, не кажучи про 1920-ті – 1980-ті. Подвір'ячка у старих районах міста були справжнім *комунікативним простором*: тут люди відзначали свята (наприклад, 9-ге травня),

родинні події (весілля, похорон), діти були об'єднані у певний колектив – як стихійно, так і завдяки організаторам (педагогам жеківських «кімнат школяра» та місцевих клубів). Невеличкий концерт до свята або аматорська вистава просто неба готувалися батьками, дітьми, сусідами разом, це ставало подією для усіх мешканців будинку, що, безумовно, створювало надзвичайно дружню атмосферу, пробуджувало і у дітей, і у дорослих альтруїстичні почуття, стимулювало молоде покоління любити мистецтво, розкривати свої таланти, долати страх перед публічними виступами; пізніше це було оцінене як надзвичайно важливе й корисне багатство з тих, хто мав такий екзистенційний досвід. Під час акції виступали як старожили, які розповідали про минуле театраль-но-концертне життя у харківських двориках, так і сучасні діти, які за допомогою художнього слова, музики, танцю створили яскравий «дворовий концерт».

Ще одним заходом, що пройшов у межах виставки «Харківські дворики» (цього разу за результатами IV конкурсу) стала акція «*Пісні нашого двору*». Відбулася вона на подвір'ї Харківського художнього музею під час Ночі музеїв у травні 2012 р. Імпровізований концерт, у якому взяли участь барди (переважно члени Клубу пісенної поезії ім. Ю. Візбора) та фольклорні ансамблі (харківський дослідницько-виконавський фольклорний колектив «Муравський шлях», студентський гурт із Вороніжа та ін.), розкрив феномен «*дворової пісні*», якому російські фольклористи приділяють певну увагу, видають збірники таких творів, а в Україні, судячи з відсутності досліджень та антологій, такого жанру фольклору начебто й не було.

Справжнім відкриттям III конкурсу «Харківські дворики» у 2011 р. стало явище «українського модерну» в архітектурі Харкова: кілька студентів різних навчальних закладів, не домовляючись між собою, зробили низку проєктів, присвячених саме українському архітектурному стилю початку ХХ ст. Під час презентації виставки у Харківському художньому музеї було згадано, що цей стиль фактично народився у Харкові, адже саме тут мешкали непересічні його представники – практики й теоретики: Василь Кричевський, Костянтин Жуков, Сергій Тимошенко, Євген Сердюк, Борис Корнієнко... До того ж, Харків – місто, де збереглося найбільше таких пам'яток (понад 20).

Один із учасників проєкту «Харківські дворики» архітектор Денис Вітченко провів у 2012 р. для однодумців дві квест-екскурсії по місту «Архітектура українського модерну», а 13 січня 2013 р. Д. Вітченко, М. Красіков і О. Савчук, за сприяння благодійного фонду «Дар», відзначили 140 років від дня народження визначного українського архітектора, дизайнера, художника Василя Кричевського *меморіальною подорожжю «Харків Василя Кричевського»*. Учасниками її стали понад 100 осіб. Пішохідно-автобусна подорож (у якій узяв участь онук Майстра Василь Іванович Лінде-Кричевський, що спеціально приїхав із США) тривала понад шість годин і супроводжувалася не тільки розповідя-

ми, а й своєрідним ритуалом: покладанням квітів до кожного будинку, пов'язаного з життям та творчістю Кричевського, запаленням свічки та прикріпленням меморіального знаку – аркуша паперу з портретом архітектора, відтворенням його графічної роботи та цитатою з праць когось із фахівців про спадщину нашого земляка або про його особистість.

Відкриттів під час цієї подорожі було зроблено багато не тільки пересічними шанувальниками харківської старовини. Біля будинку по Юр'ївському провулку № 9, фасад якого спроектував В.Г. Кричевський для свого колеги Федора Кондратьєва, онук «фасадника» зустрівся з онуком архітектора Кондратьєва Юрієм Дяченком, причому для останнього було цілковитою несподіванкою як те, що до спорудження його родового «гнізда» у 1897 р. долучився майбутній автор проекту будинку Полтавського губернського земства – визнаного шедевра української архітектури, так і те, що про скромний будиночок на тихій харківській вулиці Кричевський згадує у своїй автобіографії, подає його у списку архітектурних робіт. ЗМІ (телебачення, радіо, преса) дали можливість тим, хто не був безпосереднім учасником події, скласти уявлення про «Харків Василя Кричевського», і це тим більш важливо, що мало хто з мешканців міста знає, що саме у Харкові відбулося становлення Кричевського і як особистості, і як визначного професіонала. А видавець О.О. Савчук за підтримки фонду «Дар» випустив укладений Д. Вітченком кольоровий буклет «Харків Василя Кричевського. 1885–1903», що охоплює роки перебування Василя Григоровича у столиці Слобожанщини.

19 вересня 2011 р. на подвір'ї будинку по вул. Червоножовтневій (тепер – Конторській), 25 відбулася **меморіальна акція «На терасі у Харкові століття потому»**. У день пам'яті художниці Зінаїди Серебрякової учасники проекту «Харківські дворики» на подвір'ї будинку, де мешкала славетна землячка у 1918–1920-х роках, не просто говорили про її життя і творчість, дивилися на екрані репродукції її картин та родинні фотографії, а й з особливими почуттями споглядали ту саму веранду, яку увічнила художниця у роботі 1919 р. «На терасі в Харькове». Велика репродукція цієї картини разом із іншим меморіальним банером була встановлена організаторами акції на двоповерховому будиночку на Конторській і 7 років нагадувала перехожим про незвичайну квартирентку часів Громадянської війни (на жаль, банери були знищені мешканцями меморіального будинку).

У червні 2012 р. на подвір'ї заліпленого рекламою одноповерхового будиночка на Раднаркомівській вулиці, 8 поруч із Будинком вчених, музей «Слобожанські скарби» влаштував **«Введенські посиденьки»**, присвячені відомому російському поету-оберіуту Олександрові Івановичу Введенському, який тут у 1936–1941 роках мешкав із родиною і був заарештований чекістами незадовго до окупації Харкова німцями. З краєзнавцями зустрілися пасинок Введенського,

автор цікавих спогадів і досліджень про нього Борис Вікторов та кандидатка філологічних наук Ганна Герасимова (м. Москва), упорядниці збірки творів поета «Всє» (Москва, 2011). Можна з упевненістю сказати, що вільна розмова, яка відбулася на цьому подвір'ї, була б неможлива у будь-якому приміщенні.

Евристичними за своєю сутністю були дві акції, присвячені будинку письменників «Слово». Перша – «Слово про “Слово”» – відбулася у лютому 2012 р. у Харківському літературному музеї під час проведення там виставки музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича «Літературні дворики Харкова». Учасники вечора не тільки почули розповідь історика архітектури про спорудження цього знаменитого будинку, а й вірш Сергія Жадана про дім «Слово» в авторському виконанні і надзвичайно колоритні спогади давнього мешканця «Слова» Олексія Муратова (сина письменника Ігора Муратова) про цікаві особистості і містичні речі, пов'язані з легендарною пам'яткою історії культури.

Друга акція відбулася 7 листопада 2012 р. на подвір'ї цього будинку. Вона мала назву «Біль» і була присвячена сумній події – 75 років тому «в честь 20-ліття Великого Октябрю» в урочищі Сандармох, у Карелії, були розстріляні 1111 «контрреволюціонерів», серед яких 11 колишніх мешканців «Слова»: Лесь Курбас, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Михайло Яловий, Валер'ян Поліщук, Олекса Слісаренко, Григорій Епик та інші. Актори, поети, літературознавці, історики, священники, співаки, стоячи на подвір'ї цього багатостраждального «будинку попереднього ув'язнення» (як із гіркою іронією називали його самі «слов'яни»), дійсно ніби сконцентрували й висловили той **невгамовний біль пам'яті**, який дозволяє нам відчувати діячів «розстріляного Відродження» живими і вкрай необхідними для нашого духовного зростання, для розуміння сучасності. Інформацію про цю акцію теж можна знайти у пресі.

У багатьох знакових місць Харкова є значний евристичний потенціал. Але щоб ці «експонати» «заговорили», музейники повинні докласти певних зусиль. **Місто не може стати суцільним музеєм, але музей може охопити ціле місто**, стати свого роду «музеєм-містом», тобто розповсюдити «культурну експансію» на кожний його куточок, оскільки для справжнього історика культури, дослідника повсякдення **нема того, що не було б варте пам'яті**.

Закономірно, що один із проектів музею «Слобожанські скарби» має назву «Я пам'ятаю...». Це зустрічі з літніми людьми, які можуть розповісти унікальні речі про наше минуле. Зроблені відеозаписи є безцінним історичним джерелом, а студенти, спілкуючись із гостями музею, пізнають історію без прикрас, розширюють свій культурний багаж і підіймають інтелектуальний рівень. Велике враження справили на молодь спогади людини, яка пройшла нацистські концтабори, Героя України, професора УПА Ігоря Малицького, розповіді колекціонера, професора ХПІ Олексія Горелого, знаного архітектора Ігоря Лаврентьєва, випускника Політеху Олексія Іваницького (названого на честь дідуся – славнозвісного

фотограф), визнаної у світі художниці, вихованки кіностудії «ХПІ-фільм» Ірини Борисової (США), директора музею «Обереги музичної Харківщини» Юрія Щербініна, відомої літературознавиці Ніни Нікіпелової, визначного педагога-новатора, колишнього учасника театральної студії при Палаці студентів ХПІ Сергія Курганова, краєзнавця, автора книги «Слово о родном городе» Євгена Плотічера, музикантки Елли Варшавської, театрознавиці Олени Седунової та ін.

Кілька студентських краєзнавчих конкурсів і виставок були присвячені подіям Другої світової війни: «Незабутнє. Пам'ятники військової слави: 1941–1945», «1941–1945: Фотоісторія у родинному альбомі», «Історія одного трикутничка», «Недитяче дитинство. 1941–1945». Дійсно незабутньою була зустріч молоді в межах проекту *«Історія одного трикутничка»* із ветераном війни, професором ХПІ Віктором Тимофійовичем Долбнею і презентація його книги «Тисяча чотиреста восемнадцать дней. Военный дневник», яку підготували до друку директорка Музею історії НТУ «ХПІ» Ганна Бистріченко та редакторка газети «Політехнік» Світлана Землянська.

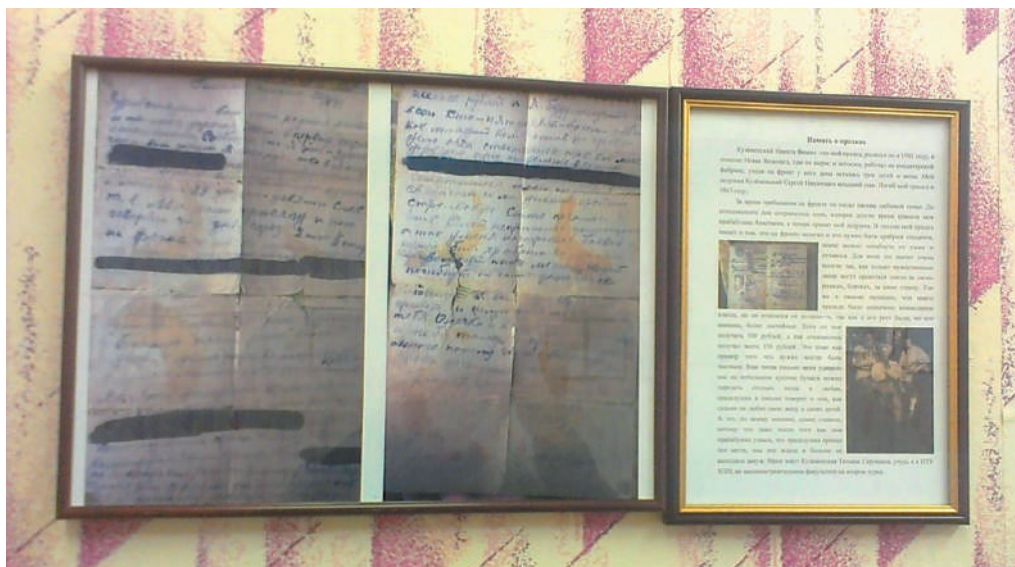
*В.Т. Долбня виступає на відкритті виставки
«Історія одного трикутничка» (2016 р.)*

Віктор не знав, що вести щоденники на передовій суворо заборонялося, і мимоволі зафіксував подробиці фронтового побуту, які пізніше забулися б. З його записів ми дізнаємося і про Харків часів війни, яким його побачив В. Долбня 16 лютого 1944 р., – зокрема про те, що Головоштамт на Привокзальному майдані був напівзруйнований, залишився «обгоревший каркас из железных прутьев и местами обвалившегося цемента». Зворушує і дивує синівська турбота про рідних: потрапивши у відпустку до Харкова, Віктор не наважується

прийти до батьків зненацька, а домовляється з дядьком, що той підготує мати і батька до зустрічі з ним, аби вони не перехвилювалися від несподіванки. Хіба такої турботливості хоча б до близьких не варто повчитися сучасним молодим (та й не тільки молодим) людям?

Книга В.Т. Долбні була презентована у травні 2016 р. на відкритті унікальної виставки – «Історія одного трикутника» (за результатами однойменного краєзнавчого конкурсу студентських робіт). Знання минулого розпочинається з вивчення документів. На тлі сьогоднішніх переоцінок подій 1941–1945 рр. дуже важливим видається знайомство не лише з офіційними документами, але й з листами, щоденниками, записами приватних осіб, які були учасниками Другої світової війни. Хоча листи з фронту (так звані «трикутники») проглядалися цензурою, тим не менше їх автори щиро висловлювали свої думки і почуття. Саме тому ці свідчення епохи для нас безцінні, як і будь-які документи минулого, що вже стало історією.

Виходячи з цього, було запропоновано усім харківським студентам пошукати у родинних архівах листи з фронту і написати до них коментар. Лист треба було сфотографувати або відскакувати, роздрукувати форматом А4 і помістити у рамку. Відгукнулися на цю пропозицію переважно студенти і деякі випускники НТУ «ХП». На виставці було представлено понад 30 листів з коментарями нащадків.

*Фрагмент виставки «Історія одного трикутника».
Чорним закреслено цензурою (2016 р.)*

Звичайні слова, звичайні вітання, прохання, побутові поради, але скільки в них тепла і любові! Є листи у віршах, є листи-прощання. Декому з тих, хто у рідкісну хвилинку відпочинку, склавши трикутник із щойно написаного ли-

ста, старанно виводив адресу рідної домівки, пощастило повернутися додому, але більшість авторів листів, представлених на нашій виставці, так ніколи й не побачили тих, до кого зверталися у своїх посланнях. У деяких родин не збереглося ані фотокартки, ані якоїсь речі людини, яка загинула на фронті. Лише один лист – як зв'язковий між Минулим і Сучасністю, між предками і нащадками.

Ці листи зворушливі – своїми зворотами і виразами, яких сьогодні вже не почуєш, і навіть численними граматичними і синтаксичними помилками, милим серцю слобожан «суржиком». Вони писалися не для чужих очей, і, можливо, ідея виставки фронткових листів комусь може здатися сумнівною з етичної точки зору, а самі автори «трикутничків», якби потрапили до виставкової зали, були б украй здивовані і зніяковілі б, побачивши свої зовсім не літературні тексти у лакованих рамках, під склом, наче мистецькі твори. Однак Час – великий Коректор: він змінює погляд нащадків на буденне і приватне людей, які відійшли у Вічність. Для нас сьогодні дорогоцінна будь-яка подробиця з життя найпересічнішого давньогрецького чи давньоримського городянина або русича, і знахідка археологами якого-небудь артефакту, на якому накреслені адресовані комусь два-три слова, одразу стає сенсацією у науковому світі. Події 1941–1945 років, хоча ще живі деякі їх учасники, насправді така само Історія, як і історія Давньої Греції, і тому «священне право на приватну власність» у даному випадку вже не діє: оприлюдненим може бути будь-який приватний документ, оскільки ми усі є нащадками людей минулих поколінь і усі зацікавлені у тому, щоб знати Правду про війну у якомога ширшому обсязі. Дивно, як проморгала цензура скарження рідним солдата Олександра Олексійовича Руднева, який пише, що у нього вкрали речовий мішок і перераховує все те, без чого йому тепер дуже важко (воїн загинув у березні 1944 р. на річці Інгулець південніше Кривого Рогу). Був це єдиний випадок чи типове явище – хай з'ясують історики, однак навіть один такий факт розбиває ілюзію суцільного «фронткового братерства». Не менш цінними, ніж артефакти, були й рефлексії студентів – прапраонуків авторів листів. Такий місточок, такий діалог у Часі створював духовну напругу, а інколи й викликав сльози у тих, хто знайомився зі студентськими проектами. **Головна мета виставки – щоб кожен її відвідувач відчув себе адресатом послань з Минулого, яке не минає, – була досягнена.**

Справжнім ноу-хау Етнографічного музею є **культурологічні фестивалі**, які широко висвітлювалися у ЗМІ. Перший фестиваль, що проходив у жовтні 1997 р., мав назву **«Art Way – 97»** і був міжнародним. Про нього розповідає 2-годинний фільм «Art Way. Щоденник фестивалю», створений керівником студії «ХПІ-фільм» Аркадієм Фаустовим.

У 2015 р. в Харківській муніципальній галереї музей влаштував підсумкову виставку живопису, графіки і художніх фото «Харківські дворики – forever!» і в межах її провів культурологічний **«Фестиваль актуальної пам'яті»**, де йшлося про збереження як матеріальної, так і нематеріальної спадщини.

Переможці та лауреати конкурсу «Історія одного трикутника» разом із професорами А.В. Кіпенським, О.О. Петутіною, М.М. Красіковим (2016 р.)

На 130-річчя університету музей відгукнувся фестивалем **«ХПІ мистецький: особистості»**. Протягом п'яти днів студенти мали можливість не тільки дізнатися про випусників Політеху, які стали відомими діячами театру, кіно, лі-

тератури, образотворчого мистецтва, а й зустрітися з неординарними творчими особистостями – заслуженим артистом України Віталієм Бондаревим, фотохудожником Анатолієм Головіним, художницею Світлоною Землянкіною, літераторами Володимиром Брюггенном і Віталієм Копусем та іншими вихованцями ХПІ [23].

У програмі фестивалю актуальної пам'яті **«Недитячий час»** (травень 2017 р.) були, зокрема, допрем'єрний показ документального фільму кіностудії ім. О. Довженка **«Час недитячий»** та зустріч із його режисеркою, лауреаткою міжнародних кінофестивалів документальних фільмів, поеткою Ольгою Самолевською (Київ) і демонстрація документального фільму **«Ночь длиной в 641 день»** режисера Дмитра Лавриненка та зустріч із спів-

Афіша виставки «Недитяче дитинство. 1941–1945»

робітником ХПІ, кандидатом технічних наук Валерієм Чернаєм, сином Олени Чернай, за чіми щоденниками фільм про окупований Харків був знятий [22].

Значну увагу привернула до себе й студентська виставка «Недитяче дитинство. 1941–1945». Після закінчення фестивалю вона з успіхом демонструвалася кілька місяців у Харківському історичному музеї, куди на відкриття (як і у ХПІ) прийшли «діти війни».

О.М. Оконецька ділиться своїми спогадами про окупований Харків на виставці «Недитяче дитинство» у Харківському історичному музеї (2017 р.)

Їх хвилюючі розповіді записали студенти і разом із наданими фотографіями 1940-х років та сучасними фото співбесідників оформили в якості окремих проєктів.

На фестивалі «*Art Way – 2017*» до 20-річчя музею серед заходів студентам найбільш сподобалася зустріч із випускниками ХПІ – поетами Михайлом Єжовим та Михайлом Шильманом, людьми талановитими і веселими [1]. Такі заходи сприяють формуванню корпоративної культури, **студенти стають патріотами свого навчального закладу**, коли бачуть творчі досягнення людей, які колись так само, як і вони, сиділи за партами в тих самих аудиторіях.

«*Моя мала Батьківщина: освідчення у любові*» – виставка під такою назвою відкрилася 13 травня 2019 року в Етнографічному музеї «Слобожанські скарби» імені Гната Хоткевича НТУ «ХПІ».

Афіша виставки «Моя мала Батьківщина: оспівчення у любові» (2019 р.)

просто. Робота одного з переможців має назву «Неідеальне Запоріжжя».

Авторами її стали студенти Політеху, які брали участь у однойменному конкурсі есе та фотографій. На виставці було представлено понад 100 робіт, журі визнало переможцями 10 учасників, лауреатами конкурсу – 20. Співorganizатором, як і у всіх попередніх заходах, виступив Профспілковий комітет студентів, завдяки чому усі учасники проекту отримали нагороди і дипломи.

Ця виставка була особлива. Студентам пропонувалося розповісти про край свого дитинства – і не тільки словами, а й мовою фотомистецтва. І це виявилось не такою-то легкою справою: адже зробити небанальний кадр та й з'ясувати, чим тобі так подобається твоє місто, де погана екологія, купа соціальних проблем, але є й твоя рідна школа, твоя домівка, друзі дитинства і озеро, де проходила половина літа, – не

Під час відкриття виставки «Моя мала Батьківщина: оспівчення у любові» (2019 р.)

Так, сучасна молодь навчилася любити свою малу й велику Батьківщину, не ідеалізуючи її, і це дуже добре. На відкритті виставки завідувач кафедри українознавства, культурології та історії науки, професор, доктор історичних наук Володимир Скляр привітав учасників виставки і висловив упевненість, що такі креативні заходи Етнографічного музею якнайкраще сприятимуть формуванню громадянської позиції студентів. Студенти ж розповіли про свої проекти і пояснили, чому саме обрали для фотографування той чи інший об'єкт.

3 березня 2021 року з нагоди 150-річчя від дня народження Лесі Українки музей провів зі студентами інституту БЕМ зустріч із випускницею НТУ «ХПІ» 1959 р., відомою краєзнавицею, авторкою книжок про Лесю Українку, Григорія Сковороду, Тараса Шевченка та інших письменників Ганною Петрівною Столяровою на тему *«Леся Українка в Харкові»*. Студенти не тільки уважно слухали, а й прекрасно читали поезії Лесі Українки. Наостанок Ганна Петрівна подарувала деяким учасникам зустрічі свою книгу про Лесю Українку, а також передала до Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича безцінну реліквію – свій випускний альбом.

На заході «Леся Українка в Харкові».

Зустріч із краєзнавицею, випускницею НТУ «ХПІ» Г.П. Столяровою

Про успішність роботи музею з патріотичного виховання свідчать долі випускників. Багато хто з колишніх студентів залишився небайдужим до історії та культури рідного краю, а деякі випускники навіть присвятили своє життя краєзнавству і культурології. Найвідомішим вихованцем Етнографічного музею «Слобожанські скарби», учасником кількох музейних етнографічних подорожей є випускник ХПІ, кандидат філософських наук, доцент ХНУ ім. В.Н. Каразіна, дослідник-культуролог, видавець, лауреат муніципальної премії **Олександр Савчук**, який упорядкував та видав чимало знакових книг українських культурних

діячів минулих століть та науковців нашого часу. За видану ним унікальну книгу «Абетка» славетного художника-графіка та ілюстратора Георгія Нарбута Олександр 2020 р. отримав гран-прі на найпрестижнішій в Україні Львівській книжковій ярмарці. І це далеко не перша і, вочевидь, не остання нагорода О. Савчука. Ключова роль цієї непересічної людини у встановленні меморіальної дошки С. Таранушенку, у придбанні для Харківського літературного музею квартири для літрезиденцій у будинку «Слово» та меморіальної квартири Ю. Шевельова у будинку «Саламандра», у влаштуванні і проведенні численних кобзарських концертів і виставок українських музичних інструментів та у багатьох інших добрих справах зробили Олександра одним із лідерів українського культурного простору не лише Харкова, а й всієї держави. Ще студентом-технарем О. Савчук навчився грати на традиційній бандурі, став членом Харківського кобзарського цеху, пізніше захистив дисертацію, в якій осмислив філософію кобзарства, і у 2012 році розшукав в архіві, упорядкував і видав унікальну книгу ще одного колишнього випускника Політеху (тоді – ХТІ) Гната Хоткевича – другу, значно доповнену редакцію монографії «Музичні інструменти українського народу». **Жодної патріотичної риторики, але конкретні ЩОДЕННІ патріотичні справи** – так живе Олександр Савчук, і на таких засадах базується з першого дня вся діяльність Етнографічного музею НТУ «ХП».

Музей «Слобожанські скарби» причетний до утворення низки громадських інституцій (наприклад, Неформального товариства друзів Зінаїди Серебрякової, Харківського відділення Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Культурно-історичного центру пам'яті родини Лансере – Бенуа – Серебрякових у с. Нескучному Харківського району Харківської області та ін.). У його «надрах» і частково із залученням його фондів 10 квітня 2019 року у Палаці студентів університету відкрилася **Художня галерея «ART KhPI»**. Ініціатором її створення та керівником став член Національної спілки художників України, професор Михайло Михайлович Красіков. І хоча колектив цього підрозділу невеличкий, тут працюють професіонали, творчі та натхненні люди.

Проводячи красназавчі дослідження, М. Красіков познайомився з творчістю художників та фотохудожників, які свого часу мали відношення до харківського Політеху. З'ясувалося, що з 1885 р. чимало викладачів та студентів успішно займалися живописом, графікою, художнім фото, причому деякі з них стали всесвітньо відомими майстрами.

Проведені музеєм «Слобожанські скарби» протягом останнього десятиліття культурологічні фестивалі, де були представлені картини сучасних художників – випускників ХП, переконали у наявності певної мистецької тенденції у долях деяких політехівців. Наприклад, учасники тижневого фестивалю «ХП мистецький: особистості» з задоволенням ознайомилися з роботами випус-

книці АП-факультету, професійної художниці Світлани Землянкіної, вихованки Етнографічного музею, учасниці багатьох експедицій. У Науково-технічній бібліотеці університету були також організовані майстер-класи і зустрічі з митцями-політехівцями. Справили враження на поціновувачів художнього мистецтва й експозиції картин випускників ХПІ, членів Національної спілки художників України Вадима Колтуна, який зараз мешкає у Німеччині, та Миколи Солом'яного. До деяких виставок були видані кольорові буклети-каталоги, зокрема присвячені творчості Євгенії Турути та Вадима Колтуна. Список прізвищ сучасних талановитих майстрів і тих, кого вже нема, але хто «засвітився» у галузі образотворчого мистецтва протягом всієї історії Політеху, сягає кількох десятків осіб. Отже, створення художньої галереї (яка є *дослідницько-просвітницьким центром*) стало цілком логічним кроком.

На засіданні клубу краєзнавців у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка у січні 2020 р. М. М. Красіков виступив із великою доповіддю «Художники ХПІ» (вона є на ютуб-каналі галереї), і тоді ж доповідь-презентація на цю тему була запропонована усім кураторам академгруп. Адже краєзнавцям і сучасним політехікам цікаво, мабуть, дізнатися, наприклад, що викладач ХТІ і зодчий Електрокорпусу, академік архітектури Олексій Миколайович Бекетов був і художником-аматором, причому високого рівня: його роботи виставлялися поруч із картинами професіоналів. Працювали свого часу в Харківському практичному технологічному інституті (нині НТУ «ХПІ») і відомі художники Костянтин Пинєєв, Олексій Кокель, Михайло Пестріков, Микола Уваров (художні розписи двох останніх прикрашають деякі знакові споруди Харкова, які проектував О. Бекетов, зокрема сучасний Будинок вчених), а випускник ХТІ Гнат Хоткевич був не тільки інженером, письменником, журналістом, композитором, музикою, актором, режисером, а й автором тонких акварелей.

Окремо слід сказати про фотохудожників. Імена деяких із них «на слуху» не тільки на Слобожанщині, але і в Україні, і в світі. З наших сучасників це член Наглядової ради НТУ «ХПІ» Сергій Братков (Москва), Олександр Супрун, Анатолій Головін, Олена Долженко та інші.

При галереї у Палаці студентів ХПІ діють *студія образотворчого мистецтва «Arté»* та *фотошкола «Spalah»*, які виявляють нові таланти серед молоді та дорослих. Адже безкоштовні заняття тут проводять справжні професіонали – членкиня Національної спілки художників України та Національної спілки народних майстрів України Наталія Горошко і лауреатка багатьох фотоконкурсів Катерина Погрібна.

Також щомісяця «ART KhPI» запрошує всіх бажаючих на *бесіди з історії образотворчого мистецтва*, які проводить співробітник галереї Олег Коваль, відомий мистецтвознавець, член Національної спілки художників України, лауреат премії ім. І. Рєпіна, відбуваються цікаві зустрічі з художниками, фото-

графами у *циклі бесід «Художники ХІІІ»*, у галерейному *«Клубі культурологічних подій»* проводяться презентації новинок – книг із історії культури та мистецтвознавства, зустрічі з «людьми-подіями», чий досягнення у культурології відомі на міжнародному рівні (доктором фізико-математичних наук, літературознавцем та культурологом Олегом Заславським, кандидатом мистецтвознавства Тетяною Власовою, педагогом-культурологом Сергієм Кургановим та ін.), відвідувачі спілкуються з мандрівниками у *«Клубі любителів тревел-фото»* (яскраві розповіді і не менш цікаві майстерні фото Тетяни Грбової, яка не раз була гостею клубу, надихають студентів й самим шукати вибагливі ракурси, сюжети, дрібнички буття, які можуть стати родзинками художніх фото з їх власних мандрів, не обов'язково далеких).

Заняття в художній студії при галереї «ART KhPI» (2019 р.)

До мистецтвознавчих досліджень залучаються деякі студенти, які вивчають курс історії української культури; під керівництвом директора галереї та у співтворстві з ним студентами була написана низка тез доповідей до збірників праць міжнародних наукових конференцій. У цих роботах висвітлюється діяльність, творча доля митців, які навчалися чи викладали у харківському Політехнічному, – Миколи Уварова, Сергія Браткова, Олени Долженко та ін.

З 10 грудня 2020 р., дня народження визначної художниці Зінаїди Серебрякової, до кінця року галерея провела фотоконкурс та онлайн-виставку *«Харків, яким його бачила Зінаїда Серебрякова»*.

У них узяли участь члени фотогуртка «SPALAH» при галереї «ART KhPI», причому деякі з них одночасно стали учасниками й Обласного фотоконкурсу

«Міста Зінаїди Серебрякової», онлайн-виставка за результатами якого була розміщена на ресурсах художньої галереї «Мистецтво Слобожанщини».

Політехівський конкурс відбувся за підтримки Профкому студентів НТУ «ХПІ», а організаторами його були галерея «ART KhPI», Неформальне товариство друзів Зінаїди Серебрякової, Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ».

Зінаїда Серебрякова (1884–1967) народилася і жила у селі Нескучному під Харковом. У 1918–1920 роках вона знайшла притулок у Харкові. Студентам пропонувалося знайти куточки міста, які не змінилися за 100 років і відтворити їх втаємничену красу. Важливо було, щоб робота, крім документальної відповідності, відзначалася художньою виразністю.

З цим завданням вдалося впоратися переможцям конкурсу Роману Калашнику (гр. КІТ-117В), Вадиму Ільченко (гр. КІТ-117А), Олександрю Басюку (гр. гр. І-420), Софії Скицькій (І-420), лауреатам Кирилу Макаренку (гр. І-420), Таїсії Яценко (гр. І-220В), дипломантам Даниїлу Литвинчуку (гр. І-220В), Софії Саліонович (гр. КІТ-117А), Єлизаветі Барановій (гр. КІТ-117Є), Ігорю Рудакову (гр. КІТ-117Г).

Найкреативніші Р. Калашник та В. Ільченко стали одними з перможців й обласного конкурсу, причому об'єктами для них послужили старі корпуси ХПІ, в яких деякий час навчався майбутній чоловік художниці Борис Серебряков.

Фото Романа Калашника (гр. КІТ-117В).

Червоний корабель знань – Головний корпус НТУ «ХПІ» (2020 р.)

Попереду – відкриття нових виставок із циклу «Художники, народжені ХПІ» у Науково-технічній бібліотеці НТУ «ХПІ» та в Етнографічному музеї «Слобожанські скарби». Вже зараз зібраний солідний матеріал для майбутнього яскравого альбому, присвяченого роботам художників та фотохудожників Політеху. У галерейній експозиції, розміщеній у Палаці студентів, представлені твори авторів ХХІ ст. – Дмитра Титова, Вадима Колтуна, Євгенії Турути, Миколи Солом'яного та деяких інших.

Отже, виховна робота краєзнавчого напрямку, яку проводять музей «Слобожанські скарби» та галерея «ART KhPI», є живою, неформальною і дієвою. Вона спрямована не лише на формування «еліти», а звернена до кожного, однак якщо майбутні лідери у сферах бізнесу і політики (а харківський Політех за роки свого існування став колицкою сотень таких людей) засвоять гуманістичні цінності і стануть справжніми Людьми Культури, це неодмінно позначиться на духовному кліматі всього українського соціуму.

Список джерел інформації до шостого розділу

1. Васянович Г. П. Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Львів: Норма, 2001. – 216 с.
2. Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексева. – Изд. 2-е. – М.: Проспект, 2001. – 496 с.
3. Кремень В. Г., Пазиніч С. М., Пономарьов О. С. Філософія управління: Підручник. – Вид 2-ге, доповн. і переробл. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 524 с.
4. Сисоева С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
5. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л., РОМАНОВСЬКИЙ О. Г., ПОНОМАРЬОВ О. С., ЧЕРВАНЬОВА З. О. Педагогіка управління: Навч. посібник. – Харків: НТУ «ХПІ», 2003. – 408 с.
6. Філософія: Навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.
7. Романовський О. Г. Лідерські якості в професійній діяльності / Романовський О. Г., Резнік С. М., Гура Т.В., Панфілов Ю.І, Головешко Б.Р., Бондаренко В.В., за заг. ред. О. Г. Романовського. – Харків: НТУ«ХПІ», 2017. – 143 с.
8. Уэйнберг Р.С. Основы психологии спорта и физической культуры : пер. С англ. / Р.С. Уэйнберг, Д. Гоулд ; пер. Г. Гончаренко. – Киев : Олимпийская литература, 2001. – 335 с.
9. Тіняков А.О. Психолого-педагогічний потенціал фізичної культури і спорту у вихованні навичок лідерства студентів вищих навчальних закладів

/ А.О. Тіняков // Теорія і практика управління соціальними системами : наук.-практ. Журнал. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2016. – № 3. – С. 23–32.

10. Тіняков А.О., Арабаджи Т.Д. Лідерські якості спортсменів як складова їх готовності до професійного самовизначення після завершення спортивної кар’єри // Теорія і практика управління соціальними системами : наук.-практ. Журнал. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2019. – № 4. – С. 68–82.

11. Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» (ЮНЕСКО, Париж, 5–8 липня 2009 року). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_011#Text.

12. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. Лісабон, 11 квітня 1997 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text.

13. Про вищу освіту. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 37–38, ст.2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

14. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / І.А.Зязюн. – К.: ГДПУ, 2005. – С. 10–18.

15. Ткачова Н. Професійна правова культура, її зміст та роль у подальшому цивілізованому розвитку України. Юридичний вісник, № 3 (24), 154–158 с.

16. Лазарчук Г.В. Правова компетентність інженера-педагога економічного профілю // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 36. – С. 51–57.

17. Іваній О.М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція, 2016, № 22, – С. 42–45.

18. Петутина Е.А. Гуманитарное образование в техническом университете Проблемы и перспективы формирования национальной гуманитарно-технической элиты: сб. науч. Трудов / Под ред. Л.Л. Тобажнянского, А.Г. Романовского. Вип 18 (22). – Харьков: НТУ «ХПИ», 2008. – С. 400.

19. Перевалова Л. В. Роль і значення гуманітарної освіти у підготовці фахівців нового покоління // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Педагогіка вищої школи ХХІ століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти. У Кримські педагогічні читання: зб. Наук. Пр. / ред. Л. Л. Тобажнянський, О. Г. Романовський. Випуск 27 (31). В 3-частинах. Ч. 2. С. 182 – 188. – Харків : НТУ «ХПІ», 2010.

20. Красіков М.М. «Art Way – 2017». Хроніка подій. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського

суспільства : зб. наук. пр. 2017. № 52 (1273). С. 13–15. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/Vestniki/2017_52.pdf (дата звернення: 31.05.2020).

21. Красіков М.М. Музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича. Факультет соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ» : Історія. Досягнення. Перспективи / А. А. Бадан, О. І. Bloшенко, В. В. Бурега [та ін.]; під заг. ред. А. В. Кіпенського. Харків, 2017. С. 69–76. Авт. не вказаний. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/31214> (дата звернення: 29.05.2020).

22. Красіков М.М. Фестиваль актуальної пам'яті «Недитячий час»: день за днем. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства : зб. наук. пр. 2017. № 29 (1251). С. 3–4 : іл. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/Vestniki/2017_29.pdf (дата звернення: 30.05.2020).

23. Красіков М.М. ХПІ – обитель муз. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2016. № 13 (1185). С. 3–6. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/Vestniki/2016_13.pdf (дата звернення: 31.05.2020).

24. Соколинская А. Харьковские дворики: история любви. Caduceus = Кадуцей : деловой журн. 2012. – № 2. – С. 44–49.

25. Товажнянский Л. Л. Политех сегодня. 3-е изд., доп. / Нац. техн. ун-т «Харьков. политех. ин-т». Харьков : НТУ «ХПІ», 2013. 296 с. (История НТУ «ХПІ» в выдающихся личностях).

26. Петутина Е. А. Кто думает о науке, тот любит ее (научные исследования кафедры этики, эстетики и истории культуры НТУ «ХПІ», 1977–2017 гг.). Філософія в сучасному світі : матеріали міського наук.-практ. семінару, 17–18 листопа. 2017 р. / [ред. кол. : Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський та ін.]. Харків, 2017. С. 11–19.

7. КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЛІДЕРІВ І ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Належне виконання лідерами та фахівцями – представниками еліти своїх функцій в системі спільної діяльності, ефективний вплив лідерів на учасників цієї діяльності та інших людей і успішне досягнення ними заздалегідь визначених цілей істотною мірою залежить від комунікативної компетенції та комунікативної культури цих лідерів і представників еліти. Це зумовлено самою природою людини, необхідною передумовою забезпечення нормальної життєдіяльності якої виступає її участь у спільній з іншими людьми діяльності.

А ця діяльність вимагає взаємодії, належної координації та узгодження дій виконавців. Основним же інструментом виконання цих функцій постає міжособистісне спілкування. Воно виконує важливу функцію взаємозв'язку і взаєморозуміння між учасниками спільної діяльності. Успішність спілкування істотною мірою залежить від рівня розвитку комунікативної культури його учасників. Справа в тім, що комунікативна культура виступає не просто і далеко не тільки одним з дійсно вкрай важливих засобів узгодження своїх дій учасниками спільної діяльності. Вона слугує способом їх взаємного обміну інформацією і взаємного духовного збагачення.

Характерна особливість цієї культури полягає в сенсі спілкування як одного із специфічних різновидів людської діяльності, яка здійснюється між людьми як рівними партнерами і приводить до виникнення психічного контакту між ними. Проявами цього контакту виступають обмін інформацією, взаємовплив, взаємопереживання і взаєморозуміння. За допомогою спілкування людина вступає у різного роду взаємовідносини з партнерами по спілкуванню. Серед них можуть бути виробничі та політичні, моральнісні та ідеологічні, дозвільні та побутові взаємовідносини тощо.

Тому потреба практично кожної людини у спілкуванні постає однією з притаманних їй природних властивостей і проявом її соціальної природи. Адже далеко не випадково Антуан де Сент-Екзюпері говорив про розкіш людського спілкування. Особливо важливого значення міжособистісне спілкування і його культура набувають у взаємовідносинах керівника та підлеглих, лідера та його прихильників і послідовників. Існує навіть поняття управлінського спілкування. Важливу роль культура спілкування як невід'ємна складова частина загальної і професійної культури людини і соціуму відіграє у формуванні національної еліти та у вихованні у її представників духовності й інтелігентності.

Процеси глобалізації практично всіх сфер взаємодії представників різних країн і культур істотно актуалізували проблему комунікативної компетенції учасників цієї взаємодії. Вони зумовили потребу міжкультурної комунікації та оволодіння іноземними мовами. Ефективному розв'язанню цих проблем приділяється істотна увага керівництва і всього науково-педагогічного складу факультету соціально-гуманітарних технологій. Вона розглядається як один з важливих елементів формування гуманітарно-технічної еліти, її духовності й високої комунікативної культури.

7.1. Комунікативна компетентність як складова індивідуальної культури

*«Заговори, щоб я тебе побачив»
Сократ*

Трансформація мовного середовища на зламі століть у глобалізованому світі була спричинена низкою факторів, серед яких найголовнішим двигуном був і залишається економічний розвиток як західного світу, так і країн, що розвиваються. Усвідомлення надважливості мовної комунікації проникло у сферу менеджменту та міжнародної співпраці, стало чинником успішності національних економік та міжнаціональних відносин.

Про необхідність вивчення, аналізу та розробки спеціальних курсів з комунікації було поставлено питання на урядовому рівні у США ще за президентства Дж. Картера, спричинило у 80-х та 90-х роках минулого століття появу безпрецедентної у світі кількості комунікативних курсів на кшталт «Ефективної», «Корпоративної», «Міжкультурної», «Ділової», «Міжперсональної комунікації» та комунікативних компетентностей різного рівня, від індивідуального, регіонального, національного до глобального.

Які ж саме процеси спонукали такий шалений потік досліджень та практичних курсів, услід за західним світом, у сфері комунікації? Це, насамперед, глобалізаційні та економічні процеси, але не в останню чергу спричинені ними соціально-політичні зрушення, що зблизили дві основні цивілізації – Захід та Схід, демократичні та авторитарні культури, світ індивідуалізму та тоталітаризму у їх найрізноманітніших проявах.

Логічним наступним питанням може бути таке: яке відношення явище мовної комунікації має до світових зрушень і процесів? Відповідь вчені-філологи та психологи, які працювали над комунікативними курсами у кінці ХХ століття, отримали майже відразу: для успішної реалізації міжнародних економічних проектів, перемовин та ділової комунікації необхідні спеціальні комунікативні навички та

компетентність, яка зближає індивідів, бізнеси та культури. Саме таких навичок бракувало Заходу для спілкування з іншими глобальними культурами.

Саме час пояснити зв'язок між глобальними культурами та явищами комунікації.

Комунікативна культура (або навички) є частиною загальної культури індивіда, спільноти, нації або регіону. Вона має свої чітко визначені межі та особливості, що пов'язані з безліччю факторів: освіта, виховання у родині, стандарти повсякденного життя, багатство або бідність, моральні установки, темперамент, звички та традиції родини, середовища, регіону; етнічні характеристики та практика існування індивіда. І саме час поглянути на епіграф на початку цього підрозділу: «Заговори, щоб я тебе побачив». Як влучно древні греки охарактеризували комунікативне обличчя: людина починає говорити, і майже усі перелічені характеристики її життя як на долоні: які вона вживає слова, яку вибирає тональність для спілкування, яка у неї освіта, життєвий досвід, вимова, що свідчить про соціальний прошарок чи регіон проживання, і, чи не найголовніше, чи володіє вона навичками ефективної комунікації?

На цьому етапі вже час пов'язати явища індивідуальних рис комунікації з явищем глобальних культур. Якщо опиратися на дослідження психологів, економістів, соціологів, філологів (тому, що саме явище комунікації є міждисциплінарним), на сьогодні чітко вирізняються три глобальних культури: індивідуальна, трайбалістська та колективістська [1].

Культура індивідуалізму базується на ідеї поваги та свободи індивіда, які є найважливішою суспільною цінністю. Рівність усіх, нетерпимість до будь-якого насильства, расової та гендерної дискримінації, авторитарних форм управління – це також ідеї демократії. Не дивно, що ці цінності сповідують ті суспільства, які вийшли з Європейської колиски з ідеями протестантизму ще у середньовіччі: північна Європа та Сполучені Штати.

Культура трайбалізму – це асоціювання людини з родиною, кланом чи будь-яким іншим колом близьких людей, що оточують його усе життя і на яких він може опиратися у всіх життєвих проблемах. Очевидно, що у такій культурі для незалежного розвитку індивіда менше шансів, ніж в індивідуалістичній культурі. Як не дивно, це ще стара Європа (Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія), арабський світ і Україна.

І, нарешті, культура колективізму, що на перший погляд нагадує трайбалізм, тим не менше, розриває зв'язки індивіда з родиною, але прив'язує його до певної професійної спільноти (компанія, фірма, цехові спільноти) на усе життя, де можна реалізуватися і досягнути вершини, опираючись на певний колектив. Загалом, це майже усі країни Сходу: Японія, Філіппіни, Малайзія, В'єтнам, Південна Корея, Таїланд, тощо.

На нашу думку, вже час розпочати серйозні дослідження щодо країн тоталітаризму: Росії, Північної Кореї, Іраку, Китаю та деяких інших, які не вписуються по своїм ознакам у жодну глобальну культуру з вищезазначених, проте мають ознаки і трайбалізму (Росія), і колективізму (Китай, Північна Корея) як історичну спадщину.

Неважко зрозуміти тісний зв'язок комунікативної культури з глобальною культурою. Індивідуальна культура, так само як комунікативна, несе на собі відбиток етносу, регіону, національно-державницьких ознак, і, у великій мірі, глобальної культури. Яким чином? У першу чергу, контенту та тональності як вербальної, так і невербальної комунікації.

Друга половина ХХ століття та початок ХХІ-го стали свідками безпрецедентної трансформації глобальних культур у бік індивідуалізму. Це легко пояснити економічними та технологічними чинниками. Більш успішний Західний Світ відкрив двері еміграції зі Сходу та арабських країн на підґрунті усім зрозумілого ідеологічного посилу: розвиток індивіда, його особистості збільшує його свободу та створює достаток. Особистий достаток помножується на мільйони і робить успішну країну.

Сучасні технології та Інтернет розірвали усі кордони, як державні так і корпоративні, і принесли з собою розуміння успіху культури індивідуалізму, що дорівнює свободам, демократії, прагнення достатку та відповідних життєвих стандартів.

Вже час перейти до процесів, що відбуваються в Україні, що вийшла з тоталітарної культури Радянського Союзу, разом з Європою невпинно рухається у бік індивідуалізму через мобільність студентів, туризм, доступ до будь-якої інформації в Інтернеті і трансформації національної, регіональної, корпоративної та індивідуальної культури.

Ця монографія присвячена вихованню лідерів та гуманітарно-технічної еліти, і чи не найбільша частка змін сьогодення є ознайомлення цієї майбутньої еліти з глобальними процесами комунікативної трансформації, які вони мають взяти на свої плечі і розбудувати свою країну як частину кращого, демократичного світу, де немає місця насильству, дискримінації, деспотичним режимам та рудиментам тоталітаризму. Яким чином?

Це завдання усіх наук, що причетні до комунікації – філології, психології, політології, історії, соціології. У кожному розділі ми розглядаємо досвід і нароби кафедри Ділової іноземної мови та перекладу, де фахівці описують свій конкретний внесок у розв'язання проблеми вдосконалення професійної підготовки фахівців (читаймо лідерів новочасного суспільства), розробки спеціальних курсів з комунікації, досвід співпраці з закордонними фахівцями і укладання нових планів навчання.

Мова має йти про етикет спілкування як індивідуальну культуру, про конкретні знання психології комунікації, яка нерозривно пов'язана з елементами лекси-

ко-граматичних моделей, інтонації та тональності розмови, переключення соціальних реєстрів (це завдання курсу соціолінгвістики), навчання навичкам ділової комунікації, які опираються на моделювання зразків англійської мови і все більше набирають форму уніфікації у всьому світі, і, нарешті, ознайомлення з існуючими зразками національних культур, які повинні співіснувати, рухатись у цивілізаційному вимірі для досягнення добробуту своїх громадян і разом будувати кращий, ніж дотепер, світ. Це вже завдання курсу міжкультурної комунікації.

Принаймні, вищезазначені науки мають об'єднатися, щоб ознайомити майбутніх лідерів суспільства з природою комунікації (недарма класичним виразом є «Слово може підняти до небес, а може й вбити»). Знання про тональність комунікації може розв'язати проблеми агресивної аури у суспільстві і досягнення в ньому своєї особистої мети (це курс «Ефективна комунікація»).

Вміння слухати як один із елементів діалогу теж працює на ефективність комунікації. Обізнаність студентів з елементами невербальної комунікації (роль мовчання, вчасна відповідь на будь-яке звернення, поза і жести співрозмовників, культура зовнішнього вигляду у формальному спілкуванні, знання про темперамент різноманітних культур, що характеризують манеру спілкування, знання про високо-контекстуальні культури, де інформація ховається, наприклад, у кольорі кімоно чи подарованої квітки (Японія) та низько-контекстуальні, де головна інформація у мовленні (пор. “straight talk” у американській культурі) – усі ці моменти мають бути донесені до випускника університету у будь-якому навчальному курсі, але, на нашу думку, у першу чергу, курсі іноземних мов.

Волонтер Корпусу Миру США в Україні Конні Джун Постелі з магістрантами-перекладачами

«Вміння слухати та навчання комунікативним реаліям» – студентки-перекладачі на занятті з практичної комунікації англійської мови

Розвиток та припинення стосунків, комунікація між близькими людьми, становлення та поновлення відносин базуються на певних моделях комунікації

і можуть свідчити про той рівень цивілізації, який притаманний певному індивіду. «Заговори, щоб я тебе побачив» – хто ти, яка ти людина, який у тебе багаж знання про світ і про закони комунікації? Це дуже серйозні речі, які можуть допомогти молодій людині підкорити світ і знайти своє гідне у ньому місце.

Кафедра ділової іноземної мови та перекладу вже 20 років поспіль приймає у себе в якості викладачів англійської та німецької мов волонтерів Корпусу Миру США в Україні та DAD з Німеччини, Австрії та Нідерландів.

Роль цієї співпраці для освіти нашої майбутньої еліти неоціненна. Вони розкрили для нас багато таємниць комунікативної компетентності сучасної молоді людини Західного Світу, ознайомили з успішним впровадженням комунікативних курсів в університетські програми західних університетів, зробили нас як викладачів більш кваліфікованими та професійно впевненими. Але це тільки початок довгого шляху досліджень та навчання у комунікативній сфері.

7.2. Англійська мова в Україні та НТУ «ХПІ»

В сучасному суспільстві одним з факторів, що впливає на якість життя, а також відображається у світогляді людини та культурі, в якій вона існує, є прагнення до певних перемог, великих чи малих, доленосних чи пересічних. Усвідомлення себе успішним завжди пов'язане з роботою над собою, з розвитком в собі певних лідерських якостей, це – намагання вести за собою інших людей, бути визнаним лідером в тій чи іншій сфері своєї діяльності. І в будь-якій галузі нашого життя знайти людей із задатками лідера – лише перший крок на довгому шляху, а створення умов для вибудовування лідерських якостей є, напевне, ще більш важливим фактором.

Нові цінності сучасного суспільства та широкі можливості, які відкриває це суспільство, ставлять нові завдання не лише перед кожною людиною, що хоче досягти успіху, а й перед організаціями, які мають розвивати нові підходи і процедури щодо управління людськими ресурсами, формувати нові якості управління своїми співробітниками. І, оскільки індивідуальність людини розкривається у взаємодії з іншими та реалізується через стиль її спілкування, то ми бачимо актуальним питання комунікативної культури лідерів саме на прикладі гуманітарно-технічної еліти, у формування та розвиток якої у часи стрімких глобалізаційних процесів вносить свій вклад наш навчальний заклад Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» і, як його структурний підрозділ, факультет соціально-гуманітарних технологій зокрема.

Глобалізація, що, як соціальне явище, спочатку розумілося лише як злиття ринків певних крупних багатонаціональних корпорацій, з часів свого виникнення у 80-ті роки ХХ-го сторіччя продовжує проникати у всі сфери сучасного життя,

тим самим змінюючи як розуміння своєї природи, так і ставлення людства до себе. Сьогодні глобалізація – це складний процес міжнародного об'єднання, що проявляється у економічній, політичній, культурній та інформаційній універсальностях, це також такі зміни, що інтенсифікують світові соціальні взаємовідносини, які можуть пов'язувати територіально найвіддаленіші країни та встановлювати зв'язки між індивідуумами, котрі знаходяться за тисячі миль один від одного. Досліджуючи дискурси прихильників глобалізації та її критиків, можна простежити, що в цих дискурсивних інтеракціях в межах глобалізаційного простору саме і інтерпретується соціальна сучасна реальність та визначається динаміка конструювання цієї реальності крізь певну ідеологічну призму чи то підтримки цього процесу чи то протистояння йому. Як елементи дискурсу складові концепту «глобалізація» виступають конструктивним матеріалом для формування у всіх учасників цього дискурсу певного погляду на цю сучасність саме через взаємодію людей, що полягає в обміні інформацією пізнавального або емоційно-оцінкового характеру. І, незалежно від сформованого погляду, головний контекст глобалізаційних відносин знаходиться в площині володіння цією інформацією, яка сьогодні, вже у новому сторіччі, є надійною та цінною світовою валютою.

Дивлячись на ситуацію саме з точки зору розвитку глобалізаційних процесів, а також визнаючи той факт, що одним із ключових чинників XXI-го століття, від яких залежить успішність діяльності організацій, визнається лідерство, на розвиток якого сьогодні спрямовуються зусилля у багатьох країнах світу, Україна як держава з проєвропейськими цінностями усвідомлює важливість підготовки своєї молоді до цих викликів сучасності. Саме тому ще у 2016 році Міністерство інформаційної політики України розпочало загальнонаціональну інформаційну кампанію «Вивчай англійську», метою якої була популяризація серед українців вивчення іноземних мов, намагання зробити вивчення англійської та інших мов певним модним спрямуванням, спроба довести, що знання іноземної мови – це інструмент для використання всіх можливостей. За даними однієї з провідних світових компаній з дослідження ринків і ринкової інформації Taylor Nelson Sofres (TNS) саме в 2016 році 34 % українців почали вивчати англійську, однак Мінінформполітики очікує довести ці показники до охоплення 70 % своєї цільової аудиторії, яка складається не лише з молодих людей. Програми Міністерства пропонують грантові курси для пенсіонерів, непрацевлаштованих, переселенців з Донбасу та Криму, курси для військовослужбовців та дітей з малозабезпечених сімей.

Зрозуміло, що Міністерство освіти і науки також не стоїть осторонь від цих викликів сучасності, оскільки свої основні надії на побудову європейської державності Україна пов'язує з підготовкою активної, конкурентоспроможної молоді. МОН України розробило та схвалило на засіданні своєї Колегії «Концепцію розвитку англійської мови в університетах», мови, яка вже давно стала мовою міжнародної комунікації, такою *lingua franca*, що сьогодні об'єднує фахівців всіх

сфер сучасного життя. Дана Концепція має за мету до 2023-го року підготувати всіх студентів українських вишів на рівень B2 володіння англійською мовою. Цей виклик передбачає декілька заходів, а саме: організацію мовних курсів та інтенсивів протягом навчання в університеті, включення до навчальних планів частини профільних дисциплін, які будуть викладатися англійською, та впровадження Єдиного вступного іспиту (ЄВІ) на всі магістерські спеціальності для підтвердження рівня B2 [2]. Першим кроком для реалізації цієї мети, а також важливим стимулом для заохочення університетів до викладання, а студентів до навчання, стало збільшення годин на викладання англійської мови у програмах бакалаврату та зміни змісту мовних дисциплін в українських університетах.

Позиціонуючи себе як «один з тих передових вищих навчальних закладів, які визначають стратегію підготовки спеціалістів майбутнього, економічну і технічну політику в Україні, а його вихованці завжди будуть мати поглиблену фундаментальну і професійну підготовку, яскраво виражений гуманістично-моральний світогляд, будуть справжніми спеціалістами III тисячоліття з високим почуттям відповідальності за результати своєї діяльності», НТУ «ХПІ» одразу ж приєднався до цих дій. Дотримання основних принципів Болонського процесу, впровадження в навчальний процес Європейської кредитно-трансферної системи, набуття досвіду організації мобільності студентів також стимулюють університет та його структурні підрозділи залучати студентів та викладачів до вивчення англійської мови.

За таких умов з 2016 року в університеті було проведено низку конкретних заходів. З 2017 року з НТУ «ХПІ» співпрацює британська компанія Pearson, яка спеціалізується на навчанні англійській мові, а також на оцінці навчальних і академічних досягнень, тестуванні, кваліфікаційних іспитах. Співробітникам і студентам НТУ «ХПІ» компанія представила широкий вибір спеціально розроблених навчальних курсів: від початкового тесту на визначення рівня до підсумкового оцінювання та міжнародної сертифікації, орієнтованих на розвиток мовних та академічних навичок. Так, студенти проходять повний навчальний цикл і отримують міжнародне підтвердження своєї лінгвістичної компетенції, а викладачі, у свою чергу, мають можливість підвищити рівень знання мови за рахунок використання сучасних підходів, технологій і структурованої програми комбінованого навчання (Blended Learning) та одержати також сертифікаційне підтвердження рівня B2. В цьому ж напрямку співпрацює з університетом і лінгвістичний центр English School of Tomorrow, до якого часто звертаються політехніки, що приймають участь у програмах міжнародних студентсько-викладацьких обмінів.

З 2014 по 2019 рік викладачі університету брали активну участь у проєкті Британської ради (British Council) «Англійська для університетів» (English for Universities) і Харківський політехнічний був одним з перших серед 18 університетів, що приєдналися до проєкту. Завдяки участі в проєкті викладачі не

тільки підвищили свій професійний рівень, але й змінили концепцію викладання іноземної мови для професійних цілей. Сьогодні не тільки викладачі англійської мови, а й викладачі професійно-орієнтованих дисциплін приєднуються до нового проекту British Council для вищих навчальних закладів – Досконалість викладання і навчання у вищій освіті. На тренінгах цієї програми розглядаються питання про трансформації викладання, про виклики, які стають перед викладачами та які можливості перед ними відкриваються, яким чином мають бути збалансовані зусилля з боку університету в цілому та конкретного викладача задля вдосконалення викладання свого предмету [3].

Всі ці заходи університету спонукають розвиток нових освітніх програм, що відкривають нові можливості для абітурієнтів вузу. Так, у навчально-науковому інституті економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу (БЕМ) та на факультеті комп'ютерних наук і програмної інженерії (КН) існують навчальні програми, за якими викладання дисциплін для українських студентів повністю ведеться англійською мовою.

В цьому році таку ж програму на нашому факультеті СГТ започатковує кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна. Крім того, на факультеті існують дві випускові кафедри, які працюють за Освітньо-професійною програмою 035 Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно), де підготовка спеціалістів майже повністю (крім загальних дисциплін) ведеться двома мовами – англійською та німецькою. Кафедра ділової іноземної мови випускає перекладачів (бакалаврів та магістрів) за спеціалізацією *«Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська»*, а кафедра інтелектуальних комп'ютерних систем – за спеціалізацією *«Прикладна лінгвістика»*. Важливим поштовхом для розвитку цих спеціальностей на факультеті є збільшення кількості користувачів Інтернету, які не говорять англійською мовою, та нова роль, яку відіграє переклад в умовах глобалізації, де інформація визнана основною сировиною нової світової економіки.

Зазначимо, що в університеті та на факультеті СГТ запроваджуються методи викладання, зорієнтовані на потреби студентів та розвиток soft skills, які включають у себе командну роботу, креативність, вміння самостійно вчитися. Основна ж увага у викладанні англійської мови сьогодні приділяється освоєнню та розвитку саме комунікативних навичок та стратегій, оскільки для спілкування в інтелектуальному середовищі представнику сучасної гуманітарно-технічної еліти, яким прагне стати випускник нашого університету, необхідні саме такі навички та вміння, що дозволяють розуміти співрозмовника, спілкуватися на професійні теми, створювати проекти іноземною мовою, презентувати їх, писати статті до наукових або спеціалізованих видань та, в умовах глобалізованого світу, бути достойним представником України у будь якій галузі, де співпрацюють міжнародні команди.

7.3. Міжкультурна комунікація в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців

Розширення економічних і соціальних зв'язків, культурний прогрес, академічна мобільність як ознаки сучасного діджиталізованого суспільства зумовлюють потребу у володінні вміннями й навичками, необхідними для встановлення й розвитку контактів між людьми в полікультурному багатомовному середовищі. Це безсумнівно підвищує освітню значущість вивчення іноземних мов як невід'ємної складової комунікативної культури лідерства й гуманітарно-технічної еліти. У часи, коли методи наукового й соціального пізнання вимірюються «цифровою» величиною, принципи ефективної роботи з інформацією напряму пов'язані з новітніми трендами й технологіями в комунікації – як між індивідами, так і групами, що належать до різних культур. І саме потенціал лідерства уможливорює орієнтацію на майбутнє, нові перспективи, прийдешні успіхи й цінності, інноваційні методи й ресурси, а отже, забезпечує нову якість стосунків між людьми в міжкультурному спілкуванні.

У контексті поняття лідерства успішність міжнародної комунікації залежить не тільки від бажання мовця вступити в контакт, але й від уміння, сприймаючи інформацію, реалізувати власний мовленнєвий намір у відповідних ситуаціях спілкування. І в такий спосіб людина, фахівець, перекладач стає медіатором культурних знань. Саме таких справжніх професіоналів, спроможних працювати на перекладацькій і філологічній ниві сучасного полікультурного простору, більше двадцяти років поспіль готує кафедра ділової іноземної мови та перекладу НТУ «ХП».

Окреслюючи теоретичне підґрунтя проблеми міжкультурної комунікації в її сучасному вимірі, треба зазначити, що суспільно-історичний прогрес доводить упродовж століть, що мова об'єднує наше психічне й соціально-культурне життя, і в той же час вона є інструментом їх взаємодії. Знаменитий вчений-філолог Потебня наголошував, що мова є не тільки найкращою, але і єдиною ознакою, за якою ми впізнаємо людей (Потебня, 1993). Мова нації – це мова її культури, і вплив цих двох сфер людського життя одна на одну є обопільним.

Фундаментальні проблеми міжкультурної комунікації розробляли Арістотель, Лейбніц, Боас, Гегель, Гердер, Гумбольдт, Кант задовго до того, як вона стала окремою галуззю наукового знання, а нащадки й послідовники виокремили та узагальнили її основні поняття. Так, теоретичні ідеї Гумбольдта інтерпретували Шарль Баллі, Ян Бодуен де Куртене, Лео Вайсгербер, Якоб Грімм, Олександр Потебня, Расмус Раск, Гейман Штейнгаль, Роман Якобсон, Едвард Сепір, їхні дослідження стали основою для загальнотеоретичного тлумачення й комплексного вивчення цього явища. В останні десятиліття вчені пропонують тлумачення принципів і сутності міжкультурної комунікації з огляду на зміст компонентів,

які містить це поняття: міжкультурна компетентність, міжкультурна чутливість, міжкультурний етикет, міжкультурна ерудиція, міжкультурна толерантність (Л. Арасаратнам, 2005; Д. Дієрдорф, 2006; С. Тер-Мінасова, 2000; Н. Білик, 2019; К. Мальцева, 2002; В. Манакін, 2012; М. Байрем, 2003; Дж. Грінгольц, 2005; Л. Парменгер, 2003; М. Хаммер, 2003; В. Ощепкова, 2004; М. Бергельсон, 2002; Н. Стоун, 2006).

У зазначених розвідках досліджено як природу й специфіку крос-культурної мовної поведінки, так і акцентовано на якостях, пов'язаних з особливостями невербального спілкування, що ними має володіти мовець, серед яких найчастіше згадуються гнучкість, адаптованість, емпатія, повага, толерантність, доброзичливість. І якщо для решти фахової спільноти така атрибутика є важливою, то для перекладача – це вимога професійної етики.

Міжкультурна толерантність є важливою компонентою роботи перекладача, оскільки проблеми можуть виникнути, коли або мовець, або акцептор, або обидва стають на засади етноцентризму. Усвідомлення цього буде цінним для перекладача, коли він має справу з клієнтами з різних країн, і їхні уявлення про норми й традиції відрізняються від його стандартів. Доречно зауважити, що в цій сфері – коли йдеться про стандарти – доречно говорити про галузеві стандарти й професійні вимоги, проте аж ніяк не про стандарти мислення й культурні кліше.

Саме на міжнародні та національні стандарти й вимоги до фахової компетентності перекладача спирається у своїй діяльності кафедра ділової іноземної мови та перекладу НТУ «ХПІ». Зокрема йдеться про те, що переклад має відповідати вимогам замовника й початковому тексту за змістом, смислом, оформленням; термінологія перекладу має відповідати галузевій приналежності початкового тексту; перекладач має дотримуватися одноманітності термінів, найменувань, умовних позначень, скорочень, символів, має бути компетентним у мовах, які використовує під час перекладу; повинен володіти спеціалізацією діяльності замовника, для якого виконує переклад. Перекладач повинен мати знання щодо методики перекладу, чинної системи координації перекладів, термінологією тематики в мовах, що використовуються для перекладу (відповідно до стандарту СТТУ АПУ 001-2000. Кваліфікація та сертифікація перекладачів. Спільні вимоги. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація перекладачів України», 2000).

Співвідношенню теоретичної і практичної частин навчання на факультеті соціально-гуманітарних технологій приділяють особливу увагу. Саме тому упродовж перекладацької і педагогічної практики на 4-му й 5-му курсах студенти факультету соціально-гуманітарних технологій мають нагоду застосувати знання, здобуті упродовж вивчення теоретичних курсів і практичних дисциплін, у професійній діяльності, а саме: уміння працювати зі словниками, термінологічними стандартами, збірниками, довідниками, знання основ наукового і літературного редагування, граматики і стилістики мови.

Методика викладання також враховує, що на сучасному ринку праці замовник висуває низку додаткових професійних вимог до кандидатів на посаду перекладача: добросовісність, обізнаність щодо останніх тенденцій в перекладацькій сфері, вміння працювати в команді, стресостійкість, пунктуальність, відповідальність, увага до деталей, готовність до навчання й самовдосконалення, вміння працювати з багатомовними проектами, вміння уникати шаблонності при перекладі професійних текстів тощо. Це все дає можливість перекладачеві здобути найкращий результат, отримавши від співрозмовника найбільшу кількість інформації, і уникнути при цьому можливих міжкультурних конфліктів.

Проблема міжкультурної комунікації виходить із практичних потреб сьогоденних здобувачів вищої освіти в Україні й гуманітарно-технічної еліти загалом. Професорсько-викладацький склад стоїть на засадах надання якісних освітніх послуг й підготовки фахівців високого рівня. Викладачі-мовники розуміють, що просто навчити розмовляти іноземною мовою недостатньо, треба враховувати культурні аспекти (потреби, характеристики) обох сторін освітнього процесу – як викладача, так і студентів, з якими він працює. Оволодіння лексичними, граматичними, стилістичними знаннями в цільовій мові не є самоціллю для ефективного крос-культурного діалогу, для цього потрібна обізнаність у системах знаків матеріального й духовного світу, що є носіями культурних смислів, тобто потрібні культурні коди. Так само як знання й дотримання вимог і правил міжнародного етикету не спрацює за умови відсутності необхідної мовної компетенції. Теоретичні знання повинні доповнюватися практичними вміннями: що, коли, кому і як сказати. Для того, аби придбати такі вміння, і необхідно вивчати світ мови в контексті культури країн, в яких розмовляють цільовими мовами. У такий спосіб фахівець-перекладач творить власну міжкультурну чутливість, яка, за словами К. С. Мальцевої, пов'язана з «виникненням лакун, зумовлених культурною дистанцією і здатних впливати на адекватне розуміння тексту повідомлення, і можливостями їх компенсації упродовж здійснення перекладу (натуралізації тексту)» [4].

Звісно, для формування міжкультурної чутливості, актуальної для сучасної комунікації, потрібні знання. Аби працювати з іноземною мовою як засобом передачі інформації в епоху цифрових технологій, у професійний кейс кваліфікованого перекладача, якого готують на факультеті соціально-гуманітарних технологій, закладено всеосяжний перелік знань в профільній і міжгалузевій сферах. Саме тому навчальні програми кафедр ділової іноземної мови та перекладу гарантують повний спектр загальних, вузькогалузевих і міжгалузевих дисциплін, необхідних для підготовки фахівців, здатних інтерпретувати інтелектуальний ресурс іноземних мов з урахуванням різниці культур, серед яких: «Лінгвокраїнознавство», «Історія іноземної мови», «Психолого-педагогічні основи теорії мовної комунікації», «Теорія і практика перекладу», «Переклад ді-

лового мовлення», «Переклад в галузі інформаційних технологій», «Порівняльна стилістика», «Порівняльна лексикологія», «Лексико-семантичні особливості художнього перекладу», «Лексичні проблеми науково-технічного перекладу», «Граматичні проблеми науково-технічного перекладу».

Така програма навчання є, по-перше, засобом інтеграції студентів у більш розвинутий спектр стратегічних навичок, по-друге – мотивом для підвищення рівня зацікавленості й самомотивації. Розвиваючи уявлення про себе як про культурно чутливих користувачів цільової мови, учасники навчального процесу переживають більше позитивних емоцій, відчуваючи прихильність до навчання, а також розвивають стратегію іншомовної поведінки, що відповідає цілям і контексту як комунікативної культури лідерства, так і сучасної освіти загалом.

Зауважимо, що міжкультурну ерудицію, міжкультурний етикет, комунікативні навички міжкультурного спілкування вимірюють через індивідуальну мовну діяльність, яка існує завдяки усвідомленню мовцем функцій мовленнєвих актів у відповідності до культурних норм (привітання, звертання, вибачення, заперечення, пропозиції, скарги, відмови), і в той же час вони є інструментом організації інокультурних категорій і символів. Майбутні фахівці мають бути готові до міжнародної взаємодії і співпраці, усвідомлювати, що оцінювання іншої культури відповідно до власних цінностей, типізація і сверженералізація можуть призвести до проблем у спілкуванні.

7.4. Ділова комунікація в Україні та європейські стандарти

«Good interpreters efface themselves»

John le Carré

(Хороші перекладачі тримаються в тіні.

Джон Ле Карре)

Україна впевнено торує свій шлях дорогою незалежності, поступово стаючи повноправним і важливим учасником міжнародних переговорів, зустрічей, конференцій тощо. Активна залученість нашої держави до міжнародних бізнес проєктів та зануреність у політичні глобальні процеси розширює коло питань, які вирішує сучасна ділова комунікація в рамках міжнародного співробітництва. Як наслідок, міжнародна співпраця привносить в світ ділової комунікації в Україні нові стандарти ділового спілкування європейського зразка: від авторитаризму управління до децентралізації влади, від монополії на прийняття рішень до комунікації на засадах партнерства і рівності, від закритості до космополітичності та відкритості різноманіттю цього світу, від централізації відповідальності до делегування повноважень, від зосередженості на професійно-технічних нави-

чках (поняття походить від англ. “hard skills”) співробітника до фокусу на його соціально-комунікативних навичках (“soft skills”) також.

Існує чимало етичних критеріїв цивілізованої бізнес комунікації, але завжди особлива роль відводиться доброчесності, порядності, справедливості і пунктуальності. Американський підприємець К. Рендол писав, що в справі служіння бізнесу необхідно покладатися на совість індивідууму, – це та сторона свободи, яка називається відповідальністю, наявність цієї сторони відрізняє свободу від розпущеності. Концепція ділової етики значно збагатилася за останні десятиліття. Вона розвивалася паралельно з еволюцією громадської свідомості і відображала відчутний прогрес у переоцінці пріоритетів [5, 3].

Саме тому на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ» в ході професійної підготовки майбутніх перекладачів комунікативній культурі лідерів і гуманітарно-технічної еліти приділяється особлива увага, зокрема в рамках вивчення таких дисциплін як «Вступ до перекладознавства та історія перекладу», «Протокол перекладача та діловий етикет», «Вступ до спеціальності», «Переклад ділового мовлення». В межах цих програм студенти даної спеціальності ознайомлюються з основними положеннями професійної етики перекладача-професіонала згідно з нормами і рекомендаціями FIT, положеннями ЮНЕСКО, а також кодексу АІІС та іншими нормативно-правовими документами та статутами, що регламентують їхню професійну діяльність.

Майбутні перекладачі опановують такий широкий спектр актуальних для ділової комунікації питань, як статус перекладача-професіонала в сучасному світі та поняття перекладач-професіонал, особливості розвитку й становлення сучасної перекладацької діяльності, основні засади професійної етики перекладача-професіонала, фундаментальні положення про переклад документації, професійні та юридичні норми, що висуваються до правил перекладу документів, юридична та громадська відповідальність перекладача-професіонала, яку він несе за переклад документів, норми поведінки перекладача-професіонала, правила поведінки перекладача під час виконання синхронного перекладу, синхронний переклад під час ділових переговорів (поруч із автором тексту), «у кабінці перекладача», екстралінгвістичні та культурологічні особливості роботи перекладача-професіонала, особливості поведінки перекладача-професіонала під час контакту з представниками різноманітних культур, екстралінгвістичні та культурологічні особливості виконання службових обов’язків перекладача-професіонала, зовнішній вигляд перекладача-професіонала під час виконання службових обов’язків у неофіційній ситуації, правила поведінки перекладача-професіонала під час виконання службових обов’язків у неофіційній ситуації, виконання службових обов’язків у неофіційній ситуації, введення у діловий етикет, правила організації першої зустрічі, норми поведінки у сучасному офісі, ді-

лові обіди, правила поведінки за столом, норми поведінки у різноманітних соціальних ситуаціях, ділова кореспонденція та стосунки з клієнтами. І це далеко не повний список тих аспектів ділової комунікації, якими має володіти перекладач.

Окрім включення даних тем у програми дисциплін, навчання діловій комунікації на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу постійно удосконалюється, зокрема завдяки залученню викладачів – носіїв мови. Так, викладання перекладу юридичних документів і навчання особливостям ділової комунікації було доповнено роз'ясненням реалій юридичної системи США на спеціальному семінарі з юриспруденції США, який провела на кафедрі у 2013 році волонтер Корпусу Миру США, доктор юридичних наук Конні Джун Постеллі (див. фото), яка у цей час працювала на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу.

В 2015–2016 навчальному році усну практику з німецької мови на 2-му курсі здійснював викладач-волонтер з Німеччини Армін Петер. У 2019–2020 роках Корделія Онгерт, волонтерка Корпусу Миру США в Україні, викладала на кафедрі дисципліни, пов'язані з діловою комунікацією. А у 2021 році студенти майже місяць мали чудову можливість спілкуватися з громадянином Нідерландів Ріком фон Хайденом. Це стало потужною платформою для занять з усної практики англійської і німецької мов.

Конні Джун Постеллі, доктор юридичних наук, на спеціальному семінарі з юриспруденції США для студентів спеціальності «Переклад»

Залучення волонтерів-іноземців до начального процесу на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу допомагає розвивати на практиці навички міжкультурної комунікації та знайомити студентів з міжнародними стандартами ділового спілкування, що є надзвичайно продуктивним ресурсом для їхнього професійного самовдосконалення.

Зосередження на формуванні необхідних для ділової комунікації знань та вмінь у студентів спеціальності «Переклад» відбувається на кафедрі з першого дня навчання. У студентів розвивають такі необхідні для ділового спілкування

навички як мовленнєва реактивність, пам'ять, перемикання з однієї мови на іншу, психічна стабільність, що передбачає витримку, вольові якості, здатність долати психічні перевантаження в процесі перекладу, контактність спілкування з людьми, експертність не тільки з мови перекладу, але і з культури двох (як мінімум) країн та народів, інтелігентність, доброчесність, широта інтересів, здатність до самоосвіти.

*Рік фон Хайден, громадянин Нідерландів (у центрі),
зі студентами кафедри ділової іноземної мови та перекладу*

Студентів спеціальності «Переклад» навчають фундаментальним принципам професійної етики, яка складається із морального кодексу перекладача, норм професійної поведінки, знання перекладачем свого правового статусу, ознайомлення із технічним забезпеченням перекладу. Особливий акцент при навчанні робиться на важливості моральних принципів перекладача, які визначають характер ділової комунікації.

В межах відповідних навчальних дисциплін студентів знайомлять з нормами професійної поведінки перекладача, зокрема про те, що перекладач повинен зберігати конфіденційність стосовно змісту тексту перекладу і не розголошувати без потреби, в окремих випадках (військове відомство, суд) перекладач повинен зберігати таємницю інформації чи слідства. Це стосується і конфіденційних перекладів, оскільки розголошення їх змісту може торкнутись недоторканності особистості клієнтів, які знаходяться під захистом конституції. Перекладач має бути завжди акуратно одягненим, незважаючи на той факт, як одягнений клієнт, не повинен висловлювати своє відношення щодо змісту того, що перекладається, хоч би якими знаннями перекладач не володів у цій чи іншій галузі.

За І. С. Алексеевою, перекладач має дотримуватись правил оформлення письмових перекладів, які забезпечують коректне відношення до замовника; не має права реагувати на індивідуальні дефекти мовлення оратора і відтворювати їх, а орієнтуватися на усний варіант літературної норми перекладу; про недостатню компетентність повинен негайно сигналізувати, а помічені за собою помилки виправляти, а не приховувати; зобов'язаний турбуватися про своє здоров'я, бо від нього залежить якість перекладу. Дотримання цих правил свідчить про коректне і поважливе ставлення до учасників ділової комунікації зі сторони перекладача.

Отже, першочерговим стратегічним завданням колективу кафедри ділової іноземної мови та перекладу факультету соціально-гуманітарних технологій є розвиток у студентів професійних якостей, які формуватимуть високоінтелектуальну еліту з потужним потенціалом роботи в гуманітарно-технічній області знань на користь держави і суспільного добробуту. Саме представники цієї професії беруть участь у міжнародній комунікації і реалізації європейських стандартів розвитку в Україні, адже англійська мова вже давно визнана мовою міжнародної ділової комунікації і є засобом реалізації інтересів держави на міжнародній арені. Саме засобами англійської мови здійснюється інтеграція населення у міжнародний інформаційний простір шляхом перекладу матеріалів, що знайомлять з передовими світовими доробками науки і техніки, бізнесу і освіти. У цьому аспекті кафедра ділової іноземної мови та перекладу факультету соціально-гуманітарних технологій натхненно і плідно працює над тим, щоб продовжувати бути осередком підготовки інтелектуальної еліти і лідерства.

7.5. Театр англійських мініатюр як методика формування комунікативних навичок під час навчання англійській мові

Указом Президента України 2016 рік було оголошено РОКОМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ. Це є віддзеркаленням нагальної потреби українського суспільства у вивченні англійської мови, в тому числі в форматі вищої освіти. Кафедра ділової іноземної мови та перекладу НТУ «ХПІ» (зав. каф. проф. А. А. Бадан) працює над створенням нових педагогічних технологій з моменту свого створення у 1999 році. Багатогранна педагогічна концепція кафедри ділової іноземної мови та перекладу НТУ «ХПІ» спрямована на створення унікального професійного середовища, де панує іноземна мова. З перших років свого існування колектив кафедри шукає шляхи компенсації природного іншомовного осередку, що є найбільшою проблемою вивчення іноземних мов в Україні. Брак іншомовного середовища в Україні покликав до життя такі форми моделювання спілкування з носіями мови, як кіноклуби, дискусійні клуби, різноманітні студентські проекти презентацій, і, нарешті, Театр англійських мініатюр.

У сучасному освітньому просторі методика постанов іноземними мовами існує декілька десятиріч [6, 7]. Особливо такі заходи супроводжують навчальний процес на факультетах іноземних мов. Однак проект, який ми описуємо, був з самого початку орієнтований на довгострокове та безперервне залучення студентів до театралізації як комунікативного вишколу упродовж усіх років навчання. Мова йде про 20-річний досвід кафедри ділової іноземної мови та перекладу НТУ «ХПІ» щодо застосування педагогічної технології театральних вистав англійською мовою як всеохоплюючої методики занурення студентів у іншомовне середовище.

Задовго до вступу до Болонської системи світоглядним орієнтиром кафедри стала ідея партнерських взаємовідносин викладача і студента. Дуже вдалим кроком до реалізації цієї позиції стало створення Театру англійських мініатюр, де студенти разом з викладачами протягом семестру реалізують ідею сценічної презентації драми на іноземній мові, вдосконалюючи знання англійської мови у нескінченних репетиціях, які завершуються кульмінацією – виступом на великій сцені Палацу студентів НТУ «ХПІ». Театральна діяльність студентів спеціальності «Переклад» є обов'язковою частиною навчального процесу, що знайшло відображення у ПОЛОЖЕННІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕАТРУ АНГЛІЙСЬКИХ МІНІАТЮР, затвердженого на Вченій Раді НТУ ХПІ 26 березня 2021 року.

Алгоритм дії Театру наступний: кожна група обирає бажаний уривок будь-якої п'єси (класичної, сучасної) і під керівництвом викладача готує сценічний варіант. Сюди входять і безліч репетицій діалогів, і пошуки акторських «родинок», і підготовка декорацій та костюмів упродовж семестру. Кульмінацією театального життя є Конкурс виступів на великій сцені Палацу студентів з розподілом місць за номінаціями «Кращий виступ», «Краща акторська гра» та «Приз симпатій глядачів». Серед глядачів не тільки студенти спеціальності, а й запрошені друзі, родичі, навіть школярі спеціалізованих шкіл. Це велике свято, до якого причетні усі, хто хоч у деякій мірі володіє англійською мовою.

Педагогічним здобутком даного проекту є, передусім, орієнтація на партнерство «студент-викладач» та на командні зусилля конкретної групи досягти успіху у Конкурсі театральних вистав.

Іншою важливою перевагою є нова форма позааудиторного спілкування і активності студентів. На думку самих студентів, це є «благородна» форма позакласної роботи, така, що розвиває нові здібності і шліфує знання англійської.

Одним із найважливіших завдань сучасної вищої школи є формування творчої, мислячої особистості. Головною метою, як зазначено в Концепції вищої освіти, є створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу та таких індивідуальних здібностей особистості, які забезпечать їй досягнення життєвого успіху. Тому зараз все більше уваги приділяється питанням творчого розвитку студентів, де головним завданням виступає розвиток їх творчих здібностей засобами мистецтва, зокрема театального.

Все наше життя насичене грою. З дитинства – казки, пізніше – вистави, постановки, потім – професійний театр. Кожна людина в своєму житті мріє зіграти певну роль, свою роль. Але як же це зробити? Як навчити не тільки грати, а й брати відповідальність не тільки за себе, але і за цілу команду і діяти? Діяти рішуче та сміливо? Цьому допоможе театр. Але не звичайний, а педагогічний.

Сутність «театралізації» полягає в тому, що студенту пропонується на певний час перевтілитися в особу, що має певні властивості, і «пожити» таким чином в необхідних для їх вияву обставинах. Перевтілення «в запропонованих обставинах» або «від імені персонажа» має ту цінність для студента, що у момент аналізу і гри зливається розумове і фізичне, зовнішнє і внутрішнє, теоретичне і практичне в єдиний шлях до пошуку людського буття. Це веде до ефективного розкріпачення власної індивідуальності, вияву творчої активності і становлення особистості та самостійності.

Театралізація є інноваційним підходом до навчання, це один з найдемократичніших видів педагогіки та мистецтва, він дозволяє вирішити безліч актуальних проблем сучасної педагогіки і психології, пов'язаних з:

- ◆ художньою освітою та вихованням;
- ◆ формуванням естетичного смаку;
- ◆ моральним вихованням;
- ◆ розвитком комунікативних якостей особистості;
- ◆ вихованням волі, розвитком пам'яті, уяви, ініціативності, фантазії, мови (діалогу і монологу);
- ◆ створенням позитивного емоційного настрою;
- ◆ зняттям напруження;
- ◆ вирішенням конфліктних ситуацій через гру.

Повноцінна участь студентів у театралізованих постановках вимагає особливої підготовки, яка проявляється у здатності до естетичного сприйняття мистецтва художнього слова, умінні вслухатися в текст, відчувати інтонації, особливості мовних зворотів. Щоб зрозуміти, яким є герой, треба навчитися елементарно аналізувати його вчинки, оцінювати їх, розуміти мораль твору. Уміння уявити героя твору, його переживання, конкретні обставини, в яких розвиваються події, багато в чому залежить від досвіду студента: чим різноманітніше його враження про навколишнє життя, тим багатшою є його уява, почуття, здатність мислити. Для виконання певної ролі людина повинна володіти різноманітними образотворчими засобами (мімікою, рухами тіла, жестами, виразною інтонацією, чіткою вимовою та артикуляцією).

Отже, цей метод з психологічної точки зору дає основу для розвитку здібності до аналізу та розв'язування власних проблемних ситуацій. У подібну роботу викладач має вносити не тільки сенс, ідею, завдання, а й емоційно-оцінний зміст. Наочність цього методу викладання народжує у студента необхідність замислитись над конкретним явищем.

Створення подібного осередку було покликане до життя впровадженням у навчальний процес комунікативного підходу, згідно з яким володіння мовою розглядається як здатність брати участь у реальному спілкуванні. Комунікативний підхід у навчанні іноземних мов повинний інтегрувати здобутки структурних, концептуальних та функціональних програм і будуватися на автентичних матеріалах та моделюванні реальних комунікативних ситуацій, які сприяють засвоєнню мовних одиниць у типових комунікативних контекстах і створюють реальні умови для писемного та усного спілкування.

Ми розглядаємо Театр англійських мініатюр як одну із можливих стратегій подолання комунікативних утруднень при вивченні англійської мови.

Драматизація під час навчання іноземній мові допомагає створити ситуацію спілкування іноземною мовою, яка наближена до реальних життєвих ситуацій та спонукає студентів до розв'язання проблем, що виникають в ході цієї ситуації. Крім того, сценічне втілення автентичного матеріалу певним чином нейтралізує різницю між студентами з різним рівнем мовної підготовки, адже спілкування ґрунтується на заздалегідь сприйнятому та обробленому мовленнєвому (літературному) матеріалі. Але в той же час можливість імпровізації допомагає звільнити навички негайного реагування на комунікативне завдання, яке щойно виникло. Театральна вистава моделює ситуацію реального спілкування, але при цьому вимагає багаторазового відтворення того самого діалогу або монологу, що сприяє відпрацюванню комунікативних стратегій різних типів (у тому числі з опорою на більш впевненого партнера).

Соціокультурна компетенція зазначається як невід'ємний компонент змісту програми навчання іноземних мов. Ця компетенція спрямована на розвиток розуміння й тлумачення різних аспектів культури і мовної поведінки у професійному середовищі, сприяє розвитку вмінь, характерних для поведінки в різних культурних і професійних ситуаціях та реагування на них. Тобто перед викладачем іноземної мови стоїть завдання більш глобальне, ніж просто навчити говорити, писати, читати іноземною мовою та сприймати її на слух, але й навчити стратегіям пошуку необхідної інформації та прогнозування, обробки інформації та її презентації у потрібній формі, а також навчити студентів розуміти різницю у ключових цінностях, переконаннях та поведінці в українському культурному середовищі та європейському або американському культурному середовищі.

Оскільки культура тісно пов'язана з літературою, доцільним є факультативне вивчення автентичної художньої літератури країн, мова яких вивчається, шляхом створення певного осередку, а саме студентського театального клубу Театру англійських мініатюр.

Театр мініатюр є технологією удосконалення іншомовної комунікації в умовах нового спрямування реалізації студента як молодої людини, як ще один педагогічний ресурс.

*Тріумф команди студентів 3 курсу спеціальності «Переклад».
Сценічне перевтілення відбулося*

*Вистава I курсу спеціальності «Переклад».
Проектна робота формує особистість студента як майбутнього
перекладача (2017 р.)*

Список джерел інформації до сьомого розділу

1. Leaptrott, Nan. Rules of the Game : global business protocol // Thomson Executive Press, a division of South-Western College Publishing. – USA, 1996. – 374 p.
2. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (дата звернення 10.04.2021).
3. URL : <http://www.britishcouncil.org.ua/teach/projects/english-universities> (дата звернення 19.04.2021).
4. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропология, філософія культури» / К. С. Мальцева. – К., 2002. – 20 с.
5. Галушко В. П. Діловий протокол та ведення переговорів / Навчальний посібник // В. П. Галушко. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 226 с.
6. Livingstone, C. Role play in language learning. Harlow, UK : Longman, 1983. – 94 p.
7. Mason, P. New Approaches to Role-Play in the Communication Classroom. –2006. – p. 89–108. Retrieved 9 August, 2017 : <http://www.ic.nanzan-u.ac.jp/tandai/kiyou/No.34/06-Paul%20Mason.pdf>.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Звертаючись до наших потенційних читачів, ми б хотіли цілком відверто визнати не зовсім традиційний жанр цієї книги. Дійсно поєднання аналізу низки складних і важливих теоретичних проблем педагогіки вищої школи, зокрема соціально-гуманітарної підготовки фахівців, з історичним екскурсом, з описом технологій діяльності та з ілюстраціями може викликати певні питання. Але ми свідомо обрали цей жанр, оскільки творча діяльність науково-педагогічного складу і керівництва факультету соціально-гуманітарних технологій найкраще може бути представлена також творчим способом.

Допитливий читач може звернути увагу й на ту обставину, що різним розділам, а то й окремим підрозділам книги притаманний різний стиль викладу матеріалу. Але це нормальна практика для колективної монографії. Навпаки, в процесі редагування книги ми прагнули зберегти своєрідність не тільки думки, але й способу і характеру її висловлення й письмового викладу кожним конкретним автором або, в певних випадках, кожним авторським колективом. Таке урізномбарвлення загального тексту книги, на наше глибоке переконання, може нівелюватися тим читачем, якого цікавитимуть певні конкретні розділи.

Відомо, що сьогодні в багатьох закладах вищої освіти інженерного профілю створені й успішно функціонують гуманітарні підрозділи. Наш факультет відрізняється від переважної більшості з них, по-перше, тим, що майже всі кафедри, що входять до його складу, є випусковими, тобто здійснюють професійну підготовку фахівців певних спеціальностей. Певною мірою це розширює спектр видів їхньої діяльності і зміцнює зв'язки з фірмами, організаціями і підприємствами, які виступають основними споживачами кадрів, підготовлених кафедрами.

По-друге, цілям, змісту і характеру діяльності науково-педагогічного складу цих кафедр притаманна чітка спрямованість на технологічний характер майбутньої професійної діяльності їхніх випускників. Тому високий науковий і навчально-методичний рівень освітнього процесу поєднується з досвідом і традиціями провідних наукових шкіл Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Серед цих традицій в першу чергу слід назвати актуальність та інноваційну спрямованість наукових досліджень і технологічність застосування їхніх результатів.

По-третє, ускладнення різних аспектів суспільного життя зумовлює зростання потреби соціуму у справжніх лідерах й в істотному розширенні кола людей, які являють собою еліту цього соціуму чи певних його підсистем. Ці обстави-

ни стимулювали активізацію наукових досліджень з проблем еліти і лідерства. Кафедри ж нашого факультету разом з дослідженнями розробляють ефективні інноваційні педагогічні технології підготовки еліти і лідерів. Виклад досвіду цієї діяльності і являє собою зміст цієї книги. Характерна особливість книги полягає в тому, що в її підготовці взяли участь представники всіх кафедр факультету. Вони виклали визначальні риси і основні аспекти цієї діяльності, притаманні кожній конкретній кафедрі відповідно до її профілю. При цьому в кожному матеріалі тією чи іншою мірою проявляються індивідуальне бачення автором проблеми у цілому чи певних її аспектів, а також його стиль мислення й письмового викладу матеріалу.

Ми повною мірою усвідомлюємо, що в такій складній і багатоаспектній роботі, як ця монографія, завжди можуть зустрічатися певні недоліки. Тому будемо вдячні кожному читачеві, який надасть нам слушні зауваження стосовно змісту матеріалу й характеру його викладу. Кожне з них буде проаналізоване й ураховане у нашій подальшій практичній діяльності та її висвітленні в наступних публікаціях.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Yuan Li	105	Боас Ф.	274
А		Боберський І.	112
Августин	105	Богомолов С.	133
Аврамов В. П.	28	Бойченко І. В.	190
Аденауер К.	14, 23	Бойко В.	245
Аквінський Ф.	105	Бондарев В.	254
Алексеева І. С.	35, 262	Борейко Н. Ю.	46
Амосов М. М.	26	Борисова І.	246
Андрущенко В. П.	33, 35, 262	Бояцис Г.	18
Антонов О. К.	26	Братков С.	259, 260
Анцибор А. І.	108	Бржечка В. Ф.	29
Арасаратнам Л.	275	Брюгген В.	246, 254
Арістотель	274	Будзиновський А.	112
Армін Петер.	279	Булкін В. І.	48
Арнольдів А. І.	151, 159	Бурега В. В.	45, 52
Атрощенко В. І.	28	Буряк Г. В.	138, 243
Ахієзер Н. І.	29	В	
Ашин Г. К.	12, 35, 81, 99	Вайсгербер Л.	274
Б		Валяшко М. А.	29
Бабкова Н. В.	67	Варгол Е.	243
Бадан А. А.	45, 72, 264, 281	Варшавська Е.	251
Байрем М.	276	Васильєва Б.	239
Баллі Ш.	274	Васянович Г. П.	93, 192
Бальцерович Л.	24	Введенський О. І.	249
Бандурка О. М.	38	Вебер М.	109, 110
Баранова Є.	261	Величк В.	142
Бардін О. М.	41, 108	Вербук Н.	246
Басюк О.	261	Вернадський В. І.	26
Бекетов О. М.	142, 259	Вишеславський Л.	245
Бергельсон М.	275	Візбора Ю.	248
Бердяєв М. О.	8, 26, 75, 80, 150	Вікторов Б.	250
Бережний А, С.	28	Вінграновський М.	245
Бекетов О.	142	Вінниченко Є. Ф.	113
Белов К. О.	29	Вітте С. Ю.	42
Бистріченко Г.	251	Вітченко Д.	248, 249
Білик Н.	275	Владленова І. В.	65
Бірюкова М. В.	48	Власова Т.	260
Бірюченко В.	246		

Г	Долженко О. 259, 260
Гайдучок С. 112	Доюн Я. 244
Гарбуз О. 244	Дяченко Ю. В. 246, 249
Гегель Г. В. Ф. 274	Е
Генріхсен Р. фон 142	Епік Г. 250
Герасимова Г. 250	Епікур 104
Гердер Й.-Г. 274	Ерхард Л. 14, 23
Главчева Ю. М. 48	Етционі А. 182
Глаголев М. М. 29	Є
Глазман І. М. 29	Єжов М. 255
Глушков В. М. 26, 49	Єрмолівський М. А. 108
Гобозов І. А. 18	Ж
Годзь Н. Б. 48, 65, 107	Жадан С. 250
Голль Ш., де 14, 23	Железнякова Л. Я. 107
Головін А. 254, 259	Жуков К. 248
Гончар О. 245	З
Горак Г. І. 80	Заветний С. О. 34
Горбунов М. П. 44	Заславський О. 260
Горелій О. 250	Зворикін К. О. 142
Горошко Н. 259	Згурська М. П. 80
Горук С. 112	Землянкін С. 241, 254, 259
Гоулд Д. 208	Землянська С. 251
Гоулман Д. 18	Зязюн І. А. 8, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 56, 59, 60, 69–71, 91, 200, 222, 227, 273
Грень Л. М. 48	І
Гриценко В. П. 107	Іваницький О. 250
Грібова Т. 260	Іваній О. 223
Грім Я. 274	Іванов П. 247
Грінгольц Дж. 275	Іваськів І. С. 113
Грінт К. 105	Івін Л. М. 38, 40
Губерський Л. В. 33	Ігнатюк О. А. 67, 80
Гумбольдт В. 274	Іліаш Н. 19, 27
Гуревич Р. 113	Ільченко В. 244, 261
Гуревичов М. М. 98	Індукос В. 246
Гусев С. О. 107	К
Д	Каденюк Л. 144, 145
Демокрит 104	Калашник Р. 261
Ден Сяопін 23	Кальвін 105
Дербілова О. 243	Кант І. 274
Дідоренко Д. 246	Канунго Р. 110
Дієрдорф Д. 275	Капінос В. М. 29
Добровольський Л. Г. 107	Капніст Р. 244
Довбня В. К. 107	Карлейл Т. 81
Довженко О. 254	Карре Дж., ле. 277
Долбня В. Т. 29, 251, 252	

- Картер Дж. 266
 Каслін М. Д. 76, 86
 Квітки-Основ'яненко Г. 245
 Келлі Д. 111
 Керцера Г. 246
 Кирпичов В. Л. 28, 140
 Кіпенський А. В. 41, 46, 67,
 138, 243, 254
 Клименко О. Ю. 48
 Климко В. 243
 Коваль О. 259
 Коган С. Б. 107
 Кокель О. 259
 Колтун В. 259, 262
 Конгера Джей 110
 Кондратьєв Ф. 249
 Конфуцій 109
 Копус В. 254
 Корж А. І. 107
 Корнев А. 243
 Корнієнко Б. 248
 Короленко В. Г. 259
 Корольов С. П. 26
 Костенко Л. 245
 Костенко Ю. Т. 38, 245
 Котляревський І. 144, 245
 Кравець Й. Н. ....
 Красіков М. М. 138, 240, 241,
 248, 254, 258, 259
 Кремень В. Г. 88, 193, 194
 Кривоконь О. Г. 48
 Кримський С. Б. 98
 Кричевський В. Г. 248, 249
 Кублицька С. 242
 Куліш М. 250
 Курбас Л. 250
 Курганов С. 251, 260
 Курочкіна М. С. 107
 Куртене Я. Б., де 274
 Кушлакова Н. М. 48
Л
 Лавинский І. С. 107
 Лаврентьєв І. 250
 Лаврентьєва А. О. 95
 Лавриненко Д. 254
 Лазарчук Г. 222
 Лансере – Бенуа – Серебряков ... 258
 Лао-Цзи 109
 Ласуел Г. 16
 Лейко В. 247
 Лещук С. О. 113
 Лисенко О. 246
 Литвинчук Д. 261
 Лі Куан Ю. 14, 23, 105
 Лінде-Кричевський В. І. 248
 Ловцов М. 142
 Логвиненко В. Г. 113
 Лозовой В. О. 18, 32, 33
 Луньов П. Ф. 62, 239, 247
 Любієв А. Г. 46
 Люм'єр 48, 70
 Ляпунов О. М. 29
М
 Макаренко К. 261
 Маккі Е. 18
 Маккіавеллі Н. 81
 Малицький І. 250
 Маліков В. В. 142
 Мальцева К. С. 275, 276
 Манакін В. 275
 Мертон Р. 182
 Мечников І. І. 26, 108
 Мироненко І. 242
 Михальченко М. І. 33
 Мірошніченко В. М. 67
 Міхельс Р. 16
 Міцкевич А. 48, 233
 Мішалова В. 246
 Міщенко В. І. 65
 Морзе Н. В. 133
 Мороз В. М. 46, 67
 Моска Г. 16, 81
 Мось П. 243
 Мудрий Я. 42, 232
 Муратов І. 250
 Муратов О. 250
Н
 Надольний І. Ф. 190, 192

Назарбаєв Н. А.	23	Прохоренко О. В.	39, 42
Нарбут Г.	258	Р	
Нестуля О. О.	18	Разумєєва О.	241
Нікіпєлова Н.	251	Раск Р.	274
Ніколаєнко В. І.	46	Рвачов В. Л.	29
О		Рендол К.	278
Оконевська О. М.	243, 255	Репіна І.	259
Олексієнко А.	244	Рильський М. Т.	259
Онгерт К.	56, 279	Роман фон Генріхсен.	142
Орлов Є. І.	28	Романовський О. Г.	19, 27, 45, 45, 52, 76, 80, 86, 92, 95, 200
Ортега-і-Гассет Х.	16	Ромашов О. В.	21
Осадча В.	245	Ромашова Л. О.	21
Охотський Є. В.	12	Рудаков І.	261
Ощепкова В.	275	Руднев О. О.	253
П		Рузвельт Ф. Д.	23
Пазиніч С. М.	34	Ручка Л. М.	245, 246
Палатник Л. С.	29	Рущенко І. П.	67
Парето В.	16, 81	С	
Парменгер Л.	275	Савицька Л.	243
Парсонс Ф.	166	Савченко Л. П.	67
Патон Б. Є.	26	Савчук О. О.	241, 242, 244, 246, 248, 249, 257, 258
Перевалова Л. В.	41	Сакара Ю. Д.	138
Петер А.	279	Саліонович С.	261
Петутіна О. О.	41, 138, 254	Самолєвська О.	254
Пєстріков М.	259	Сартр Ж.-П.	16
Пинєєв К.	259	Седунова О.	251
Пирогов М. І.	26	Сєнека	104
Підбуцька Н. В.	48, 67	Сєнт-Єкзюпері А. де.	88, 265
Підмогильний В.	250	Сєпір Е.	274
Пір Д.	18	Сєрдюк Є.	248
Платон	81, 104, 109	Сєребряков Б.	261
Плотічер Є.	251	Сєребрякова З.	249, 258, 260, 261
Побєдіна М.	244	Сисєєва С. О.	94, 199
Погрїбна К.	259	Сич Л.	64
Поліщук В.	250	Сїдак Л. М.	32
Пономарьов О. С.	19, 27, 34, 76, 80, 86, 93, 95, 200	Сїкорський І. І.	26
Попов М.	246	Скицька С.	261
Постєллі К. Дж.	269, 279	Скляр В. М.	46, 257
Потєбня О. П.	274	Сковорода Г. С.	42, 147, 233, 245, 247, 257
Поясок Т. Б.	94	Слїсарєнко О.	250
Пронєнко В.	247	Сміт П.	78
Проскура Г. Ф.	29		
Протєй.	166		

- Сова А. О. 112
Сокол Є. І. 91
Сократ. 266
Солом'яний М. 259, 262
Столярова Г. П. 257
Стоун Н. 275
Стрижко В. О. 20
Сумцов М. Ф. 247
Супрун О. 259
Суховерська О. 112
Сущенко Р. В. 48
- Т**
Таранушенко С. 258
Тарароев Я. В. 52, 67, 108
Тарасов В. 243
Тарасова О. П. 243
Тверитникова О. Є. 48
Тверітнікова О. Є. 67
Тер-Мінасова С. Г. 275
Тимошенко С. 248
Тит Лукрецій Кар 104
Титов Д. 262
Тіщенко Л. М. 34
Ткачова Н. 222, 223
Товажнянський Л. Л. 81, 200
Тойнбі А. 16
Толстой Л. 239
Трельч Е. 110
Триус Ю. В. 113
Турута Є. 259, 262
- У**
Уваров М. 259, 260
Уенберг Р. С. 208
Ушкалов Л. 246
- Ф**
Фаустов А. 253
Федоренко А. В. 236
Фідлер Ф. 111
Фрадкіна Н. В. 63, 134
Франко П. 112
Франко Т. 112
- Х**
Хайден Р, фон 55, 279, 280
Хайрова Н. Ф. 67
- Хаммер М. 275
Хільковський А. 244
Холл Д. 166
Хоткевич Г. М. 58, 142, 240, 243,
244, 246, 250, 255, 257–259, 261, 264
- Ц**
Царьова Ю. 145
- Ч**
Чаплигін О. К. 76, 86
Чарівна О. 245
Чеботарьов М. К. 93
Черваньова З. О. 200
Чернай В. 255
Чернай О. 255
Чернов Д. 246
Чорний І. І. 107
- Ш**
Шабанов-Кушнарєнко П. 126
Шаронова Н. В. 45, 46, 48
Шевельов Ю. 258
Шевченко Т. Г. 241, 245, 257
Шеховцов О. 246
Шило О. 246
Шильман М. 255
Шнее Я. І. 29
Штейнталь Г. 274
Штомпка П. 169
Шульженко К. І. 62, 247
- Щ**
Щербінін Ю. 251
- Ю**
Юшко О. В. 45
- Я**
Якобсон Р. 274
Яловий М. 250
Яценко Т. 261

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано складний і суперечливий характер суспільного розвитку. Обґрунтовано об'єктивну потребу соціуму в компетентній, моральній і духовно-культурній еліті та справжніх лідерах. Продемонстровано, що вони виступають істотними чинниками забезпечення нормального функціонування і розвитку суспільства. На загальному тлі аналізу процесу історичного розвитку факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» розкрито роль науковців факультету та його кафедр в теоретичному обґрунтуванні та практичній діяльності з цілеспрямованої підготовки еліти і лідерів. Показано, що за сучасних умов національна управлінська еліта повинна носити гуманітарно-технічний характер.

Досвід цієї діяльності факультету дозволяє визначити шляхи і засоби підвищення якості професійної підготовки студентів, активного сприяння їхньому особистісному розвитку та зростанню їхнього духовно-культурного рівня. Аналіз цього досвіду свідчить, що цільова підготовка гуманітарно-технічної еліти являє собою ефективний шлях подолання кризи інженерної освіти. Показано можливості розвитку лідерського потенціалу майбутніх керівників і організаторів. Розкрито роль філософії еліти і лідерства у викликах сьогодення, в тому числі за допомогою розвитку їхньої духовної культури.

Детально проаналізовано соціальні компетенції сучасних інженерів та розвиток їхніх світоглядних позицій і логіко-методологічних засад професійної діяльності. Показано необхідність формування психолого-педагогічної і правової компетенції лідерів і представників гуманітарно-технічної еліти, в тому числі за рахунок фізичної культури і спорту. Істотна увага приділена також формуванню рис і якостей інтелігентності представників еліти і лідерів та їхньої комунікативної культури. Розкрито роль еліти і лідерства в духовно-культурному розвитку суспільства і суспільної свідомості.

Виклад текстового матеріалу ілюструється фотографіями і схемами, які сприяють більш активному його сприйняттю потенційними читачами. До них ми вважаємо за необхідне віднести як педагогів вищої школи, діяльність яких пов'язана з підготовкою еліти і лідерів, так і самих лідерів та студентів, які прагнуть ставати лідерами і поповнювати коло людей, які являють собою справжню еліту сучасного суспільства.

SUMMARY

The study analyzes complex and contradictory nature of social development. It substantiates the society's objective need in the competent, moral and spiritual and cultural elite, and real leaders. It has been shown that they are essential factors in ensuring the proper functioning and development of the society. It has revealed the role of the faculty scholars and its departments in theoretical substantiation and practical activity on purposeful training of elite and leaders against the general background of analyzing the historical development process of the Faculty of Social and Humanitarian Technologies in National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute». It is shown that under present circumstances the national management elite should bear humanitarian and technical features.

The experience of this faculty's activity allows determining the ways and means of improving the quality of students' professional training, active promotion of their personal development and growth of their spiritual and cultural level. The analysis of this experience shows that targeted training of the humanitarian and technical elite is an effective way to overcome the crisis of engineering education. Possibilities of leadership potential development of prospective leaders and organizers are shown here. The philosophical role of the elite and leadership in today's challenges is also revealed, including that of their spiritual culture development.

The social competencies of modern engineers and the development of their worldview as well as the logical and methodological principles of professional activity are analyzed in detail. It stresses the necessity of forming psychological, pedagogical and legal competences of leaders and representatives of humanitarian and technical elite, including those that are built up by physical culture and sports. Significant attention is also paid to the formation of cultured elite and leaders' traits and qualities as well as their communicative culture. The study also identifies the role of the elite and leadership in the spiritual and cultural development of the society and public consciousness.

The text material presentation is illustrated with photographs and diagrams that facilitate its perception by potential readers. We believe the circle of those interested in the subject is to include both higher school academics, whose activities are related to the elite and leaders' training, and the leaders and students eager to become leaders and replenish the circle of people who are the true elite of the modern society.

Наукове видання

КІПЕНСЬКИЙ	Андрій Володимирович
(керівник авторського колективу)	
АГБАЛОВА	Тетяна Миколаївна
АКОП'ЯНЦ	Нуну Михайлівна
БАДАН	Антоніна Анатоліївна
БІРЮКОВА	Марина Василівна
<u>БОРИСОВА</u>	<u>Наталія Володимирівна</u>
ВЛАДЛЕНОВА	Іліана Вікторівна
ГАРЯЄВА	Ганна Михайлівна
ГОДЗЬ	Наталія Борисівна
ГОЛІКОВА	Оксана Миколаївна
ГОРОДИСЬКА	Ольга Миколаївна
ГУРА	Тетяна Віталіївна
КАЛАГІН	Юрій Аркадійович
КРАСІКОВ	Михайло Михайлович
ЛИСЕНКО	Ірина В'ячеславівна
ЛЯШЕНКО	Наталія Олександрівна
МАЛІКОВ	Василь Володимирович
НЕДАЙНОВА	Ірина Василівна
ПЕТУТІНА	Олена Олександрівна
ПЕРЕВАЛОВА	Людмила Вікторівна
ПОНОМАРЬОВ	Олександр Семенович
РОМАНОВСЬКИЙ	Олександр Георгійович
РУЩЕНКО	Ігор Петрович
САВЧЕНКО	Леонід Петрович
ТІНЯКОВ	Артем Олександрович
ФРАДКІНА	Наталія Володимирівна
ШАРОНОВА	Наталія Валеріївна

ЦІЛЬОВА ПІДГОТОВКА ЛІДЕРІВ І ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

З досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХП»

Монографія

За заг. ред. професорів А. В. Кіпенського та О. С. Пономарьова

Редактор *Л. П. Гобельовська*
Дизайн та верстка *С. А. Третяк*
Дизайн обкладинки *Ю. Г. Кончицька*

Підписано до друку 04.10.2021 р.
Формат 100x70/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура AdonisC (ТТ). Ум. друк. арк. 17,2.
Наклад 300 прим. Зам. № 001999

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «Друкарня Мадрид»
Через ФОП Гобельовська Л. П.
61024, м. Харків, вул. Гуданова, 18
Тел.: 0 800 33 67 62
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року